

**T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**ULUSLARARASI HUKUKTA TEK TARAFLI
EKONOMİK ZORLAMALAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammed BARDAKCI

**Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Ceren Zeynep PİRİM KIZILCA**

EYLÜL 2022

ÖNSÖZ

Tüm dünyada barışın sağlanması, tüm ulusların ortak bir anlayış çerçevesinde adalete olan saygısı ile mümkün olacaktır. Bu kapsamda, devletlerin tek taraflı olarak uyguladıkları ve uluslararası siyasetin kaotik yapısını çağrıştıran ekonomik zorlamaların uluslararası hukuktaki belirsiz yapısı benim bu çalışmayı oluşturmamda ana etken olmuştur. “Uluslararası Hukukta Tek Taraflı Ekonomik Zorlamalar” başlıklı bu çalışma ile literatüre en ufak bir katkı dahi sağlamak, benim için onur verici olacaktır.

Bu vesileyle, çalışmamın oluşumunda tüm özverisiyle rehberliğini benden esirgemeyen ve hakkını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim saygıdeğer hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Ceren Zeynep Pirim Kızılcı’ya minnetlerimi sunmaktayım. Bu çalışmanın savunma sürecinde yer alarak yapıcı önerileriyle çalışmamın gelişmesini sağlayan çok değerli hocalarım Prof. Dr. Akif Emre Öktem ve Dr. Öğr. Üyesi Deniz Tekin Apaydın’a da saygılarımı sunmaktayım. Ayrıca lisans eğitimimden beri her konuda desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen sevgili ve çok saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Kerem Gülay’a teşekkürü bir borç bilmekteyim. Ayrıca, akademik hayatımın başından beri her konuda yardımına koşan Arş. Gör. Ümit Barış Bayındır’a da minnetlerimi iletmekteyim. Akademik hayata ilk adımımı attığım Boğaziçi Üniversitesi Hukuk Fakültesi ailesinin değerli mensupları Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Eroğlu, Dr. Öğr. Üyesi Eda Şahin Şengül, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Akgün, Arş. Gör. Cansu Türkmen ve Arş. Gör. M. Emirhan Havan başta olmak üzere tüm akademik ve idari personeline bu süreçteki desteklerinden dolayı teşekkürlerimi iletmekteyim.

Akademik hayatımın şekillenmesinde sosyal hayatımdaki kişilerin de bana verdiği manevi güç çok etkili olmuştur. Buna binaen her zaman hayatımda yol gösterici rehberim olan abime ve her konuda yanımda olarak beni destekleyen aileme şükranlarımı sunarım. Ayrıca, benim için abimden sonraki ikinci bir kardeşim olan tıp doktoru Mehmet Dedeler başta olmak üzere yakın arkadaşlarım tıp doktoru Enes Bayrakoğlu ve Av. Ömer İlter’e de bu süreçteki sıcak dostluklarından dolayı teşekkür ederim.

Son olarak, yüksek lisans eğitimim boyunca beni 2210-A burs programı çerçevesinde maddi olarak destekleyen TÜBİTAK’a da şükranlarımı sunmaktayım.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR.....	v
ABSTRACT	vii
ÖZET.....	viii
I. GİRİŞ	1
II. ULUSLARARASI MÜCADELENİN VASITALARINDAN BİRİ OLARAK TEK TARAFLI EKONOMİK ZORLAMALAR.....	6
A. Uluslararası Sistemde Mücadelenin Doğası.....	6
1. Uluslararası Sistemin Doğası ve Güç Kavramı Ekseninde Savaşlar ..	6
2. Savaş Mefhumunun Tarih Boyunca Evrimi	14
3. Kuvvet Kullanımının Sınırlandırılması	18
B. Uluslararası Hukukta Zorlama Yolları ve Tek Taraflı Ekonomik Zorlama Kavramı	29
1. Öz Savunmacı Tedbirler	35
2. Kolektif Tedbirler	47
3. Tek Taraflı Zorlamalar	50
a. Yaptırım kavramının terminolojik boyutu.....	50
b. Tek Taraflı Ekonomik Zorlamalar.....	53
III. TEK TARAFLI EKONOMİK ZORLAMALARIN ULUSLARARASI HUKUKTAKİ MEŞRUIYETİ.....	63
A. Devletler Nezdinde Alınan Tek Taraflı Ekonomik Zorlamalar.....	72
1. Tek Taraflı Ekonomik Zorlamaların Geçmişi ve Amaçsal Arka Planı 72	
2. Tek Taraflı Ekonomik Zorlamalara Karşı Uluslararası Başat Aktörlerin Genel Yaklaşımları	80
a. Amerika Birleşik Devletleri'nin Genel Yaklaşımı	81
b. Avrupa Birliği'nin Genel Yaklaşımı.....	88
c. Rusya ve Çin'in Genel Yaklaşımları	94
B. Tek Taraflı Ekonomik Zorlamaların Meşruiyetini Aramak	108
1. Devletlerin Egemen Eşitliği İlkesi ve Tek Taraflı Ekonomik Zorlamaların Meşruiyeti	111
2. Genel Kurul Kararları ve Tek Taraflı Ekonomik Zorlamaların Teamül Hukukundaki Meşruiyeti	125

a.	Genel Kurul Kararlarının Teamül Hukuku Niteliği	133
b.	Genel Kurul Uygulamasında Tek Taraflı Ekonomik Zorlamalar 145	
IV.	SONUÇ	154
	KAYNAKÇA	157
	ÖZGEÇMİŞ	179

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABA	: Avrupa Birliği Andlaşması
ABAD	: Avrupa Birliği Adalet Divanı
ABD	: Amerikan Birleşik Devletleri
ABİHA	: Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Andlaşma
AML	: Tekel Karşıtı Kanunu
ARSIWA	:Devletlerin Uluslararası Haksız Fillerinden Kaynaklanan Sorumluluğunu Düzenleyen Maddeler Metni
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CAATSA	:Amerika'nın Yaptırımlar Yoluyla Hasımlarıyla Mücadele Kanunu
CMG	: Chinese Merchant Group
DTÖ / WTO	: Dünya Ticaret Örgütü / World Trade Organization
EAA	: İhracatın İdaresi Kanunu
ECRA	: İhracatı Kontrol Reform Kanunu
FFC	: Yabancı Fonları Kontrol Ofisi
FTL	: Dış Ticaret Kanunu
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Andlaşması
GMA	: Küresel Magnitsky Kanunu
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
IEEPA	: Uluslararası Acil Durum Ekonomik Güç Kanunu
KYG	: Kuşak Yol Girişimi
M.Ö. /M.S.	: Milattan Önce / Milattan Sonra
MC	: Milletler Cemiyeti
NEA	: Ulusal Acil Durum Kanunu
NSL	: Ulusal Güvenlik Kanunu
ODGP	: Ortak Dışışleri ve Güvenlik Politikası
OFAC	: Yabancı Varlıkları Kontrol Ofisi
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PDVSA	: Petroles de Venezuela, SA
SDN	: Özel Belirlenmiş Kişiler
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TWEA	: Hasımlarla Ticaret Kanunu
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UCM	: Uluslararası Ceza Mahkemesi
UEL	: Güvensiz Varlıklar Listesi
UHK	: Uluslararası Hukuk Komisyonu
UHE	: Uluslararası Hukuk Enstitüsü
USAD	: Uluslararası Sürekli Adalet Divanı
VAHS	: Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi

RÉSUMÉ

La politique internationale a une structure chaotique par nature et le rôle principal des États dans ce système s'est canalisé dans l'anarchie. Les États ont été en lutte de différents types tout au long de l'histoire de ce système qui a la notion d'intérêt national au cœur. Cependant, on a expérimenté que ces luttes ont des impacts négatifs sur l'ensemble des sujets du système international. En conséquence de cette situation, une nouvelle étape a été franchie sur la scène internationale avec l'interdiction du recours à la force. Par conséquent, la nature de la lutte dans le système international a été mise en évidence par son contexte historique et juridique dans le premier chapitre de cette étude.

L'interdiction du recours à la force a conduit les États à recourir à d'autres moyens pour influencer les autres. Ces mesures de contrainte en dehors de la guerre auxquelles les États ont recours peuvent prendre la forme de mesures collectives ou unilatérales. À ce stade, la position ambiguë de la coercition économique unilatérale dans le droit international a conduit les États à utiliser ces mesures pour influencer les autres d'une manière non conforme au droit international. Par conséquent, la position ambiguë de la coercition économique unilatérale en droit international sera examinée dans la deuxième section du premier chapitre.

L'ambiguïté sur la coercition économique unilatérale a suscité des interrogations sur la légitimité de ces mesures. Ainsi, le deuxième chapitre de cette étude sera consacré à la légitimité des mesures coercitives économiques unilatérales en droit international. Dans ce point, le contexte historique et les motivations fondamentales des États utilisant ces mesures seront d'abord examinés. La corrélation entre la coercition économique unilatérale et les éléments de puissance économique des États a fait que les grands États pratiquent généralement ces mesures sur la scène internationale. Cette situation nécessite l'analyse des approches générales des acteurs internationaux dominants vis-à-vis de ces mesures.

La structure ambiguë de la coercition économique unilatérale en droit international a conduit les États à pratiquer ces mesures en invoquant leurs droits souverains et les mesures de contrainte en dehors de la guerre. Dans ce contexte, le principe d'égalité souveraine des États et l'interdiction d'ingérence dans les affaires intérieures d'un État en tant qu'extension du principe d'égalité souveraine seront en tête de l'ordre du jour pour l'examen de la légitimité de la coercition économique unilatérale. En outre, il y a eu des tentatives par les petits États qui sont généralement la cible de ces mesures concernant le problème de légitimité de la coercition économique unilatérale au sein des Nations Unies. Cette situation nécessite d'examiner si une règle de droit international coutumier s'est formée en ce qui concerne le problème de légitimité de ces mesures. Par conséquent, la position de coercition économique unilatérale sera examinée du point de vue de l'interdiction d'ingérence dans les affaires intérieures et le droit international coutumier dans la dernière section de cette étude.

ABSTRACT

International politics has a chaotic structure by nature and the principal role of the states in this system has channelled into anarchy. States have been in struggle at different stages throughout the history in this system which has the notion of national interest is at the core. However, it was experienced that these struggles have negative impacts on the whole subjects of the international system. As a consequence of this situation, there has been overcome a new milestone in the international arena with the prohibition of use of force. Therefore, nature of the struggle in the international system was demonstrated by its historical and legal background in the first chapter of this study.

The prohibition of use of force has led the states to resort alternative ways for influencing each other. These coercive measures out of war resorted by the states can be in the form of collective or unilateral measures. At this point, ambiguous position of unilateral economic coercion in international law has led the states to use these measures for influencing each other in a way contrary to international law. Therefore, the ambiguous position of unilateral economic coercion in international law will be examined in the second section of the first chapter.

The ambiguity on unilateral economic coercion caused question marks about the legitimacy of these measures. Therefore, the second chapter of this study will be allocated to the legitimacy of unilateral economic coercive measures in international law. In this context, the historical background and basic motivations of the states for using of these measures will be firstly examined. The correlation between unilateral economic coercion and the economic power elements of the states resulted that big states usually practice these measures in the international arena. This situation necessitates the analysis of general approaches of the international dominant actors regarding these measures.

The ambiguous structure of unilateral economic coercion in international law has led to the states to practice these measures by pleading their sovereign rights and coercive measures out of war. In this context, the principle of sovereign equality of states and prohibition of intervention into internal affairs as an extension of the sovereign equality principle will be at the top of the agenda for examination of the legitimacy of unilateral economic coercion. Furthermore, there has been attempts regarding the legitimacy problem of unilateral economic coercion by the small states which are usually targets of these measures. This situation necessitates the examination of whether a customary international law rule formed in the legitimacy problem of these measures. Therefore, position of unilateral economic coercion by prohibition of intervention into internal affairs and customary international law in the last section of this study.

ÖZET

Uluslararası siyaset, doğası gereği kaotik bir yapıya sahip olup devletlerin bu sistemdeki başat rolü anarşiye yol açmıştır. Ulusal çıkar kavramının merkezde olduğu bu sistemde, devletler tarih boyunca çeşitli boyutlarda mücadeleye girişmiştir. Fakat bu mücadelelerin uluslararası sistemin bütün aktörleri üzerindeki olumsuz etkisi görülmüştür. Bu durumun da bir sonucu olarak uluslararası arenada kuvvet kullanımının yasaklanması ile yeni bir merhale aşılmıştır. Buna binaen çalışmanın ilk bölümünde uluslararası sistemdeki mücadelenin doğası, tarihi ve hukuki arka planı ile aydınlatılmıştır.

Uluslararası hukukta kuvvet kullanma yasağının ihdas edilmesi, aynı zamanda devletlerin birbirlerini etkilemek için başka yollara başvurmalarını beraberinde getirmiştir. Devletlerin başvurduğu bu savaşa varmayan zorlama yolları hem kolektif hem de tek taraflı tedbirler olarak bulunabilmektedir. Bu noktada, tek taraflı ekonomik zorlamaların uluslararası hukuktaki belirsiz konumu, devletlerin bu tedbirleri uluslararası hukuka aykırı biçimde birbirlerini etkileme araçları olarak kullanmasına yol açabilmektedir. Bu yüzden çalışmanın ilk bölümünün ikinci kısmında tek taraflı ekonomik zorlamaların uluslararası hukuktaki belirsiz statüsü irdelenecektir.

Tek taraflı ekonomik zorlamalar hakkındaki belirsizlik, bu tedbirlerin meşruiyetlerine dair soru işaretlerine yol açmaktadır. Buna binaen çalışmanın ikinci bölümü tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin uluslararası hukuktaki meşruiyetine özgülenecektir. Bu kapsamda ilk olarak bu tedbirlerin tarihsel arka planı ve devletlerin bu tedbirleri almasındaki temel motivasyonları irdelenecektir. Tek taraflı ekonomik zorlamaların devletlerin ekonomik güç unsurları ile yakından ilişkisi, bu tedbirlerin genellikle uluslararası arenadaki büyük devletler tarafından uygulanması ile sonuçlanmıştır. Bu durum da bu başat uluslararası aktörlerin bu konudaki genel yaklaşımlarının analizini gerektirmiştir.

Tek taraflı ekonomik zorlamaların uluslararası hukuktaki belirsiz yapısı, devletlerin bu tedbirleri egemenliklerini veya savaşa varmayan zorlama yollarını ileri sürerek kullanmalarına açmıştır. Bu kapsamda, tek taraflı ekonomik zorlamaların meşruiyetlerinin incelenmesinde ilk olarak devletlerin egemen eşitliği ilkesi ve onun bir uzantısı olarak içişlerine karışma yasağı gündeme gelecektir. Ayrıca, bu tedbirlerin genellikle hedefi konumunda olan küçük devletlerin, tek taraflı ekonomik zorlamaların bazı açılardan meşru olmadığına dair Birleşmiş Milletler Genel Kurulu nezdindeki girişimleri olmuştur. Bu durum da tek taraflı ekonomik zorlamaların meşruiyetleri hakkında bir teamül oluşup oluşmadığının irdelenmesini gerektirmiştir. Buna binaen çalışmanın son kısmında tek taraflı ekonomik zorlamaların içişlerine karışma yasağı ve teamül hukuku nezdindeki konumu incelenecektir.

I. GİRİŞ

“Aslan, av ortaklarını toplayarak av hesabını bölüştürür:

Dört kişi olduğumuz için kurban dörde bölünecektir.

Efendi olmam nedeniyle ilk parçanın benim olması çok doğal.

İkinci parça da hukuken bana düşüyor. Çünkü bu, güçlüünün hakkıdır.

Üçüncüsünü de yiğitlerin en yenilmezi olduğum için ben alıyorum.

Dördüncü parçaya gelince, ona dokunanı hemen boğarım.”¹

İnsan, içinde bulunduğu tüm sistemlerin merkezinde yer alan ve o sistemin ayrılmaz bir parçasını oluşturan bir varlık olarak, aynı zamanda o sistemin çeperlerini ve çerçevesini de belirleyen ana unsur olmaktadır. İnsanlar, bilinen tarihin ilk evrelerinden beri birlikte yaşamaya ve birlikte hareket etmeye yatkın sosyal bir varlık olarak toplumları oluşturmuştur. Toplumlar, kendisini oluşturan yegâne unsur olan insanların davranışlarından, kültürlerinden veya anlayışlarından ayırık olarak düşünülemez. Bu kerte, toplumların tutum ve davranışlarında insanın doğasında bulunan mücadele ve hayatta kalma duygusunun yansımalarını görmek mümkündür.

Toplumlar, tarihsel süreç içerisinde bazı iç ve dış etkenlerin etkisiyle bir üst tüzel kişilik teşkil eden devletleşmeye gitmiştir.² Devletlerin bu sistematik içinde var olmaları ve kendilerinin başat aktörü oldukları uluslararası sistemi oluşturmaları ise bu bakımdan yeni bir merhaleyi beraberinde getirmiştir. Gerçekten de uluslararası sistem, kendine has özellikleri ve aktörleri ile özgün bir yapıya sahip modelleme teşkil etmektedir. Fakat toplumlar kendisini oluşturan insanın özünden; devletler de kendisini oluşturan insan topluluklarının davranış biçimlerinden ayırık

¹ La Fontaine Fablları. Aktaran Yaşar Onay, **Batı’ya Direnen Devlet: Rusya**, İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları, 2008, s. 7.

² Devletin ortaya çıkışında bazı iç ve dış etkenlerin belirleyici olduğu belirtilmektedir. Dış etkenler arasında insan gruplarının bir diğeri üzerinde kazanmış olduğu hakimiyeti belirli bir çerçeveye bağlama inancına dayalı olarak devleti kurduğuna dair bir çıkarımı görmek mümkündür. İç etkenler ise dini ve ekonomik temelli olabilmektedir. Bu iç ve dış etkenlerin ayrıntılı bir analizi için bkz. Oktay Uygun, **Devlet Teorisi**, 6. Baskı, On iki Levha Yayıncılık: İstanbul, 2019, ss. 39-60.

düşünülemeyeceği için uluslararası sistemde de yaşama ve hayatta kalma içgüdüğü baskın bir konumda olmuştur.

İnsanlar veya devletler arasında olması fark etmeksizin her türlü ilişkide güçlü ile güçsüzün münasebeti önem arz etmiştir. Bu noktada, söz konusu münasebetin altında yatan temel saik, birinin diğerini onun elinde bulunmayan araçlar üzerinden kendi çizgisine çekme isteğidir. İşte bu noktada, uluslararası sistemin başat aktörleri konumundaki devletler arasındaki rekabet de tezahür etmeye başlamıştır. Bu rekabetin en şiddetli yansıması ise devletler arasındaki savaşlar olmuştur. Fakat güç kavramının, uluslararası sistemin ana aktörleri olan devletler arasındaki dağılımı, bunları önleyen bir etki göstermiştir; zira eşit güçler arasındaki mücadelelerin yıkıcı etkisi, her iki tarafın da olumsuz etkilenmesine yol açmaya başlamıştır. Buna binaen, insanlık tarihi boyunca savaşların bir şekilde sınırlandırılması ve bir çerçeve dahiline bağlanması arayışları olmuştur. Bu arayışın da en temel sonuçlarından birisi, uluslararası sistemde adaletin tesis edilmesine duyulan ihtiyaca binaen uluslararası hukuk kavramının ortaya çıkışı olmuştur. Bu veçhede, uluslararası hukukun ilk ve öncü amacının, uluslararası sistemde barış, adalet ve güvenliğin tesisi olduğu ifade edilmektedir.³ Devletlerin bu yöndeki eğilimleri, II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden sonra daha da ortaya çıkmış ve Birleşmiş Milletler (BM) Şartı'nın getirdiği sistem ile artık savaşın değil, kuvvet kullanımının sınırlandırılmasının gerektiği ortaya konmuştur. Bu çerçevede, temel gayenin kuvvet kullanımını düzenlemek ve merkezileştirmeye dönük olduğunun altı çizilmelidir. Kaldı ki bu yolla uluslararası sistemin doğasında bulunan anarşi ortamının törpülenmesi ve azami ölçüde uluslararası barışın tesis edilmesi, tüm uluslararası toplumun ortak isteği olmuştur.

Tüm bunların gölgesinde, kuvvet kullanımının ortak bir iradeyle belirli bir çerçeveye bağlanmış olması, devletleri birbirlerini etkileme yönünde farklı yollara itmiştir. İşte bu noktada, uluslararası hukukta savaşa varmayan zorlama yolları türemiş ve devletlerin büyük kuvvet kullanımlarına başvurmadan birbirlerini etkileyebilmelerine ortam sağlanmıştır. Aslına bakıldığında, devletlerin kuvvet

³ Martti Koskenniemi, "What Is International Law For?", **International Law**, (Ed.) Malcolm D. Evans, Fourth Edition, New York: Oxford University Press, 2014, s. 29.

kullanımlarını sınırlamak ile ulaşmak istedikleri uluslararası barış ortamını sekteye uğratabilecek nitelikte olan ve uluslararası sistemdeki anarşinin izlerini bünyesinde barındıran bu tek taraflı yöntemler, bazen uluslararası hukukun tesisinde etkin rol oynayabiliyorken bazen de devletler arasındaki gerginliğin ana kaynağını teşkil etmektedir.

Bu ekseninde düşünüldüğünde, devletlerin ana güç kaynaklarından ve bileşenlerinden birini oluşturan ekonomik unsurları, devletlerin çıkarları temelinde birbirlerini etkilemeleri yolunda önem arz eden araçlardan birisidir. Tek taraflı ekonomik zorlamalar (*unilateral economic coercion*) devletlerin hem kural koyucu hem de kural uygulayıcısı olduğu uluslararası arenada önemli bir caydırma aracı olarak bulunmaktadır. Tek taraflı ekonomik zorlamalar, bu bakımdan düşünüldüğünde, devletler açısından silahlı kuvvete başvurmayı arka plana atarak dünya barışı misyonuna da katkı sağlayabilecek işlevsel yapılar olarak da düşünülebilmektedir. Fakat tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin her zaman devletleri hukuki davrandırmaya yönelik yapıldığı söylenemeyecektir. Siyasi tarih içindeki genel görünüme bakıldığında, ekonomik zorlamalara başvuran devletlerin siyasi veya başka çıkarları baz alarak hedef devletlerin aslında egemen yetkileri dahilinde olan davranış veya pozisyonlarını değiştirmeye yönelik bu tedbirleri uyguladıkları görülebilmektedir. Bu durum ise silahlı kuvvete başvurulmayan fakat zımni olarak yine uluslararası hukuka aykırılığın olduğu bir “sessiz ihlâl” ortamını oluşturmaktadır. Buradan da görülebileceği üzere, bu tedbirler uluslararası hukukun savaşa varmayan zorlama yollarına dair çizdiği sınıflandırma şeması bakımından belirsiz bir konumdadır. İşte bu belirsizliğe binaen tek taraflı ekonomik zorlamalar da belirli bir çerçevede irdelenmeli ve uluslararası hukuka uygun olup olmadıkları tayin edilmelidir. Ayrıca günümüzün küreselleşen ve birbirine bağlı ekonomik sisteminde bu tedbirlerin devletler nezdinde etkilerinin silahlı kuvvet kullanımlarına göre zaman zaman daha da yıkıcı etkiye sahip olabileceği görülmektedir. Tüm bunlar ışığında, bu çalışma kapsamında ana gayemiz, boşlukta kalan bu tedbirlerin uluslararası hukuktaki yerinin mümkün olduğunca aydınlığa kavuşturulması hususunda literatüre katkı sağlamaktır.

Tek taraflı ekonomik zorlamalar, siyasi tarih içerisinde savaşları önleme misyonundan savaşları sonlandırmaya kadar uzanan geniş bir skaladaki amaçlara hizmet etmiştir. Bu tedbirlerin ekonomik ve siyasi güç unsurları ile sıkı sıkıya bağlı durumundan ötürü, genellikle uluslararası arenada bulunan büyük devletlerin ve uluslararası aktörlerin faaliyetleri olarak tezahür ettikleri görülmektedir. Öte yandan, bu tedbirlere açıkça itiraz eden bazı büyük uluslararası aktörlerin ise son yıllarda bu tedbirlere veya benzerlerine üstü kapalı olarak başvurmaya başladıkları görülmektedir.

Tek taraflı ekonomik zorlamalar doğaları gereği uygulayıcı ve hedef devlet olmak üzere iki ayrı muhataba sahiptir. Bu ilişkide daha fazla olumsuz etkilenen taraf olan hedef devletlerin egemenliklerinden ileri gelen hakları, tek taraflı ekonomik zorlamaların uluslararası hukuktaki meşruiyetlerinin irdelenmesinde merkezde bulunmaktadır. Ayrıca bu tedbirlere maruz kalan küçük devletlerin, uluslararası sistemde bunların uygulanmasına dair itirazlarını BM Genel Kurulu'ndan çıkarılan hukuki belgelerle gösterdikleri bilinmektedir. İşte bu noktada, bu kararların çıkarılmasında çok sayıda devletin etkin rol oynamasından bahisle bu kararların uluslararası hukukun bağlayıcı bir kaynağını teşkil eden teamül hukuku oluşturup oluşturmayacağının irdelenmesi büyük önem arz etmektedir.

Tüm bunların yanında, ekonominin kendi başına geniş bir disiplin olması ve bu tedbirlerin uluslararası sistemdeki tüm özne ve nesnelere ilişkin etkiler doğurabilecek potansiyele sahip olması hasebiyle tek taraflı ekonomik zorlamaların incelendiği bu çalışmada belirli bir konusal sınırlamaya gidilmesi elzemdir. Bundan dolayı, bu çalışma kapsamında tek taraflı ekonomik zorlamalar ile uluslararası hukukta savaşa varmayan zorlama yöntemlerinin herhangi birine girmeyen ve bu sebepten ötürü boşlukta kaldığı düşünülebilecek tedbirler ele alınacaktır. Ayrıca tek taraflı ekonomik zorlamaların devletler nezdindeki etkilerine değinilecek olup özel hukuk kişilerine ve insan haklarına varan boyutları kapsam dışında tutulacaktır.⁴ Bu konu sınırlaması

⁴ Burada sadece uluslararası hukukun öznelerinin ekonomik zorlamalar bakımından incelenmesi, günümüzün ekonomik sistemlerinde aslan payına sahip özel aktörlerin dışlanmasına sebebiyet vermektedir. Fakat bu özel hukuk kişilerinin dışlanmasının ana sebebi, bu devletlerin faaliyetlerinin hiçbir şekilde devletlere atfedilebilecek boyutlarda olmamasıdır. Dolayısıyla herhangi bir devletin bu özel hukuk kişilerine uyguladığı tek taraflı ekonomik zorlama tedbirleri, iki devlet arasında değil; bir devlet ile özel kişi arasında kalmaktadır.

dahilinde bu çalışmada ilk olarak, tek taraflı ekonomik zorlamaların teorik arka planını oluşturan uluslararası arenadaki çıkar çatışmasının doğasından ve devletlerin geçmişten beri bunları nasıl törpülemeye çalıştıklarından bahsedilecektir. Bunu müteakiben tek taraflı ekonomik zorlamaların tanımsal çerçevesine dair belirsizliklerin mümkün olduğunca giderilmesi adına savaşa varmayan zorlama yolları özelinde bu tedbirlerin pozisyonuna dair bir tahlil yapılacaktır. Uluslararası düzlemde bu tedbirlerin ekonomik ve siyasi güç unsurları ile yakın ilişkisinden dolayı, bunları belli başlı bazı aktörlerin uyguladığı görülmektedir. Buna binaen bu aktörlerin tek taraflı ekonomik zorlamalar nezdindeki genel yaklaşımlarının irdelenmesi, aynı zamanda bu tedbirlerin uluslararası hukuktaki yerinin tayininde önem arz etmektedir. Bundan dolayıdır ki bu tedbirlerin savaşa varmayan zorlama yolları özelindeki yerine dair değerlendirmelerden sonra bunların amaçsal ve tarihsel arka planıyla birlikte uluslararası başat aktörlerin genel yaklaşımları irdelenecektir. Bu kertede, çalışmanın son kısmında ise tek taraflı ekonomik zorlamaların devletlerin egemen eşitliği ilkesi ve bu tedbirlere karşı çıkan Genel Kurul kararları özelindeki meşruiyetleri, gerekli olan teorik arka plan dahilinde incelemeye tabi tutulacaktır.

II. ULUSLARARASI MÜCADELENİN VASITALARINDAN BİRİ OLARAK TEK TARAFLI EKONOMİK ZORLAMALAR

A. Uluslararası Sistemde Mücadelenin Doğası

1. Uluslararası Sistemin Doğası ve Güç Kavramı Ekseninde Savaşlar

İnsanlık tarihi boyunca “uzlaş” ve “çatışma” mefhumları sosyal ilişkilerin yelpazesinde iki uç noktada yer alan mefhumlar olmuştur. Sosyal bir varlık olan insanın, diğer insanlarla ilişkilerinde temel aldığı çeşitli normlara ve anlayışa göre, ikili ve çoklu ilişkilerinin boyutları değişkenlik göstermiş; bu gerçek bazı durumlarda uzlaş ve uyum ile kendini göstermişken bazı durumlarda çekişmeli hususları beraberinde getirmiştir. İnsanlar, referans olarak belirledikleri bazı olgusal durumlar üzerinden değerlendirmeler yaptıklarında, söz konusu durumun gerçek hayattaki kompozisyon ile tamamen veya kısmen uyuşmaması halinde, bu uyuşmayı sağlamak için diğer insan veya canlılara çeşitli yollardan baskı uygulamayı seçebilmektedir. Öte yandan, insanlar arasındaki sosyal ilişkinin farklı bir mertebesi olan “çatışma” halini, sadece davranış temelli veya tarafların tutumlarını önceleyen bir perspektifte tanımlamanın günümüzün çok boyutlu sosyal ilişkiler ağında yetersiz kalacağı söylenebilmektedir.⁵ Nitekim buna bağlı olarak çatışmanın taraflar arasındaki “algısal pozisyon farklılığı” temelinde tanımlanması daha işlevsel görülmektedir.⁶ İşte bu ekseninde, önemli bir merhaleyi teşkil eden uluslararası hukukta kuvvet kullanma yasağının kurumsal çerçevesinin ve doğasının iyi anlaşılması için uluslararası arenadaki güç mücadelesinin ana yapısının, bu yapının insan doğası ile ilişkisinin ve kuvvet kullanımının en yüksek tezahürü olan savaş olgusunun analizi gerekli olmaktadır.

İnsanların tarih boyunca bir sosyal ilişki mertebesi olarak yaşadıkları çatışmaların, büyük ölçekteki kitlesel ilişkilerin de temelini oluşturan noktalardan biri olduğu görülebilmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde; birey, toplum ve devlet

⁵ İmran Demir, “Çatışma ve Çatışmaya Yaklaşım Yöntemlerinin Teorik Çerçevesi”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, C. V, S. 1, s. 6.

⁶ A.g.e, s. 325.

kavramları arasındaki ilişkinin özü ayrı bir önem teşkil etmektedir.⁷ Devletler arası çatışmaların da insanlar arasındaki çatışmalar temel alınarak tahlil edilmesi, uluslararası ilişkiler literatüründe de en fazla kabul gören yaklaşımlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim uluslararası ilişkiler doktrininin en temel yaklaşımları arasında olan realizmin ilk temsilcilerinden olan Tukidides (M.Ö. 472- M. Ö. 400) de dönemin en büyük savaşı olan Peleponnez Savaşı'nı tahlil ederken devletlerin iç düzenleri ile insan doğası arasında ve uluslararası düzlemde de bu düzlemin ana aktörleri olan devletlerin iç işleyişleri ile uluslararası düzlemin kendisi arasında sıkı bir benzeşme olduğunu ifade etmiştir. Bu yaklaşımın en önemli çıkarımı olarak da insan doğasında zaten var olan “güç” kavramının uluslararası düzlemde de hâkim kavram olduğu söylenebilmektedir.⁸ Nitekim bir başka önemli realist düşünür Hans J. Morgenthau (1904-1980) da devletlerin güç ekseninde yaptıkları mücadeleleri insan doğasının görünümüne bağlamaktadır.⁹ Meşhur Leviathan ütopyasıyla devlet-birey ilişkisinin analizinde büyük önem arz eden düşünür Thomas Hobbes'un (1588-1679) anlayışında da bireyler için öngördüğü, herkesin eşit ama güvensiz bir şekilde yaşadığı “doğa durumu” kavramını, anarşik doğasıyla ön plana çıkan uluslararası düzlemle

⁷ “Devlet” kavramı, ilk çağlardan itibaren çeşitli düşünürler tarafından muhtelif yönleriyle ele alınmış bir kavramdır. Fakat “devlet” kavramının tanımı ile ilgili net bir uzlaşımın olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Bu kavramsal belirsizlik, birincisi, devlet olgusunun tarih boyunca çok fazla değişim ve dönüşüme uğraması; ikincisi, devlete farklı düşünürlerce yüklenen fonksiyonel değerlerin farklı olması ile açıklanabilmektedir. Öte yandan, devletin temel yapı taşının bireyler olduğuna dair genel bir kanı olduğu da söylenebilmektedir. Örneğin, devleti bir hukuk kişisi olarak ele alan Wilhelm Eduard Albrecht, bu bağlamda devleti kendisini oluşturan milletin bir tür yansımasına dayalı tüzel kişilik olarak betimlemiştir. Ömer Özkaya, “Devlet Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Yıl:8, S. 16, s. 325.

Tüm bunların yanı sıra, devletin uluslararası hukuk alanında tanımlanması 1933 tarihli Montevideo Sözleşmesi'ne dayanmaktadır. Convention on Rights and Duties of States adopted by the Seventh International Conference of American States, League of Nations Treaty Series, Vol. CLXV, Nos. 3801-3824, 26 December 1933.

<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf>

(05.09.2022)

Sözleşme'nin 1. maddesi devleti, taşıması gereken nitelikleri sayarak tanımlamaktadır:

“Bir uluslararası hukuk kişisi olarak devlet aşağıdaki niteliklere sahip olmalıdır: a) sürekli bir nüfus; b) sınırları belli bir toprak parçası; c) hükümet ve d) diğer devletler ile ilişkiye girebilme kapasitesi”.

Asıl olarak Amerika kıtası nezdindeki bazı ekonomik motivasyonlarla toplanan ve küresel özelliğinden ziyade bölgesel niteliği haiz olan Montevideo Konferansı'nın sonucunda ortaya çıkan Sözleşme'deki devlet tanımının, küresel olarak harfiyen kabul edildiği söylenememektedir. Ezeli Azarkan, “Devletlerin Tanınması ve 1933 Montevideo Sözleşmesi”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XV, S. 4, ss. 1063-1064.

Montevideo Sözleşmesi'nin Türkçe çevirisi için bkz. Devletlerin Hakları ve Görevlerine İlişkin Montevideo Sözleşmesi, (Çev.) Deniz Baran & Saadet Yurdürün, FSM Üniversitesi UHAM, 26 Aralık 1933.

<https://uham.fsm.edu.tr/haber/Devletlerin-Haklari-ve-Gorevlerine-Iliskin-Montevideo-Sozlesmesiii2018-05-21-08-47-11am> (20.02.2021).

⁸ Ceren Zeynep Pirim, “Hans J. Morgenthau ve Uluslararası Hukuk”, **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Doç. Dr. Melike Batur Yamaner'in Anısına Armağan**, C. I, S.2, 2014, s. 539.

⁹ Hans J. Morgenthau, ““Great Debate”: The National Interest of the United States”, **The American Political Science Review**, Vol. 46, N. 4, s. 962.

özdeşleştirmek mümkündür. Dolayısıyla Hobbes'un da uluslararası ilişkilere yaklaşımının temel olarak, bireyin iç yapısına analogi yapan özcü yaklaşımlardaki gibi olduğu söylenebilmektedir. Bu anlayışın da en önemli yansıması, devletlerin de doğa durumundaki bireylerde olduğu gibi güvenlik adına kendi çıkarlarının peşinde koşan varlıklar olduğudur.¹⁰ Öte yandan, Hobbes'un bu yaklaşımına belirli yönlerden eleştiri getiren realist yazarlar da vardır. Bu çerçevede, Joseph Nye ve David Welch'e göre uluslararası sistem, yapısı itibariyle anarşik olsa da kaostan tam egemen olduğu bir düzlem olarak da görülemez. Bu bakımdan her ne kadar uluslararası hukuk başta realist düşünürler olmak üzere birçok anlayışa göre etkisiz bir kurallar bütünü olarak görülse de uluslararası hukukun ihlal edilme oranı ile iç hukukların ihlal edilme oranları arasında farklılık yoktur; bir başka deyişle egemen eşit aktörler olmalarına rağmen devletler, icra mekanizmaları sınırlı olan uluslararası hukuka uyum göstermektedirler.¹¹ Nye ve Welch devletlerin bu yaklaşımını, Hobbes'un karamsar ve bencil olarak betimlediği insan doğasına dayalı uluslararası toplum portresinin pek geçerli olmadığına değinerek ve aslında uluslararası toplumun “sosyal” bir ilişkiler ağına sahip olduğuna vurgu yapmak suretiyle açıklamaktadırlar.¹²

Tüm bunların yanında, çatışma ve savaşları temel olarak insan doğasına bağlamayan ve farklı düzeylerde analizlere kapı açan yaklaşımlar da mevcuttur. Örneğin, Kenneth Waltz'ın neo-realist bakış açısı, temel manada, “anarşi” kavramının uluslararası sistemdeki yapısal konumundan yola çıkmakta ve insan doğası, devletlerin kendi yapısı ve bir bütün olarak uluslararası sistemin anarşik yapısı olmak üzere sırasıyla üç analiz düzeyi üzerinden savaşları açıklamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Waltz de diğer ütopya ve doğa durumu düşünürleri gibi devletin de bir bireye analogi yapılarak bütüncül bağımsız birer aktörler olarak değerlendirilebileceğini kabul etmiş olsa da savaşların asıl nedenini diğer düşünürlerin aksine insan doğasına bağlamamakta ve uluslararası sistemdeki savaşların içkin nedeninin uluslararası sistemin anarşik yapısı olduğunu savunmaktadır.¹³

¹⁰ Mitat Çelikpala, Geçmişten Günümüze Vazgeçilemeyen Kavram: Ulusal Çıkar”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. XXIII, S. 1, s. 451.

¹¹ Joseph S. Nye & David A. Welch, **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak**, Çev. Renan Akman, 6. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Kültür Yay., 2021, s. 70.

¹² **A.g.e.**

¹³ Mehmet Ali Tuğtan, “Güç, Anarşi ve Realizm”, **Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, Ed. Evren Balta, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yay., 2021, s. 122-123.

Uluslararası düzlemde savaşların nedenine dair özcü yaklaşımlar başta olmak üzere çeşitli perspektifler geliştirilmiş olsa da savaşlardaki ana aktörler olan devletlerin kendi aralarındaki bu münasebetlerinin temelinde birbirlerine karşı üstünlük kurma bilincinin olduğu da açıkça görülmelidir. Bu kapsamda değerlendirme yapıldığında ise “güç” kavramı ayrıca ön plana çıkmaktadır. Fakat “güç” kavramından önce analiz edilmesi gereken husus, uluslararası ilişkilerin anarşik doğasının bu şekli almasında kalıp işlevi gören “çıkar” kavramının genel çerçevesi ve bu çerçevenin uluslararası düzlemde oluşturulmaya çalışılan uluslararası hukuk düzenine yansımalarıdır. Zira devletler arasındaki münasebetlerde “güç” kavramının ön plana çıkmasındaki ana etken, bu düzlemin içkin ve münferit özellikleridir.

Devletlerin egemen eşitler olarak var olduğu uluslararası arenanın anarşik ve üst egemenin olmadığı kendine has yapısı, uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk doktrininde açıkça kabul gören bir olgu konumundadır. Bu açıdan, realist yazarların devlet merkezli bir yaklaşımı benimsedikleri ve tamamen devletlerin çıkarlarına odaklandıkları görülebilmektedir. Bu eksende bakıldığında, Morgenthau’nun yaklaşımında da uluslararası hukukun özünü “ulusal çıkar”¹⁴ kavramının teşkil ettiği görülmektedir. Morgenthau’ya göre devletlerin ulusal çıkardan daha yüksek önceliğe sahip değerleri yoktur; nitekim devletlerin ulusal menfaatlerini takip etmeleri de zaten ahlaki olan davranış olmaktadır ve bu yönde davranmayan bir devletin de dış politikası başarısız olmaya mahkûm olacaktır.¹⁵ Bu anlayışa paralel olarak tahlil yapıldığında, uluslararası barış ortamının ise ancak güçler dengesi ile uluslararası düzlemde içkin olarak bulunan anarşi ortamının dizginlenmesi ile sağlanabileceği ifade edilmektedir; zira bu sistemde “güçler dengesi” kavramı “ulusal çıkar” kavramının adeta antidotu konumundadır.¹⁶ İşte bu noktada “güç” ve “güçler dengesi” kavramlarının önemi ortaya çıkmaktadır.

Bu yüzdendir ki Waltz’in neo-realist yaklaşımı aynı zamanda “yapısalcı realizm” (*structural realism*) olarak da anılmaktadır.

¹⁴ Ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte üretilmiş olan “ulusal çıkar” kavramı doktrinde devletlerin dış politika geliştirme süreçlerindeki temel unsur ve motif olarak kabul edilmektedir. Çelikpala, **a.g.e.**, s. 441.

¹⁵ Hans J. Morgenthau, “The Primacy of the National Interest”, **The American Scholar**, Vol. 18, N. 2, s. 210.

¹⁶ Pirim, **a.g.e.**, ss. 552-553.

Uluslararası düzlemde “güç” ve “güç dengesi” kavramları, sistemin bir bütün olarak doğasından kaynaklı olarak kilit rolde olmuştur. Bu kavramların teorik arka planının çok geniş olması, tanımlanmalarını da güçleştirmiştir. Güç kavramı için klasikleşmiş tanıma göre “güç” *“A’nın, B’nin normal şartlarda yapmayı tercih etmeyeceği bir şeyi yapmasını sağlaması”* şeklinde ifade edilmektedir.¹⁷ Nye ve Welch’in tanımlamasına göre ise güç *“hedeflere ya da amaçlara ulaşma becerisi”* ya da daha ayrıntılı ifadesiyle *“arzulanan sonuçları elde etmek için başkalarını etkileme becerisi”* olarak zikredilebilmektedir.¹⁸ Devletlerin ikili ve çoklu ilişkilerinde “güç” kavramının yeri, bir devletin kendi ulusal çıkarlarını gerçekleştirmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bakımdan, güçlü olan devletlerin kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için baskı kurmaları gayet doğal bir durum olarak görülebilecektir. Bu açıdan değerlendirme yapan Morgenthau’nun yaklaşımında da uluslararası hukukun var olması için ön şart, devletler arasında bir güçler dengesi atmosferinin bulunuyor olmasıdır; zira buna göre düşünüldüğünde, kendi ulusal çıkarlarına kolaylıkla ulaşabilen güçlü bir devletin uluslararası hukuka kendiliğinden uyması için hiçbir sebep kalmayacaktır.¹⁹

Güç ve güçler dengesi mefhumlarının en önemli işlevsel değeri, uluslararası savaş ve uluslararası barış dikotomisi özelinde, savaşların önlenmesi hususunda oynadığı roldür. Bu açıdan düşünüldüğünde, birbirine denk güçler arasında çatışmaların sıcak ve büyük çatışmalara dönüşmeyeceğine dair genel kanı, güçler dengesinin kurulması ve sürdürülmesinin dünya barışındaki rolünü de pekiştirmektedir.²⁰ İnsanların doğasının çıkar temelli olduğunu ve bu durumun da

¹⁷ Robert A. Dahl, “The Concept of Power”, **Journal of the Society for General System Research**, Vol. II, N. 3., ss. 202-203.

¹⁸ Nye & Welch, **a.g.e.**, s. 62.

¹⁹ Hans J. Morgenthau, **“Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace”**, Sixth Edition, Lahore: Vanguard, 1991, s. 296. Uluslararası hukukun realist yazarlarca benimsenen görelî işlevi ve işlevsizliğine katılmamız mümkün değildir. Uluslararası hukuk her ne kadar bir icra mekanizmasından yoksun ve merkezileşmemiş bir yapıda olsa da devletlerin birbirleri ile münasebetleri açısından belirliliği sağlayarak kategorik olarak uluslararası arenada oluşabilecek kaostan önlenmesinde kilit rol oynamaktadır. Uluslararası hukukun işlevsel değerinin önemine binaen kapsamlı bir çalışma için bkz. Akif Emre Öktem & Bleda Rıza Kurtarıcan, “Uluslararası Hukuk Varmış, Ona Geçen Gün Yolda Rastladım”, **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. VI, S. 1, ss. 51-68.

²⁰ Aslında bu genel kanı, realist anlayışın bir yansımasıdır. İdealizm akımı çerçevesindeki yaklaşımlara göre devletler arasında çatışmaların çıkmasını önleyen kurumlar, birbirleri arasında ekonomik veya sosyal bağlar gibi karşılıklı bağımlılığı sağlayan unsurlardır.

sosyal ilişkilerin oluşmasında başat rol oynadığını vurgulayan Machiavelli (1469-1527) modellemesine göre sosyal ilişkiler tamamen güç mücadelesine bağlı olarak oluşmaktadır; dolayısıyla savaş da güç dengesinin değişiminden başka bir şey olmamaktadır.²¹ Nitekim, Grotius, (1583-1645) Puffendorf (1632-1694) veya Wolff (1679-1754) gibi uluslararası hukukun öncüsü sayılan düşünürler de dünyada savaşların azaltılması ve engellenmesi adına “güç dengesi” kavramının işlevsel rolünü ön plana çıkarmışlar; uluslararası düzlemde güç dengesinin bozulmasının savaşlara sebep olacağını ve savaşların tekrar denge noktasına erişmek amacıyla yapılacağını belirtmişlerdir.²² Nitekim, siyasi tarih içindeki devlet uygulamalarına bakıldığında da bu durum açıkça görülebilmektedir.²³

Ayrıca bu noktada, uluslararası ilişkiler doktrininde devletlerin çatışmalara dair davranışlarının analizi bakımından oyun teorisi modellemelerinin de büyük önem arz ettiğinin altı çizilmelidir. Bu çerçevede, bir tarafın kazancının diğerinin aynı oranda kaybı anlamına gelen sıfır toplamli oyun modeli (*zero-sum game*) savaşlar açısından ileri sürülmekte olan modellerden biri olmaktadır. Fakat savaşların sıfır toplamli oyun modeli olarak görülmesine dair eğilim, uluslararası çatışmaları açıklama noktasında kolaylık sağlıyor olsa da savaşlarda “kazanan” tarafın kazancını tanımlamak ve ölçmek noktasında aynı derecede işlevsel değildir. Savaşta kazanan taraf açısından

²¹ Pirim, **a.g.e.**, s. 540.

²² Alexander Orakhelashvili, **Akehurst’s Modern Introduction to International Law**, Eighth Edition, New York: Routledge, 2019, s. 450.

²³ Uluslararası ilişkiler doktrininde sırasıyla 1648 Westphalia Andlaşması’nın, 1713 Utrecht Andlaşması’nın ve 1815 Viyana Kongresi’nin uluslararası arenada güçler dengesinin şekillenmesinde mihenk taşı olan tarihler ve olgular olduğu bilinmektedir. Ayrıca bu tarihsel olgulara, sırasıyla 1861’de ve 1871’de İtalya’nın ve Almanya’nın siyasi birliklerini sağlayarak sahneye dahil olmaları da eklenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, uluslararası ilişkiler doktrininde güçler dengesi kavramının önemi ortaya çıkmaktadır; zira dünya politikası genel olarak güçler dengesinin konumuna göre incelemeye tabi tutulmaktadır. Örneğin, 1815-1870 arasında Avusturya Prensi Klemens von Metternich (1773-1859) önderliğinde, milliyetçilik akımlarına karşı korunma amacıyla devletlerin bir ahenk ve işbirliği içinde ilişkiler sürdüğü, nispeten durgun ve çalkantısız siyasi atmosferin hakim olduğu “Avrupa Uyumu” dönemi görülmektedir. Bu dönemde güçler dengesinin stabil noktada olmasının ve bu güçler dengesi yapısının dışında olmasına rağmen İngiltere’nin dengenin dengeleyicisi (*holder of balance*) konumunda bulunmasının büyük önemi bulunmaktadır. Uluslararası arenada güçler dengesine dayalı sistemin, bazı üyelerin girişmiş olduğu hareketler neticesinde bozulması veya sarsılması halinde de bir akarsu misali yine denge profilini sağlamaya dönük ilerleme gösterdiği görülebilmektedir. Sönmezoğlu, eserinde uluslararası güçler dengesine dayalı sistemin, sistemin dışına çıkan aktörleri durdurma potansiyeline ilişkin olarak Napolyon’a karşı kurulan Kutsal İttifak’ı ve 19. yüzyılın sonlarına doğru aktif politikalar izleyen Almanya’ya karşı oluşan ittifakları örnek vermektedir. Bu kerte de yazar, sistemin dışına çıkmak isteyen aktörün ne kadar güçlü olursa olsun sistemin kendisinden daha güçlü olamadığı için durdurulmaya mahkûm olduğunun altını çizmektedir. Faruk Sönmezoğlu & Hakan Güneş & Erhan Keleşoğlu, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, 8.Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2021, ss. 16-18.

karşı tarafa vermiş olduğu zararların ağırlığının “kazanç” olarak kabul edilmesi ise zor görünmektedir; zira savaşta galip tarafta da çok büyük maddi ve manevi kayıpların olması kaçınılmazdır. Bu açıdan bakıldığında, savaşın ulusal çıkarlara ulaşma noktasında en maliyetli ve dolayısıyla en etkisiz yol olduğu da ileri sürülebilmektedir.²⁴ Bu eksende düşünüldüğünde, savaştan kaçınılarak ortak faydaya göre hareket edilen ve buna bağlı olarak uluslararası hukuk kurallarına azami uyumun sergilendiği durumlarda uluslararası barışın sağlanacağı şeklinde bir çıkarıma da ulaşılabilmektedir.²⁵

²⁴ Bernard P. Kiernan, “War and Zero-Sum Games”, *The Virginia Quarterly Review*, Vol. 53, N. 1, s. 26. İşte aslında bu yüzden savaşın bir oyun modellemesine uyması sakıncalı gözükmektedir. Zira savaşta, diğer oyunlarda olduğu gibi önceden belirlenmiş ve üzerinde uzlaşmış kurallar neticesinde belirli bir “kaybeden” ve “kazan” ayrımı oluşmamaktadır.

²⁵ Uluslararası çatışma ve savaşları açıklayan tek oyun teorisi modellemesi sıfır toplamli oyun modeli değildir. Oyun teorisi ile uluslararası ilişkiler bağlantısına Nash Dengesi (*Nash Equilibrium*) de örnek verilmektedir. Nash Dengesi’ne göre çoklu bir oyunda tüm taraflar öyle bir yeknesak noktada buluşmuşlardır ki; tüm tarafların stratejilerini veya pozisyonlarını değiştirmeleri genel olarak zarara yol açacaktır. Dolayısıyla herkesin olduğu yerde kalması bir bütün olarak sistemin maksimum faydasına olacaktır. Uluslararası düzlemde, devletlerin uluslararası hukuka uyum noktasındaki hassasiyeti de bu perspektifle açıklanabilmektedir; zira yukarıda da değinildiği üzere uluslararası hukukun ihlalleri ulusal hukuk ihlallerine göre daha fazla değildir. Bu eksende düşünüldüğünde, karşı tarafın da ilgili andlaşmaya veya uluslararası hukuk kuralına uyacağına kanaat getiren devletlerin uluslararası hukuka uymaları en büyük faydayı sağlamaktadır; eğer taraflardan birisi kendi münferit faydası adına uymama kararı alacak olursa bir bütün olarak sistemin (yani uluslararası toplumun) zararlı çıkmasına sebep olmuş olacaktır. Jens David Ohlin, “Nash Equilibrium and International Law” *The European Journal of International Law*, Vol. 23, N. 4., ss. 915-940.

Nash Dengesi’nin uluslararası ilişkiler doktrininde en bilinen örneği Mahkûm İkilemi (*Prisoner’s Dilemma*) olarak adlandırılan oyundur. Buna göre banka soygunundan yakalanan iki suç ortağı savcı karşısına çıkar. Savcı, suçu onların en azından birinin işlediğinden emindir; fakat eğer herhangi birinin itirafı olmazsa ikisine de ancak kaçak silah bulundurmaktan küçük bir ceza verebilecektir. Birbirinden habersiz ve eş zamanlı sorguya alınan mahkûmlara, eğer birisi itiraf eder diğer itiraf etmezse itiraf eden suçlunun ceza almayacağı, itiraf etmeyen tarafın ise tam ve ağır ceza alacağı söylenir. Ayrıca, eğer iki taraf da itirafta bulunursa iki taraf da banka soygunu cezasını indirimli olarak alacaktır. Burada bakıldığında, her ikisi açısından da en iyi sonucun, ikisinin de itiraf etmediği ve kaçak silah bulundurmaya dair küçük cezayı aldıkları olasılığın olduğu açıkça görülebilmektedir; zira Nash Dengesi de o yöndedir. Fakat birbirinden habersiz suçluların bireysel çıkarları ekseninde hareket etmeleri pek olasıdır. Bu mantığa göre de her suçlunun düşüncesi şu yönde olacaktır: Eğer suç ortağı itiraf etmiş ise kendisinin de itiraf etmesi en iyi yoldur; zira kendisi böyle bir durumda itiraf etmezse tam ceza alacak, suç ortağı serbest kalacaktır. Ayrıca yine bu mantığa göre, suç ortağının itiraf etmediği bir durumda da yine kendisi açısından itiraf etmek en maksimum çıkara sahip seçenektir; zira bu seçenekte suç ortağı ceza alacakken kendisi serbest kalacaktır. Bu oyunun çıkarımı, bu mantıkta düşünen birbirinden habersiz iki suçlunun, itirafta bulunarak kendileri açısından genel anlamda en kötü seçeneği tercih etmiş olacağına dayanmaktadır. (Halbuki, kendi pozisyonlarını koruyup itiraf etmemeyi sürdürseler her ikisi de ortak kazanca sahip olacaktı.) Joshua S. Goldstein & Jon C. Pevehouse, *Uluslararası İlişkiler*, Çev. Haluk Özdemir, Ankara: BB101 Yay. 2015, ss. 122-123.

İşte uluslararası düzlemde, savaşa ve sıcak çatışmaya başvurma noktasındaki devletlerin temel yaklaşımı da bu oyunlar ile açıklanabilmektedir. Buna göre, eğer devletlerden biri savaşa ve yıkıcı eylemlere başvurursa kendisi için maksimum faydayı sağlama yolunda ilerlemiş olsa da kendisinin bir üyesi olduğu uluslararası toplum açısından en büyük zararı vermiş olmaktadır. Ayrıca, aynı Mahkûm İkilemi oyunundaki itiraf eden iki mahkûmun durumunda olduğu gibi, devletlerin tümünün saldırganlık seçeneğini tercih etmesi, İkinci Dünya Savaşı’nda olduğu gibi en yıkıcı sonucu vermektedir.

Öte yandan, “savaş” mefhumunun da tanımlanması ve geçmişten günümüze geçirmiş olduğu süreçlerin incelenmesi, savaş-barış ikileminin güçler dengesi ile ilişkisinin boyutlarını anlamak için ayrıca önem arz etmektedir. Savaş kavramının Carl von Clausewitz’in (1780-1831) klasikleşen tanımıyla “*hasmı diğer tarafın iradesini yerine getirmeye zorlayan bir şiddet hareketi*”²⁶ olarak tanımlanması mümkündür.²⁷ Uluslararası hukukta ise “savaş” kavramının net bir tanımı olmamakla beraber genellikle devlet uygulamaları ve tarihsel deneyimler üzerinden, siyasi yönü ağır basan tanımların yapıldığı görülmektedir. Savaşın hukuk tekniği bakımından tanımlanmasındaki bu zorluk, uluslararası hukukta da insan doğasına eğilen özcü yaklaşımların ön plana çıkmasında katkı sahibi olmuştur. Savaş kavramının doktrinde “teknik anlamda savaş” ve “fiili anlamda savaş” olmak üzere iki başlık altında ele alındığı da görülebilmektedir.²⁸ Buna göre, teknik anlamda savaş, birbirleriyle yakın veya uzak bir çatışma veya temasa girip girmemelerinden bağımsız olarak iki tarafın savaş ilan etmesi veya barışı bozması gibi şekli aşamaların cereyan etmesi ile oluşan durumu nitelemektedir. Fiili anlamda savaş kavramı da ismiyle müsemma bir biçimde, şekli aşamalardan ziyade fiili durumda olan çatışma hallerini esas almaktadır. Günümüz koşullarında teknik anlamda savaş kavramının pratik değerini yitirdiği açıkça söylenebilmektedir. Dinstein’a göre kuvvet kullanımının kapsamlı olmasını ve savaş eşiğine erişmeyen hadiselerden²⁹ (*short of war*) ayrılmasını sağlayan noktalar; kuvvet kullanımının belirli bir yerde, önemli bir zaman dilimine yayılmış olarak, belirli bir eşiği geçen nitelikte ve nicelikte olması durumlarıdır. Bu ayrımlar temel olarak savaşa varmayan hadiseler ile sınırlı savaşları ayırma noktasında da temel işlev görmektedir.³⁰ Dinstein tüm çıkarımlarından yola çıkarak “savaş” kavramına bir tanım önerisi de getirmektedir: “*Savaş, iki veya daha çok devlet arasında teknik veya maddi anlamda hâsıl olan hasmane bir etkileşimdir.*”³¹

²⁶ Ali L. Karaosmanoğlu, “Yirmibirinci Yüzyılda Savaşı Tartışmak: Clausewitz Yeniden”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Bahar 2011, C. VIII, S. 29, s. 8.

²⁷ Burada güç kavramının arzulan sonuçlara ulaşma noktasında etkileme becerisi olarak tanımlanmasına karşın savaş kavramında “şiddet” unsurunun vurgulanmış olması da bu çalışmanın genel içeriğinin mahiyeti açısından dikkat çekici bir noktadır.

²⁸ Yoram Dinstein, **War, Aggression and Self-Defence**, Fifth Edition, New York: Cambridge University Press, 2011, s. 9.

²⁹ Türkçe çeviri bu çalışmanın yazarı tarafından yapılmıştır.

³⁰ Dinstein, **a.g.e.**, s. 12-13.

³¹ **A.g.e.**, s. 15.

Savaşın tanımlanmasındaki bu güçlükler rağmen siyasi tarih boyunca gerekçelendirilmesi veya sınırlanması adına birçok adım atılmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere, uluslararası düzlemde, ulusal çıkarlara dayalı olan ve zaruri nitelikler arz etmeyen savaşların ve kuvvet kullanımlarının “kazanan” taraf için dahi barındırdığı kayıpların maliyeti ve değeri düşünüldüğünde, bu faaliyetlerin sıfır toplamı bir oyundan ziyade negatif toplamı bir oyun olduğu görülerek kuvvet kullanımının yasaklanmasına dair düzenlemeler ve girişimler tarihsel süreç boyunca ilerleme kaydetmiştir. Başlarda “savaş” kavramı üzerine odaklanılmasına rağmen savaşların yıkıcılığının artması ile sınırlama tartışmalarının “kuvvet kullanımı” gibi daha spesifik odak noktalarına kaydığı görülmektedir. Nitekim, bazı zaruri savaş halleri de kuvvet kullanımının istisnaları olarak BM Şartı’nda ve bazı devlet uygulamaları ile yerleştirilmeye çalışılmış ve kuvvet kullanımının sınırlarının çizilmesi için çaba sarf edilmiştir. Tartışmalı olan söz konusu devlet uygulamalarının genel hukuki çerçevesi ve adalet nosyonuna uygunluğunun tartışılması bu çalışmanın kapsamını aştığından bu konularda analizlere yer verilmeyecektir.

2. Savaş Mefhumunun Tarih Boyunca Evrimi

Savaş mefhumunun tarih boyunca devlet egemenliği ile sıkı ilişki içinde olduğu görülmektedir. Bunun başlıca sebebi, belirli bir üst oluşumun olmadığı uluslararası düzlemde devletlerin yaşama gayretlerine binaen giriştikleri saldırgan veya savunmacı faaliyetler olmuştur. Şöyle ki devletler birtakım değerler ve kurumlar adına savaş yapma hakkını egemenliklerinin doğal bir uzantısı şekline görmüşlerdir. Burada kastedilen ve uğruna savaşılan değerler farklılık arz etse de değişmeyen nokta, devletlerin savaş yapma hususunu kendi mevcudiyetleri ile özdeşleştirmiş olduklarına dair anlayıştır. Savaş kavramının kurumsal boyutunun, tarihsel süreç içinde ulusların birbirleri üzerinde çeşitli derecelerde tahakküm kurmasına yönelik olarak dönemsel şartlara göre evrildiğini görmek mümkündür. Bu açıdan düşünüldüğünde, hukuk tarihi bakımından en ön plana çıkan mefhumlardan biri de Haklı Savaş (*Just War*) kavramı

ve anlayışı olmuştur. Haklı-haklı olmayan savaş ayrımı tarih boyunca savaşa başvurma ve sonuçlandırma hususunda önem arz eden bir ayrım olarak kullanılagelmiştir.³²

Haklı Savaş doktrini ekseninde önde gelen düşünürlerce ortaya atılmış çeşitli yaklaşımların temel özelliği, kategorik bir kuvvet kullanma yasağı yerine kuvvet kullanımının hangi durumlarda meşru olarak kuvvet kullanılabileceğine dair dine dayalı çıkarımlar ihtiva ediyor olmalarıdır. Tarihin ilk çağlarından beri savaşlar olduğuna göre bu olguların sebep ve sınırlarına dair görüşlerin de ilk çağlardan beri süregelmesi doğal bir durumdur. Bunun ilk örneklerinden olan Antik Yunan döneminde de savaşa başvurma durumunun çoğunlukla etik boyutuna değinilmiştir. Siyasi birliğin olmadığı ve şehir devletleri düzeninde olan bir politik ortamın içinde bulunan Antik Yunan düşünürleri, belirli kısıtlamalara tabi olmadan yapılan savaşların günün sonunda aslında tüm şehir devletlerini güçsüz kıldığının farkına vararak savaşın belirli kısıtlamalara ve yerleşik ilkelere tabi tutulmasının gerekliliğini görmüşlerdir.³³ Roma döneminde ise Cicero'nun (M.Ö.106 – M.Ö. 43) savaşı, barışı tesis etmede bir aracı unsur olarak gördüğü söylenebilmektedir. Savaşmayı son çare olarak gören Cicero'ya göre savaşa başvurmak için karşı tarafın bu süreci başlatan aksine bir eyleminin olması şarttır; böylece devlet kendine karşı yapılan yanlış eyleme “haklı” savaşla karşılık verebilecektir. Ancak Roma devletinin yönetim kadrosuna yakın bir hayat süren Cicero'ya göre karşılık güden savaşlar kadar olmasa da Roma İmparatorluğu'nun onur içinde yaptığı savaşlar da haklı savaş olarak sayılabilecektir.³⁴

Haklı Savaş düşüncesinin temellerinin ise Hristiyanlık teolojisinde ve bu teolojinin siyasileşmesi üzerine geçirdiği evrim ile şekillendiğini söylemek yanlış bir

³² Haklı Savaş (*Just War*) tabirinin Roma'daki kökenlerinin *jus fetiale* kavramına dayandığı ifade edilmektedir. Roma'da, *jus fetiale* yargıçlarının ana görevi Roma'nın diğer taraflarla ilişkisinde “haklı ve dine uygun” savaş koşullarının oluşup oluşmadığının saptanması ve bu durumun tahlil edilmesiydi. Bu sistemde ise “haklı ve dine uygun” savaş olması için Roma'nın sömürgelerine karşı, Roma'nın elçilerine karşı veya Roma'yla imzalanan anlaşmalara karşı bir ihlalin olması veya dördüncü bir ihtimal olarak dostane ilişki içinde olunan bir devletin Roma'nın bir düşmanına destek vermiş olması gerekmektedir. Gerald Irving Anthony Dare Draper, **Reflections on Law and Armed Conflicts: The Selected Works on the Laws of War by the Late Professor Colonel G. I. A. D. Draper OBE**, Ed. Michael A. Meyer & Hilaire McCoubey, The Hague: Kluwer Law International, 1998, ss. 5-6.

³³ Fulya A. Ereker, “İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C. I, S. 3, s. 5.

³⁴ Feryal Kalkavan Taslaman, “Geçmişten Günümüze “Haklı Savaş” Kavramının Yorumu”, **Yayımlanmış Doktora Tezi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 16.

çıkarmı olmayacaktır. Haklı Savaş kavramının gelişiminde Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu nezdindeki pozisyonu da etkili olmuştur. Burada ilk olarak ifade edilmesi gereken nokta, erken dönemde Hristiyanlığın savaş karşıtı veya pasifist olarak nitelenen yaklaşımının, Roma'nın Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi ile değişime uğramış olduğudur. Buna göre Hristiyanlık bu kereden sonra siyasi bir kurumsal yapının içinde bulunduğundan Augustinus'un (354-430) Haklı Savaş görüşleri ile Hristiyanlığın bu yeni konumu arasında bir bağlantı kurulmuştur. Augustinus düşüncesinde haklı savaş, savunma veya daha önce yapılmış bir eyleme karşılık olmasının yanında dünya üzerindeki kötülükleri cezalandırma misyonu ile de açılabilirdi.³⁵ Buna göre Augustinus, Roma'nın siyasi arenadaki pozisyonuna ve siyasi gerçeklerine ilişkin olarak Hristiyanlığın savaş karşıtı yaklaşımını değiştirerek siyasi arenanın parametreleriyle bağdaştırma yoluna gitmiş; bu durum da o dönemlerde zaten Kavimler Göçü ile barbar kavimlerin istilası altında kalmış olan Roma devleti için işlevsel değeri yüksek bir yaklaşım olmuştur.³⁶ İşte bu yaklaşım değişikliğini müteakiben Haklı Savaş kavramının gelişmeye başladığı ifade edilebilmektedir. Öte yandan, Haklı Savaş doktrininin gelişim sürecinde Skolastik düşünce döneminin de etkisi büyük olmuştur. Hristiyanlığın savaflara bakış açısındaki esneme Kilise Hukuku döneminde de devam etmiş ve Gratian'ın (1101-1159) *Decretum* adlı eseri özelinde benzer yöndeki çıkarımlarla sürmüştür. Thomas Aquinas'ın (1225-1274) Haklı Savaş sınıflandırması ile bu yaklaşım değişikliğinin gittikçe daha da sistematikleştiği ayrıca görülebilmektedir. Dönemin önemli düşünürlerinden Thomas Aquinas'ın temel yaklaşımının haklı savaşın öldürmeye değil, düşmanı durdurmaya yönelik olması gerektiği yönündeki değerlendirmektedir.³⁷ Aquinas'a göre haklı savaşın üç koşulu olmalıdır; bunlar haklı neden (*justa causa*), meşru otorite tarafından açılması (*auctoritas publica*) ve iyi niyet (*recta intentio*) şeklindedir.³⁸

16. yüzyıl ila 18. yüzyıl arasındaki düşünürlerin ise savaş olgusuna eğilirken daha çok toplumun ve bireyin iç dinamikleri ile çağrışımlar üzerinden analizler

³⁵ Ereker, **a.g.e.**, s. 9.

³⁶ Hasan Serdar Hoş, **Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk**, 2. Baskı, İstanbul: On iki Levha Yayıncılık, 2020, ss. 26-27.

³⁷ **A.g.e.**, s. 41.

³⁸ Bu kavramlara dair genel bir değerlendirme için bkz. Thomas Aquinas, **Summa Theologica**, (Çev.) Fathers of the English Dominican Province, London: William Benton Publishing, 1952., s. 577 vd.

yaptıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dönemde Machiavelli, yukarıda da değinildiği üzere, insan doğasının doğuştan bencil ve çıkar temelli olduğundan yola çıkmıştır.³⁹ Bu açıdan bakıldığında Machiavelli, savaşın gerekli olduğu hallerde hiçbir sınırlamaya tabi olmadan yapılabileceğini ve kutsal olduğunu ifade etmiş; egemenin kendini korumak için her türlü yola başvurmalarının mübah olduğuna kanaat getirmiştir. Machiavelli için her ne kadar “haklı” veya “haksız” savaş diye bir şey yoksa da genel manada egemenin kendi çıkarları uğruna yaptığı savaşları “haklı” savaş olarak gördüğü söylenebilmektedir.⁴⁰ Realist anlayışın diğer bir sacayağı konumunda olan Thomas Hobbes’un (1588-1679) klasikleşen Leviathan ütopyası ekseninde doğal durum olarak betimlediği sistemde savaş temel parçalardan birini teşkil etmektedir; zira Hobbes’a göre de insan doğası bencil ve kötü olduğundan savaşarak çıkarlarını elde etmeye meyilli bir yapıdadır.⁴¹ Bundan mütevellit Hobbes, “güç” kavramını ön plana çıkarmakta ve ancak gücünün olduğu bir sistemde stabil bir düzen olacağını ileri sürmektedir.⁴² Hobbes’un yaklaşımına göre devletler güçlü oldukları durumlarda vakit kaybetmeden daha güçlü olmak için sınırlarını genişletmelidir; bunun aksi bir durumda devletler zafiyet göstermiş ve istilalara açık hale gelmiş olmaktadır.⁴³

Haklı Savaş doktrininin gelişim safhalarının içinde uluslararası hukukun kurucusu sayılan hukukçuların da çeşitli yönlerden katkılarının bulunduğu ifade edilmelidir. Grotius, Suarez veya Vitoria gibi muhtelif hukukçular tarafından Haklı Savaş doktrininde merkezde olan “haklı sebep” için bir çeşit katalog oluşturulmaya çalışılmıştır. Fakat bu katalogun zamana ve şartlara göre genişlemekte olduğu görülmektedir. Haklı sebep katalogunun genişlemesindeki ana sebeplerden birisi Kilise’nin “haklı sebep” katalogu konusundaki hakimliğinin, ulus devletlere geçiş evresinde terkedilmiş olmasına binaen bu konuda bir üst otorite boşluğunun oluşmuş olmasıdır. Bir başka deyişle, uluslararası hukukun pozitivistleşmesi, sekülerleşmesi ve ulus devlet merkezli olmasının ardından, devletler arasındaki münasebetlerde gerçekten haklı sebeplerin olup olmadığını değerlendirecek Kilise gibi kurumsal bir yapının artık bulunmadığı, bu yapının yerini egemen eşit devletlerden oluşan anarşik

³⁹ Niccolo Machiavelli, **The Prince**, (Çev.) James B. Atkinson, Cambridge: Hackett Publishing, 2008, s. 271.

⁴⁰ **A.g.e.**, s. 377. Machiavelli eserinde savaşın gerekli olduğu durumda haklı olacağını savunmuştur.

⁴¹ Thomas Hobbes, **Leviathan**, (Çev.) Semih Lim, 6. Baskı, İstanbul: YKY Yayınları, 2007, s. 129.

⁴² **A.g.e.**

⁴³ **A.g.e.**, s. 93.

bir düzene bıraktığı ifade edilmelidir.⁴⁴ Bu yönden değerlendirme yapıldığında, Avrupa coğrafyasında farklı Hristiyan ulus devletlerin ve bunlar arasında devlet egemenliğinden köklenen çıkar anlaşmazlıklarının ortaya çıkması ile Hristiyanlık temeline dayanan Haklı Savaş doktrininin ve haklı sebepler skalasının tamamen rafa kalktığı ifade edilebilmektedir.⁴⁵ Bu uluslararası düzlemde her egemen devletin kendi haklı sebebine kendisinin karar verebildiği gerçeği karşısında, çatışmaların mümkün olduğunca önlenmesinin ve çatışma öncesi barışçıl uyuşmazlık çözümlerinin gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu yeni çıkarımın temel nedeni ise yeni oluşan bu düzende asıl amacın barışçıl yollarla mevcut statükonun korunmasını tesis etmek olduğu söylenebilmektedir; zira savaşların artık statükoyu sağlayan değil, dengenin daha da bozulmasına yol açan olgular olduğu görülmeye başlanmıştır.⁴⁶ Güçler dengesinin bozulmasının sonuçlarının ağır olduğunu tecrübe eden devletler, mümkün olduğunca pozisyonlarını koruyarak bir bütün olarak sistemin devamını arzulamışlardır.⁴⁷ Bu dengelerin muhafazasının ise ancak savaşların ve daha da spesifik olarak kuvvet kullanımlarının toptan yasaklanması ile mümkün olduğuna yönelik temayüller 19. yüzyıldan sonraki devlet uygulamalarının merkezinde olmuştur.

3. Kuvvet Kullanımının Sınırlandırılması

Toplumlar, bireylerin kümülatif ve heterojen karışımından oluşan beşeri unsurlardandır ve bu çerçevede bireylerin münferiden gösterdikleri hassasiyetlere de ayrıca sahiptir. Toplumsal hafıza da bu çıkarımın en çarpıcı örneklerinden biridir; zira bireylerin ortak yaşamışlıkları, toplumun bütüncül bir kitle olarak hafızasını oluşturmaktadır. Aynı durumun, makro ölçekteki uluslararası toplum kavramı için de geçerli olduğu söylenebilmektedir. Uluslararası toplumun da bir hafızası bulunmaktadır ve yaşanan siyasi olaylar, bu hafızanın önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Nasıl ki uluslararası toplumun kurumsal aktörleri olan devletler, salgın hastalıklar veya küresel çevre sorunları için türlü türlü tepkisel mekanizmalar geliştirmişlerse siyasi ve iktisadi yıkımı büyük olan savaşlar ve çatışmalar için de aynı

⁴⁴ Dinstein, **a.g.e.**, s. 68.

⁴⁵ Malcolm N.Shaw, **Uluslararası Hukuk**, çev. Yücel Acer, İbrahim Kaya, M. Turgut Demirtepe, G. Engin Şimşek, 8.Baskı, Ankara: TÜBA Yayınları, 2018, s. 816.

⁴⁶ **A.g.e.**

⁴⁷ Bu devlet pratiğinin aslında yukarıda değinilen oyun kuramı modellemelerine de uygun olduğunun da altı çizilmelidir.

durum söz konusu olmuştur. İki dünya savaşında büyük yıkımlar yaşayan uluslararası toplum, bu tür yıkımlardan uzak durmak adına savaşları ve kuvvet kullanımını kademeli bir şekilde ve kategorik olarak yasaklama yolunda çeşitli adımlar atmıştır.

Vestfalyan dönem itibariyle savaş yapma devletlerin bir egemenlik faktörü olarak görülmüş, haklı ve haksız savaş mefhumları arasında bir fark gözetilmemeye başlanmıştı. Fakat doktrinde de ifade edildiği üzere aslında “savaş yapma hakkı” gibi bir mefhum, devletlerin egemenliklerinin bir parçası olmanın yanında bu egemenliklerin mevcudiyetine ilişkin en büyük tehdit konumundaydı. Bir başka deyişle, hukuk düzeninde “savaş yapma hakkı” diye bir olgunun varlığı devletlerin var olma hakkına ve varlığına yönelik olduğundan egemenliğin kullanımından ziyade egemenliğin ortadan kaldırılmasına hizmet etmektedir.⁴⁸ Buna göre çıkarımda bulunulacak olursa, savaşı kesin bir biçimde yasaklamayan bir uluslararası hukuk düzeninin aslında kendi varlığını ortadan kaldırmaya açık kapı bıraktığı, kendi kendini tükettiği söylenebilecektir. Dolayısıyla bir uluslararası hukuk düzenin varlığından söz edebilmek için her şeyden önce istisnaları olmakla beraber uluslararası düzlemde kuvvet kullanımının kategorik olarak yasaklanması anahtar işleve sahiptir.

Kuvvet kullanımının kategorik olarak yasaklanmasına dair sürecin ise devletlerin yaşadıkları çatışmaların büyüklüğü ile doğru orantılı biçimde ilerlediği ifade edilmelidir. 18. ve 19. yüzyıllarda, her ne kadar Haklı Savaş doktrini ve benzer anlayışların etkisiyle uluslararası arenada kuvvet kullanımı tamamen serbestçe ifa edilmiyormuş gibi görünse de kuvvet kullanımını sınırlayan herhangi bir aracın veya anlayışın olmadığını söylemek zor değildir. Bu dönemde ilk olarak 1899 ve 1907 Lahey Konvansiyonları’nda savaşların düzenlenmesi hususunda küçük adımlar atılmaya başlanmıştır. 1899 Uluslararası Sorunların Barışçıl Çözümüne İlişkin Konvansiyon’un (I numaralı Protokol) 2. maddesine göre devletler, aralarında çıkacak olan uyuşmazlıklarda silaha başvurmadan önce “şartlar el verdiği sürece” barışçıl çözüme davet edilmektedir. Açıkça görüleceği üzere burada savaşların sınırlandırılması tamamen devletlerin takdir yetkisine bırakılmaktadır. Öte yandan, 1907 Sözleşme

⁴⁸ Quincy Wright, “The Present Status of Neutrality”, *The American Journal of International Law*, Vol. 34, N. 3, s. 399’den aktaran Yücel Acer & İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk: Temel Ders Kitabı*, 8.Baskı, Ankara: Seçkin Yay., 2017, s. 324.

Borçlarının Kurtarılması İçin Kuvvet Kullanımının Sınırlandırılmasına İlişkin Konvansiyon'un (II numaralı Protokol) 1. maddesinde devletlere yabancı devlet vatandaşlarının borçlarından dolayı diğer devlete karşı kuvvet kullanımını sınırlamaya yönelik bir çerçeve çizmektedir. Zira bu sisteme göre ilgili alacaklı devletin, borçlu devlet tahkime gitmeyi veya tahkim hükmünü yerine getirmeyi reddetmediği sürece, kuvvete başvurmaması ve tahkim prosedürünü işletmek suretiyle meseleyi çözmesine dair yükümlülük getirilmiştir. Bu yönde kuvvet kullanımına dair ilk esaslı enstrümanın Drago-Porter doktrini⁴⁹ olarak da bilinen devletlere borçlarından dolayı savaş ilan edilmemesi gerektiğini ifade eden uluslararası hukuk kuralı olduğu söylenebilmektedir.⁵⁰ Fakat açıkça anlaşılabileceği üzere, söz konusu hüküm, tahkim sonucuna itiraz eden devletler açısından veya uluslararası devlet borçlarından dolayı uygulama alanı bulmamaktadır; bu durum da kuvvet kullanma yasağının çerçevesini iyice daraltmaktadır. Tüm bunlara rağmen bu hükümlerin, kuvvet kullanma yasağının yerleşmesi açısından atılmış ilk somut adımlar olarak değerli olduğunun da altı çizilmelidir.⁵¹

20. yüzyıl itibariyle sömürge topraklarının genişliği ile büyük avantajlar elde etmiş olan İngiltere ve Fransa başta olmak üzere bazı Avrupalı devletler, birçok siyasi gelişmede belirleyici ve hatta bazen karar verici konumda bulunmuşlardır. Fakat siyasi birliklerini geç tamamlamış oldukları için sömürgecilik yarışında çok geride kalmış bulunan Almanya veya İtalya gibi devletlerin buradaki satranç tahtasında var olma çabaları, ciddi çıkar çatışmalarını da beraberinde getirmiştir. Tüm bunların gölgesinde başlayan I. Dünya Savaşı'nın yıkımı, o güne kadarki bölgesel savaşlara göre çok büyük olmuştur. Kaldı ki güçler dengesinde etkin olan Çarlık Rusyası veya Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi birçok devletin miadını doldurarak satranç tahtasından çekildiği görülmektedir. Bu durumun oluşturmuş olduğu güç boşluğu ise galip devletlerce çeşitli yollardan (fakat başarısız bir şekilde) doldurulmaya çalışılmıştır.⁵²

⁴⁹ Söz konusu isimlendirmenin, bu hükümlerin içeriğine dair fikirleri ilk ortaya atan Arjantin Dışişleri Bakanı Drago ve ilgili toplantıdaki Amerikan delegesi Porter'a atfen yapıldığı bilinmektedir. Drago Doktrini'nin ortaya atılmasında İngiltere, Almanya ve İtalya'nın alacaklısı oldukları borçlarının tahsilatı amacıyla Venezuela'ya 1920-1923 yılları arasında uygulamış olduğu abluka süreci etkili olmuştur. Bu kapsamda bir değerlendirme için bkz. H. Edwabd Nettles, "The Drago Doctrine in International Law and Politics", *Hispanic American Historical Review*, Vol. VIII, N. 2, ss. 204-223.

⁵⁰ Orakhelashvili, *a.g.e.*, s. 451.

⁵¹ Dinsteine *a.g.e.*, s. 81.

⁵² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 26. Baskı, İstanbul: Kronik Yay., 2019, s. 121.

İşte tüm bu yıkımın bakiyelerinden biri olarak, galip devletler hem savaş sonrası oluşan statükoyu korumak hem de uluslararası barış ortamını sağlama almak adına girişimlerde bulunarak Milletler Cemiyeti'ni (MC) kurmuşlardır.

Kuvvet kullanımının kategorik olarak yasaklanmasına giden yolda ilk evrensel belgelerden biri olduğu kabul edilen MC Misakı'nın⁵³ II. Dünya Savaşı döneminde etkisiz kaldığı ve nihai amacına ulaşamadığı açık bir olgudur.⁵⁴ Fakat lafzi olarak da bakıldığında, Misak'ın genel olarak, kategorik bir kuvvet kullanma yasağından çok savaşları erteleyerek statükoyu korumaya ve söz konusu uyuşmazlıkları zamana yayarak mevcut güçler dengesinin mekanizmaları ile çözümlemeye dayalı cılız bir sistem üzerine kurulu olduğu bilinmektedir. Bu açıdan, Misak'ın giriş bölümünde açık bir kuvvet kullanma yasağından söz edilmiş olsa da ilgili maddelerde bu durumun belirsiz bir ifade tarzıyla ve mutlak olmayan bir şekilde düzenlenmiş olduğu söylenmelidir. Bu hükümlere kısaca bakıldığında, MC Misakı'nın 10. maddesinde⁵⁵ devletlerin “ülke bütünlüklerine” ve “siyasal bağımsızlıklarına” saygı gösterilerek herhangi bir saldırı veya saldırı tehdidinin yapılmamasına dair kuralın, soyut bir kalıpta zikredildiği görülmektedir. Misak'ın 11. maddesinde⁵⁶ savaş ve barışı bozan

⁵³ Milletler Cemiyeti Misakı'nın tam çevirisi için bkz. <http://www.erdemdenk.com> > mcmisaki (07.01.2022).

⁵⁴ Bu döneme dair en çarpıcı örneklerden biri de Mussolini yönetimindeki İtalya'nın 1936 yılında Habeşistan'a (yani günümüz Etiyopya'sına) tüm uluslararası toplumun gözleri önünde uluslararası hukuka aykırı bir şekilde müdahalesi olmuştur. Bu süreçte İngiltere ve Fransa, MC Misakı'nın 16. maddesine dayalı ekonomik zorlama tedbirlerini uyguladıysa da bunlar İtalya'nın savaş gücünü etkileyecek şekilde ve türde uygulanmamıştır. Ayrıca Habeşistan'a da yine benzer sebeplere dayalı olarak yardım gidememiş ve adeta Habeşistan, güçlü İtalya ile baş başa bırakılmıştır. İşgale dair dikkat çekici bir anekdot ise dönemin Habeşistan İmparatoru Haile Selassie'nin 1936 yılında MC Genel Kurulu'nda yaptığı şu konuşmada kolektif güvenlik kurumunun çöküşünün küçük devletlerin sonu olacağını dile getirdikten sonra “Tanrı ve tarih hükmünüzü hatırlayacaktır” diyerek tepkisini ortaya koymuş olmasıdır. Konuşmanın tam metni için bkz. Vincent Ferraro, “Asseal to the League of Nations, Haile Selassie, June 1936” Mount Holyoke College, Haziran 1936. <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/selassie.htm> (07.01.2022).

⁵⁵ 10. madde hükmü şöyledir:

“Cemiyet Üyeleri, bütün Cemiyet üyelerinin ülke bütünlüklerine ve şimdiki siyasal bağımsızlıklarına saygı göstermeği ve bunları dışarıdan gelecek herhangi bir saldırıya karşı korumayı yükümlenirler. Saldırı, saldırı tehdidi ya da tehlikesi durumunda, Konsey, bu yükümlülüğün yerine getirilmesini sağlayacak yolları belirtir.”

⁵⁶ 11. madde hükmü şöyledir:

“1. Cemiyet Üyelerinden birine doğrudan doğruya dokunsun ya da dokunmasın, her savaşın ya da savaş tehdidinin bütün Cemiyet'i ilgilendirdiği ve Cemiyet'in ulusların barışını etkin bir biçimde korumaya özgü önlemleri almakla yükümlü olduğu kesin olarak açıklanır. Böyle bir durumda, Cemiyet'in herhangi bir Üyesinin istemesi üzerine, Genel Sekreter, Konseyi hemen toplantıya çağırır.

2. Bundan başka, Cemiyet'in herhangi bir Üyesinin, uluslararası ilişkileri etkileyecek nitelikte olan ve sonuç olarak uluslar arasındaki barışı ve bantın dayandığı iyi geçinmeyi bozacak bir durum üzerine Genel Kurulun ya da Konseyin dikkatini dostça çekmek hakkı olduğu da açıklanır.”

sair durumların MC'yi doğrudan ilgilendirdiği zikredilmektedir. Bu alandaki en önemli hükmü teşkil eden 12. maddede⁵⁷ ise tarafların, uyuşmazlıklarını ilk olarak MC nezdinde hakemliklere veya MC Konseyi'ne sunmak ve bundan itibaren üç ay için savaşa başvurmamak yükümlülüğü altında oldukları düzenlenmektedir. Hakemlik veya Konsey kararının başvurudan itibaren altı ay içinde verilmesi gerektiği de ayrıca belirtilmektedir. Madde 13(2)⁵⁸ kapsamında hakemliğe götürülmeyen uyuşmazlıkların ise MC Konseyi'ne götürüleceği 15. maddede⁵⁹ kabul edilmektedir. Bu safhadan sonra Konsey anlaşmazlığı çözemez ise bazı çözüm önerileri sunan bir rapor hazırlayacak ve oylamaya sunacaktır. Bu raporun Konsey'in daimî üyeleri de dâhil oybirliği ile kabul edilmesi halinde, raporun gereği şeklinde davranan devletlere karşı savaşa başvurulmayacağı, aksi takdirde tüm Cemiyetin harekete geçeceği bildirilmektedir. Tüm bunlardan da görülebileceği üzere MC Misakı'nın savaşı tamamen yasaklamaktan çok geciktirmeye yönelik hükümlerle engelleme amacını güttüğü söylenebilmektedir. Ayrıca, uygulamada da Konsey'in daimî üyelerinin zıt görüşleri ve veto haklarının varlığı karşısında, oybirliği ile kabul edilmiş bir uyuşmazlık çözüm raporunun da gerçekçi olmadığı açıkça görülmüş; bu durumlarda ise devletler savaşa girme özgürlüklerini muhafaza etmişlerdir. Kısaca, tüm bu sistem Almanya, İtalya veya Japonya gibi dönemin saldırgan politika izleyen devletlerinin kuvvet kullanımlarına karşı hiçbir karşı çözüm bulamamıştır.

MC Misakı'nın oluşturduğu cılız ve dengesiz sistemin açıkları bazı çok taraflı hukuki metinlerle doldurulmaya çalışılmıştır. Her ne kadar bu metinler Misak'a göre

⁵⁷ 12. madde hükmü şöyledir:

“1. Cemiyet'in bütün üyeleri, aralarında ilişkilerin kesilmesine varabilecek nitelikte bir anlaşmazlık çıkarsa, bu anlaşmazlığı ya hakemliğe ya da Konseyin incelemesine sunmayı kabul etmektedirler. Cemiyet Üyeleri, hakemlerin kararından ya da Konseyin raporundan sonra üç aylık bir süre geçinceye kadar, hiçbir durumda savaşa başvurmamağı da kabul ederler.

2. Bu maddede öngörülen bütün durumlarda, hakemlerin kararının akla yatkın bir süre içinde verilmesi ve Konsey raporunun, anlaşmazlık Konseye sunulduğu günden başlayarak, altı ay içinde hazırlanmış bulunması gerekir.”

⁵⁸ 13(2) hükmü şu yöndedir:

“2. Genel olarak hakemlikle çözüme elverişli anlaşmazlıklar arasında, bir anlaşmanın yorumlanmasına, herhangi bir uluslararası hukuk sorununa, doğruluğu saptanırsa uluslararası bir yükümlülüğe aykırılık oluşturabilecek bir olgunun gerçekliğine ya da böyle bir aykırılığın getirdiği ödencenin (2) [tazminatın] niteliğine ya da kapsamına ilişkin anlaşmazlıklar gösterilebilir.”

⁵⁹ Buna dair 15(1) hükmü şöyledir:

1. Cemiyet Üyeleri, aralarında ilişkilerin kesilmesini doğurabilecek nitelikte bir anlaşmazlık çıkarsa, ve bu anlaşmazlık 13. Maddede öngörülen hakemliğe sunulmazsa, anlaşmazlığı Konseye götürmeyi kabul ederler. Bu bakımdan, üyelerden birinin, tam bir soruşturma ve inceleme için her türlü önlemleri alacak olan Genel Sekretere bu anlaşmazlığı bildirmesi yeterlidir”

daha güçlü sınırlayıcı hükümler içeriyor olsalar da bu metinlerin evrensel etkileri bulunmadığından, iki savaş arası dönemde saldırgan devletler bakımından caydırıcılık sağlanamamıştır. Bu dönem itibarıyla, uluslararası barışın, barışı tehdit edebilecek unsurların azaltılması veya ortadan kaldırılması ile olacağı kanaatinin etkisiyle silahsızlanma konusunda bazı adımlar atılmıştır. 1922 ve 1927 yıllarında toplanan Washington Deniz Silahsızlanması Konferansı ve Londra Deniz Silahsızlanması Konferansı ile bu amaca bir nebze ulaşılmaya çalışılsa da Japonya başta olmak üzere yayılmacı devletlerin söz konusu metinlere karşı isteksiz tutumu, bu hukuki metinlerin etkilerinin çok sınırlı olması sonucunu doğurmuştur. Bu dönemde kabul edilen bir diğer hukuki metin ise 1924 İhtilafların Barışçıl Yollarla Halline Dair Cenevre Protokolü'dür. Aslında bu Protokol'ün kategorik bir kuvvet kullanma yasağının getirilmesi açısından en kararlı duruşu sergileyen metin olduğu ifade edilmektedir. Nitekim, Protokol'ün 2. maddesinin, Misak'ın en büyük eksiği olan kuvvet kullanma yasağını, günümüzdeki BM Şartı 2/4'e benzer bir şekilde düzenlediği söylenebilmektedir; ki bu hüküm doktrinde tarihteki ilk teknik kuvvet kullanma yasağı olarak anılmaktadır.⁶⁰ Söz konusu 2. maddeye göre⁶¹, devletler saldırıya karşı direnç gösterme veya MC'nin kolektif kararı haricinde kuvvet kullanmaktan menedilmektedir. Ancak bu Protokol, tasdik edilmediği için yürürlüğe girememiş ve pozitif hukuk yönünden hiçbir somut etkisi olamamıştır. Öte yandan, bu döneme ait bir başka etkisiz enstrüman olan Locarno Andlaşmaları da yasak içeren bir başka metin olarak dikkati çekmektedir. Fakat, Almanya, İngiltere, Belçika, Fransa, İtalya, Polonya ve Çekoslovakya arasında imzalanan bu andlaşmalarla söz konusu devletler arasında kuvvet kullanımını açıkça yasaklanmışsa da bu hukuki metinlerin sadece ilgili devletler arasında hukuki bağlayıcılığının bulunduğu ve genel bir kuvvet kullanma yasağı tesis etmediklerinin altının çizilmesi gerekmektedir.⁶²

⁶⁰ Dinstein, **a.g.e.**, s. 84.

⁶¹ "Article 2: *The signatory States agree in no case to resort to war either with one another or against a State which, if the occasion arises, accepts all the obligations hereinafter set out, except in case of resistance to acts of aggression or when acting in agreement with the Council or the Assembly of the League of Nations in accordance with the provisions of the Covenant and of the present Protocol.*" Protokol'ün İngilizce metni için bkz. Milletler Cemiyeti, İhtilafların Barışçıl Yollarla Halline Dair Cenevre Protokolü, 2 Ekim 1924. Erişim adresi: <https://www.refworld.org/docid/40421a204.html> (23.12.2021).

⁶² Muhammet Celal Kul, **Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uluslararası Tecavüz (Saldırı) Suçu**, İstanbul: On iki Levha Yayınları, 2016, s. 60.

İki savaş arası dönemde tüm bu etkisi sınırlı hukuki metinler içinde Kellogg-Briand Paktı'nın (Harbin Milli Siyaset Aracı Olarak Yasaklanmasına Dair Umumi Muahede) yerine ayrıca değinilmesi gerekir. Politik gerginliklerin gitgide arttığı bu zaman aralığında, dönemin Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand ile ABD Dışişleri Bakanı Frank Billings Kellogg arasında 27 Ağustos 1928'de imzalanan bu Pakt, tam isminden de anlaşılacağı üzere, devletlerin savaşları bir politika aracı olarak kullanmalarına karşı iki taraflı olarak düzenlenmiş ve diğer devletlerin katılımına açık tutulmuştur.⁶³ İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde kuvvet kullanma yasağına ilişkin en önemli hukuki metin olarak görülebilecek Pakt'a zamanla 63 devlet taraf olmuştur.⁶⁴

Üç maddeden oluşan Paktın maddi içeriğe ilişkin olan ilk iki maddesinde savaşın devletler arasında bir politika aracı olmaktan çıkarıldığı ve uyuşmazlıkların yalnızca barışçıl yollarla çözümleneceği öngörülmektedir. Bununla birlikte, söz konusu Paktın savaşa başvurulabilecek istisnai durumları açıkça belirtmemiş olması⁶⁵, “ulusal politika aracı olarak yasaklanan savaş” ifadesinin çerçevesini tam olarak çizmemesi ve savaşa varmayan kuvvet kullanımlarına ilişkin bir hüküm içermeyerek genel bir kuvvet kullanma yasağını tam olarak getirememiş olmasına bağlı bazı eksikliklerinin bulunduğu doktrinde ifade edilmektedir.⁶⁶

⁶³ Kellogg Briand Paktı, Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand'ın, ABD'nin I. Dünya Savaşı'na katılımının onuncu yıl dönümünde basın vasıtasıyla ABD'ye açıktan ilettiği ikili bir hukuki metin ile savaşı taraflar arasında illegal ilan etmeye dönük teklifi ile gündeme gelmiştir. Kellogg-Briand Paktı'nın oluşum evresinde Fransa'nın temel amacı, zaten aralarında savaş çıkmasının düşük ihtimal olduğu ABD ile ilişkileri bakımından “ABD'nin Avrupa'daki dostu” konumunu elde ederek iki savaş arası dönemin buhranında politik olarak güçlü bir duruş sergilemektir. Öte yandan, başta Fransa'nın teklifine çeşitli sebeplerle sıcak bakmayan ABD'nin, ulusal kamuoyunda güçlenen pasifizm düşüncesinin ve yaklaşan 1928 seçimlerinin de etkisiyle teklifi kabul etmiş olduğu bilinmektedir. Fakat ABD, Paktın çok taraflı bir nitelik kazanmasını istemiştir. ABD böylece MC'ye katılmamasından ötürü oluşan boşluğu doldurmayı ve dünya ulusları üzerindeki genel denetmenlik görevini yerine getirmeye o yıllarda yavaş yavaş başlamayı amaçlamıştır. Mehmet Sait Dilek, “Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C. X, S. 37, ss. 147-148.

⁶⁴ Türkiye de Kellogg-Briand Paktı'na 5 Şubat 1929 tarih ve 1111 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 1384 sayılı “Devletler Arasında Harbin Millî Siyaset Âleti Olarak İstimalinden Feragati Mütazammın Muahedeye Türkiye Cumhuriyetinin İştiraki Hakkında Kanun” ile taraf olmuştur.

⁶⁵ Kellogg Briand Paktı'nın kendi yapısında kuvvet kullanımının bir istisnası olarak meşru müdafaa belirtilmemiştir. Fakat devletlerin Pakt'ın hazırlık aşamasındaki yazışmalarının analizine dayalı olarak bu istisnanın Pakt bünyesinde kabul edilmiş olduğu doktrinde ifade edilmektedir. Dinstein, **a.g.e.** ss. 85-86.

⁶⁶ Dinstein, **a.g.e.**, s. 85.

Kuvvet kullanma yasağı açısından devrim niteliğinde olan düzenleme ise dünya tarihinin gördüğü en büyük yıkımlardan biri olan II. Dünya Savaşı'ndan sonra San Francisco'da toplanan devletlerin ortak iradesine dayalı olarak ortaya koydukları BM Şartı ile olmuştur. Her ne kadar 1945'ten günümüze kadar birçok bölgesel çatışmayı önlemekte yetersiz ve işlevsiz kalmış olsa da kuruluşundaki ana misyonu bir dünya savaşının tekrar çıkmasını önlemek olan BM'nin ana gayesini şu günlere kadar gerçekleştirmiş olduğu söylenmelidir. Bu açıdan kuvvet kullanımına dair yasak BM Şartı 2(4) hükmünde düzenleme altına alınmıştır:

*“Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletlerin Amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar.”*⁶⁷

Bu hükümden görülebileceği üzere, BM Şartı 2(4) hükmü savaşı yasaklayan bir perspektifle hareket etmiş ve devletlerarasında güçlü bir barış düzeni inşa etmeyi amaçlamıştır. Öte yandan, BM Şartı 2(4) ile amaçlanan sadece kuvvet kullanımını yasaklamak değildi; bu hükümle güdülen ikincil amaç, diğer Şart hükümleri aracılığıyla kuvvet kullanımını tekelleştirmek ve BMGK altında toplayarak kontrol altına almaktır.⁶⁸ Ayrıca amaçsal yönlerinin dışında, BM Şartı 2(4) hükmü, MC Misakı'na göre yeni bir anlayışın öncüsü olmuştur. BM Şartı 2(4)'te “savaş” (war) kelimesi yerine bilinçli olarak “kuvvet kullanımı” (use of force) ifadesi kullanılmıştır.⁶⁹ Bu şekilde, yasağın Misak'a göre daha geniş bir spektrumda benimsenmiş olduğu da açıkça görülmektedir. Öte yandan, söz konusu hükmün kabul edildiği yıllarda devletlerin ana motivasyonunun hala etkisi atlatılamamış olan büyük savaşların tekrarından kaçınmak olduğu düşünüldüğünde, günümüzde gerçekleşen yeni hadiselerle karşı birçok yerleşmiş kavramın dahi yetersiz kaldığı ve devletlerce farklı yorumlara tabi tutulabildiği görülmektedir. Dolayısıyla, Misak'ın aksine BM

⁶⁷ BM Şartı'nın Türkçe çevirisi için bkz. https://turkey.un.org/sites/default/files/2020-02/UN-charter-turkish_0.pdf (17.02.2022).

⁶⁸ Christine Gray, “The Use of Force and The International Legal Order”, **International Law**, Ed. Malcolm D. Evans, New York: Oxford University Press, 2003, s. 590.

⁶⁹ Christine Gray, **International Law and the Use of Force**, Third Edition, New York: Oxford University Press, 2008, s. 7.; Orakelashvili, **a.g.e.**, s. 452.; Dinstein, **a.g.e.**, s. 88.

Şartı'nın, içerdği bu geniş tanımlama ile gerekli esnekliği sağlama noktasında Misak'ın genel hukuki çerçevesine göre çok daha iyi bir konumda olduğu söylenebilmektedir. Kuvvete başvurma yanıda kuvvet kullanma tehdidinin de BM Şartı 2(4)'te yasaklanmış olması da bu esnekliği artıran bir diğer önemli husus olarak görülmektedir.⁷⁰

BM Şartı sisteminde getirilmiş olan kuvvet kullanma yasağının, mutlak ve genel nitelikli bir yasak olduğu ifade edilmesi gereken bir noktadır. Bir başka deyişle, istisnai durumlar haricinde kuvvet kullanımının kural olarak yasak olduğu bilinmelidir. Ayrıca, BM Şartı 2(6) hükmü uyarınca kuvvet kullanma yasağı BM üyesi olmayan devletler açısından da geçerli olacak şekilde düzenlenmiştir.⁷¹ Aslında bu tarzda bir düzenleme olması dahi BM Şartı'nın MC Misakı ve diğer hukuki metinlere nispeten evrenselliği sağlamış olduğuna delalet etmektedir. Tüm bunların yanında, BM Şartı'nın temel çıkış noktalarından birini teşkil eden bu hükmün tüm Şart açısından kilit noktası niteliğinde bir hüküm olduğu da açıkça ifade edilmektedir.⁷² Bu eksen de düşünöldüğünde, bu hüküm ile düzenlenen kuvvet kullanma yasağının, uluslararası hukukun emredici nitelikli (*jus cogens*) teamöl kurallarından olduğu doktrin⁷³ ve yargı kararlarında⁷⁴ açıkça kabul görmektedir.

BM Şartı'nda düzenlenen kuvvet kullanma yasağının uygulamada devletler tarafından kabulü, eski sistemlerdeki ne nazaran çok daha müspet olsa da başta BM Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) yapısı olmak üzere bazı yapısal sorunların getirmiş olduğu sonuçlara dayalı olarak eksik noktaların ve problemlili hususların olduğu söylenebilmektedir. Özellikle çift kutuplu dünyanın tüm etkilerinin göröldüğü Soğuk

⁷⁰ Buradaki “kuvvet kullanma tehdidi” ifadesinin hukuka aykırı manada kullanılmak istenen bir kuvvete ilişkin olacak bir tehdidi ifade etmiş olduğunun altı ayrıca çizilmelidir.

⁷¹ BM Şartı 2(6) hükmünün içeriğı şöyledir:

“Örgüt, Birleşmiş Milletler üyesi olmayan devletlerin de, uluslararası barış ve güvenliğinin korunmasının gerektirdiğı ölçüde bu ilkelere uygun biçimde hareket etmesini sağlar.”

⁷² Armed Activities on the Territory of the Congo (*Democratic Republic of the Congo v. Uganda*), Judgment, I.C.J. Reports 2005, s. 168, para 271.

⁷³ Gerry Simpson, “Law and force in the twenty-first century”, **Routledge Handbook of International Law**, Ed. David Armstrong, New York: Routledge, 2009, s. 200.; Dinstei, **a.g.e.**, s. 87.; Orakhelashvili **a.g.e.**, s. 452.; Shaw, **a.g.e.**, s. 88.; Gray, “The Use of Force and The International Legal Order”, s. 591.; Kul, **a.g.e.**, s. 64.; Acer&Kaya, **a.g.e.**, s. 331.

⁷⁴ *Militarv and Paramilitary Activities in and against Nicaragua* (*Nicaragua v. United States of America*). Merits, Judgment. I.C.J. Reports 1986, p. 14, para 190. [*Nikaragua Davası*]

Savaş döneminde, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Rusya'nın karşılıklı veto gücü⁷⁵ birçok çatışma alanıyla ilgili tıkanmalara sebep olmuş⁷⁶; bunun bir yansıması olarak BM Şartı 2(4)'ün bazen işlemez duruma geldiği görülmüştür.⁷⁷ Fakat BM Şartı 2/4'ün devletler tarafından çeşitli ulusal çıkarlar uğruna muhtelif yollarla ihlal ediliyor olması, kuvvet kullanma yasağı hükmünün tamamen işlevsiz kaldığı ve “kuvvet kullanım özgürlüğü” biçiminde bir devlet uygulamasının uluslararası arenada ortaya çıktığı şeklinde bir yoruma yol açmamalıdır.⁷⁸ Bu açıdan düşünüldüğünde ve yukarıda da dikkat çekildiği üzere, nasıl ki her ulusal hukuk ihlali “ulusal hukukun var olmadığı” şeklinde yorumlanmıyorsa, uluslararası hukukun bu köklü kuralının ihlali neticesinde söz konusu kuralın ortadan kalktığını ileri sürmek de isabetli olmayacaktır.

BM Şartı 2(4)'te düzenlenen kuvvet kullanım yasağı her ne kadar mutlak ve genel bir yasak olsa da uluslararası sistemin doğası gereği bazı istisnalara tabi tutulmuştur. BM Şartı'nın lafzı ekseninde hareket edildiğinde, bu istisnalar BM Şartı 51. madde⁷⁹ hükmünde düzenlenmiş olan ve “silahlı saldırı” karşısında bir devletin

⁷⁵ II. Dünya Savaşı sonrasındaki güçler dengesi politikasında, SSCB'nin Batı'ya karşı blok olarak zayıf kalmasının da etkisiyle talep ettiği veto yetkisi, BM Şartı'nda, örgütün bağlayıcı karar alabilen tek ve en etkili organı olan Güvenlik Konseyi'nin karar alma mekanizmasında 27. madde kapsamında tanınmıştır. BM Şartı'nın 27. madde hükmü şu şekildedir:

“1. Güvenlik Konseyi'nin her üyesinin bir oyu vardır.

2. Güvenlik Konseyi'nin usule ilişkin konulardaki kararları dokuz üyesinin olumlu oyu ile alınır.

3. Güvenlik Konseyi'nin diğer tüm meselelerle ilgili kararları, daimî üyelerin hepsinin oyları dahil olmak üzere dokuz üyenin olumlu oyu ile alınır; ancak, VI. Bölüm ile 52. maddenin 3. fıkrası hükümleri uyarınca alınan kararlarda bir uyuşmazlığa taraf olan oylamaya katılamaz.”

Bu çerçevede usuli konular haricindeki tüm konularla ilgili Güvenlik Konseyi karar alma mekanizmasında daimî 5 üye olan ABD, İngiltere, SSCB (sonradan Rusya Federasyonu), Fransa ve Çin'in tek başına veto yetkisi olup bu devletlerden herhangi biri herhangi bir kararın alınmasını tek başına önleyebilmektedir. Usuli konuların çerçevesi tartışma konusu olmakla birlikte hangi konuların usuli nitelikte olduğuna dair değerlendirilmenin yapılmasında da daimî üyelerin veto hakkının bulunduğu ve böylece bu devletlerin “çifte veto” hakkına sahip oldukları ileri sürülmektedir. Shaw, **a.g.e.**, ss. 886-887. Kanaatimizce, her ne kadar doktrinde ve daimî üye olmayan birçok devletin yaklaşımında eleştiriliyor ve uluslararası hukuktaki adalet duygusunu sorgulanır hale getiriyor olsa da BM'deki bu sistem, güçler dengesi modellemesinin tipik bir örneğini oluşturmaktadır.

⁷⁶ Soğuk Savaş döneminde sadece Kore Savaşı sırasında BMGK'den kolektif güvenlik karar çıkarılabilmektedir. Bu kararın çıkarılmasında ise Sovyet Rusya'nın Çin'in BM'deki temsiliyetinin olmamasına dair protestosu nedeniyle kararı veto edememesi etkili olmuştur.

⁷⁷ Soğuk Savaş dönemindeki çatışma ve müdahaleler kapsamında BM Şartı 2(4)'ün artık pratik açıdan işlemez bir kural olduğunu ileri süren bir görüş için bkz. Thomas Franck, “Who Killed Article 2(4)? Or: Changing Norms Governing the Use of Force by States”, **The American Journal of International Law**, Vol. 64, No. 5, ss. 809-837.

⁷⁸ Dinstein, **a.g.e.**, s. 97. Nitekim *Nikaragua* davasında da UAD tarafından açıkça ifade edildiği üzere, bir teamül kuralının devletlerce göz ardı edilmeye başlanması, ihlal yönünde yeni bir teamül oluşumunu değil, bir uluslararası hukuk kuralı niteliğindeki mevcut teamülün ihlal edildiği şeklinde anlaşılmalıdır. *Nikaragua Davası*, para 186.

⁷⁹ BM Şartı 51. maddenin tam hali şöyledir:

orantılı ve gerekli olduğu ölçüde kendisini savunmasına cevaz veren meşru müdafaa kurumu ve BM Şartı VII. Bölümü altında barışı tehdit eden eylemler açısından BMGK kararına dayalı olarak alınan kolektif güvenlik kararlarıdır. Fakat, 1945'ten günümüze kadar gelişen ve değişen yeni tehditler ve ulusal çıkarlar neticesinde, meşru müdafaa başta olmak üzere tüm bu istisnai durumların içeriklerine dair yeni yorumlar ve devlet uygulamaları ortaya çıkmıştır. Ayrıca, istisnaların kataloğuna dair de yeni bir genişleme olduğu söylenebilmektedir; nitekim insancıl müdahaleler veya koruma sorumluluğu, yurtdışındaki vatandaşların korunması veya terörizme karşı savaş (*war on terror*) konsepti gibi yeni anlayışların doktrinde ve devlet uygulamalarında taraftar bulduğu ifade edilmelidir. Bu çalışmanın hacmini aşacağı için ayrıntılarına girilmeyecek olan bu kavramlarla ilgili bu çalışma kapsamında ifade edilmesi gereken yegâne husus, uluslararası hukuk doktrininde ve yargı kararlarındaki genel kabulün halen muhafazakâr yoruma göre olduğu ve meşru müdafaa hususunda artan terörizm faaliyetlerine karşı sınırlı bir esneme geçirdiği hususudur.

Kuvvet kullanma yasağının uluslararası barışın korunmasında kilit role sahip olduğu açıkça görülmektedir. Teknolojik ve sosyal seçeneklerin gittikçe genişlediği günümüz dünyasında, devletler kuvvet kullanma yasağının etrafından dolanmak suretiyle çeşitli müdahalelerle birbirleri üzerindeki çıkar çatışmasını sürdürmektedirler. Siber savaşların ve finansal manipülasyonların yaşandığı veya biyolojik silahların bulunduğu günümüz uluslararası arenasında, kuvvet kullanma yasağının dünya barışının korunması yönünden işlevsel değeri bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, BM Şartı 2(4) ekseninde gelişen prensibin, uluslararası toplumun daha barışçıl bir atmosfer içinde yaşayabilmesi adına titizlikle ve gelişime açık bir şekilde uygulanması önem arz etmektedir. Ayrıca, ulusal çıkarlar temelinde hareket eden devletlerin, birbirlerine müdahale ederek uluslararası sistemdeki dengeyi bozmaları da ancak ve ancak kategorik bir kuvvet kullanım yasağının tüm uluslararası toplum tarafından ileri sürülmesi ile mümkün olacaktır.

“Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler ,üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına hâle getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyine bildirilir ve Konseyin işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez”

Tüm bu tespitlere rağmen, uluslararası arenada devletlerin aralarında kuvvet kullanma yasağını getirmiş olmaları, uluslararası sistemin anarşik doğası karşısında devletlerin birbirlerine yönelik tüm müdahalelerinin önünde bir engel oluşturamamıştır. Egemen eşit olarak kabul edilen devletlerin, çıkar temelli politikalarını gerçekleştirmek adına çeşitli unsurları birbirlerini etkilemeye dönük araçlar olarak kullanmaya devam ettikleri görülebilmektedir. İşte doğrudan silahlı çatışmalara veya daha geniş tabiriyle savaşılar varmayacak derecedeki zorlama yolları burada devreye giren ana unsurlardan birini teşkil etmekte, devletler arasında tek taraflı olarak başvurulmuş zorlama yolları ile silahlı kuvvet kullanımı aracılığıyla çok daha maliyetli bir şekilde elde edilebilecek hedeflere daha kolay ulaşmak istenmektedir.⁸⁰ Bu yönelimin bir tezahürü olarak, ekonomik açıdan gücü elinde bulunduran devletlerin, bu yönde çeşitli tedbirler ve eylemlerde bulunarak diğer devletleri doğrudan “müspet veya menfi anlamda etkileme”⁸¹ yoluna gittikleri açıkça görülebilen bir gerçektir.

B. Uluslararası Hukukta Zorlama Yolları ve Tek Taraflı Ekonomik Zorlama Kavramı

Uluslararası ilişkiler, devletlerin karşılıklı çıkarlarını dengelemek adına birbirleriyle girdikleri münasebetlerin ana gövdesini teşkil etmektedir. Devletler, en başta kendi çatıları altındaki topluluk ile bütünleşik olarak düşünülmesi gereken aktörlerdir. Her ne kadar günümüzde farklı şekilde tezahürleri ortaya çıkmış olsa da devletlerin temel varlık nedeni, çatısı altındaki bireylerin kümülatif manada huzur ve

⁸⁰ Bu noktada 28. ABD Başkanı Woodrow Wilson’un 1916 yılındaki şu sözü bu gerçeği açıkça ifade etmektedir: “*Boykot edilen bir ulus teslim olmaya mecbur bir ulustur. Bu ekonomik, barışçıl, sessiz ve ölümcül araç kullanılır ve güç kullanmaya ihtiyaç olmaz. Bu korkunç bir araçtır. Boykot edilen ulus dışındaki hayata bir maliyet yüklemez, fakat boykot edilen ulus üzerinde baskı kurar; bence hiçbir modern ulus buna karşı koyamaz.*” Serdar Acar, “On Soruda Ekonomik Yaptırımlar”, Bilgilendirme Bülteni, Aralık 2017. <http://serdaracar.av.tr/yayinlar/171221.pdf> (15.08.2022).

⁸¹ Devletlerin tek taraflı zorlamalara başvurmalarının altında yatan sebepler, tek taraflı zorlamanın muhatabı olan hedef devletin hukuka aykırı bir eyleminin sonlandırmasını sağlamak gibi uluslararası hukukun tesisini müspet manada etkileyen faktörlerdir. Öte yandan, söz konusu sebepler hedef devletin bazı dış politika kararlarını değiştirmek veya yönlendirmek gibi bir amaç şeklinde de karşımıza çıkabilir. Söz konusu tartışmalara çalışmanın devam eden kısımlarında ayrıntılı olarak değinileceğinden burada sadece “müspet veya menfi anlamda etkileme” tabiriyle örtülü bir ifadeyi uygun görmekteyiz.

güvenliğini tesis etmektir.⁸² Dolayısıyla devletlerin egemenliklerinin, ilgili bireylerin oluşturmuş olduğu toplumun hâkimiyeti olarak düşünülmesi mümkündür. Devletlerin kendi çatısı altındaki bireylerin huzur ve güvenliğini sağlaması, ilk olarak egemenliği altındaki fiziksel, soyut ve fiktif tüm kaynakları azami özen ve randımanla kullanarak bireylerin hizmetine sunmasına bağlı bir olgudur. Bu çerçevede düşünüldüğünde, devletlerin ekonomik kapasitelerinin ve kabiliyetlerinin kilit öneme sahip olduğu görülmektedir. Gerçekten de ekonomik gücün önemi ve caydırıcılığı, her geçen gün birbirine daha bağımlı hale gelen devletler arasında ekonomik baskı ve zorlama yöntemlerine çoğu zaman askeri ve siyasi güç yerine başvurulmasını beraberinde getirmektedir. Ekonomik güce dayalı bu uygulamalar, küresel ve bölgesel uluslararası örgütler bünyesinde icra edilebileceği gibi devletlerin kendi inisiyatiflerine dayalı zorlama araçları olarak da tezahür etmektedir. Kaldı ki; devletler, dış politika hedeflerine daha iyi hizmet etmesi, azami oranda hareket kabiliyetine ve esnekliğe müsaade etmesi veya sıkışmış kolektif karar mekanizmalarına ihtiyaç duyulmadan uygulanabilmesi gibi sebeplerle kendi inisiyatifleri altındaki ekonomik zorlama tedbirlerini uygulamayı daha çok tercih etmektedir. Devletlerin tüm bu tedbirlere sıklıkla başvurusu, bunların kapsamlarının irdelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Tüm bunlar ekseninde düşünüldüğünde, bu kapsamda esas aydınlatılması gereken ilk nokta “zorlama” kavramının içeriğidir. Fakat zorlama kavramının uluslararası hukukun genel icra mekanizmasından yoksun olmasından kaynaklanan

⁸² Devletlerin kökenlerine eğilen ilk çalışmalarda, devletin ortaya çıkış nedenlerini belirli sınıflamalar ve genellemeler eşliğinde değerlendirmeye dönük bir yaklaşımın olduğu belirtilmelidir. Fakat sonrasında, her bir örneğin kendine has özellikleri bulunması nedeni ile devletlerin kökenlerinin genellemelere tabi tutulması pek isabetli görülmemiştir. Dolayısıyla artık hâkim görüşe göre devletlerin ortaya çıkışında ve kuruluşlarında iç ve dış etkenlerin muhtelif derecelerde etkili olabileceği kabul edilmektedir. Oktay Uygun, **a.g.e.**, ss. 57-58. Öte yandan, devletin varlığını toplum sözleşmesine dayandıran yaklaşımların da modern devlet teorisi ışığında dönüşüme uğradığı kabul edilmelidir. Nitekim hukuk devleti kavramı bu dönüşümün önemli kilometre taşlarından birini teşkil etmektedir. Zira devletin en temel işlevini içinde bulunulan toplumun güvenliğini sağlamak olarak gören Hobbes’un yaklaşımının, devletin her türlü işlevini hukuk kurallarıyla bağlı olarak icra etmesini öngören hukuk devleti ilkesi bağlamında değişim geçirdiği de ifade edilmelidir. Kaldı ki bu değişimin temel unsuru, özgürlük-güvenlik dengesinde güvenliğin özgürlüğe göre daha da törpülenmesi ve belirli bir çerçeveye sokulmasına dayalıdır. Gerçekten de hukuk devleti ilkesi ile devletin varoluş amacı, sadece güvenlik olmaktan çıkarak insanlar arasında adalet, özgürlük veya insan hakları gibi kavramların sağlıklı bir şekilde işlerliğinin sağlanması olarak yeni bir boyuta kavuşmuş, güvenlik olgusu ise devletin insanlarına bu mefhumlar bağlamında sağlayacağı huzurlu ortamın sağlanmasında ön plana çıkan araç olarak yeni bir konuma erişmiştir. Ersin Bayra, “Güvenlik Devleti: Leviathan’dan Hukuk Devletine, Hukuk Devletinden Leviathan’a”, **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. VI, N. 1, 2019, s. 107.

belirsiz yapısı, belirli bir tanımsal perspektif oluşturulmasını güçleştirmektedir.⁸³ Gerçekten de zorlama kavramının tanımı için doktrinde birbirine yakın manaya gelen çeşitli yaklaşımların olduğu söylenebilmektedir. Bu tanımlamalar arasındaki temel fark, zorlamaların hedef devletlerin rızai yetileri üzerindeki etkilerinin boyutuna dairdir. Buna göre zorlamaların devletlerin rızai yetileri üzerindeki etkisini daha sınırlı gören bir görüşe göre zorlama, “en basit tabiriyle bir devletin davranış veya tutumunu değiştirmesi adına ona güç uygulanması”⁸⁴ veya “devletlerin normal şartlarda almayacağı bir kararı almasına sebep olan itici güç”⁸⁵ olarak görülmektedir. Burada “güç” bir aracı ifade ederken “zorlama” başlı başına bir yöntem veya stratejiyi göstermektedir.⁸⁶ Öte yandan, Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerinden Kaynaklanan Sorumluluğunu Düzenleyen Maddeler Metni⁸⁷ (2001 Metni - ARSIWA) çerçevesinde zorlama kavramı daha yüksek bir eşikte görülmüştür. Devletlerin zorlama altındaki hukuka aykırı fiillerinden sorumluluğuna yönelik atfedilebilirlik durumunu düzenleyen 18. madde⁸⁸ hükmüne ait yorum notlarında zorlamalar, hedef devletin rızai yetisini ciddi bakımdan etkileyen ve bu bakımdan, hedef devlete uygulayıcı devletin zorlama ile amaçladığı yönde hareket etmekten başka yol bırakmayan boyutta olan eylemler olarak görülmektedir.⁸⁹ Diğer taraftan, zorlamaların da bir etkileşim yöntemi olduğu söylenebilmektedir. Fakat zorlama öyle bir etkileşim yöntemidir ki, hedef devletin, uygulayıcı devletin çizgisine kendi rızası dışında

⁸³ Tüm bunların yanında zorlamaların bir hukuk düzeni açısından kilit öneme sahip olduğu da doktrinde ifade edilmektedir. Nitekim merkezi bir icra mekanizmasından yoksun konumda olduğu için iç hukuk sistemlerine göre zayıf olduğu ileri sürülen uluslararası hukuk düzeninde bu eylemlerin önemi bir kat daha artmaktadır. Fakat kanaatimizce bu eylemlerin de uluslararası hukukun tesisi ile kaçınılmak istenen uluslararası anarşi ortamını güçlendirmemesi gerekmektedir. Bu noktada örneğin Reisman’a göre irdelenmesi gereken husus, böylesine merkezileşmeden uzak bir düzlemde zorlamaların uygulanmış olması değil, uygulanan zorlamaların uluslararası toplumda ulaşılmak istenen düzen ve ahenk ortamına ne kadar uyumlu olduğudur. Michael Reisman, “Coercion and Self-Determination: Construing Charter Article 2(4)”, **The American Journal of International Law**, Vol. 78, N. 3, 1984, s. 645.

⁸⁴ Mohamed S. Helal, “On Coercion in International Law”, **NYU Journal of International Law and Politics**, Vol. 52, N. 1, 2019, s. 70.

⁸⁵ William Ossoff, “Hacking the Domaine Reserve: The Rule of Non-Intervention and Political Interference in Cyberspace”, **Harvard International Law Journal**, Vol. 62, N. 1, 2021, s. 308.

⁸⁶ Helal, **a.g.e.**, s. 70.

⁸⁷ 2001 Metni’nin Türkçe çevirisi için bkz. Selami Kuran & Aydın Okur & Meltem Sarıbeyoğlu & R. Volkan Günel, **Uluslararası Hukuk Temel Metinler**, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yay., 2014, ss. 180-194. Bu metin bu çalışmada kısaca “2001 Metni” olarak ifade edilecektir.

⁸⁸ 2001 Metni’nin 18. maddesi şu şekildedir:

“Bir başka Devleti bir fiil işlemeye zorlayan Devlet, bu fiilden şu hâlde milletlerarası bakımdan sorumludur:

a) Zorlanan Devletin fiili, zorlama olmaksızın da bir milletlerarası haksız fiil oluşturacak idiyse;
b) Zorlama uygulayan Devlet söz konusu fiile ilişkin koşulların bilincinde hareket ediyorsa.”

⁸⁹ Report of the International Law Commission on the Work of its Fifty-third Session, Commentary to the Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, ILC Yearbook 2001/II (2), s. 69, para 2. [ARSIWA Commentary]

gelmesini sağlayabilmektedir.⁹⁰ Öte yandan, zorlama mefhumunun hukuka uygunluk veya aykırılık durumu aynı kavramın kendisi gibi kesin bir belirlilik içermemektedir. Bu noktada, “kuvvet” veya “kuvvet kullanma tehdidi” boyutuna varan zorlama eylemlerinin hukuka aykırılığı BM Şartı 2(4) çerçevesinde ele alınabilmektedir. Fakat bu raddeye varmayan zorlamalar için aynı sonuca varmak her zaman mümkün gözükmemektedir; zira bu yöndeki zorlamaların hukuka uygun veya aykırıldıklarının kabulü için hedef devlet üzerindeki etkileri, yoğunluk düzeyleri veya nihai amaçları gibi bir dizi faktörün göz önüne alınması gerekecektir.⁹¹

Ekonomik zorlamaya dayalı politikalar, devletler tarafından ekonomik güçleriyle doğru orantılı olarak uygulanmaktadır. Bundan mütevellit, devletlerin uyguladığı bu ekonomik tedbirler arasında bir eşitlikten söz edilememektedir. Bu durum, devletlerin BMGK yaptırımlarındaki gibi kolektif bir çatı altında olmadan uyguladıkları ekonomik zorlama tedbirlerinde daha çok kendini hissettirmektedir. Bu açıdan, farklı şekil ve şiddetlerde tezahür eden ekonomik tedbirlerin, bunların muhatabı olan devletler ve topluluklar üzerindeki etkisi ve ölçeği de farklı olmaktadır. İşte bu noktada bu uygulamaların muhatabı olmuş ve ekonomik kapasitesi sebebiyle büyük ölçekte etkilenmiş devletler nezdinde bu tedbirlerin hukuki yönden analizi elzem olmaktadır. Her ne kadar uluslararası arenadaki siyasi ağırlıkları farklı mertebelerde olsa da ekonomik güçlerinden bağımsız olarak tüm devletlerin hukuki açıdan egemen eşitliği ilkesi uluslararası hukukta kabul edilmektedir.⁹² Dolayısıyla,

⁹⁰ Helal, **a.g.e.**, ss. 72-73. Devletlerin kararlarını etkileyen bir başka araç politik ikna yöntemleridir; fakat bu yöntemlerde de hedef devletin uygulayıcı devlet çizgisine gelmesi sağlanmış olsa da hedef devletin rızası hilafına bir durum olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. İşte bu özelliğiyle zorlamalar, devletlerin ikna edilmesine dayalı diplomatik faaliyetlerden ayrılmaktadır.

⁹¹ Omri Sender, “Coercion” in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, para 4.

⁹² Devletlerin egemen eşitliği prensibi, uluslararası hukukta doğal hukuk yaklaşımının bir yansıması ve toplumdaki bireyler arası eşitlik karinesinin bir analogisi olarak görülmektedir. Öte yandan, pozitivist yaklaşım, devletlerin egemen eşitliğini bizzat uluslararası hukukun mevcudiyetine ve devletler arasında kabul görmesine dayandırmaktadır. Tüm bunların da bir yansıması olarak BM Şartı’nın 2(1) hükmünde bu mefhum sarıh bir şekilde zikredilmiştir:

“Birleşmiş Milletler örgüt, ve üyeleri, 1. maddede belirtilen amaçlara ulaşmak üzere aşağıdaki ilkelere uygun biçimde hareket edeceklerdir:

1. Örgüt, tüm üyelerinin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulmuştur (...) ”

Nitekim uluslararası hukukta devlet kavramının özünü teşkil eden hukuki belgelerden biri olan Montevideo Sözleşmesi’nin 4. maddesinde de bu ilke ile devletlerin güçleri arasındaki ilişki açıkça ortaya konulmuştur:

“Devletler hukuki olarak eşitlerdir, aynı haklardan yararlanırlar ve uygulamada eşit yetki kapasitesine sahiptirler. Her bir devletin hakları, uygulamayı haiz olduğu güce bağlı olmayıp sadece ve uluslararası hukuk altında bir kişi olarak var olması olgusuna bağlıdır.”

Devletlerin egemen eşitliğine dair kapsamlı analiz çalışmanın ilerleyen kısımlarında yapılacaktır.

herhangi bir devletin bir diğeri nezdinde zorlama tedbirleri alması, uluslararası hukukun inceleme alanına *ipso facto* girmekte olan bir husus olarak kabul edilmelidir.

Devletlerin birbirlerine BMGK'nin aldığı kolektif kararlara dayalı yaptırım planlamalarının dışında kalarak uyguladıkları ekonomik zorlama tedbirlerinin uluslararası hukuktaki yerinin ve statüsünün analizi öncelikle bu tedbirlerin kavramsal çerçevesinin özenli bir şekilde çizilmesini ve bu tedbirlerin çizilen kavramsal çerçeve ışığında diğerk hukuki kurumlardan ayrıştırılmasını gerektirmektedir. Bu kapsamda, çalışmanın bu bölümü altında ilk olarak bu yöndeki ekonomik zorlama tedbirlerinin kavramsal hukuki çerçevesi, uluslararası hukukta uygulanan diğerk tedbirlerle mukayeseli olarak incelenmelidir. Devletler uluslararası düzlemde, hak ve taleplerini ileri sürme noktasında birbirleriyle yarışan varlıklar olarak bulunmaktadır. Her ne kadar devletler açısından bu noktada birden fazla seçenek mevcutsa da uluslararası hukukta uyuşmazlıkların barışçıl çözümüne dair bir yükümlülük olduğu bilinmektedir. Nitekim BM Şartı'nın 2(3) hükmünde de bu husus açıkça zikredilmiştir:

“Tüm üyeler, uluslararası nitelikteki uyuşmazlıklarını, uluslararası barış ve güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde, barışçı yollarla çözerler.”

Gerçekten de devletlerin, kuvvet kullanımı içeren veya savaşa dayalı yöntemler yerine barışçıl çözüm yöntemleri ile uyuşmazlıkları ortadan kaldırmaları taraflar açısından en mantıklı ve hasarsız yol olacaktır. Fakat devletler bazı durumlarda söz konusu çıkarların önem derecesi, dış politika amaçlarına ulaşma noktasındaki ısrarları veya barışçıl çözüm mekanizmalarından sonuç alınamayacağına dair kanaat oluşması gibi sebeplerle doğrudan diğerk yöntemlere başvurabilmektedir. Bu eksen de düşünüldüğünde, yine de savaşa varmayan zorlama yollarının, savaş ve askeri kuvvet kullanım yollarına göre devletler açısından daha makul opsiyonlar olarak bulunduğu ifade edilmelidir.

Bu çerçevede, uluslararası hukukta hem uluslararası örgütler nezdinde kolektif olarak hem de münferiden devletler nezdinde bazı zorlayıcı tedbirler uygulanmaktadır.

Tüm bu zorlayıcı tedbirlerin sebepleri arasında uluslararası hukuka aykırılığın ortadan kaldırılması, dostane olmayan eylemlere cevap verilmesi, uluslararası barış ve güven ortamının tesisi veya müstakil rejimler içindeki özel amaçların gerçekleştirilmesi gibi temel hedeflerin bulunduğu söylenebilmektedir. Bu noktada, Türk ve yabancı doktrinde zorlama türlerinin yazarlar tarafından farklı sınıflandırmalara tabi tutulduğu söylenmelidir.⁹³ Bu çalışma kapsamında “savaşa varmayan zorlama yolları” üst başlığı altında “öz savunmacı tedbirler⁹⁴” (*self-help measures*), “kolektif tedbirler” ve çalışmanın ana konusunu teşkil eden “tek taraflı zorlamalar” alt başlıklarına dayalı bir sınıflandırma tercih edilecektir. Bu sınıflandırmanın tercih edilmesindeki ana faktör, aşağıda daha ayrıntılı olarak açıklanacağı üzere, tek taraflı zorlamaların doğası gereği aslında öz savunmacı tedbirlerden olmalarına karşın içinde bulundukları özel koşullara bağlı olarak öz savunmacı tedbirlerin alt başlıkları içindeki konumlarının değişmesidir. Dolayısıyla kanaatimizce *sui-generis* bir öz savunmacı tedbir olarak görülebilen fakat öz savunmacı tedbirlerin herhangi bir alt başlığı içinde net olarak değerlendirilemeyen ve bu çalışmanın da ana konusunu teşkil eden bu zorlama tedbirlerinin ayrıca değerlendirilmesi isabetli olacaktır.

Tüm bunların yanında, devletlerin uyguladıkları bazı zorlama tedbirlerinin uluslararası hukukun yerleşik zorlama tedbirlerinin kavramsal ve hukuki kapsamı ve

⁹³ Bu sınıflandırmalarda zorlama yollarının etki ölçeğinin de bir sınıflandırma kriteri olarak kabul edildiği görülebilmektedir. Örneğin Türk doktrininde Pazarcı karşı-önlemler, misilleme ve zararlar karşılık kurumlarını özellikle zorlama yolları içinde zikretmekte ve uyarı, kınama veya uluslararası örgüt üyeliğini askıya alma gibi bir dizi nispeten daha yumuşak olan faaliyetleri baskı ve vazgeçirme yolu olarak nitelendirmektedir. Yazara göre baskı ve vazgeçirme yolları denilen bu faaliyetler, tek başına hukuksal niteliği olmayan, maddi yönünden ziyade manevi yönü olan etki mekanizmalarıdır. Dolayısıyla bu faaliyetleri, nispeten daha sert olarak nitelendirilebilecek ve hukuksal yönü ağır basan zorlama yollarından ayırmak kanaatimizce de isabetlidir. Bu çalışma kapsamında ise sadece karşı-önlemlerin de bir parçası olduğu zorlama yolları ele alınacaktır. Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 3.Kitap**, 6. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2019, ss. 201-202. Öte yandan, yabancı doktrinde bundan daha farklı yaklaşımlara rastlamak mümkündür. Örneğin Crawford devletlerin tek taraflı başvurduğu savaşa varmayan zorlama yollarını misillemeler, *exceptio inadimplenti non est adimplendum* ve karşı-önlemler olarak sınıflandırmakta ve bunların en önem arz edeninin karşı-önlemler olduğunu belirtmektedir. James Crawford, **State Responsibility: General Part**, Cambridge: Cambridge University Press, 2013, s. 675. Bu çalışma kapsamında bundan daha farklı ve özgün bir sınıflandırma yöntemi izlenecektir.

⁹⁴ Bu kavram yabancı doktrinde genel-geçer kullanılmakta olan ve devletlerin kolektif çatı altında olmadan tek taraflı uygulamalarını bir bütün olarak ifade etmeyi sağlayan “*self-help measures*” ibaresine karşılık olarak kanaatimizce tercih edilmiştir. Doktrinde “*self-help*” kavramı için “*kendine yardım*” şeklinde bir çeviri de mevcuttur. Funda Keskin, **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler**, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1998, s. 85. Kanaatimizce bu tedbirlerin amaçsal çerçevesine de değinmesi açısından “öz savunmacı tedbirler” daha isabetli bir çeviridir.

içeriği ile uyuşmadığı görülebilmektedir. Devletlerin bu yönde uyguladıkları bazı tedbirlerin münferiden uygulanıp herhangi bir kategoriye doğrudan girmediği, girse dahi o kategorinin şartlarını tam olarak karşılayıp karşılamadığı net değildir. İşte bu noktada bu devlet uygulamalarının uluslararası hukuktaki pozisyonunun irdelenmesi adına ilk olarak bunların tanımsal çerçevesinin oluşturulması ve diğer zorlama tedbirlerinden benzer ve farklı yönleriyle ayrıştırılması gerekmektedir. Bu çerçevede, öncelikle uluslararası hukukta genel-geçer kabul gören zorlama yollarının ana hatları kısaca incelenecek; ardından “tek taraflı ekonomik zorlama” kavramının kapsamı üzerinde durulacaktır. Bu değerlendirmeler yapılırken Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun (UHK) hazırlamış olduğu, BM Genel Kurulu’nun 2001 yılında kabul ettiği⁹⁵ ve doktrinde hükümlerinin büyük çoğunluğunun teamül kurallarına dönüştüğü kabul edilen⁹⁶ 2001 Metni yol gösterici olacaktır.

1. Öz Savunmacı Tedbirler

Devletlerin kendi çıkarlarını korumak veya uluslararası hukuka aykırı fiiller nedeniyle görebilecekleri zararları azaltmak adına bazı uygulamalarda bulundukları görülebilmektedir. Öz savunmacı mekanizmalar ile devletlerin çeşitli amaçlarına hizmet eden uygulamaları gerçekleştirebildikleri söylenebilmektedir.⁹⁷

⁹⁵ UN General Assembly, Responsibility of States for internationally wrongful acts: Resolution adopted by the General Assembly, 28 January 2002, A/RES/56/83. <https://www.refworld.org/docid/3da44ad10.html> (15.02.2022).

⁹⁶ Crawford, **State Responsibility: General Part.**, s. 43.

⁹⁷ Noormann’a göre öz savunmacı mekanizmalar, sembolik olma, koruyuculuk, telafi edicilik, manipüle etmek veya cezalandırıcı olmak gibi bazı karakteristik özelliklere sahiptir. Bu çerçevede, yazarın öz savunmacı tedbirlere dair karakteristik özelliklere dayalı bu yaklaşımının kısaca irdelenmesinde fayda bulunduğu ifade edilmelidir. Bunlardan ilkinde, sembolik karakterde olan öz savunmacı tedbirlerin, genellikle hedef devletin ilişkili uygulamasına karşı siyasi tavrın alınmasını ve/veya uygulayıcı devletin bu konudaki siyasi sessizliğini bozması gibi amaçlarla icra edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Sembolik tedbirlerin genellikle hukuka aykırı olmadığı söyleniyor olsa da bunların hepsinin misilleme biçiminde olduğu söylenemez. Sembolik nitelikteki öz savunmacı tedbirler belirli bir nihai hedefe dönük olmaktan ziyade hedef devlete uyarı verme amacına hizmet etmektedir. Koruyucu karakterdeki tedbirlerin de ana amacı hedef devletin ilişkili tutumundan dolayı uygulayıcı devletin göreceği zararı azaltmaktır. Telafi edici tedbirlerde ise tedbirlerin kendi başına uygulayıcı devlet nezdinde oluşan zararı tazmin ettiği görülmektedir. Bu noktada, uygulayıcı devletin, kendi zararına karşılık olarak, hedef devlete ait bir varlığa el koyması buna örnek verilebilecek uygulamalardan biridir. Manipülatif tedbirler ise hedef devletin bir husustaki tutum ve pozisyonunu değiştirmeyi ana amaç edinmiştir; fakat bu zorlayıcı tedbirler, hedef devleti aynı zamanda uyuşmazlığı barışçıl yollarla çözmeye zorlamak amacıyla da icra edilebilir. Cezalandırıcı karakter ise UHK’nın 2001 Metni’ne kadar açık veya zimnen kabul edilen bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de karşı-önlemlerin yerini aldığı zararlar karşılık tedbirlerinin cezalandırıcı karakterde olduğu da doktrinde ve devlet pratiklerinde açıkça

Öz savunmacı tedbirler olarak ifade edilebilecek bu tedbirler kapsamında misillemeler (*retorsion*), geçmişte zararlar karşılık (*reprisal*) olarak adlandırılan karşı-önlemler ve bazı müstakil mekanizmalar sayılabilmektedir. İleride daha ayrıntılı biçimde ifade edileceği üzere tek taraflı zorlamaları bu sistematik içinde net bir yere sokmak mümkün değildir.

Bu çerçevede ilk olarak misilleme ve zararlar karşılık kurumlarına kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır. Uluslararası hukuk bakımından misillemeler, çıkarlarına ters düşen bir eylem veya tutum ile karşılaşan bir devletin buna uluslararası hukuka aykırılık teşkil etmeyen bir eylem veya tutum ile cevap vermesidir.⁹⁸ Böylece, misillemeler doğaları gereği her ne kadar dostane olmayan tek taraflı devlet uygulamaları olsalar da genel manada hukuka aykırı olmayan tedbirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eksende düşünüldüğünde, doktrinde misillemeleri uluslararası hukukun kapsamı dışında değerlendiren yaklaşımlar da mevcuttur.⁹⁹ Fakat belirtilmelidir ki; Fransa ile Yeni Zelanda arasındaki *Rainbow Warrior* davasında tahkim heyeti uluslararası haksız fiil gerçekleştiren devletin, zarar gören devletin bu konuda meşru hakkını ve yetkisini ileri sürmesini ve hakkını aramasını engellemek amacıyla, her ne kadar hukuka aykırı olmayan eylemler de olsa, misilleme uygulayamayacağını ifade etmiştir.¹⁰⁰ Ayrıca buna rağmen, bazı durumlarda

kabul edilmekteydi. Öte yandan, buradaki cezalandırıcı niteliğin esas olarak öz savunmacı tedbirin genel amacına hizmet ediyor olmasının gerekliliği ayrıca not edilmelidir. Bu konuda ayrıntılı bir analiz için bkz. Math Noortmann, **Enforcing International Law: From Self-help to Self-contained Regimes**, Burlington: Ashgate Publishing, 2005, ss. 18-32.

⁹⁸ Pazarcı, **3.Kitap**, ss. 209-210. Ayrıca Pazarcı'ya göre misillemelerin bir devletin uluslararası hukuka aykırı fiiline karşı yapılması da mümkündür; zira önemli olan misilleme olarak yapılan davranışın uluslararası hukuka aykırı olmamasıdır. Kanaatimizce de böyle durumlarda da misillemenin varlığından söz etmek gerekmektedir.

⁹⁹ James Crawford, **State Responsibility: General Part.**, s. 677. Bu yaklaşımların temelinde *Lotus* davasından doğan ve devletlerin bir eylemi hakkında aksine bir uluslararası yükümlülük bulunmayan durumlarda söz konusu eylemi gerçekleştirmek konusunda egemen olduklarını kabul eden *Lotus* prensibine dayandığı da ifade edilmelidir. Fakat *Lotus* prensibi, içinde bulunduğu tarihi ve siyasi bağlam içinde değerlendirildiğinde, uluslararası hukukun günümüzde nispeten daha güçlü bir merkezileşme içerdiği ve ana ülkünün devlet egemenliğini olabildiğince sınırlayarak daha merkezi bir hukuk düzeni oluşturmak olduğu ifade edilmelidir. Dolayısıyla, günümüze doğru gelişen ve değişen uluslararası hukuk bağlamında, *Lotus* prensibinin tam olarak var olduğunu söylemek zordur.

¹⁰⁰ *Rainbow Warrior Affair Arbitral Award*, 9 July 1986, UN Reports of International Arbitral Awards, Vol. XX., ss. 215-284, s. 225. Noortmann bu örneği vermek suretiyle misillemelerin halihazırda hukuka aykırı olmayan fiiller olmasından bahisle uluslararası sorumluluk hukukunun ve hatta daha da genel manada uluslararası hukukun kapsamı altında incelenmemesi gerektiği yönündeki görüşleri eleştirmektedir. Zira yazara göre, her halükârda egemen eşit olan devletlerin kendi yaptıkları en yüksek derecede hukuka aykırı fiillerin dahi hukuka uygun olduğunu ileri sürmeleri mümkündür; dolayısıyla misillemelerin önceden kabul edilmiş bir hukuka uygunluk karinesi ile uluslararası hukukun dışına çıkarılması isabetsiz olacaktır. Kanaatimizce de misillemelerin, her somut olay özelinde ilgili tedbirin

devletlerin, kendilerine karşı gerçekleştirilmiş bir uluslararası hukuka aykırı fiil bulunmasına ve karşı-önlem uygulama yönünde hakları var olmasına rağmen karşı-önlemlerin şekli ve maddi şartlarından kaçınma eğilimiyle misilleme uygulamayı tercih ettikleri de söylenebilmektedir. Bu durumda uygulanan tedbirlerin de misilleme sayılacağı doktrinde de ifade edilmektedir.¹⁰¹

Zararla karşılık kavramı¹⁰² ise bir devletin uluslararası hukuka aykırı fiili nedeni ile zarar gören hedef devletin söz konusu fiili işleyen devlete yine uluslararası hukuku ihlal eden bir fiil ile cevap vermesidir.¹⁰³ Bu açıdan bakıldığında zararlar karşılık fiillerinin karşı-önlemlerin ilkel halini teşkil ettiği ifade edilmektedir. Zira zararlar karşılık tedbirlerinin, özünde kuvvet kullanımını da içerdikleri kabul edilmektedir.¹⁰⁴ Karşı-önlemler ile kısmen benzer koşulları içeren¹⁰⁵ zararlar karşılık tedbirleri, BM Şartı 2(4) hükmü ile kuvvet kullanma yasağının *jus cogens* norm seviyesinde uluslararası hukuka girmesini müteakiben, kuvvet kullanımına varan yönünü kendiliğinden kaybetmiştir; karşı-önlemler ise “barışçıl” düzlemdeki zararlar karşılık tedbirlerinin yerini almıştır.¹⁰⁶ Nitekim 2001 Metni’nin yorum notlarında da misilleme

hukuka uygunluğunun irdelenebilmesi ve diğer hukuki kurumlar üzerindeki etkisi ve etkileşiminin göz önüne alınabilmesi adına uluslararası hukukun kapsamında değerlendirilmesi elzemdir. Noortmann, **a.g.e.**, ss. 43-44.

¹⁰¹ Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 3.Kitap**, ss. 209-210.

¹⁰² Misillemeler ve zararlar karşılık kavramlarının çerçevesi hakkında Türk doktrininde net bir birlik olduğu söylenememektedir. Bu konuda Erkiner, bizim doktrinindeki genel eğilime paralel olarak bu çalışma kapsamında zararlar karşılık olarak tanımladığımız ve karşı-önlemlerin önceki hali diye nitelediğimiz tedbirler için “misilleme” ifadesini kullanmakta ve bu “misilleme” ifadesinin yabancı dil çevirisi için ise “*reprisal*” ibaresini zikretmektedir. Öte yandan Erkiner, bizim bu çalışmada misilleme olarak tanımladığımız ve özde hukuka aykırı olmayan tedbirleri ise “dostane olmayan karşılıklar” olarak telaffuz etmektedir. Hakkı Hakan Erkiner, **Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2010, ss. 269-270. Bu konuda Pazarcı’nın sınıflandırmasında ise karşı-önlemler bir üst başlık olarak zikredilmekte ve bu çerçevede misilleme ve zararlar karşılık eylemleri, karşı-önlemlerin alt başlıkları olarak sayılmaktadır. Yazar, misilleme ve zararlar karşılık açısından bu çalışmamızdaki tanımlamayla büyük ölçüde örtüşen bir tanım çerçevesi tercih etmiş olsa da 2001 Metni’nin 49-54. maddeleri arasında zikredilen manada karşı-önlemlere değinmemektedir. Pazarcı, **3. Kitap**, ss. 197-235.

Tüm bunların ötesinde, zararlar karşılık eylemleri de *Nauliaa* davasında “*telafisi istenmesine karşın yerine getirilmeyen ve zarar gören devlet nezdinde uluslararası hukuka aykırılık teşkil eden eylemlere karşı zarar gören devletin hukuka aykırı eylemi gerçekleştiren devlete atfen gerçekleştirdiği öz savunmacı ve misillemeye dönük tedbirler*” olarak zikredilmektedir.

¹⁰³ Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 3.Kitap**, s. 212; Fiona Mckinnon, “Reprisals as a Method of Enforcing International Law”, **Leiden Journal of International Law**, Vol. 4. N. 2, 1991, s. 221.

¹⁰⁴ Crawford, **State Responsibility: General Part**, s. 685.

¹⁰⁵ Federica Paddeu, **Justification and Excuse in International Law**, New York: Cambridge University Press, 2018, s. 237.

¹⁰⁶ Crawford, **State Responsibility: General Part**, s. 685; Mckinnon, **a.g.e.**, s. 223.

ve zararlar karşılık terimleri için açıkça bu kapsamdaki tanımlamalar kabul edilmiştir.¹⁰⁷

Öz savunmacı tedbirlerin bir diğer alt sınıfı da müstakil nitelikteki özel mekanizmalardır. Bu kapsamdaki tedbirlerin kendilerine ait özel uygulama rejimlerine (*lex specialis*) sahip olduklarının altı çizilmelidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, uluslararası ticaret hukuku kapsamındaki Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ / WTO) mekanizmalarının veya herhangi bir ikili veya çoklu anlaşma bünyesindeki mekanizmaların bu alt sınıftaki öz savunmacı tedbirlere gireceği açıkça ortadadır. Fakat bu öz savunmacı tedbirlerin en çok ön plana çıkan Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin (VAHS) 60. maddesi¹⁰⁸ kapsamındaki anlaşmaların uygulamalarının durdurulmasına veya sona erdirilmesine ilişkin kurallardır. Bu özel mekanizmanın tüm unsurları madde hükmünde açıkça ifade edilmiştir:

1. İki taraflı bir anlaşmanın akit taraflardan birisi tarafından esaslı bir şekilde ihlali (material breach), diğer taraf için söz konusu ihlale, anlaşmayı sona erdirmeye veya tamamen veya kısmen yürürlüğünü askıya alma gerekçesi olarak başvurma hakkını verir.

2. Çok taraflı bir anlaşmanın akit taraflardan birisi tarafından esaslı bir şekilde ihlali:

a- diğer tarafların oybirliği ile anlaşmanın yürürlüğünü tamamen veya kısmen askıya almalarını veya anlaşmayı,

i- kendileriyle kusurlu Devlet arasındaki ilişkiler bakımından, ya da,

ii- bütün taraflar arasında, sona erdirmeye hakkını verir.

b- İhlal ile bilhassa etkilenen bir tarafa, kendisi ile kusurlu Devlet arasındaki ilişkiler bakımından, söz konusu ihlale, anlaşmanın yürürlüğünü tamamen veya kısmen askıya almasının gerekçesi olarak başvurma hakkını verir.

¹⁰⁷ ARSIWA Commentary, s. 128, para 3.

¹⁰⁸ Viyana Anlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin Türkçe tercümesi için bkz. Kuran ve diğerleri, ss. 83-110.

c- kusurlu Devletten başka herhangi bir tarafa, andlaşmanın yürürlüğünü kısmen veya tamamen kendisi bakımından askıya alma gerekçesi olarak ihlale başvurma hakkı verir; ancak bunun için andlaşma öyle bir nitelikte olmalı ki, bir tarafın andlaşma hükümlerini esaslı bir şekilde ihlal etmesi her bir tarafın andlaşmadan doğan yükümlülüklerini ifa etme durumunu köklü bir biçimde değiştirsin.

3. Bu madde bakımından bir andlaşmanın esaslı bir şekilde ihlali aşağıdakilerden ibarettir:

a- andlaşmanın, bu Sözleşmenin tasvip etmediği bir şekilde inkar edilmesi; veya

b- andlaşmanın konu veya amacının gerçekleştirilmesi için elzem olan bir hükmün ihlal edilmesi.

4. Yukarıdaki paragraflar bir ihlal halinde uygulanabilecek herhangi bir andlaşma hükmüne halel getirmez.

5. 1-3 ncü paragraflar insancıl (humanitarian) nitelikteki andlaşmalarda yer alıp kişilerin korunmasıyla ilgili hükümlere, bilhassa bu gibi andlaşmalarla himaye edilen kişilere karşı herhangi bir misilleme şeklini yasaklayan hükümlere uygulanmaz.

Bu açıdan bakıldığında, VAHS 60. maddesi uhdesinde bulunan mekanizma da öz savunma tedbirlerinin incelenmesi ve tasnifi açısından önem arz etmektedir. Bu hüküm andlaşmaların “esaslı” nitelikteki ihlallerinin varlığında karşı taraftaki devletin andlaşmadan doğan ilgili yükümlülüklerini geçici bir süre için askıya alma veya tamamen sona erdirmeye hakkı bulunduğunu düzenlemektedir. Her ne kadar özündeki karşılıklılık ilişkisi sebebiyle *exceptio* niteliğini haiz olsa da andlaşmaların sadece “esaslı” ihlallerinin varlığında devreye giren bu mekanizmanın *exceptio* ilkesinin¹⁰⁹ tam bir yansıması olmadığı doktrinde -kanaatimizce de haklı olarak- zikredilmektedir.¹¹⁰ Buna göre ise andlaşmaların esaslı ihlalleri ile ilgili olarak VAHS

¹⁰⁹ Uzun adıyla *exceptio inadimplenti non est adimplendum* olarak da ifade edilebilen bu ilkenin, iç hukuktaki ödemezlik def'i gibi düşünülmesi mümkündür. Dolayısıyla *exceptio* ilkesi, kısaca bir devletin bir andlaşmadan doğan yükümlülüğünü yerine getirmemesi üzerine karşıdaki devletin de buna cevaben, andlaşmadan doğan aynı veya benzer bir yükümlülüğünü yerine getirmemesine tekabül etmektedir.

¹¹⁰ Ceren Zeynep Pirim, “Andlaşmalar Hukuku ve Uluslararası Sorumluluk Hukukunun Kesişim Noktasında Exceptio Inadimplenti Non Est Adimplendum”, **Public and Private International Law Bulletin**, C. XLI, S. 2, 2021, ss. 979-999. Yazar birtakım maddi ve şekli unsurlara ilişkin de bazı farkların altını çizmektedir. Kanaatimizce bunlardan en ehemmiyetlisi, *exceptio* ilkesinin veya karşı-

60. maddesindeki bu mekanizma ile uluslararası sorumluluk hukuku seçimlik olarak uygulanabiliyorken; “esaslı olmayan” bir ihlal söz konusu olduğunda sadece uluslararası sorumluluk hukuku uygulama alanı bulacaktır.¹¹¹ Kaldı ki bir uluslararası sorumluluk hukuku kurumu olan karşı-önlemler ile VAHS 60. maddede düzenlenen kurum arasında temel amaç olarak da farklılık vardır; zira karşı-önlemlerde hukuka aykırı durumun ortadan kaldırılması, tadili ve eski duruma hukuka uygun bir şekilde geri getirme amaçlanıyorken VAHS 60. madde hükmündeki temel gaye, andlaşma ilişkisinden doğan karşılıklılık üzerine dengeyi sağlamak ve andlaşmayı sabit tutabilmektir.¹¹²

Öz savunmacı tedbirler içinde tek taraflı zorlamaların nitelendirilmesi ve değerlendirilmesinde en önemli kurumun karşı-önlemler olduğu belirtilmelidir. Bu nedenle, karşı-önlemlerin bu kapsamda irdelenmesi elzemdir. Zararla karşılık eylemlerinin yeni ve güncel bir formunu teşkil eden ve 1978 tarihli *Air Service Agreement* hakemlik kararında¹¹³ ABD’nin katkıları ile literatüre giren bir mefhum olan karşı-önlemler, uluslararası sorumluluk hukukunda büyük önem arz etmektedir. Karşı-önlemler kısaca, bir devletin uluslararası hukuka aykırı fiiline maruz kalan diğer bir devletin, haksız fiili gerçekleştiren devlet aleyhine ve belirli şartlar altında aldığı, olağan koşullarda uluslararası hukuka aykırı olacak ve uygulayıcı devletin sorumluluğunu doğuracak niteliğe sahip ancak karşı-önlem niteliğinden ötürü

önlemlerin aksine VAHS 60. madde kapsamındaki mekanizmanın andlaşma yükümlülüğünü tamamen sona erdirmeye imkân vermesidir. Ayrıca, bu mekanizma kapsamında ancak ve ancak benzer veya aynı yükümlülüğün durdurulmasının (veya sona erdirilmesinin) gündeme gelmesi söz konusuysa karşı-önlemler bakımından böyle bir kısıtlamanın olmaması da önem arz eden hususlardan biridir.

¹¹¹ A.g.e., s. 983.

¹¹² A.g.e., s. 992; Oliver Dörr & Kirsten Schmalenbach (Ed.), **Vienna Convention on the Law of Torts: A Commentary**, Springer: Berlin, 2012, s. 1023.

¹¹³ *Air Service Agreement of 27 March 1946 between the United States of America and France* (1978) XVIII RIAA 417. [*Air Service Agreement Davası*] Bu tahkim kararının özünü oluşturan somut olay, 1946 yılında ABD ile Fransa arasında akdedilen Havacılık Hizmetleri Sözleşmesi’nin Fransa tarafından 1978 yılında ihlal edilmesine dayanmaktadır. Bu Sözleşme’ye göre ABD yolcu uçakları, normal şartlarda Londra aktarmalı olarak Paris’e inmekten Fransa’nın 1978 yılında bir ABD yolcu uçağının ölçeğinin (*gauge*) Londra aktarması sırasında değiştirildiğini ileri sürerek Paris’e geldiğinde inişine izin vermemiştir. Sözleşme’nin hükümlerine göre taraf devlet topraklarında bu ölçek değişimi yasaklanmışken üçüncü taraf devletlerin topraklarına ait bir husus hükümlerde belirtilmemiştir. ABD ise hakemlik yöntemine başvurmanın yanında Fransa’ya karşı benzer tedbiri uygulamış; Fransız yolcu uçaklarının ABD’ye inişi askıya alınmıştır. ABD bu uyuşmazlık kapsamında “karşı-önlem” kavramını kendi savunmasında literatüre sokmuş olsa da tahkim heyeti, tarafların savunmalarına rağmen andlaşmaların ihlali bakımından VAHS 60. madde veya karşı-önlem ayırımına girmemeyi tercih etmiş ve ABD’nin aldığı tedbirleri almaya hakkı olduğunu ifade etmiştir. Kanaatimizce, her ne kadar bu uyuşmazlığın karşı-önlem kavramının gelişimine etkisi yadsınamazsa da burada ABD’nin tedbirlerinin bir karşı-önlemden ziyade özel manada VAHS 60. maddenin bir uygulaması olduğu söylenmelidir.

uygulayıcı devletin sorumluluğunu doğurmayacak tedbirleri ifade etmektedir.¹¹⁴ Karşı-önlemler, 2001 Metni’nde iki ayrı fonksiyonu ile iki ayrı yerde zikredilmiştir. Bunlardan ilkinin teşkil eden 22. maddede¹¹⁵ karşı-önlemler bir uluslararası haksız fiilin hukuka aykırı niteliğini ortadan kaldıran durumlar arasında sayılmış ve hukuka uygun tedbirler oldukları vurgulanmıştır. 2001 Metni’nin 49-54 maddeleri arasında ise karşı-önlemlerin uygulanmaya dönük çerçevesi belirlenmiştir. Karşı-önlemler, 2001 Metni çalışmaları esnasında başlarda raportörler tarafından uluslararası hukuka aykırılıklara karşılık iç hukuk düzenlerindeki benzer bir şekilde uluslararası hukukun bir “yaptırım” mekanizması olarak görülmüş olsa da 2001 Metni’nde bu anlayış terk edilmiştir.¹¹⁶

Karşı-önlemlerle uygulayıcı devletin uluslararası hukuk altındaki yükümlülükleri devam etmekte olup geçici bir süreliğine askıya alınmaktadır. Dolayısıyla VAHS 60. madde kapsamındaki mekanizma ile karşı-önlemler arasındaki fark buraya dayanmaktadır. Karşı-önlemler yükümlülüğün mevcudiyetine etki etmezken VAHS 60. Maddenin öngördüğü mekanizma ile yükümlülüğün varlığı etkilenmektedir.¹¹⁷ VAHS 60. maddesinde bulunan ve *exceptio* ilkesinin dar bir tezahürü olan¹¹⁸ bu mekanizmanın kapsamının belirlenmesi de ayrıca önemlidir. Bu çerçevede, bir devletin andlaşma ilişkisi içinde bulunduğu diğer devletin andlaşma ilişkisinden doğan hukuka aykırı fiiline karşılık o devletle olan başka bir andlaşmasını durdurması veya feshetmesinin bu mekanizma kapsamında olmadığı altı çizilmelidir. Ayrıca, uluslararası hukuka aykırı fiili işleyen devletin haksız fiilinin andlaşma ilişkisiyle ilgisinin olmamasına rağmen etkilenen devletin ortak andlaşmayı durdurması veya feshetmesi durumu da bu mekanizmanın kapsamına girmeyecektir.¹¹⁹

¹¹⁴ Crawford, **State Responsibility: General Part.**, s. 685.

¹¹⁵ 2001 Metni’nde 22. madde hükmü şöyledir:

“Bir Devletin bir başka Devlete karşı olan uluslararası bir yükümlülüğüne aykırı bir davranışındaki hukuka aykırılık, bu davranışın diğer Devlete karşı, üçüncü bölümün ikinci bab’ına uygun olarak alınmış bir karşı önlem oluşturduğu ölçüde, ortadan kalkar.”

¹¹⁶ 2001 Metni’ne giden yolda yapılan birçok toplantıda devletler çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Ayrıca birçok devletin ilk metinde benimsenen ve karşı-önlemleri uluslararası hukuk düzeninin sağlanması adına “cezalandırıcı yaptırım” olarak kabul eden yaklaşıma karşı olduğu da belirtilmelidir. Paddeu, **a.g.e.**, s. 259. Bu toplantılarda, Türkiye’nin yaklaşımı da karşı-önlemlerin telafi edici niteliğinin ön planda olması gerektiği yönünde olduğu ifade edilebilmektedir. A/C.6/48/SR.28. paras. 99-100. <https://digitallibrary.un.org/record/191447> (12.02.2022).

¹¹⁷ Paddeu, **a.g.e.**, s. 255.

¹¹⁸ Pirim, “Andlaşmalar Hukuku ve Uluslararası Sorumluluk Hukukunun Kesişim Noktasında Exceptio Inadimplenti Non Est Adimplendum”, s. 992.

¹¹⁹ Pazarıcı, **3. Kitap**, s. 217.

Bu ekseninde düşünülduğünde, kanaatimizce bu durumlar karşı-önlem olarak değerlendirilmesi gereken durumlardır.

Karşı-önlemler, merkezileşmenin olmadığı ve egemen eşit özneler olan devletlerin çıkar ilişkisine dayalı bir uluslararası toplum düzleminde, uluslararası hukuk ihlallerinin etkin çözümünü sağlamak adına düşünülmüş bir hukuki kurumdur. Bu çerçevede, karşı-önlemler bakımından da uygulayıcı devletin bu konuda bir tür riske girdiği ve karşı-önlem olarak uyguladığını varsaydığı eylemiyle bizzat kendisinin hukuka aykırı bir eylem gerçekleştirmiş olabileceği de göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.¹²⁰ Nitekim karşı-önlemlerin devletlerin istismarına açık olmaya dayalı bu özelliği, UHK'nın 2001 Metni'nin hazırlanma sürecindeki toplantılarda da çeşitli raportörler tarafından eleştiri mahiyetinde dile getirilmiştir.¹²¹ Gerçekten de buna binaen karşı-önlemler, geçmişteki muadili olan zararlar karşılık kurumunun aksine, 2001 Metni ile bazı şekli ve maddi şartlara bağlanarak devletlerin istismarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Karşı-önlemlerin 2001 Metni'nin 49-54. hükümleri arasında düzenlenmiş çerçevesine kısaca göz atıldığında, karşı-önlemlerin niteliği açısından olmazsa olmaz şart, bunların hedef devletin önceki uluslararası hukuka aykırı bir fiiline cevaben alınmış olmalarıdır. 2001 Metni'nin 49. maddesinde¹²² de açıkça zikredilen bu husus, uluslararası yargı kararlarında da ifade edilmiştir¹²³. Ayrıca, karşı-önlemler ancak ve ancak uluslararası hukuka aykırı fiilden sorumlu olan devlete yöneltilmelidir. Karşı-önlemlerin bu bağlamda dikkate değer yönü, hedef devlete yöneltilen karşı-önlemlerin diğer devletler üzerinde yol açtığı dolaylı etkilerdir. Gerçekten de bazı durumlarda

¹²⁰ Erkiner, **a.g.e.**, s. 274. Ayrıca bu açıdan düşünülduğünde, karşı-önlemler, her ne kadar devletler arasındaki uyumsuzlukların daha büyük çaplı çatışmalara dönüşmesini önlemek amacıyla getirilmiş bir kurum olsa da bu ekseninde ilişkili devletler arasında tansiyonun daha da yükselmesine sebep olup çatışma riskini de artırabilir ve amacının tam tersi bir durumun oluşmasının müsebbibi olabilir.

¹²¹ Paddeu, **a.g.e.**, s. 226.

¹²² 2001 Metni'nin 49. madde hükmü şöyledir:

“1. Mağdur Devlet, karşı-önlemleri, ancak, haksız fiilden sorumlu Devlete karşı, bu Devleti, ikinci bölüm uyarınca yerine getirmek zorunda olduğu yükümlülükleri uygulamaya yöneltmek için alabilir.

2. Karşı-önlemler, bu önlemleri alan Devletin, sorumlu Devlete yönelik olan uluslararası yükümlülüklerinin bir süre için yerine getirilmemesi ile sınırlıdır.

3. Karşı-önlemler, mümkün olduğunca, söz konusu yükümlülüklerin yeniden uygulanmasına imkân verecek bir şekilde alınmalıdır”

¹²³ *Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia)*, Judgment, I. C. J. Reports 1997, p. 7, para 83 [*Gabcikovo-Nagymaros Davası*]; *Nikaragua Davası*, para 249.

karşı-önlemlerin diğer devletlere ufak çaptaki ve yan hasar olarak da zikredilebilecek etkiler doğurması kaçınılmazdır.¹²⁴ Fakat karşı-önlemlerin üçüncü devletleri doğrudan büyük oranda etkilemesi veya bunu hedefleyerek uygulanması, bu üçüncü devletler nezdinde hukuka aykırı olacaktır.¹²⁵

Bunlardan başka, karşı-önlemlerin genel niteliği bakımından belirtilmesi gereken diğer bir konu ise bu tedbirlerin ancak hedef devletin uluslararası hukuka aykırı fiilini durdurması ve hukuka uygun durumun tesisi amacıyla uygulanabilir olmasıdır.¹²⁶ Nitekim karşı-önlemlerin bu özel niteliği, 2001 Metni'nin 49/1 hükmündeki "sadece" ibaresi ile de açıkça ortaya konmuştur.¹²⁷ Bu kerte, bu amacın dışında uygulanan tedbirler hukuka aykırı olacaktır.¹²⁸ Öte yandan, karşı-önlemlerin geri alınmaya müsait (*reversible*) olmasına dair yükümlülüğün her ne kadar mutlak bir yükümlülük olduğu söylenemese de¹²⁹ karşı-önlemlerin genel gayesine hizmet eden bir özellik olduğunun altı çizilmelidir; zira karşı-önlemler doğaları gereği ancak koruyucu ve telafi edici yönü ağır basan ve cezalandırıcı niteliği haiz olmayan tedbirler olmalıdır.¹³⁰

Karşı-önlemlerin istismara açık olarak görülen doğasına paralel olarak maddi yönden sınırlandırmalara tabi tutulmuş olduğunun da altı çizilmelidir. Bu çerçevede,

¹²⁴ Crawford, **State Responsibility: General Part.**, s. 687.

¹²⁵ **A.g.e.**

¹²⁶ Karşı-önlemler bakımından bu noktada değinilebilecek bir husus da UHK'nın 2001 Metni yorum notlarında karşı-önlemleri "tek taraflı ilga" olarak nitelendirmesidir. Doktrinde Erkiner, bu tanımlamaya katılmakla beraber yorum notlarının İngilizce ve Fransızca tabirleri arasındaki bir farka dikkat çekerek bu durumun açıklığa kavuşturulması gereken bir husus olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, yorum notları metnin Fransızca metninde, "tek taraflı ilga" kavramını tam karşılayan "*une dérogation unilatérale*" ibaresi mevcutken İngilizce ibaresinde "tek taraflı ilga" kavramını tam karşılamayan "*unilateral action*" ibaresi geçmektedir. Erkiner, **a.g.e.**, s. 280. Kanaatimizce de karşı-önlemler, İngilizce metindeki gibi "tek taraflı tutum" olarak değil, Fransızca metindeki ibareyle "tek taraflı ilga" olarak görülmesi gereken hukuki kurumlardır. Bu fark temel olarak, karşı-önlemlerin "hukuka aykırılığa karşı bir tedbir" olma niteliğini ön plana çıkarmakta olup bu çalışma kapsamında incelenecek olan "tek taraflı ekonomik zorlamalar"ın da karşı-önlemlerle bağlantısı açısından önem arz etmektedir.

¹²⁷ ARSIWA Commentary, s. 130, para 1.

¹²⁸ Crawford, **State Responsibility: General Part.**, s. 687.

¹²⁹ 2001 Metni'nin ilgili hükmünde geçen "*mümkün olduğunca*" ibaresine dayalı olarak bu yorum yapılabilir.

¹³⁰ Crawford, **State Responsibility: General Part.**, s. 687.

2001 Metni'nin 50. maddesi kapsamında karşı-önlemlerin uygulanmasının yasaklandığı alanlar sayılarak bir kısıtlamaya gidildiği görülmektedir.¹³¹

“1. Karşı-önlemler, şunlara hiçbir şekilde etkileyemezler:

a) Birleşmiş Milletler Şartı'nda belirtildiği üzere, kuvvet kullanma tehdidinde bulunmama ya da kuvvet kullanmama yükümlülüğünü;

b) Temel insan haklarının korunmasını ihtiva eden yükümlülükleri;

c) Misillemeleri yasaklayan insancıl nitelikli yükümlülükleri;

d) Genel uluslararası hukukun emredici hükümlerinden kaynaklanan diğer yükümlülükleri.

2. Karşı-önlemleri alan Devlet, kendisinden beklenen şu yükümlülüklerden kurtulamaz:

a) Kendisi ve sorumlu Devlet arasında, uyuşmazlıkların çözülmesi usulüne ilişkin kurallar uyarınca uygulananlar;

b) Diplomatik temsilcilik ve konsolosluk ajanlarının, mekânlarının, arşivlerinin ve belgelerinin dokunulmazlığına saygıya ilişkin olanlar.”

Karşı-önlemlerin muhteviyatına ilişkin bir diğer maddi kısıtlama ise 2001 Metni'nin 51. maddesi kapsamındaki orantılılık yükümlülüğüdür.¹³² Karşı-önlemlerin orantılılık değerlendirmesi nitelik ve nicelik bakımından teferruatlı bir irdelemeyi gerektirmektedir. Söz konusu orantılılık değerlendirmesinde “uluslararası hukuka aykırı fiilin sonucu oluşan durum” ile “söz konusu haklar”¹³³ arasında orantı kurulacaktır.¹³⁴ Her ne kadar karşı-önlemler bakımından VAHS 60. maddesi

¹³¹ Karşı-önlemlerin konu bakımından bu sınırlamalarına konunun hacminden dolayı bu çalışma kapsamında değinilmeyecektir. Karşı-önlemlerin 2001 Metni'nin 50. maddesi kapsamındaki bu kısıtlamalarının analizi için bkz. ARSIWA Commentary, ss. 131-134.

¹³² *Air Service Agreement*, para 83; *Gabickovo-Nagymoros Davası*, para 85.

¹³³ Türk doktrininde Erkiner de bu hususta 2001 Metni'nin yorum notlarında aynı zamanda uluslararası hukuka aykırı fiili gerçekleştiren devletin de haklarının göz önüne alınacağına dair bir yaklaşım olduğunu belirterek “söz konusu haklar” ibaresi ile mağdur devletin uluslararası hukuka aykırı ilk fiilden etkilenen haklarının yanında uluslararası haksız fiilden sorumlu devletin de haklarının kastedildiğini belirtmektedir. Erkiner, *a.g.e.*, s. 284.

¹³⁴ ARSIWA Commentary, s. 135, para. 6.

hükmünde olduğu gibi aynı veya benzer yükümlülükler ile cevap verme mecburiyeti yoksa da farklı yükümlülükler bakımından alınmış bir karşı-önlemin orantılılık konusunda problem oluşturmayacağı da açıktır.

Karşı-önlemlerin maddi kısıtlamaların yanı sıra 2001 Metni'nin 52. maddesinde¹³⁵ bazı şekli kısıtlamalara da tabi tutulduğu görülmektedir. Karşı-önlemlere başvurulmasından önceki evrede uygulanması gereken şekli şartlar, ilgili devletler arasındaki gerilimi mümkün olduğunca aza indirmek amacıyla öngörülmüştür. Öte yandan, 2001 Metni'nin 53. maddesine¹³⁶ göre karşı-önlemlerin yegâne amacı uluslararası hukuka aykırılığın ortadan kaldırılması ve uluslararası hukuka uygun durumun tesisi olduğundan, uluslararası hukukun gerekleri yerine getirildiğinde karşı-önlemlerin sonlandırılması gerekmektedir; zira karşı-önlemler doğaları gereği geçici nitelikteki uygulamalardır.

Karşı-önlemler bakımından en tartışmalı meselelerden birisi uluslararası hukuka aykırı fiile maruz kalan devletler dışındaki devletlerin karşı-önlem alma haklarının bulunup bulunmadığı meselesidir. Bu hususta, tüm uluslararası toplumu ilgilendiren uluslararası hukukun emredici hükümlerinin (*peremptory/communitarian norms*) ihlali durumunda devletlerin ağırlaştırılmış sorumluluğunun ileri sürülebileceğine dair

¹³⁵ 2001 Metni 52. madde hükmü şöyledir:

"1. Karşı-önlem almadan önce, mağdur Devlet şunları yapmalıdır:

a) Sorumlu Devletten, 43. maddeye uygun olarak, ikinci bölüm uyarınca kendisine düşen yükümlülükleri yerine getirmesini istemelidir;

b) Sorumlu Devlete, karşı-önlem almaya dair bütün kararları bildirmek ve bu Devlet ile görüşme teklif etmelidir.

2. 1. fıkranın b bendine karşın, mağdur Devlet, haklarını korumak için gerekli acil karşı-önlemleri alabilir.

3. Karşı-önlemler alınamaz ve eğer daha önceden alınmışsa, haksız bir gecikmede bulunulmadan yürürlükten kaldırılmalıdır; şayet:

a) Uluslararası haksız fiil sona ermişse ve

b) Uyuşmazlık, taraflar için kararı mecburi olan bir divanın ya da bir mahkemenin önünde derdest ise.

4. Şayet sorumlu Devlet uyuşmazlıkların çözülmesi usulüne uymaya ilişkin iyi niyetli davranmıyorsa, 3. paragraf uygulanmaz."

¹³⁶ 2001 Metni 53. madde hükmü şöyledir:

"Sorumlu Devletin, ikinci bölüm uyarınca uluslararası haksız fiilden ötürü kendisine düşen yükümlülükleri yerine getirmesinden itibaren karşı-önlemlere son verilmelidir."

genel çerçeveyi ortaya koyan 2001 Metni'nin 48. maddesi¹³⁷ önem arz etmektedir.¹³⁸ Öte yandan, her ne kadar 2001 Metni'nin 33. maddesinde¹³⁹ “uluslararası toplum” da sorumluluğun telafisi konusunda muhataplardan biri olarak sayılmış olsa da 48. maddede uluslararası hukukun emredici normlarından birinin ihlalinin mağduru olan devlet lehine sorumluluk ileri süren üçüncü devletler “mağdur devlet” olarak değil “ilgili devlet” olarak nitelendirilmiş¹⁴⁰ ve emredici normların ihlalinin üçüncü devletler tarafından ileri sürülmesine dair hukuki kurum cılız bırakılmıştır. Bu hüküm kapsamında birinci fıkranın bentlerinde sırasıyla tüm uluslararası toplumu ilgilendiren *erga omnes*¹⁴¹ ve uluslararası toplumun belirli bir hukuki metin etrafındaki bir

¹³⁷ 2001 Metni 48. madde hükmü şöyledir:

“1. 2. paragraf uyarınca, mağdur bir Devletten başka her Devletin, bir başka Devletin sorumluluğuna başvurma hakkı vardır; şayet:

a) İhlâl edilen yükümlülük kendisinin de parçası olduğu bir grup Devlete yönelik ise ve şayet yükümlülük, grubun kolektif bir menfaatini koruma amacıyla konulmuşsa; ya da
b) İhlâl edilen yükümlülük, uluslararası topluluğun geneline yönelik olan bir yükümlülük ise, 2. paragrafa uygun biçimde, bir mağdur Devletten başka her Devletin, bir başka Devletin sorumluluğuna başvurma hakkı vardır.

2. 1. paragraf uyarınca, sorumluluğa başvurma hakkına sahip her Devlet, sorumlu Devletten şunları isteyebilir:

a) 30. madde uyarınca uluslararası haksız fiile son verilmesini ve tekrar edilmeyeceğine dair güvenceler ve garantiler verilmesini; ve
b) Önceki maddelere uygun olarak, mağdur Devletin lehine olarak ya da ihlâl edilen yükümlülüğün yararlananların lehine olarak onarım yükümlülüğünün yerine getirilmesini.

3. 43., 44. ve 45. maddelerde, mağdur Devlet tarafından sorumluluğa başvurulmasına ilişkin koşullar, 1. paragraf uyarınca bunu yapmaya hakkı olan bir Devletin de sorumluluğa başvurmaya uygulanır.”

¹³⁸ 1996 Taslak Metni'nde 19. ve 40. maddeler çerçevesinde uluslararası sorumluluğu doğuran eylemlerin “suçlar” ve “haksız fiiller” başlıkları altındaki bir sınıflandırma ile adlandırıldığı bilinmektedir. Buna göre, emredici normların ihlali halinde devletlerin “suç” işledikleri gibi bir sonuca varılmaktaydı. Fakat ifade edilmelidir ki; ceza hukuku perspektifine dayalı olan ve devletleri suç işleme kavramıyla yan yana getiren bu yaklaşım devletler ve doktrin nezdinde kabul görmemiş ve eleştirilmiştir. Ceren Zeynep Pirim, “Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu: Kuramsal Bir Değerlendirme”, **Public and Private International Law Bulletin**, C. XXXII, S. 2, s. 157.

¹³⁹ 2001 Metni'nin 33. madde hükmü şöyledir:

“1. Sorumlu Devletin, bu bölümde belirtilen yükümlülükleri, ihlâl edilen uluslararası yükümlülüğün niteliğine, içeriğine ve ihlâl ediliş şartlarına bağlı olarak bir başka Devlete ya da birden çok Devlete ya da uluslararası topluluğun geneline karşı olabilir.

2. Bu bölüm, Devletin uluslararası sorumluluğunun, bir Devletten başka bir kişi ya da bir birim lehine doğrudan doğurabileceği olabileceği hiçbir hakka hâlel getirmez.”

¹⁴⁰ ARSIWA Commentary, s. 126., para. 4.

¹⁴¹ Uluslararası hukukta merkezileşmenin etkisinin artırılması amacıyla ortaya konan faaliyetlerin bir yansıması olan *erga omnes* normlar, temel manada bütün uluslararası toplum için usuli geçerliliği kabul edilen ortak kurallar kümesini teşkil etmektedir. Devletlerin egemen eşitliğine dayalı ve merkezileşmemiş uluslararası hukuk düzeninde “dikey” bir ilişkinin kurulmasını temsil eden bu emredici normların, bir diğer emredici norm olan *jus cogens* kurallarından en temel ayrımı, *erga omnes* normların usuli karakterdeyken *jus cogens* kuralların maddi hukuk niteliğinin olmasıdır. Bu durum da *erga omnes* normların *jus cogens* kurumunu da kapsayan daha geniş bir sınıf oluşturmasını beraberinde getirmektedir.

Erga omnes normların bir alt görünümü olan *erga omnes inter partes* ise genel olarak çok taraflı ve uluslararası hukukun temel mefhumlarından birini düzenleyen andlaşmaların tarafları nezdinde uygulanmakta olan dar çerçevesini belirtmektedir. Buna göre, *erga omnes inter partes* kurumu ile insan hakları gibi temel mefhumları düzenleyen andlaşmalarda, bir tarafın ihlalinin herhangi bir çıkarı etkilenmese dahi bir başka taraf devlete, bu hukuka aykırı durumu ileri sürebilme olanağı tanınması

kümesini ilgilendiren *erga omnes inter partes* normlar açısından sorumluluk ileri sürülebileceği açıkça düzenlenmiştir. Tüm bunların yanında, 2001 Metin kapsamında karşı-önlemlerin düzenlendiği maddeler arasındaki 54. madde hükmünde ise emredici normlar için çıkarları doğrudan etkilenmeyen devletler açısından alınabilecek önlemlere değinilmiştir. Bu hüküm özelinde, üçüncü devletlerin, mağdur devletler lehine alabilecekleri tedbirlerin özellikle karşı-önlem olarak nitelendirilmesinden kaçınıldığı, bu tedbirlerin “hukuki tedbirler” ibaresiyle ifade edildiği görülmektedir.¹⁴² Ayrıca bu noktada, 2001 Metni’nin hazırlanış aşamaları sırasında üçüncü devletler tarafından mağdur devlet lehine karşı-önlemlerin uygulanmasına dair önerinin devletler tarafından kabul görmediğinden açıkça 2001 Metni’ne dahil edilemediği de belirtilmelidir.¹⁴³ Fakat tüm bunlara rağmen 54. maddedeki ibare ile uluslararası hukukun merkezileşmesi adına bir adım atıldığı söylenebilmektedir.

2. Kolektif Tedbirler

Devletlerin belirli yönlerdeki çıkarlarının örtüşmesi, egemen eşit kurumlar olarak birbirleriyle koordinasyon içinde hareket etmelerini de beraberinde getirmektedir. Nitekim uluslararası hukukun da bir tür çıkar örtüşmesinin doğal sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilmektedir. İşte bu noktada, iç hukuktaki tüzel kişilik kavramına da benzeştirilebilecek kurumlar olan uluslararası örgütlerin teşekkülü görülebilmektedir. Bölgesel ve küresel etkileri olan bu örgütler ile devletlerin ortak çıkarları üzerinden yeknesak hareket etmeleri temin edilmeye çalışılmaktadır. Gerçekten de BM ile devletler arasında en üst düzeyde küresel iş birliği sağlanmaya çalışılmıştır; bu yüzden BM’nin eylemlerinin diğer uluslararası

gündeme gelmektedir. Her ne kadar *erga omnes* normların 2001 Metni kapsamında bir tanımı verilmemiş ise de *erga omnes* normların “tüm uluslararası toplumun kolektif çıkarını”; *erga omnes inter partes* normların ise “uluslararası toplumun içindeki bir grubun kolektif çıkarını” temsil ettiği bilinmektedir. UAD’nin *Barcelona Traction* kararı başta olmak üzere çeşitli yargı kararlarında farklı ölçeklerde değinilen *erga omnes* normların, devlet pratiğindeki yerinin gittikçe daha da sağlamlaşmakta olduğu söylenebilse de henüz tam olarak gelişimini tamamlamış olduğu ileri sürülemeyecektir. *Erga omnes* normların genel çerçevesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kemal Başlar, “Uluslararası Hukukta “Erga Omnes” Kavramı”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. II, S. 2., 2002, ss. 75-107; Giorgio Gaja, “Obligations and Rights Erga Omnes in International Law”, **Institut de Droit International**, Krakow Session, 2005.

¹⁴² Pirim, “Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerin Ağırlaştırılmış Sorumluluğu: Kuramsal Bir Değerlendirme” ss. 174-175.; Erika de Wet, “Invoking obligations erga omnes in the twenty-first century: Progressive developments since Barcelona Traction” **South African Yearbook of International Law**, 2013, Vol. 38, N. 1, s.10.

¹⁴³ A.g.e.

örgütlere nazaran yeri ayrı tutulmalıdır. BM'nin, küresel iş birliği ve koordinasyonu sağlamak noktasındaki rolüne binaen Güvenlik Konseyi bünyesinde, ortak karar alma mekanizmasına dayalı kolektif tedbirler aldığı görülmektedir.

Karşı-önlemler gibi öz savunma mekanizmalarının, aslında merkezileşmemiş bir uluslararası düzenle örtüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan, uluslararası hukukun genel ülküsünün uluslararası düzlemde var olan ve süregelen anarşi ortamının belirsizliğini mümkün olduğunca dizginlemek olduğu düşünüldüğünde, merkezileşmiş bir düzenin sağlanması, bu ana amaca daha çok hizmet edecektir. Bu açıdan, BMGK nezdinde alınan kararlara binaen kolektif tedbirler olarak devreye sokulan uygulamalar neticesinde devletler ile BMGK arasında bir çeşit dikey ilişkinin oluştuğu söylenebilmektedir.¹⁴⁴

BM'nin zorlayıcı tedbirlerinin özü temel olarak BM Şartı 24. madde¹⁴⁵ kapsamında Güvenlik Konseyi'ne uluslararası barış ve güvenliğin tesisi ve

¹⁴⁴ Vera Gowlland-Debbas, "UN Sanctions and International Law: An Overview", **United Nations Sanctions and International Law**, (Ed.) Vera Gowlland-Debbas & Mariano Garcia Rubio & Hassiba Hadj-Sahraoui, Boston: BRILL, 2002, s. 2.

¹⁴⁵ BM Şartı'nın 24. maddesi hükmü şöyledir:

"1. Birleşmiş Milletler'in üyeleri, örgütün hızlı ve etkili hareket etmesini sağlamak için uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında başlıca sorumluluğu Güvenlik Konseyi'ne bırakırlar ve bu sorumluluk gereğince görevlerini yerine getirirken Güvenlik Konseyi'nin kendi adlarına hareket ettiğini kabul ederler.

2. Güvenlik Konseyi, bu görevleri yerine getirirken Birleşmiş Milletler'in Amaç ve İlkeleri'ne uygun hareket eder. Bu görevleri yerine getirebilmesi için Güvenlik Konseyi'ne verilmiş belirli yetkiler VI, VII, VIII ve XII. Bölümler'de gösterilmiştir.

3. Güvenlik Konseyi, Genel Kurul'a incelenmek üzere yıllık raporlar ve gerektiğinde özel raporlar sunar."

Bu hükmün 2. fıkrası ile BMGK'nin tedbirlerini gerçekleştirirken herhangi bir kısıtlama ile bağlı olup olmadığı tartışmalıdır. BM Şartı 24/2'ye BMGK, kendine atfedilen görevlerini yerine getirirken Şart'ın 1/1 hükmünde belirtilmiş olan "genel amaç ve ilkeler"e uygun olarak hareket etmekle yükümlü kılınmıştır. Fakat burada not edilmesi gereken nokta, BM Şartı 1/1 hükmünde, Konsey'in VI. Bölüm yetkilerine gönderme yapılmasına karşın VII. Bölüm yetkilerine açık bir göndermenin olmamasıdır. Bu açıdan bakıldığında ise BMGK'nin uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden bir durumu ortadan kaldırmak amacıyla aldığı tedbirlerde, BM Şartı 1/1'de belirtilen "adalet ve uluslararası hukuk" ilkelerine uygun hareket etme yükümlülüğü altında olmadığı şeklinde bir çıkarıma varılabilmektedir. Bundan mütevellit, Konsey'in uluslararası barış ve güvenliğin tesisi açısından bir tür hakem veya yargıçtan çok asayiş sağlayan bir "polis" kimliğine büründürülmek istendiği doktrinde ifade edilmektedir. Berat Lale Akkutay, "Birleşmiş Milletler Andlaşması Çerçevesinde Ekonomik Yaptırımların Hukuki Niteliği ve Yargısal Denetim", **TBB Dergisi**, C. XXVI, S. 111, 2014, s. 425. Öte yandan doktrinde, BM Şartı 1/1'in lafzına rağmen "adalet ve uluslararası hukuk" mefhumları ile uluslararası barış ve güvenlik kavramlarının arasında güçlü bir ilintinin olduğu savunulmaktadır. Vera Gowlland-Debbas, "Security Council Change: The Pressure of Emerging International Public Policy", **International Journal**, Vol. 65, N. 1, 2009-2010, s. 129. Nitekim *Tadic* davasında da Uluslararası Ceza Mahkemesi, kendi kuruluş amacını BMGK'nin BM Şartı 39 vd. hükümleri kapsamındaki "uluslararası

korunmasında birincil sorumluluk verilmiş olmasına dayanmaktadır. Bu çerçevede, Şart'ın 39. maddesiyle Güvenlik Konseyi'ne hangi durumların uluslararası barış ve güvenliği tehdit ettiğini tayin yetkisi verilmiş olup bu takdir yetkisinin sınırları doktrinde ve devlet uygulamalarında tartışmalıdır.¹⁴⁶ Bu kerte, Güvenlik Konseyi'nin uygulayabileceği savaşa varmayan veya silahlı tedbirler de bazı örnekleriyle sırasıyla Şart'ın 41 ve 42. maddelerinde¹⁴⁷ zikredilmiştir.

BM'nin bu kapsamdaki tedbirlerinin uygulamadaki durumu tahlil edildiğinde, özellikle 1990'lara kadar bazı devletlerin veya benzer yönde politika güden devlet gruplarının, çoğunlukla Soğuk Savaş'ın getirdiği çift kutuplu sistemdeki statükonun etkisiyle dış politika gayelerine endeksli olan tek taraflı ekonomik zorlamalar içine girdikleri görülmektedir. Fakat, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle BMGK'nin sıkışmış karar alma mekanizması nispeten daha rahat bir hal aldığından ötürü, BMGK'nin da artık kolektif tedbirler konusunda ayrı bir aktör olarak öne çıktığı görülmektedir.¹⁴⁸ BMGK tedbirleri, ilk uygulandıkları dönemde kapsamlı ve geniş bir yelpazede icra edilmekteydi. Fakat 1990'larda, özellikle Irak hakkındaki tedbirlerde tecrübe edildiği üzere, bu kapsamlı uygulamaların kitleler üzerinde ağır etkileri olduğu görüldüğünden, yerini daha hedef odaklı yaptırımlara (*targeted sanctions*) bırakmıştır.¹⁴⁹ Bu hedef

barış ve güvenliğin tesisi" görevi ile ilişkilendirerek aslında adalet kavramı ile uluslararası barış ve güvenliğin tesisini birbirine bağlamaktadır. *Prosecutor v Dusko Tadic a.k.a. "Dule"*, **International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia**, IT-94-1-T, 7 May 1997, paras 32-36. Tüm bunların yanında *jus cogens* normların BMGK'yi de bağladığı bilinmektedir; dolayısıyla uluslararası barış ve güvenliğin tesisi ile ilgili de olsa Konsey hiçbir şekilde *jus cogens* normlara aykırı bir faaliyet içine giremeyecektir.

¹⁴⁶ BMGK'nın barış ve güvenliği bozan durumların tahlili hususundaki geniş takdir yetkisi, Soğuk Savaş sonrası dönemdeki bazı Konsey kararları neticesinde "barış ve güvenliği tehdit eden" durumlara dair kataloğun genişlemesiyle ayrıca tartışma konusu halini almıştır. Günümüz siyasi ortamına gelindikçe Konsey'in insan hakları ihlallerinden çevresel sorunlara kadar birçok irili ufaklı meseleyi bu kategoriye dâhil etme temayülü, BMGK'nın bu konudaki yetkisinin sınırlanmasına dair yeni yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Akkutay, **a.g.e.**, s. 422.

¹⁴⁷ BM Şartı 41 ve 42. madde hükümleri şöyledir:

Madde 41- "Güvenlik Konseyi, kararlarını yürütmek için silahlı kuvvet kullanımını içermeyen ne gibi önlemler alınması gerektiğini kararlaştırabilir ve Bileşmiş Milletler ,yelerini bu önlemleri uygulamaya çağırabilir. Bu önlemler, ekonomik ilişkilerin ve demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer iletişim ve ulaştırma araçlarının tümüyle ya da bir bölümüyle kesintiye uğratılmasını, diplomatik ilişkilerin kesilmesini içerebilir."

Madde 42- "Güvenlik Konseyi, 41. madde'de öngörülen önlemlerin yetersiz kalacağı ya da kaldığı kanısına varırsa, uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için, hava, deniz ya da kara kuvvetleri aracılığıyla, gerekli saydığı her türlü girişimde bulunabilir. Bu girişimler gösterileri, ablukayı ve Birleşmiş Milletler ,yelerinin hava, deniz ya da kara kuvvetlerince yapılacak başka operasyonları içerebilir."

¹⁴⁸ Lori Fisler Damrosch, "The Legitimacy of Economic Sanctions as Countermeasures for Wrongful Acts", **Berkeley Journal of International Law**, Vol. 37, N. 2, 2019, s. 254.

¹⁴⁹ Christine Gray, "The Use of Force and The International Legal Order", s. 608.

odaklı yaptırımlarda, tedbirler özellikle ilgili gerçek ve tüzel kişilere veya belirli tür nesnelere yönelik uygulanmaktadır.

3. Tek Taraflı Zorlamalar

a. Yaptırım kavramının terminolojik boyutu

Uluslararası hukukta savaşa varmayan zorlama yollarının tanımsal boyutu, genel manada devlet uygulamaları veya doktriner birikim ile şekillenmiştir. Savaşa varmayan zorlama yollarının tasnifine dair sistem içerisinde tek taraflı zorlamalarla ilgili kavramsal ve terminolojik bir karmaşanın olduğu söylenmelidir. Tek taraflı ekonomik zorlamaların uluslararası hukuktaki yerinin ve niteliğinin sağlıklı bir biçimde irdelenebilmesi için bu kavramsal çerçevenin açıkça ortaya konması elzemdir.

Tek taraflı zorlamalara ilişkin karmaşa, ilk olarak, terminolojik açıdan “yaptırım” (*sanction*) kavramının içeriğinden kaynaklanmaktadır. Yaptırım kavramı, her ne kadar iç hukukta bir tür icra mekanizması veya müeyyide gibi görülebiliyor olsa da uluslararası hukukun kendi doğasının da etkisiyle, bu alanda bu minvalde bir anlamı karşılayabildiği söylenemeyecektir. Öte yandan, uluslararası hukukun icrai özelliğini ön plana çıkarmak isteyen yazarların bu tarzda bir yaklaşımı da ileri sürdükleri görülmektedir. Örneğin, Kelsen’e göre hukukun zorlayıcı bir düzeni içermesi gerekmektedir ve bu düzenin devamı adına hukukun elindeki en önemli araç yaptırımlardır¹⁵⁰. Bu açıdan düşünüldüğünde, yaptırımlar uluslararası hukuk içinde de hukuk düzeninin sağlıklı işleyişine yönelik zorlayıcı tedbirler olarak bulunmaktadır.¹⁵¹ Bu kertede ise yaptırımlar sadece uluslararası hukuk bakımından haksız fiil olarak nitelenebilecek fiillere karşılık olarak alınabilen ve uluslararası hukukun icra kabiliyetini sağlayan temel araçlardan birini teşkil etmektedir.¹⁵² Ruys’a göre ise yaptırım kavramının doğrudan hukuki bir tanımsal çerçeveye konulması mümkün gözükmemektedir. Yazara göre “yaptırım” kavramına yönelik amaç bakımından,

¹⁵⁰ Hans Kelsen, *The Law of the United Nations: A Critical Analysis of Its Fundamental Problems*, Second Edition, London: Steven & Sons Limited, 1951, s. 706.

¹⁵¹ A.g.e.

¹⁵² A.g.e, s. 707.

kaynak bakımından ve alınan tedbirlerin karakteristik yönü bakımından üç farklı yaklaşımın bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁵³ Amaç bakımından incelemede alınan tedbirin, uluslararası hukuka aykırı herhangi bir eyleme karşı alınıp alınmadığı irdelenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, yaptırımların amaç bakımından hukuka aykırılık durumlarına cevap niteliğiyle sınırlı tedbirler olarak düşünülmesinin özünde iç hukuk sistemleriyle yapılan analogi ön plandadır; zira iç hukuk sistemlerinde, hukuk düzeninin ihlali, belirli hak ve özgürlüklerden mahrumiyeti barındıran yaptırımlarla sağlanmaktadır.¹⁵⁴ Kaynak bakımından mevzubahis tedbirleri alan tarafın devlet veya uluslararası örgüt olmasına odaklanılmakta iken tedbirlerin karakteristik yönü bakımından incelenmesinde ise çoğunlukla ekonomik karaktere ve etkilere sahip tedbirler odak noktası olmaktadır.¹⁵⁵

Yaptırım kavramının geniş (*lato sensu*) ve dar (*stricto sensu*) olmak üzere iki farklı anlamda tezahür ettiği bilinmektedir. Bu farklı genişlik yelpazesindeki anlamların kapsamı, “tek taraflı ekonomik zorlama” kavramının terminolojik ve tanımsal çerçevesi açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Yaptırım kavramının geniş ve dar anlamlarıyla ilgili doktrinde aralarında az fark bulunan değişik tanımlar verilmektedir. Buna göre geniş anlamda yaptırımlar, uluslararası hukuka aykırılığın olduğu tüm durumlarda hukuka uygunluğun tesisi adına devlet veya uluslararası örgütler tarafından olup olmadığı fark etmeksizin uygulamaya sokulan her türden zorlayıcı tedbiri ifade etmektedir.¹⁵⁶ Bu yaklaşıma göre devletlerin herhangi bir kolektif karara dayalı olmadan birbirlerine karşı uyguladıkları tüm zorlayıcı tedbirlerle, BMGK bünyesi altında kolektif ve merkezi karara dayalı uygulamaların aynı torbada “yaptırım” başlığı altında görülüyor olduğuna işaret edilmelidir.¹⁵⁷ Dar anlamda yaptırım kavramı ise temel olarak, 2001 Metni’nin yorum notlarındaki yaklaşımına dayanmaktadır. Bu noktadaki yaklaşıma göre “yaptırım” kavramı, uluslararası örgütler veya bir grup devletin girişimleri kapsamında kolektif olarak

¹⁵³ Tom Ruys, “Sanctions, retortions and countermeasures: concepts and international legal framework, **Research Handbook on UN Sanctions and International Law**, (Ed.) Larissa van den Herik, Cheltenham: Elgar Publishing, 2021, s. 19.

¹⁵⁴ **A.g.e.**

¹⁵⁵ **A.g.e.**, ss. 20-21.

¹⁵⁶ A. Pellet & A. Miron, “Sanctions”, (Ed.), **The Max Planck Encyclopedia of Public International Law**, R. Wolfrum et al., Oxford University Press, vol. IX, 2012, paras 4-5.

¹⁵⁷ **A.g.e.**, s. 2, paras. 6-7.

uygulamaya sokulmuş tedbirleri ifade etmektedir.¹⁵⁸ Nitekim doktrinde, Abi-Saab'ın tanımı uyarınca yaptırımlar, uluslararası toplum adına hukukun öngörmüş olduğu sistemin yönetiminde yetkili bir organ tarafından uygulanan tedbirlerdir.¹⁵⁹ Abi-Saab'ın bu tanımlamasına göre dar anlamda yaptırımların üç temel unsuru vardır. Buna göre dar anlamdaki yaptırımların söz konusu tedbirlerin niteliğinden bağımsız olarak zorlayıcı olmaları, hedef devletin herhangi bir açıdan aleyhine sonuç doğurmaları ve yetkili bir organ eliyle kolektif bir uygulama olarak ortaya çıkıyor olmaları gerekmektedir.¹⁶⁰ Kanaatimizce, buradaki “kolektif organ” uluslararası hukukta küresel etkiye sahip yegâne örgüt olan BM'nin Güvenlik Konseyi olarak görülmelidir.¹⁶¹ Fakat BM Şartı'nda “yaptırım” ifadesinin yer almamasına bağlı olarak BMGK'nin tedbirlerinin bu tanımsal pozisyonu reddedilse dahi, dar anlamdaki yaptırımların kolektif doğaya sahip oldukları ve devletlerin münferit olarak uygulamaya soktukları tedbirlerden açıkça ayrıldıkları görülebilmektedir.

Yaptırım kavramının dar ve geniş anlamlarının bu noktada bazı işlevsel farklılıklarının olduğunun altı çizilmelidir. Yukarıdaki tanımlamalardan da görüleceği üzere, geniş anlamda yaptırım kavramında “uluslararası hukuka aykırılığa karşı” bir tedbir olma özelliği ön plana çıkmaktayken dar anlamda yaptırım kavramında bu minvalde bir özellikten ziyade kolektif nitelik ön plana çıkmaktadır. Bu noktada, geniş anlamda yaptırım kavramı kapsamında, uluslararası hukuka aykırılık durumları ile amaçsal sınırlamaya gidilmesinin işlevsel değeri sorgulanabilecektir; zira BMGK'nin ilgili tedbirlerinde dahi “uluslararası hukuku tesis etmek” gibi net bir amacın

¹⁵⁸ ARSIWA Commentary, s. 128, para. 3. 2001 Metni'nin bu kısmında, BM'nin VII. Bölüm tedbirleri için “yaptırım” ifadesinin BM Şartı'nda açıkça geçmemesinden dolayı bir tür belirsizlik olduğu da belirtilmiştir.

¹⁵⁹ Georges Abi-Saab, “The Concept of Sanction in International Law”, **United Nations Sanctions and International Law**, (Ed.) Vera Gowlland-Debbas & Mariano Garcia Rubio & Hassiba Hadj-Sahraoui, Boston: BRILL, 2002, s. 39.

¹⁶⁰ **A.g.e.**

¹⁶¹ Doktrinde bu görüşün aksine görüşlerin de mevcut olduğu kısaca belirtilmelidir. Nitekim Crawford'a göre BM Şartı'nda “yaptırım” ifadesi hiçbir yerde açıkça geçmediğinden ve BMGK tedbirlerine gerekçe olarak uluslararası hukuka aykırılıkların değil de “barışı bozan durumlar”ın açıkça zikredilmesinden bahisle BMGK'nin kolektif tedbirleri açıkça “yaptırım” olarak nitelendirilemez. James Crawford, “The Relationship between Sanctions and Countermeasures”, **United Nations Sanctions and International Law**, (Ed.) Vera Gowlland-Debbas & Mariano Garcia Rubio & Hassiba Hadj-Sahraoui, Boston: BRILL, 2002, s.57. Bir diğer görüşteki Asada'ya göre ise BM'nin uyguladığı tedbirler; bunların uygulama bulacağı durumların tayini bakımından bizzat Güvenlik Konseyi'nin 39. madde kapsamında geniş takdir yetkisinde olduğundan ve tayin edilen bu durumların da her zaman uluslararası hukukun ihlali anlamında olduğu söylenemeyeceğinden bahisle “dar anlamda yaptırım” olarak sayılmamalıdır. Masahiko Asada, “Definition and legal justification of sanctions” **Economic Sanctions in International Law and Practice**, (Ed.) Masahiko Asada, New York: Routledge, 2020, s. 4.

bulunmadığı, “uluslararası barış ve güvenliği tesis etme” amacına vurgu yapıldığı görülmektedir.¹⁶² Gerçekten de doktrinde de ifade edildiği üzere yaptırımların hedef devletin tutumunu değiştirmesi için zorlama oluşturmak, kendi kaynaklarına erişimini kısıtlamak veya hedef devleti uyarmak ve kınamak gibi amaçlarla da alınabildiği görülebilmektedir.¹⁶³

Tüm bu değerlendirmeler neticesinde, her ne kadar günlük kullanımı ve devlet uygulamalarındaki kelime seçimi bunu yansıtmasa da kanaatimizce “yaptırım” teriminin dar anlamda ele alınması isabetli olacaktır. Zira UHK’nin dar anlamdaki tanımlamasında da kolektif nitelik ön plana çıkarılmıştır. Bu çerçevede, UHK’nin sistematüğinde savaşa varmayan kolektif nitelikteki tedbirler “yaptırım” olarak adlandırılırken; devletler tarafından münferiden uygulanan tedbirler ise içinde bulunulan duruma göre çeşitli öz savunmacı tedbirlerden birinin altında görülebilmektedir. Bir başka deyişle, bu sistemde düşünüldüğünde, savaşa varmayan bir zorlama uygulaması ya kolektif olmasına bağlı olarak “yaptırım” olmakta ya da devletler veya devlet grupları tarafından ayrık olarak gerçekleştirilmesine bağlı olarak “öz savunmacı tedbirlerden biri” olmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında da “yaptırım” ifadesiyle kolektif çatı altında alınan tedbirler kastedilecek “kolektif çatı”nın çerçevesi ise aşağıda netleştirilecektir.

b. Tek Taraflı Ekonomik Zorlamalar

Yaptırım kavramının terminolojik çerçevesinin incelenmesi ile tek taraflı zorlamaların ana hatlarının daha net bir şekilde anlaşılmasını amaçlamıştır. Bu noktada tek taraflı zorlamalar, her ne kadar siyasi ve ekonomik tek taraflı zorlamalar olarak ikili bir ayrıma tabi tutulsa da bu çalışma kapsamında sadece tek taraflı ekonomik zorlamaların üzerinde durulacak; tek taraflı siyasi zorlamalar kapsam dışında tutulacaktır. Ayrıca bu başlık altında tek taraflı ekonomik zorlamaların sadece tanımsal

¹⁶² Bu hususta belirtilmesi gereken önemli nokta, BMGK’nin “barış ve güvenliğin bozulmasına veya tehdit altında” olduğuna dair takdirde bulunduğu her durumun, uluslararası hukuka aykırı durum niteliğinde olmadığıdır. Örneğin, devletlerin iç hukukunda almış olduğu ve uluslararası hukuku hiç ilgilendirmeyen bir tutumun da BMGK tarafından “uluslararası barış ve güvenliğin ihlali” olarak görülmesi pek mümkündür. Akkutay, **a.g.e.**, s. 415.

¹⁶³ Tom Ruys, **a.g.e.**, ss. 22-23.

çerçevesine ve savaşa varmayan zorlama yolları içindeki konumlarına dair belirleme yapılacak, bunların hukuka uygunluk veya aykırılık durumları ilerleyen kısımlarda ayrıntılı olarak tahlil edilecektir.

Tek taraflı zorlamaların doktrinde ve devlet uygulamalarında farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Subedi’ye göre tek taraflı zorlamalar, devletin diğer bir devletin bir tutumuna karşı rahatsızlığını belirtmek, söz konusu devleti uluslararası hukuka aykırı tutum içinde olmaktan caydırmak veya önceki uluslararası hukuka aykırı bir davranışına cevap vermek amaçlarıyla kolektif bir karar olmadan müstakil olarak aldığı, başta ekonomik olmak üzere çeşitli yönlerden hedef devletin egemen devlet olarak haklarını sorunsuz bir şekilde kullanmasına mani olan veya tamamen ortadan kaldıran uygulamalardır.¹⁶⁴ BM İnsan Hakları Özel Raportörlerinden Jazairy’e göre ise tek taraflı zorlayıcı tedbirler, genel manada hedef devletin egemen devlet olarak davranmasını engellemek suretiyle ve tutumunu değiştirmesini sağlamak amacıyla yapılan ve sadece ekonomik karakterli olmayan uygulamalardır.¹⁶⁵

Tüm bunların yanı sıra doktrinde, uygulamadaki tek taraflı zorlamaların çoğunlukla ekonomik karakterde olmasından bahisle, genel manadaki tek taraflı zorlamalar için de tek taraflı ekonomik zorlamalarla örtüşen bir tanımlama eğilimi olduğu görülmektedir.¹⁶⁶ Bu bağlamda, uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler literatüründe tek taraflı ekonomik zorlamalar için arada küçük farkların olduğu çeşitli tanımlamaların yapıldığı görülmektedir. Nitekim Devletler Arasında Birleşmiş Milletler Şartı’na Uygun Şekilde Dostane Münasebetler Kurma ve İşbirliği Yapmaya Dair Milletlerarası Hukuk İlkeleri Hakkında Bildiri’nin (kısaca Dostça İlişkiler

¹⁶⁴ Surya P. Subedi, “Introduction”, **Unilateral Sanctions in International Law**, (Ed.) Surya P. Subedi, Oxford: Hart Publishing, 2021, s. 1. Doktrindeki bazı yazarların, bu çalışma kapsamında tasniflendirdiğimiz tek taraflı zorlamalar veya tek taraflı ekonomik zorlamalar için “yaptırım” kelimesini tercih ettikleri görülmektedir. Biz bu çalışma kapsamında dar anlamda yaptırım yaklaşımını esas aldığımızdan, “zorlama” kavramını kullanacağız.

¹⁶⁵ UN Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights, 10 August 2015, A/HRC/30/45, para 13. <https://www.refworld.org/docid/565ff2df4.html> (20.02.2022) [A/HRC/30/45]

¹⁶⁶ Doktrinde “yaptırım” terimini genel bağlamından ziyade doğrudan ekonomik zorlama ile özdeşleştiren tanımlamalar da mevcuttur. Bu kapsamda, bir yaklaşıma göre “yaptırımlar”, (*sanctions*) hedef devletin tutumunu değiştirmek veya hukuka aykırı görünen eylemini cezalandırmak amacıyla girişilen silahsız ekonomik zorlama tedbirleridir. Golnoosh Hakimdavar, **A Strategic Understanding of UN Economic Sanctions**, New York: Routledge, 2014, s. 20. Yukarıda açıklanan nedenlerden ötürü kanaatimizce bu minvalde bir tanımlamaya terminolojik boyutuyla katılmamız mümkün değildir.

Bildirisi)¹⁶⁷ BM Genel Kurulu’ndaki görüşmeleri esnasında “ekonomik zorlama” kavramının çerçevesi hakkında tartışmalar olmuş fakat bu kavram Soğuk Savaş koşullarında tanımlanamamıştır.¹⁶⁸

Doktrinde Lowenfeld’in çok bilinen tanımına göre tek taraflı ekonomik zorlama tedbirleri uygulayıcı devletin, hedef devletin tutumunu onaylamadığını belirtmek veya belirli bir politikasını, tutumunu ve hatta hükümet yapısını değiştirmek gibi amaçlarla uygulamaya soktuğu ekonomik karakterli zorlayıcı tedbirlerdir.¹⁶⁹ Ayrıca bu tanımlamaya göre bu ekonomik tedbirlerin, baskın ekonomik karakterde olması ve savaş zamanında değil, barış zamanında uygulanıyor olması gerekmektedir. Dolayısıyla savaş zamanında, karşı tarafın savaşa direncini kırma amacıyla devlet tarafından alınan ekonomik tedbirlerin bu kapsama alınmaması gerekmektedir.¹⁷⁰ Öte yandan, doktrinde ekonomik zorlama kavramına dair daha geniş yorumlar da mevcuttur. Örneğin Farer’e göre, bir devletin kendi öz kaynaklarına erişimini kısıtlayan teşebbüslerin ekonomik zorlama olarak nitelendirilmesi mümkündür.¹⁷¹

Tek taraflı ekonomik zorlamalar bakımından değinilmesi gereken bir diğer konu “taraf” kavramının çerçevesidir. Bu noktada, bu çalışma kapsamında ifade edilen “tek taraflı ekonomik zorlama” kavramının devletler arasındaki münasebetlere yönelik olduğunun belirtilmesi gerekir. Fakat burada uygulayıcı veya hedef devlet nezdinde söz konusu devlet ile uluslararası hukuk kuralları itibariyle fiilleri devletlere atfedilebilen gerçek ve tüzel kişilerin de yine “devlet” tanımı çatısı altına gireceğinin altı çizilmelidir.¹⁷²

¹⁶⁷ UN General Assembly, Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations, 24 October 1970, A/RES/2625(XXV). <https://www.refworld.org/docid/3dda1f104.html> (20.02.2022) Bildiri’nin Türkçe tercümesi için bkz. Kuran ve diğerleri, **a.g.e.**, ss. 171-179.

¹⁶⁸ Teoman M. Hagemeyer-Witzleb, **The International Law of Economic Warfare**, EYIEL Series Volume 16, Cham: Springer, 2021, s. 19.

¹⁶⁹ Andreas F. Lowenfeld, **International Economic Law**, Second Edition, New York: Oxford University Press, 2008, s. 850. Yazar burada aslında ekonomik yaptırım (*economic sanction*) terimini kullanmaktadır fakat bağlam bakımından ifade ettiği kurum, bu çalışma kapsamında atfı yapılan tek taraflı ekonomik zorlama kurumudur.

¹⁷⁰ Hagemeyer-Witzleb, **a.g.e.**, s. 27.

¹⁷¹ Tom J. Farer, “Political and Economic Coercion in Contemporary International Law”, **The American Journal of International Law**, Vol. 79, N. 2, 1985, s. 408.

¹⁷² Burada tek taraflı ekonomik zorlamalardaki ilişkiler bakımından devletler arası niteliğin tayininde 2001 Metni’nde 4. madde ve devamında zikredilen uluslararası sorumluluğun devletlere

Ardından “yaptırım” olarak adlandırılan tedbirlerdeki uygulayıcı “kolektif” teşekkülden ne anlaşılabileceği üzerinde durulmalıdır. Tek taraflı zorlayıcı tedbirleri “ taraflar” bakımından sınıflandırırken dikkat edilmesi gereken en önemli nokta; birden fazla devletin, bir hedef devlete BMGK bünyesi dışında uyguladıkları tedbirlerin olduğu durumların niteliğidir. Nitekim, doktrindeki bir yaklaşıma göre, söz konusu durumlarda uygulanan tedbirlerin “kolektif” olmayacağı, ancak ve ancak “çok taraflı” (*multilateral*) olacağı ifade edilmektedir.¹⁷³ Kanaatimizce de “tek taraflı” ibaresinden kasıt, söz konusu tedbirlerin tek bir devlet tarafından uygulanması değil, uluslararası düzlemde kolektif güvenlik mefhumunun ana aktörü olan BMGK’nin uhdesinden çıkan ve devletlerin ortak iradesine dayandığından bahisle “kolektif” olma niteliğini kazanan bir karara dayalı olarak yapılmamış olmasıdır. Zira, UHK’nin dar anlamda yaptırım tanımlamasında “uluslararası örgütler veya bir grup devlet” tarafından uygulanan tedbirler işaret edilmiş olsa da, kanaatimizce ve BM’nin uluslararası hukuk düzenindeki baskın ve merkezi rolü nedeniyle, dar anlamda yaptırım kavramının sadece BMGK’nin kolektif karar altında uygulamış olduğu tedbirlere indirgenmesi makuldür.¹⁷⁴ Bundan mütevellit, bu gibi durumlarda, her ne kadar hedef devlet birden

atfedilebilirliğine ilişkin kriterlerin uygulama bulması düşünülebilecektir. Bu çalışmada söz konusu kriterlerin ayrıntısına girilmeyecek olup bunlara gerek olduğu hallerde yüzeysel olarak temas edilecektir. Bu yönde kapsamlı bilgi için bkz. Crawford, **State Responsibility: General Part**, ss. 113-211. Tek taraflı ekonomik zorlamalar bakımından bu konuda en göze çarpan örneklerin, devlet kontrolündeki şirketlere veya bazı devlet birimlerinin yetkililerine uygulanan malvarlığı dondurma gibi hedef gözetken tek taraflı ekonomik tedbirler olduğu ifade edilmelidir. Bu durumlarda tek taraflı ekonomik tedbirlerin yine bir devlete uygulandığı ve devletler arası bir tek taraflı ekonomik zorlama ilişkisinin var olacağı belirtilmelidir.

¹⁷³ Antonios Tzanakopoulos, “State Reactions to Illegal Sanctions”, **Economic Sanctions and International Law**, (Ed.) Paul Eden and Matthew Haggold, Oxford: Hart Publishing, 2016, s. 68.

¹⁷⁴ A/HRC/30/45, para. 14. Bu noktada kısaca değinilmesi gereken bir diğer hüküm BM Şartı 53. madde hükmüdür. Bu hüküm şöyledir:

“1. Güvenlik Konseyi, gerekirse kendi yetkisi altında alınan zorlayıcı önlemlerin uygulanması için bölgesel anlaşma ya da kuruluşlardan yararlanır. Bununla birlikte, Güvenlik Konseyi’nin izni olmaksızın bölgesel anlaşmalar uyarınca ya da bölgesel kuruluşlar tarafından hiçbir zorlama eylemine girişilmeyecektir; bu maddenin 2. fıkrasında verilen tanıma göre düşman devlet sayılan tüm devletlere karşı 107. Madde uyarınca alınan ya da böyle bir devletin saldırı politikasına yeniden girişmesine karşı bölgesel anlaşmalar çerçevesinde yöneltilen önlemler, ilgili hükümetlerin isteği üzerine örgütün böyle bir devlet tarafından girişilecek yeni bir saldırıyı önleme görevini üstlenmesi mümkün oluncaya dek, bunun dışındadır.

2. Bu maddenin 1. fıkrasında kullanıldığı şekliyle düşman devlet terimi, İkinci Dünya Savaşı sırasında işbu Antlaşma’yı imzalamış herhangi bir devletin düşmanı olmuş olan herhangi bir devleti anlatır.”

Bu hükme doğrudan bakıldığında, AB gibi bölgesel örgütlerin üçüncü bir devlete uygulayıcı tek taraflı ekonomik zorlamalar için BMGK’den izin alması gerektiği şeklinde bir anlam çıkabilmektedir. Fakat hükmün arka planına yakından bakıldığında ve hükmün sistematik ve amaçsal yorumu yapıldığında, BM Şartı 53’ün kapsamına askeri olmayan tedbirlerin girmediği ifade edilmektedir; zira hükmün hazırlık aşamalarında da Bolivya’nın hükme ekonomik tedbirlerin de dâhil edilmesine dair teklifi kabul görmemiştir. Ruys, **a.g.e**, s. 41. Ayrıca, bölgesel örgütlerin aldığı tek taraflı ekonomik zorlamalar bakımından BMGK’den izin almalarına dair de hukuki bir yükümlülük olduğu ileri sürülemez. Kaldı ki devlet uygulamalarında bunun aksi yönde de bir çıkarım yoktur; zira hiçbir BM üyesi devlet bir bölgesel örgütün uygulamaya soktuğu tek taraflı ekonomik tedbirleri, BMGK izni dışında

fazla devlet tarafından söz konusu tedbirlere maruz kalıyor olsa da uygulayıcı devletlerin her biri ile hedef devlet arasında, bu açıdan diğer değişkenlerden bağımsız olarak ikili bir zorlama ilişkisinin mevcut olduğu akılda tutulmalıdır.

Öte yandan, BM dışındaki uluslararası örgütlerin, kurucu andlaşmaları çerçevesinde kendi üyelerine uyguladıkları tedbirler de ayrı bir tartışma konusudur. Burada, bir bölgesel örgütün kurucu andlaşmaları çerçevesinde üyelerin yüklendikleri taahhütlere uymama hallerine yönelik onlara karşı uyguladığı bu tür ekonomik tedbirlerin, “tek taraflı ekonomik zorlamalar” kapsamında değerlendirilmesine gerek bulunmamaktadır.¹⁷⁵ Zira kanaatimizce buradaki ilişkinin odak noktası devletlerin, söz konusu örgütün kurucu andlaşması ile bağlı bulundukları andlaşma yükümlülükleri olduğundan, bu tedbirler andlaşma hukuku ve örgüte dair müstakil sistem (*self-contained regime*) boyutlarıyla irdelenmelidir.¹⁷⁶ Öte yandan, bu bölgesel örgütlerin bazı durumlarda kendi üyesi olmayan devletlere karşı da (çoğunlukla ekonomik karakterli olan) tedbirler uygulayabildiği bilinmektedir. İşte bu noktada, bu tedbirlerin kanaatimizce “tek taraflı ekonomik zorlama” olarak değerlendirilebilmesi mümkündür; zira üye olmayan devlet ile ilgili örgüt arasında özel başkaca bir durum olmadıkça andlaşma ilişkisinin olduğu söylenemeyeceğinden genel uluslararası hukuk kuralları devreye girecektir.¹⁷⁷ Kaldı ki AB gibi bölgesel bir örgütün, tek başına örgüt olarak uyguladığı zorlamalar bakımından, kanaatimizce “tek bir taraf” olarak görülebileceği söylenmelidir.

Yaptırımlar ile öz savunmacı tedbirler ve tek taraflı zorlamalar arasındaki mühim farklardan birisi de bunların meşruiyetlerine ilişkin farktır. Bu açıdan düşünüldüğünde, BMGK nezdinde kolektif çerçevede uygulamaya sokulan

yapılmasından bahisle kınanamıştır. Paul Szasz, “The Law of Economic Sanctions”, **The Law of Armed Conflict: Into the Next Millenium**, (Ed.) Michael N. Schmitt & Leslie C. Green, Naval War College: Newport, 1998, s. 458.

¹⁷⁵ Surya P. Subedi, “Introduction”, s. 10.

¹⁷⁶ Szasz, **a.g.e.**, s. 458.

¹⁷⁷ A/HRC/30/45, para. 15. Bu açıdan en bilinen örnekler arasında AB’nin Türkiye, Rusya, Çin veya Bosna-Hersek gibi üyesi olmayan devletlere karşı Ortak Dış ve Güvenlik Politikaları (*Common Foreign and Security Policy - CFSP*) başlığı altında ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Andlaşma’nın (*Treaty on the Functioning of the European Union – TFEU*) 215. maddesi hükmü uyarınca aldığı “sınırlayıcı tedbirler”dir. (*restrictive measures*). Bu yöndeki AB uygulaması sonraki bölümde incelenecektir.

yaptırımlar ile tek taraflı zorlayıcı tedbirler arasında bir meşruiyet sorunu olduğu açıkça görülebilmektedir. Kolektif yaptırımlar, uluslararası toplumu en yüksek derecede temsil eden bir organ tarafından alınmakta, tek taraflı zorlama tedbirleri ise egemen eşit devletlerden birinin kendi tahliline dayanmaktadır. Bu durum tek taraflı zorlamaların yatay bir zeminde değerlendirilmesini beraberinde getirmektedir. Aynı durum, sadece hukuka aykırılık unsuruna dayalı olarak uygulanan öz savunmacı tedbirler açısından da geçerlidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, devletlerin kendilerine karşı gerçekleştirilen ve uluslararası hukuka aykırılık oluşturan bir fiilin nitelemesini yine kendilerinin yapıyor olmaları, bir bütün olarak uluslararası hukuk sistemi ve devletlerin egemen eşit unsurlar olarak var olduğu bu sistemdeki uygulamaların meşruiyeti açısından sakıncalı bir durum oluşturmaktadır. Kaldı ki devletlerin yaptıkları tahlilde yanılmaları halinde uluslararası hukuka aykırı fiil işlemiş olacakları açıktır.

Tek taraflı ekonomik zorlamalar açısından değinilmesi gereken son ve kanaatimizce en önemli olan nokta ise bu uygulamaların sınıflandırması ile ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında ilk olarak, tek taraflı zorlamaların doğaları gereği dar anlamda yaptırım kavramına giremeyeceği açıkça görülmektedir. Bundan mütevellit, savaşa varmayan zorlama yollarına ait genel sınıflandırma nezdinde değerlendirme yapıldığında; bu uygulamaların, içinde bulunduğu şartlara göre değişmek suretiyle karşı-önlem veya misilleme olabileceği doktrinde ifade edilmektedir.¹⁷⁸ Fakat kanaatimizce bu biçimdeki sınırlayıcı bir yaklaşıma da tamamen katılmak mümkün değildir; zira devletlerin bu yöndeki eylemleri, bu çalışma kapsamında daha sonraki kısımlarda da bahsedileceği üzere çok değişkenlik göstermektedir. Kaldı ki misilleme veya karşı-önlem olduğu ifade edilebilen tek taraflı ekonomik tedbirlerin artık tek taraflı ekonomik zorlama olarak değil, misilleme veya karşı-önlem olarak adlandırılması isabetli olacaktır. Dolayısıyla “tek taraflı ekonomik zorlama” ibaresiyle bu belirtilen savaşa varmayan zorlama yollarının dışında bir alandan bahsedilmelidir.

Tek taraflı zorlamaların niteliği ve uluslararası hukuk altındaki yeri konusunda hukuki bir boşluk olduğu açıkça bilinmektedir; bu tedbirlerin bilinen bir tanımı da

¹⁷⁸ Pellet & Miron, **a.g.e.**, s. 13, para. 65.

bulunmamaktadır.¹⁷⁹ Bir başka deyişle, tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuki görünümü büyük tartışmaları içinde barındırmaktadır.¹⁸⁰ Tek taraflı zorlamaların hukuki statüsüne dair uluslararası hukukun genel-geçer bir kabulünün olmadığından bahisle, bu zorlamaların, içinde bulunulan bağlam özelinde ayrı ayrı değerlendirilmeleri, her durum özelinde hukuka aykırılık oluşturabilecek hususlar dikkate alınarak özgün olarak irdelenmeleri gerekmektedir.¹⁸¹ Burada ilk olarak ele alınması gereken husus, bir üst terim olarak düşünülebilecek olan devletlerin “tek taraflı ekonomik tedbirlerinin” ne şekilde nitelendirilebileceğidir. Bir başka deyişle, bir devletin aldığı tek taraflı tedbirin hangi şekilde tezahür edebileceği öncelikle belirlenmelidir.

İlk olarak devletlerin tek taraflı ekonomik tedbirleri, devletlerin ekonomik yönetimlerine ait bir egemenlik tasarrufu olabilecektir. Gerçekten de devletlerin tek taraflı ekonomik tedbirlerinin, hasmane bir çerçevede yapılmadığının sabit olduğu hallerde misilleme dahi olamayacağı ve devletin ekonomik yönetiminin bir parçasını teşkil eden bir devlet tasarrufu sayılabileceği kanaatimizce açıktır.¹⁸² İkinci olarak, devletlerin almış olduğu bu tek taraflı ekonomik tedbirler, misilleme niteliğini haiz olabilecektir. Nitekim bir hukuka aykırılık unsuru bulundurmayacak şekilde uygulanan fakat dostane olmayan biçimde alınan tek taraflı ekonomik tedbirlerin, misilleme teşkil ettiğinin kabul edilmesi gerekmektedir. Bu noktada 2001 Metni’nin yorum notlarında da çeşitli suretlerdeki ambargoların misillemeye örnek teşkil edeceği

¹⁷⁹ Subedi, “The Status of Unilateral Sanctions in International Law”, s. 27.

¹⁸⁰ G. Engin Şimşek, “Uluslararası Hukuk Açısından Ekonomik Yaptırımlar ve ABD’nin Tek Taraflı Yaptırımlarının Kısa Bir Değerlendirilmesi”, *İstanbul Hukuk Mecmuası*, C. LXXVIII, S. 4, 2021, s. 2058.

¹⁸¹ Charlotte Beaucillon, “An Introduction to Unilateral and Extraterritorial Sanctions”, **Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions**, (Ed.) Charlotte Beaucillon, Cheltenham: Elgar Publishing, 2021, s. 7. Ayrıca doktrinde tek taraflı zorlamalara ilişkin olarak karşı-önlem odaklı çözümlemelerin de mevcut olduğu belirtilmelidir. Örneğin doktrinde Subedi’ye göre basit bir matematikle ortaya çıkmaktadır ki; karşı-önlem sıfatını taşıyamayacak nitelikte olan tek taraflı zorlayıcı tedbirler, *ipso facto* hukuka aykırı olmaya mahkûmdur. Bir başka deyişle, yazara göre karşı-önlem sıfatını haiz olmayan her türlü tek taraflı zorlama, doğrudan hukuka aykırı sayılabilecektir. Subedi, “The Status of Unilateral Sanctions in International Law”, s. 34. Kanaatimizce bu değerlendirme eksik kalmaktadır zira yukarıda da belirtildiği üzere bir devletin tek taraflı ekonomik tedbiri, zorlayıcı olsun veya olmasın, misilleme veya devlet tasarrufu da olabilecektir.

¹⁸² Bu noktada bir devletin bazı sektörlerde kendi üreticisini korumak adına uyguladığı ve GATT kuralları gibi başkaca kurallara aykırı olmayan gümrük tarifesi uygulamaları örnek gösterilebilecektir. Bu açıdan düşünüldüğünde, bu minvaldeki ekonomik tedbirlerin herhangi bir devleti zorlama niyetiyle yapıldığını dahi ileri sürmek güç olabilmektedir. Dolayısıyla kanaatimizce bu yöndeki tedbirlerin devletin ekonomik yönetiminin bir parçası olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

belirtilmiştir.¹⁸³ Üçüncü olarak ise bu tek taraflı ekonomik tedbirlerin karşı-önlem olması mümkündür; ki bunun değerlendirmesinin karşı-önlemlerin şartları ışığında yapılması gerekecektir.¹⁸⁴ Dördüncü olarak ise bu üç sınıfın dışında kalan tek taraflı ekonomik tedbirlerin de var olabileceğini belirtmek gerekmektedir.¹⁸⁵

Tüm bu değerlendirmeler kapsamında, tek taraflı ekonomik zorlamaların uluslararası hukuka aykırı olmayan misillemelerden, egemenliğe dayalı devlet tasarrufu niteliğindeki fiillerden ve özünde bir hukuka aykırı fiile karşılık olarak icra edilip ilgili maddi ve şekli şartları sağlayan karşı-önlemlerden farklı ve belirsiz bir yerde bulunduğu ifade edilmelidir. Hatta tüm bu eylemler arasında ayrımı sağlıklı bir şekilde yapmak ve herhangi bir devlet davranışını bu sınıflandırmada belli bir yere oturtmak dahi doktrinde Ruys'un deyimiyle "gri alanlarla kaplıdır".¹⁸⁶ Tüm bu sebeplerden ötürü, tek taraflı ekonomik zorlamaların, öz savunmacı tedbirlerin altında yer alan müstakil bir sınıfı içerdiğini söylemek veya o sistematiğe belirli bir yere konumlandırmak isabetsiz olacaktır.¹⁸⁷ Bu noktada, tek taraflı ekonomik zorlamaların, somut olaydaki durumlarına göre devlet egemenliğine dayalı tasarruflar, misillemeler ve karşı-önlemler arasında geçişken bir sınıfı teşkil ettiği söylenebilmektedir. Öte yandan, bu üç sınıfın dışında ve bir nev'i boşlukta kalan tek taraflı ekonomik tedbirler

¹⁸³ ARSIWA Commentary, s. 128, para 3.

¹⁸⁴ Beaucillon, "An Introduction to Unilateral and Extraterritorial Sanctions", s. 7. Karşı-önlemler ile tek taraflı zorlamalar arasındaki en çok dikkat edilmesi gereken fark, karşı-önlemlerin uluslararası hukuk doktrini ve pratiğinde kabul edilmiş bir pozisyonunun olmasıdır. Öte yandan, tek taraflı zorlamaların, bir sonraki ana başlıkta daha da ayrıntılı olarak ifade edileceği üzere, hukuki geçerliliği tartışmalıdır; nitekim tek taraflı zorlamaların hukuka uygun veya aykırı olup olmadığına dair nitelendirme, her bir durum özelinde, teamül kurallarından ileri gelen uluslararası hukuk prensipleri ve/veya ilişkili andlaşma hükümleri ışığında ayrıca değerlendirmeye muhtaçtır. Subedi, "Introduction", s. 12. Ayrıca, tek taraflı zorlama kavramı ile karşı-önlemler arasındaki ilişkiye dair doktrindeki bir başka görüş uygulanan tedbirlerin sonucuna odaklanmak suretiyle ayrıma girmek yönündedir. Bu yaklaşıma göre tek taraflı zorlamalar, karşı-önlemlerin aksine hedef devletin hukuka aykırı davranışını önleme ya da düzeltme gayesinin de üzerine çıkarak cezalandırıcı doğaya sahip olabilen tedbirlerdir. ND White & A. Abass, "Countermeasures and Sanctions", **International Law**, (Ed.) Malcolm D. Evans, New York: Oxford University Press, 2003, s. 522. Fakat kanaatimizce egemen eşitlik ilkesinin hâkim olduğu bir uluslararası toplumda "cezalandırıcı" bir nitelikten bahsetmek hukuken isabetsiz olacaktır.

¹⁸⁵ Tüm bunların dışında, bir tek taraflı ekonomik tedbirin silahlı saldırıya uğramış olan bir devlet tarafından saldırı uygulayan devlete karşı BM Şartı 51. madde kapsamında bir meşru müdafaa tedbiri olarak kullanılmasında hiçbir beis yoktur. Ruys, **a.g.e.**, s. 32. Böylesi durumlar devlet uygulamalarında fazla yer bulmadığından ve üzerine mütalaa edilebilecek tartışmalı bir hususu barındırmadığından, bu çalışma kapsamında tek taraflı ekonomik tedbirlerin bu işlevine ayrıca değinilmeyecektir.

¹⁸⁶ Ruys, **a.g.e.**, ss. 23-24. Zira Ruys'un da ifade ettiği üzere, devletlerin bu yöndeki uygulamalarının türüne dair net bir duruşları bulunmamaktadır. **A.g.e.**, ss. 31-32.

¹⁸⁷ Iryna Bogdanova, **Unilateral Sanctions in International Law and the Enforcement of Human Rights**, Leiden: Brill Nijhoff, 2022, s. 60; Alexandra Hofer, "Unilateral sanctions as a challenge to the law of state responsibility", **Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions**, (Ed.) Charlotte Beaucillon, Elgar Publishing: Cheltenham, 2021, s. 187.

için de kanaatimizce “tek taraflı ekonomik zorlama” tabirinin kullanılabileceğinin altı çizilmelidir.¹⁸⁸ Dolayısıyla buradan da anlaşılabileceği üzere, bu çalışmada tercih edilen terminoloji bakımından bir tek taraflı ekonomik tedbir tek taraflı ekonomik zorlama yapan yegâne unsur, söz konusu tedbirin yukarıda ifade edilen ilk üç sınıfın sınırları dışında ve boşlukta kalmaya yatkın olmasıdır. Ayrıca açıkça ifade edilmelidir ki; diğer grupların niteliklerini haiz tek taraflı ekonomik tedbirlerin, artık “tek taraflı ekonomik zorlama tedbiri” olarak değil de hangi ilgili kurum içine giriyorsa zaten o isimle adlandırılması isabetli olacaktır. Buna göre örneğin, kanaatimizce misilleme veya nizami bir karşı-önlem olma koşullarını taşıyan bir ekonomik tedbir artık “tek taraflı ekonomik zorlama” olarak değil, misilleme veya karşı-önlem olarak adlandırmanın da mümkün olduğu düşünülebilir.¹⁸⁹

Yukarıda da açıkça zikredildiği üzere, hukuki tanım ve ayrışmanın olabildiğince net ve keskin sınırlarla yapılmış olması, tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuka uygunluğunun veya aykırılığının tayini açısından kritik bir konumdadır. Fakat yine de tek taraflı ekonomik zorlamalar için dışlayıcı ve sınırları belirli bir tanım verilmesi mümkün gözükmemektedir. Zira terimin bir hukuk terimi olduğu dahi şüphelidir; fakat uluslararası düzlemdeki etkileri hukuken incelenmesini doğrudan gerekli kılmaktadır. Velhasıl, bu çalışma kapsamında açıklığı sağlamak adına bir tanım verilmesi gerekirse şöyle bir tanım verilebilir: Tek taraflı ekonomik zorlamalar, uygulayıcı devletlerin veya BM dışındaki uluslararası örgütlerin, hedef devletlere yönelik olarak, kolektif bir çatı altında olmadan (BMGK’nin bu yönde alınmış kararına bağlı olmadan) müstakil bir şekilde, hukuka aykırı bir durumun ortadan kaldırılmasını sağlamak, hedef devletin

¹⁸⁸ Nitekim BM Genel Kurulu bünyesindeki BM İnsan Hakları Komisyonu tarafından çıkarılan “İnsan Hakları ve Tek Taraflı Zorlayıcı Tedbirler” (*Human rights and unilateral coercive measures*) adındaki kararlarda sadece “tek taraflı zorlama” teriminin olumsuz etkilerinden bahsedilmektedir. Öte yandan, yine Genel Kurul’dan periyodik olarak çıkarılan ve ayrıntılarına sonraki bölümlerde değinilecek olan Gelişmekte Olan Devletlere Karşı Siyasi ve Ekonomik Zorlama Amaçlı Tek Taraflı Ekonomik Tedbirler” (*Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries*) başlıklı kararlarda ise “tek taraflı ekonomik zorlamalar” kavramının önüne BM Şartı’nda ortaya konan uluslararası hukuk prensiplerine aykırı” sıfatı eklenerek zikredilmiştir. Dolayısıyla buradan da görüleceği üzere “tek taraflı zorlama” tabiri ile boşlukta kalarak hukuka aykırı olduğu ifade edilen tedbirlerin mi yoksa diğer öz savunmacı tedbirlerin herhangi birinin altında değerlendirilebilecek nitelikteki tedbirlerin mi ifade edildiği konusunda uluslararası toplumda da görüş birliği yoktur.

¹⁸⁹ Bu hususta Ruys’a göre tek taraflı ekonomik tedbirlerin karşı-önlem niteliğinde olması da günümüzdeki uluslararası düzlemde daha da zorlaşmıştır. Yazar buna sebep olarak önceki hukuka aykırı fiilin nitelendirilmesini de yine devletlerin yapıyor olmasından ötürü belirsizlik durumu olduğunu ve gerçekten hukuka aykırı bir önceki fiil olsa dahi karşısında icra edilen tek taraflı ekonomik tedbirlerin orantılı olup olmadığının da net olmadığını zikretmiştir. Ruys, **a.g.e.**, s. 35.

tutumunu değiştirmek veya sair dış politika saikleri için etkide bulunmak amacıyla, devlet egemenliğinin uhdesindeki işlemlerin veya karşı-önlemler ve misillemeler başta olmak üzere öz savunmacı tedbirlerin nitelik açısından kapsamı dışında ve boşlukta kalabilecek nitelikteki ekonomik karakterli uygulamalarıdır.

III. TEK TARAFLI EKONOMİK ZORLAMALARIN ULUSLARARASI HUKUKTAKİ MEŞRUIYETİ

Hukuk toplumsal alanda insan davranışlarını düzenleyen bir normlar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kerte, hukukun bazı eylem ve tutumları tasvip etmediği, diğer bazı eylem ve tutumlara ise sessiz kalmak suretiyle cevaz verdiği bilinen bir gerçektir. Bir durum veya eylemin hukuk ile ilişkisi hususunda iki farklı olasılığın olduğu söylenebilecektir. Buna göre bir durum veya eylem ya hukuka aykırı ya da hukuka uygun olacaktır.¹⁹⁰ Bu perspektiften bakılırsa, uluslararası hukukun da devletler başta olmak üzere uluslararası hukuk süjelerinin eylem ve tutumlarına karşı “izin veren” veya “yasaklayan” bir görünüm içine girmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. İşte bu meyanda, tek taraflı ekonomik zorlamaların da uluslararası hukuktaki pozisyonunun değerlendirilmesi gerekliliği doğmaktadır. Buna istinaden, tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin uluslararası hukuk tarafından “izin verilen” veya “yasaklanan” dairelerden birisinde bulunduğu söylenebilecektir. Fakat öte yandan, bu tedbirlerin uluslararası hukuktaki pozisyonunu üçüncü bir pencereden gören bazı görüşlerin de bulunduğu not edilmelidir. Örneğin, doktrinde Hagemeyer, söz konusu ekonomik tedbirleri bir bütün olarak “ekonomik savaş” (*economic war*) kavramı ile tarif etmektedir ve bu kavramın da uluslararası hukukun “hukuk-dışı” (*extra-legal*) veya “gri” alanlarına ait olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda yazar, ulusal hukukta pek rastlanmayan bu türden hukuk boşluklarının uluslararası hukukta olabileceğini ve bunların en nihayetinde yine uluslararası hukukun öznesi ve uygulayıcısı konumundaki devletlerin katkılarıyla teamül hukuku veya andlaşma kurallarıyla doldurulabildiğine işaret etmektedir.¹⁹¹ Bu düzlemde düşünüldüğünde, ekonomik zorlama tedbirlerine dair bu yaklaşım, bu tedbirleri kural olarak hukuka uygun ve hukuka aykırı kabul eden iki zıt yaklaşımın yanında bir üçüncü yol teşkil etmektedir. Buna göre bu ekonomik zorlama tedbirleri kural olarak hukuk-dışı kurumlardır; bu

¹⁹⁰ Biçimsel Aristo mantığının, özdeşlik ve çelişmezlik ile birlikte üç ana ilkesinden birisi kabul edilen “üçüncü halin imkânsızlığı” (*tertium non datur*) bu yöndeki bir yaklaşımın özünü teşkil etmektedir. Buna göre bir şey vardır veya yoktur; orta yolu bulunamaz. Dolayısıyla iki zıt kavram veya durumdan birinin doğru olduğu biliniyorsa diğeri de zorunlu olarak yanlış olacaktır. Aslında söz konusu ilkenin de yine bir şeyin aynı anda başka hem kendisi hem de onun zıddı olamayacağını ifade eden çelişmezlik ilkesinin çizdiği ikili sistemin bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür. İbrahim Emiroğlu, **Klasik Mantığa Giriş**, Ankara: Elis Yay, 2016, ss. 17-18. Bu çerçeveden bakıldığında, bir durum veya eylemin ya hukuka uygun (izin verilen) dairede ya da hukuka aykırı (yasaklanan) dairede olduğu çıkarımı yapılabilmektedir.

¹⁹¹ Hagemeyer-Witzleb, **a.g.e.**, s. 326.

kurumların hukuk ile ilişkisi (hukuka uygunluğu veya aykırılığı) doğrudan ilgili somut olayın özelliklerine göre ispat edilmelidir.¹⁹² Hagemeyer'in yaklaşımı kabul edilse dahi son tahlilde ilgili ekonomik tedbirin kategorik bir şekilde olmasa dahi somut olayın özelliklerine göre uluslararası hukukun "izin verilen" veya "yasaklanan" dairelerinden biri içinde değerlendirildiği düşünüldüğünde, kanaatimizce bu tedbirlerin uluslararası hukuktaki pozisyonlarının tayininde bir fark oluşmayacaktır. Kaldı ki; kanaatimizce de bu tedbirlerin hukuka aykırılığına dair kategorik bir yorumdan öte somut olayın şartları dâhilinde yapılacak bir değerlendirme daha sağlıklı çıkarımlar yapılmasını sağlayacaktır.

Tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuka aykırılıklarına dair analizde terazinin diğer kefesine bakıldığında ise bazı kavram ve durumlar nezdinde hukukta boşluk olabileceğine dair bir yaklaşımın olduğu görülmektedir. Egemen eşitler arasında hüküm doğurması beklenen uluslararası hukukun, iç hukuk sistemlerine nazaran daha kısıtlı bir etki alanına sahip olduğu tahmin edilebilecek bir husustur. İşte bu noktada, "*non liquet*"¹⁹³ kavramı ön plana çıkmaktadır. *Non liquet* kavramının özü, uluslararası hukukta "izin verilen" ve "yasaklanan" unsurların dışında üçüncü bir grubun da var olabileceğine dairdir.¹⁹⁴ Bunun yanı sıra, uluslararası hukukta hukuk boşluğu durumunun olamayacağına dair başı çeken iki temel yaklaşımdan da söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki Kelsen'in Lotus prensibi temelli yaklaşımıdır. Kelsen'e göre uluslararası hukukta herhangi bir kuralın olmadığı bir durumun varlığı "mantiken imkânsızdır"; zira açık bir kuralın bulunmadığı durumlarda dahi Lotus prensibine dayalı devlet egemenliği anlayışı gereğince devletin söz konusu eylem veya duruma dair yetkili olduğu kabul edilebilecektir.¹⁹⁵ Bu husustaki ikinci yaklaşım ise Lauterpacht'ın hukukun genel ilkelerine atıf yapan çıkarımıdır. Lauterpacht'a göre

¹⁹² A.g.e., s. 327.

¹⁹³ Roma Hukuku zamanından beri süregelen ve "belirsiz" (*it is unclear*) ibaresi ile nitelendirilebilecek olan bu hukuki mefhum, özünde mahkemelerin önlerine gelen uyuşmazlık konusunda uygulanabilecek herhangi bir hukuk kuralı olmadığından bahisle hareketsiz kalmasını ifade etmektedir. Fakat günümüzde bu gibi durumlarda mahkemelerin hukuki argümantasyon ilkeleri ile ilgili uyuşmazlığı sonuca bağlaması beklenmektedir. Dolayısıyla günümüzde *non-liquet* kavramına dayalı kararlara pek rastlanmaması olasıdır. Aaron X. Fellmeth & Maurice Horwitz, **Guide to Latin in International Law**, New York: Oxford University Press, 2009, s. 198.

¹⁹⁴ Daniel Bodansky, "Non Liqueur" in R. Wolfrum et al. (Ed.), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, para 9.

¹⁹⁵ Stephen C. Neff, "In Search of Clarity: Non Liqueur and International Law", **International Law and Power: Perspectives on Legal Order and Justice: Essays in Honour of Colin Warbrick**, (Ed.) Kaiyan Homi Kaikobad & Michael Bohlander, Leiden: Brill, 2009, s. 68.

non liquet yani mahkemelerin kural olmadığını ileri sürmesi durumu, ulusal ve uluslararası yargı organlarının kararlarına genel manada bakıldığında, birkaç münferit istisna dışında kabul edilen ve uygulanan bir kurum değildir ve bu da uluslararası hukukun bütünlüğü (*completeness of international law*) prensibini bir *non liquet* yasağı olarak pozitif uluslararası hukukun genel kabul edilen bir ilkesi konumuna taşımaktadır.¹⁹⁶ Bu çerçevede Lauterpacht'a göre uluslararası hukukta *non liquet* yasağı noktasında iki unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, uluslararası hukukta açık bir kuralın bulunmadığı hallerde ulusal hukuk sistemlerinde genel kabul gören hukuki kurumlar ve durumlar ile analoji kurulmasının gerekliliğidir. İkinci unsur ise uluslararası hukukun bütünlüğü prensibinin bizzat kendisinin, uluslararası hukukun bir içkin özelliği olduğundan bahisle *non liquet* yasağının pozitif hukukun bir gereği olduğuna dair çıkarımdır.¹⁹⁷ Dolayısıyla böylesi durumlarda Lauterpacht'ın yaklaşımı, genel ilkelerden özel duruma dair çıkarımların yapılması ve buna göre uyumsuzluğa uygulanmasıdır.¹⁹⁸ Bu kapsamda düşünüldüğünde, kanaatimizce de uluslararası hukukta boşluk olduğunu ileri sürmek, hâlihazırda ulusal hukuk sistemlerine nazaran çok daha zayıf bir mekanizmaya sahip olan uluslararası hukukun daha da zayıf kalması riskini beraberinde getirecektir. Buna göre devlet egemenliği ilkesi başta olmak üzere BM Şartı'nda ve uluslararası teamül hukukunda kabul gören birçok ilke ve kuralın münferit olaylar bazında uygulama alanı bulabileceği ve bu suretle uluslararası hukukta hüküm veya kural boşluğu durumlarından kaçınılabileceği düşünülebilecektir. Nitekim, devletler arasında her eylemin, tutumun ve davranışın hukuki bir boyutunun mevcut olduğunun devletler tarafından açıkça kabul edilmesi, uluslararası düzlemde uluslararası hukukun sağlıklı bir biçimde tesis edilebilmesi açısından kritiktir; zira uluslararası toplum nezdinde “hukuka uygun” ve “hukuka aykırı” niteliklerin sınırlarının çizilmesi ilk adımda uluslararası hukukun ana aktörleri olan devletlerin hukuk nosyonu ile hareket etmesine bağlı olmaktadır. Bu durumda, ulusal hukuk düzenlerinde olduğu gibi uluslararası hukuk açısından da “hukuki boşluk” olmaması, hukukun uygulaması noktasında suiistimallerden ve hukuka aykırı yaklaşımların benimsenmesinden kaçınılmasını kolaylaştıracaktır.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Hersch Lauterpacht, “Some Observations on the Prohibition of 'Non Liquet' and the Completeness of the Law”, *Symbolae Verzijl*, 1958, ss. 200-201.

¹⁹⁷ A.g.e., s. 205.

¹⁹⁸ Neff, a.g.e., s. 70.

¹⁹⁹ Shaw, a.g.e., s. 62.

Tüm bunların dışında, tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuka aykırılığına dair incelemelerin gerekliliği konusunda BMGK çatısı altında karara bağlanan ekonomik yaptırımların geçirdiği dönüşüm süreci de bazı ipuçları bulundurmaktadır. BMGK nezdinde alınan yaptırım kararlarının dahi sınırsız bir yetkiye dayandığı söylenememektedir. Bu noktada özellikle hedef devletteki kitlelerin insan haklarının korunması amaçlanarak yaptırımların olumsuz etkilerinin önüne geçilmek istenmiş; yukarıda da belirtildiği üzere, bu temayüllere dayalı olarak devletlerin yerine belirli kişi, kurum veya nesneleri hedef alan “akıllı yaptırımlar” geliştirilmiştir. Nitekim BMGK yaptırımlarının da belirli standartlar eşliğinde uygulanacağı doktrinde de belirtilmektedir.²⁰⁰ Dolayısıyla kolektif yaptırımlar için dahi söz konusu olan hukuka uygunluk incelemesinin devletlerin kolektif çatı altında olmadan, doğrudan iradelerine dayalı olarak uyguladıkları tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuka uygunluğunun incelenebilmesi evleviyetle makul bir değerlendirme teşkil edecektir.

Uluslararası düzlemde ekonomi devletler açısından büyük önem arz eden bir parametre olarak varlığını hep korumuştur. Günümüzün küreselleşen dünyasında uluslararası ekonomi de devletler arası bağımlılık ilişkisini üst düzeye çıkarmıştır. Bu durum, devletlerin ekonomik karar ve uygulamalarının yüksek derece etkileşim içinde olmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak da devletlerin kendi ulusal karar mekanizmaları uhdesinde giriştikleri bazı ekonomik eylem veya tutumların, bir diğer devletin aynı noktadaki durumu ile arasında bazı aykırılıklar barındırabilmektedir.²⁰¹ Bu kertede, her girişilen ekonomik eylem veya tutumu sadece

²⁰⁰ Bu konuda kapsamlı çalışmalardan bazıları için bkz. Michael W Reisman ve Douglas L Stevick, “The Applicability of International Law Standards to United Nations Economic Sanctions Programs”, **European Journal of International Law**, Vol. 9., No. 1, 1998, ss. 86-141; Anna Segall, “Economic sanctions: legal and policy constraints”, **International Review of the Red Cross**, Vol. 81, N. 836, 1999, ss. 763-784.

²⁰¹ Ekonominin politika analizinde de uluslararası ilişkilerin başat iki teorik yaklaşımı olan realizm ve idealizmin bir yansıması olarak liberalizmin ön plana çıktığı ifade edilmektedir. Realizmin bu yöndeki temel anlayışı, aynı uluslararası ilişkiler doktrininde olduğu gibi devletlerin ekonomik arenanın da merkezinde ve başat unsuru olduğu şeklindedir. Bu açıdan bakıldığında, realizmin Orta Çağ’daki Merkantalizmin bir alt soyu olduğu da söylenmektedir. Fakat devletin gücünü ve kendine yeterlilik unsurlarını merkeze alan Merkantalizmin ile çok benzeşen realizmin de devletin ekonomik gücüne dayalı bir sistemi tercih ettiği doğrudur. Öte yandan, liberalizm taraftarları ekonominin devletler arenasında karşılıklı bağımlılığı artırarak küreselleşmeye ve son tahlilde dünya barışına katkı sağlayan etkin kalemlerden biri olduğunu savunmaktadır. Buna göre realizm devletlerin ekonomik arenada birbirlerine karşı oluşan çıkarları üzerine bir sistem olduğunu belirtirken, liberaller bu sistemin çıkar çatışması değil, harmoni oluşturacağı görüşündedir. Bu kapsamda değerlendirme yapıldığında,

diğer bir devletin çıkarlarıyla uyumsuz olduğundan bahisle hukuka aykırı addetmek ve hatta “ekonomik zorlama” olarak nitelendirmek isabetsiz olacaktır. Buradaki temel nokta, girişilen eylem veya tutumun uluslararası hukukun çizdiği çerçevenin dışına çıkıyor olması ve normatif uluslararası hukuka aykırılık teşkil etmesidir. Tüm bunların dışında, uluslararası hukukun temel ilkelerden biri olan devlet egemenliği ilkesi devletlere ekonomik faaliyetleri üzerinde düzenleme yetkisi vermektedir. Bu kapsamda düşünüldüğünde, devletlerce tek taraflı olarak uygulanan ekonomik tedbirlerin, hangi şartlarda “hukuka aykırı bir tek taraflı ekonomik zorlama tedbiri” olarak nitelendirilebileceğinin tayini büyük önem arz etmektedir. Bu çıkarım ise ilgili tedbirin uluslararası hukuka uygunluğunun somut olayın özelliklerine de binaen çeşitli açılardan değerlendirilmesi ile yapılabilecektir.

Tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuka aykırı niteliğinin değerlendirilmesinde, devletler düzleminde yapılacak analiz kadar bireyler düzleminde yapılacak analizlerin de büyük önem arz ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim tek taraflı ekonomik zorlamaların hedef devletlerde bulunan kitleler veya akıllı tedbirler kapsamında hedefe alınan spesifik kişiler açısından insan haklarına etkilerinin olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bu açıdan, tek taraflı ekonomik zorlamaların insan hakları nezdindeki etkilerine dair BM düzeyinde birçok hukuki belgenin periyodik olarak oluşturulduğunun altı çizilmelidir. Bunlardan ilki BM İnsan Hakları Komisyonu (*UN Human Rights Commission*) tarafından hazırlanan ve sonrasında BM Genel Kurul tarafından kabul edilen kararlardır. “İnsan Hakları ve Tek Taraflı Zorlayıcı Tedbirler” adıyla 1996 yılından beri yılda bir olmak üzere Bağlantısızlar Hareketi Örgütü²⁰² tarafından çıkartılan bu kararlarda, adından da

realizmin uluslararası ekonomik ilişkilere bakışı göreceli kazançlar (*relative gains*) üzerine iken liberalizmin buna bakışı ekonomik ilişkinin tüm taraflar için kazancı sağlayacağını belirten mutlak kazançlar (*absolute gains*) üzerinedir. David Kinsella & Bruce Russett & Harvey Starr, **World Politics: The Menu For Choice**, Boston: Cengage, 2013, ss. 289-290.

²⁰² Bağlantısızlar Hareketi, Soğuk Savaş dönemindeki iki kutuplu uluslararası siyasi düzenin doğrudan bir parçası olmak istemeyen bazı devletlerin öncülüğünde ortaya çıkmış bir oluşum olarak tarihte yerini almıştır. Bu şartlar altında Mısır, Hindistan, Endonezya, Yugoslavya ve Gana liderlerinin girişimi ile 1955 yılında toplanan Bandung Konferansı ile ortaya çıkan hareketin bu ilk toplantısı farklı profildeki yirmi dokuz Asya ve Afrika ülkesinin katılımı ile yapılmıştır. Hareket perde arkası söyleminde siyasi birlik ideası ile ortaya çıkmışsa da temelinde iki kutuplu düzene karşı ekonomik bağımsızlığın elde edilmesi hedefini barındırmıştır. Bu noktada, uluslararası arenada söz ve pay sahibi olma hedefi, Hareket’in üyesi devletler açısından birleştirici bir etki gücü teşkil etmiş, 1961 Belgrad Konferansı’ndan sonra Bağlantısızlar Hareketi resmi olarak kurulmuştur. Fakat Hareket’in kurumsallaşmak suretiyle bir uluslararası örgüte evrilmesi 1990’lı yılları bulmuştur. Küresel ekonomik düzenin güçlü devletler lehine oluşturduğu sisteme de tepki olarak teşekkül edilmiş olan Bağlantısızlar Hareketi’nin (Örgütü) her ne

anlaşılabileceği üzere bazı devletler tarafından uygulanan tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin kitlesel bazda insan haklarına olan olumsuz etkilerinin varlığı ve bu tedbirlerin BM Şartı'nda belirtilen ana prensiplere aykırılık teşkil ettiği vurgulanmaktadır. Ayrıca bu ekonomik zorlama tedbirlerinin hedef ülkedeki kitleler açısından yaşama hakkı, sağlık hakkı, aç kalmama hakkı, gıda hakkı, eğitim hakkı, çalışma özgürlüğü, barınma hakkı ve kalkınma haklarına olumsuz etkilerinin olduğu açıkça zikredilmektedir.²⁰³ İkinci olarak BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (*Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights - OHCHR*) bünyesinde bu hususta ayrı bir hassasiyetin varlığından bahsedilmektedir. Söz konusu birim bünyesinde, tek taraflı ekonomik zorlamaların insan haklarına olan etkilerine ilişkin çeşitli raporlar düzenlenerek BM Genel Kurulu'na, BM İnsan Hakları Konseyi'ne (*UN Human Rights Council*) veya BM İnsan Hakları Komisyonu'na sunulması sağlanmaktadır.²⁰⁴ Tüm bu çalışmalarla da yine tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin kitlesel ve bireysel bazda oluşan negatif etkileri araştırılmakta ve vurgulanmaktadır. Bunun dışında İran, Venezuela veya Katar gibi tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerine maruz kalmış olan devletlerde doğrudan yerinde incelemeler ve gözlemler yapılarak oluşan bu negatif etkilerin boyutuna dair daha sağlıklı bir resim çıkması sağlanmaktadır. Böyle düşünüldüğünde, çok açıkça görülebilmektedir ki; zorlamalar neticesinde ekonomik dengesini kaybeden hedef devletlerde, bireylerin de bu rüzgârdan doğal olarak etkilendiği ve yaşam, gıda veya barınma hakkı gibi en temel haklara kadar varan bir olumsuz etki alanının içine girdikleri görülmektedir.²⁰⁵ Ayrıca

kadar küreselleşen ekonomik düzende eski önemini iyice yitirmiş olsa da yüz yirmi üyesinin olduğu ve BM üyelerinin yarısından fazlasının üye olduğu bir uluslararası örgüt olduğuna dikkat çekilmelidir. Segâh Tekin & Melike Tuğba Dolu, "Güney-Güney İşbirliğinin İdeolojik Temelleri: Bağlantısızlar Hareketi ve Küresel Güney", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl. 12, S. 24, 2020, ss. 66-68.

²⁰³ Bu konuda örneklerden biri için bkz. Human rights and unilateral coercive measures: resolution, 6 October 2020, A/HRC/RES/45/5. <https://digitallibrary.un.org/record/3888389?ln=en> (16.05.2022)

²⁰⁴ Burada yapılan çalışmalara dair ayrıntılı bilgi için bkz. <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-unilateral-coercive-measures/annual-thematic-reports> (16.05.2022)

²⁰⁵ Tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin insan hakları alanında oluşturduğu bu olumsuz etkiler ve aradaki ilişki doktrinde de sık yer bulmaktadır. Bu konudaki bazı kapsamlı örnekler için bkz. Idriss Jazairy, "Unilateral Economic Sanctions, International Law, and Human Rights", *Ethics & International Affairs*, Vol. 33, N. 3, 2019, ss. 291-302.; Emanuel Ingold, "The Impact of Economic Sanctions on Respect for Human Rights after the End of the Cold War", *American Political Science Association 2013 Annual Meeting - Annual Meeting Paper*, 2013. ; Ioannis Prezas, "From targeted states to affected populations: exploring accountability for the negative impact of comprehensive unilateral sanctions on human rights", *Research Handbook On Unilateral And Extraterritorial Sanctions*, (Ed.) Charlotte Beaucillon, Cheltenham: Elgar Publishing, 2021, ss. 385-404.

Ayrıca bazı çalışmalarda tek taraflı ekonomik zorlamaların ve diğer ekonomik tedbirlerin hedef devletin hükümetine oluşturduğu baskının dolaylı olarak halka yansıdığına ve bu ekonomik hamlelerin bazı durumlarda ilgili otoriter hükümetleri sarsmaktan çok halk içinde daha da konsolide bir destek tabanı oluşturmalarına yol açabildiğine dair çıkarımlar da mevcuttur. Bu yöndeki bazı çalışmalar için bkz.

devletlerin BM bünyesi dışında da tedbirlerin olumsuz etkilerine karşı çeşitli boyutlarda itirazları bulunmaktadır. Tek taraflı ekonomik zorlamaların insan haklarına olumsuz etkilerine dair devletler düzeyindeki münferit itirazlara verilebilecek en çarpıcı örneklerden birisi Venezuela'nın ABD'nin uyguladığı tek taraflı ekonomik tedbirlerin etkileri için Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne (UCM) yaptığı başvurdur. Bu sürecin başı ise Venezuela'da yaşanan politik gerilim ortamını müteakiben gelişen olaylara dayanmaktadır. Venezuela'da yaşanan tüm bu gerilim ortamı neticesinde Venezuela halkının bir kısmının ciddi ve sistematik insan hakları ihlallerine maruz kaldığını ileri süren altı bölge devleti (Arjantin, Kanada, Kolombiya, Şili, Paraguay, Peru), 2018 yılında UCM Statüsü'nün²⁰⁶ (*Roma Statüsü*) 14. maddesine²⁰⁷ dayanarak Venezuela aleyhine soruşturma başlatılması için UCM'ye başvurmuştur.²⁰⁸ Bunu müteakiben Venezuela Dışişleri Bakanı Jorge Arreaza da ABD'nin tek taraflı ekonomik zorlamalarının da soruşturulması gerektiğini belirten bir açıklamada bulunmuştur.²⁰⁹ Bunun akabinde ise Şubat 2020'de Venezuela resmen UCM'ye başvurmuş²¹⁰, ABD'nin tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin Roma Statüsü'nün 7. maddesi²¹¹ nezdinde Venezuela halkına karşı sistematik ve kitlesel bazda öldürme,

Dursun Peksen, "Better or Worse? The Effect of Economic Sanctions on Human Right", **Journal of Peace Research**, Vol. 46, No. 1, 2009, ss. 59-77.; Mehmet Önder, "Consequences of economic sanctions on minority groups in the sanctioned states", **Digest of Middle East Studies**, 2022, ss. 1-27.; Dursun Peksen & A. Cooper Drury, "Coercive or Corrosive: The Negative Impact of Economic Sanctions on Democracy", **International Interactions**, Vol. 36, N. 3, 2010, ss. 240-264.

²⁰⁶ Roma Statüsü'nün Türkçe çevirisi için bkz. İbrahim Kaya, **Uluslararası Hukukta Temel Belgeler**, Ankara: Seçkin, 2020, ss. 448-529.

²⁰⁷ Roma Statüsü'nün 14. maddesi hükmü şu şekildedir:

1. Bir taraf devlet, Mahkeme savcısına, Mahkemenin yargı yetkisi alanına giren bir veya birden fazla suçun işlenmiş görüldüğünü bildirip, bu suçlarla ilgili bir ya da daha fazla belirlenmiş kişinin yargılanıp yargılanmayacağı hususunun belirlenmesi amacıyla durumun soruşturulmasını savcıdan talep edebilir.

2. Bir başvuru, mümkün olduğu kadar ilgili yönleri ortaya koymalı ve başvuran devletin elindeki belgelerle desteklenmelidir.

²⁰⁸ Situation in the Bolivarian Republic of Venezuela I, **Referral of the situation in Venezuela under Article 14 of the Rome Statute**, ICC, 27 September 2018. <https://www.icc-cpi.int/venezuela> (18.05.2022)

²⁰⁹ Twitter, Jorge Arreaza, 11 Ağustos 2021. <https://twitter.com/jaarreaza/status/1425496153605410820> (18.05.2022); Reuters, "Venezuela asks ICC prosecutor to investigate U.S. officials", 13 Şubat 2020. <https://www.reuters.com/article/us-icct-venezuela-usa-idUSKBN2072I6> (18.05.2022)

²¹⁰ ICC, Documents of Referral of Venezuela, 12 February 2020. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/200212-venezuela-referral.pdf> (18.05.2022)

²¹¹ Roma Statüsü'nün 7. maddesi hükmü şu şekildedir:

1. Bu tüzüğün amaçları bakımından "insanlığa karşı suçlar", herhangi bir sivil nüfusa karşı yaygın veya sistematik bir saldırının parçası olarak işlenen aşağıdaki eylemleri kapsamaktadır:

(a) öldürme;

(b) toplu yok etme;

(c) köleleştirme;

(d) nüfusun sürgün edilmesi veya zorla nakli;

toplu yok etme, nüfusun sürgün edilmesi veya zorla nakli, zulüm ve diğer insanlık dışı eylemleri teşkil ettiğini ve insanlığa karşı suç oluştuğunu ileri sürmüştür.²¹² Her ne kadar tek taraflı ekonomik zorlamaların insanlığa karşı suç oluşturduğu hususu tartışmaya açık olsa da²¹³ bu minvalde bir talebin dahi olması, bu tedbirlerin etki alanının ne boyutlarda olabileceğini gözler önüne sermektedir.

(e) uluslararası hukukun temel kurallarını ihlal ederek, hapsedme veya fiziksel özgürlükten başka biçimlerde mahrum etme;

(f) işkence;

(g) ırza geçme, cinsel kölelik, zorla fuhuş, zorla hamile bırakma, zorla kısırlaştırma veya benzer ağırlıkla diğer cinsel şiddet şekilleri;

(h) paragraf 3'te tanımlandığı şekliyle, herhangi bir tanımlanabilir grup veya topluluğa karşı, bu paragrafta atıf yapılan herhangi bir eylemle veya Mahkemenin yetki alanındaki herhangi bir suçla bağlantılı olarak siyasi, ırki, ulusal, etnik, kültürel, dinsel, cinsel veya evrensel olarak uluslararası hukukta kabul edilemez diğer nedenlere dayalı zulüm;

(i) zoraki kayıplar;

(j) ırk ayrımcılığı (apartheid) suçu;

(k) kasıtlı olarak ciddi ıstıraplara ya da bedensel veya zihinsel veya fiziksel sağlıkta ciddi hasara neden olan benzer nitelikteki diğer insanlık dışı eylemler.

2. 1. paragrafın amaçları bakımından:

(a) "Herhangi bir sivil topluluğa yönelmiş saldırı", devlet ya da kurumsal bir politikanın uzantısı ya da bu politikanın daha da ileri götürülmesine yönelik olarak 1. paragrafta belirtilen eylemlerin herhangi bir sivil topluluğa karşı müteaddit kereler yapılması anlamına gelir;

(b) "Toplu yok etme", nüfusun bir bölümünü yok etmek amacıyla, yiyecek ve ilaca erişimden mahrum bırakmanın yanı sıra, yaşam koşullarını kasten kötüleştirmeyi de içerir;

(c) "Köleleştirme", kadın ve çocuklar başta olmak üzere, bir kişi üzerinde sahiplik hakkına dayalı yetkilerin, insan ticareti dahil kullanılması anlamına gelir;

(d) "Nüfusun sürgün edilmesi veya zorla nakli", uluslararası hukukta izin verilen gerekçeler olmaksızın, belli bir yerde, hukuka uygun olarak ikamet eden insanların sürülmesi ya da başka zorlayıcı fiillerle zorla yer değiştirilmeleri anlamına gelir;

(e) "İşkence", yasal yaptırımlardan kaynaklanan, kaza eseri ya da yaptırımın doğasından kaynaklanan acı ve ıstırap hariç olmak üzere, gözetiminde bulunan veya sanığın gözetiminde bulunan bir kişinin, fiziksel ya da ussal olarak şiddetli acı veya ıstırap çekmesini bilerek sağlama anlamına gelir;

(f) "Zorla hamile bırakma", uluslararası hukukun ciddi bir şekilde ihlali veya bir topluluğun etnik bileşimini değiştirme amacıyla, bir kadının arzusu hilafına, zorla hamile bırakılması anlamına gelir; ancak bu tanım, hiçbir şekilde hamileliğe ilişkin ulusal yasaları etkileyecek şekilde yorumlanamaz;

(g) "Zulüm", bir grubun veya topluluğun, kimliğinden dolayı, uluslararası hukuka aykırı olarak, temel haklardan ağır bir şekilde mahrum bırakılması anlamına gelir;

(h) "İrk ayrımcılığı (apartheid)", bir ırkın, başka bir ırk grubu veya grupları üzerinde, sistematik hakimiyet ve baskı kurmaya yönelik kurumsal bir rejim 4 çerçevesinde ve bu rejimi koruma amacıyla işlediği ve 1. paragrafta sözü edilen insanlık dışı fiiller anlamına gelir;

(i) "Zoraki kayıplar", bir devlet veya siyasi bir örgüt tarafından ya da onların yetkisi, desteği ve bilgisi dahilinde, kişilerin gözetim altına alınması, tutuklanması veya kaçırılmasını takiben, bu kişilerin uzunca bir süre, kanun korumasından uzak tutulması amacıyla, nerede oldukları ve akıbetleri hakkında bilgi vermeyi reddetme ve bu kişilerin özgürlüklerinden mahrum bırakıldıkları bilgisini inkâr anlamına gelir;

3. Bu tüzüğün amacına uygun olarak, "cinsiyet" toplumsal bağlamda, kadın ve erkek olmak üzere iki cinsiyete atıf yapmaktadır. "Cinsiyet" terimi, yukarıda açıklanandan başka bir anlam taşımamaktadır.

²¹² Situation in the Bolivarian Republic of Venezuela II, **Referral pursuant to Article 14 of the Rome Statute to the Prosecutor of the International Criminal Court by the Bolivarian Republic of Venezuela with respect to Unilateral Coercive Measures**, ICC, 4 March 2020. https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2020_00802.PDF (18.05.2022)

²¹³ Bu konuda bilgilendirici olabilecek bir yorum için bkz. Federico Wynter, "US Sanctions in Venezuela: Economic Crimes Against Humanity?", **Opinio Juris**, 23 May 2020. <http://opiniojuris.org/2020/05/23/us-sanctions-in-venezuela-economic-crimes-against-humanity/> (18.05.2022)

Bunların dışında, tek taraflı ekonomik zorlamaların insan hakları boyutuyla ilgili bir diğer konu da akıllı tedbirlerin uluslararası hukuktaki yeridir. Bu tedbirler ile bilindiği üzere belirli kişilerin birtakım hakları hedef alınmakta ve herhangi bir topluluğa karşı bir tedbir uygulanmamaktadır. Ayrıca doktrinde “akıllı” olarak tabir edilip bazı kişi ve kurumları spesifik olarak hedef alan tek taraflı zorlamaların hukuka aykırı olmayacağına dair yaklaşımlar da mevcuttur.²¹⁴ Kanaatimizce akıllı niteliği haiz olup belirli kişi veya kurumları hedef alan tek taraflı ekonomik zorlamalar, her ne kadar kitlesel bazda uygulanan zorlama önlemlerine nazaran uluslararası hukukun tesisi bakımından müspet sonuçlar doğursa da söz konusu kişilerin kişisel hakları bakımından bazı sorunları beraberinde getirme tehlikesini haizdir. Bu noktadaki tartışma insan hakları hukukunun kapsamı dâhilinde olduğundan bu çalışma kapsamında etraflıca değerlendirilmeyecektir.

Tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin uluslararası hukuktaki öneminin kavranmasında bunların hukuka uygunluk veya aykırılık durumunun tahlili kilit bir role sahip olmaktadır. Devletlerin ekonomilerinin birbirine gittikçe bağlı olması ve ekonomik göstergelerin çok boyutlu niteliği, söz konusu tedbirlerin hem devletler düzeyinde hem de bireyler düzeyinde etkilerinin olmasını da beraberinde getirmektedir. Tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin insan hakları başta olmak üzere bireyler düzlemindeki etkileri müstakil bir başka çalışmanın konusunu teşkil edecek boyutta olduğundan ve bu çalışma tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin devletler nezdindeki bazı etkilerine ışık tuttuğundan, bu ekonomik tedbirlerin bireyler nezdindeki etkilerine açıkça değinilmeyecektir. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında ilk olarak söz konusu tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin genel, tarihsel ve amaçsal çerçevesi incelenecek, ardından bazı başat devletlerin bu eylemlere yönelik genel yaklaşımları üzerinde durulacaktır. Bu bölümün ikinci kısmında ise devletler nezdinde alınan tek taraflı ekonomik zorlamaların devletlerin egemen eşitliği ilkesi ve teamül hukuku nezdindeki pozisyonları irdelenecektir.

²¹⁴ Subedi, “The Status of Unilateral Sanctions”, s. 30.

A. Devletler Nezdinde Alınan Tek Taraflı Ekonomik Zorlamalar

1. Tek Taraflı Ekonomik Zorlamaların Geçmişi ve Amaçsal Arka Planı

Tek taraflı ekonomik tedbirler, savaşların yıkıcı ve geri dönülmez etkilerinden kaçınmak isteyen devletler açısından tarih boyunca bir çıkış limanı olmuştur. Bu açıdan, bu ekonomik tedbirlerin geçmişi çok eskilere, Antik Çağ'a kadar dayanmaktadır. İnsanlık tarihinde bilinen ilk tek taraflı ekonomik zorlama tedbiri, Atina'nın, komşusu Megara devletine karşı aldığı Megara kararı olmuştur.²¹⁵ M.Ö 432'de alınan bu kararla Atina, Megara ile tüm ticaretini kesmiştir. Her ne kadar bu kararın görünen sebebi Megara'nın Atina topraklarına karşı mütecaviz hareketler içine girmiş olması ve elçisini öldürmesi olarak kayda geçse de, asıl sebebin Atina yönetiminin bu karar ile Megara ve onu destekleyen asıl hasmı Sparta devleti ile kanlı bir savaşa girmekten kaçınarak çıkarlarına ulaşmak olduğu da söylenmektedir.²¹⁶

Tarihsel süreç içinde tek taraflı ekonomik zorlamaların bazı dönüşümler geçirirler dahi savaşa varmayan bir zorlama yolu olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu yönde devletler arasında gerçekleşen ekonomik zorlama tedbirlerinin ilk zamanlarda genellikle boykot ve ambargolar şeklinde tezahür ettiği bilinmektedir. Bu noktada, devletler nezdindeki anlamıyla boykotların, politik sebeplerden dolayı genel olarak bir devletin ürün ve hizmetlerinden bilinçli sakınmaya yönelik tedbirler olduğu belirtilebilir.²¹⁷ Fakat buna rağmen ilk sınır-aşan boykot örneğinin icrasının 20. yüzyılı

²¹⁵ Alison M.S. Watson, **An Introduction to International Political Economy**, London: Continuum, 2004, s. 24.

²¹⁶ **A.g.e**; Prateek Dasgupta, "The Earliest Known Sanctions in Human History", 14 Mart 2022. <https://medium.com/teatime-history/the-earliest-known-sanctions-in-human-history-4ca5fa6a0903> (19.05.2022)

²¹⁷ Christopher Joyner, "Boycott" in R. Wolfrum et al. (Ed.), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, para 1. Ayrıca yazar "boykot" kelimesinin türeyişinde ilginç bir tarihi anekdota da değinmektedir. Buna göre Charles Cunningham Boycott isimli bir İngiliz toprak işletmecisi, İngiliz toprak sahiplerinin İrlanda'daki topraklarını bölgedeki çiftçilere kiraya vermektedir ve çiftçiler de hasadın artı kalan parası ile bu kiralari ödemekteydi. Fakat hasadın kötü olduğu zamanlarda doğal olarak çiftçiler kiralari ödemekte zorluk çekiyorlardı. Kira komisyonlarından gelir elde eden Boycott, bir süre sonra İngiliz toprak ağalarının da isteğiyle kiralari artırılmasını talep etmiş; fakat hasadın kötü geçtiği yılda çiftçiler bunu ödemeyi reddetmişlerdi. Çiftçiler ise o dönem karşılaşılmamış bir yöntem olarak Boycott'u sosyal ve ekonomik olarak izole etmeye ve onun hiçbir işini görmemeye başlamışlardı. Bu sürecin sonunda Boycott kendi tarlaları için dahi başka bölgelerden işçiler getirtmek zorunda kalmış ve en nihayetinde İngiliz toprak sahiplerinin yardımına başvurmuştur. Bu süreçte ise dönemin İngiliz basını, tüm çiftçilerin pasif

bulduğu ifade edilmelidir; 1905 yılında Çin'in ABD'ye karşı Çinli işçilere kötü muamele edildiği için uyguladığı boykot eylemleri, ilk sınır-aşan örneği teşkil etmektedir.²¹⁸ Öte yandan, ambargolar ise genel manada bir devletin ihtiyacı olan belirli bir ürün veya hizmetin ona teminini engellenmesine dayalı tedbirlerdir.²¹⁹ Buradan bakıldığında, boykotlar hedef devletten ekonomik değerlerin alımını engellemeye yönelik iken ambargoların satımı engellediği sonucu çıkarılabilmektedir.²²⁰

Zorlayıcı ekonomik tedbirlere ait tarihsel süreç içindeki ikinci merhaleyi “topyekün savaşın en eski örneği” (*the oldest form of total war*) olarak da nitelendirilebilen kuşatmalar (*siege*) teşkil etmektedir.²²¹ Kalelerin etrafında yıkıcı aletlerle tahrip etmeye dayalı olan aktif kuşatmalara nazaran pasif kuşatmalar, kalelerin etrafında bulunan güçler aracılığıyla ilgili şehre yiyecek veya su gibi temel maddelerin girişini engellemek suretiyle düşmanın tamamen direncini kırmaya odaklanan bir yöntemdir.²²² Bu çerçevede, ekonomik tedbir olarak nitelenebilecek olan pasif kuşatmalar, Yunanlıların ekonomik tedbirlere başvurma geleneğini kendisine uyarlayarak geliştiren Romalıların da etkisiyle Orta Çağ sonlarına kadar kullanılagelmıştır.²²³

18. yüzyıldan sonra ise siyasal tarih sürecinde kuşatmaların yerine ablukaların (*blockade*) tercih edilmeye başlandığı ifade edilebilmektedir.²²⁴ Fakat burada ifade edilen ablukaların, silahlı çatışmalar sırasında uygulanan saldırgan ablukalardan farklı olarak “barışçıl ablukaları” (*pacific blockade*) kastettiğinin altı çizilmelidir.²²⁵

direnişini Charles Boycott'un soyadına atfen “boykot” olarak adlandırmış ve kelime böylece lügata girmiştir. **A.g.e.**, para 2.

²¹⁸ **A.g.e.**, para. 3.

²¹⁹ Hagemeyer, **a.g.e.**, ss. 36-37.

²²⁰ Öte yandan, bu çıkarıma aykırı bazı görüşler de mevcuttur. Buna göre, özellikle Alman doktrininde boykotlar ile ambargoların aslında aynı faaliyetler olduğu belirtilmektedir. Buna göre ise aradaki tek fark boykotların özel sektör eliyle yapılan eylemler olması ve ambargoların ise uluslararası hukukun öznelerince yapılan eylemler olmasıdır. **A.g.e.**, s. 34.

²²¹ Geoff Simons, **Imposing Economic Sanctions: Legal Remedy or Genocidal Tool?**, Padstow: Pluto Press, 1999, s. 16.

²²² **A.g.e.**

²²³ Serdar Acar, **Ekonomik Yaptırımlar**, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015, s. 5.

²²⁴ Simons, **a.g.e.**, ss. 20-21.

²²⁵ Bu noktada, silahlı çatışmalar sırasında uygulanan ablukaların, barışçıl ablukalardan farklı olarak teamül hukukunun ve 1994 tarihli Denizdeki Silahlı Çatışmalara Uygulanabilir Uluslararası Hukuka İlişkin San Remo El Kitabı (*The San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflict*

Dolayısıyla buradaki barışçıl ablukalar ile amaçlanan şeyin, hedef devletin deniz ve hava ulaşımını engellemek suretiyle ülkeye mal ve/veya hizmet girişini ve çıkışını durdurmak olduğu ifade edilmelidir.²²⁶ Özellikle 19. yüzyıldan itibaren deniz ulaşımının ve yollarının, devletlerin ekonomilerindeki öneminin tarihsel süreçte artması, bir ekonomik zorlama tedbiri olarak barışçıl ablukalara da daha sık başvurulmasını beraberinde getirmiştir.²²⁷ Ayrıca yeri gelmişken ifade edilmelidir ki; ablukaların her ne kadar modern dönemde çoğunlukla terk edilen bir yöntem olduğu ifade ediliyor olsa da günümüzde de örnekleri bulunmaktadır. Nitekim Gazze ablukası bunun nadide örneklerinden birini teşkil etmektedir; zira Gazze ablukası ile İsrail'in Filistinli halkı uluslararası toplumdan tecrit ettiği bilinmektedir.

Tüm bunların yanında, tarihsel sürece kuş bakışı bir perspektifle bakıldığında, yukarıda bahsi geçen bazı münferit örnekler dışında genellikle zorlayıcı ekonomik tedbirlerin ilk örneklerinin savaş sırasında gerçekleşen ve karşı tarafın savaşma direncini kırarak tedbirler şeklinde olduğu bilinmektedir. Fakat ayrıca belirtilmelidir ki; barış zamanında uygulanan günümüz tek taraflı ekonomik zorlamalarının kökenlerine dair sağlıklı analizler yapmak için eskiden beri süregelen savaş dönemi tek taraflı ekonomik tedbirlerine kısaca değinilmesi önem arz etmektedir. Bu

at Sea-SRM) başta olmak üzere ilgili bazı hukuki belgelerin ışığında bazı kurallara tabi olduğu ifade edilmelidir. Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz. Magne Frostad, "Naval Blockade", **Arctic Review on Law and Politics**, Vol. 9, 2018, ss. 195-225. Ayrıca doktrinde silahlı çatışmalar nezdindeki ablukaların uygulayıcı devlete verdiği yetkiler bakımından da barışçıl ablukalardan ayrıldığı ifade edilmektedir. Buna göre silahlı çatışmalardaki ablukalarda hedef devletin ilgili deniz unsuruna el koyma veya cezalandırma gibi faaliyetlere girişebilme imkânı varken barışçıl ablukalar daha dar kapsamlıdır ve doğası gereği bu tarz müdahaleler içermemektedir. Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 4.Kitap**, 4. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2020, s. 304.

²²⁶ Talat Kaya, **Ekonomik Yaptırımların Uluslararası Ticari Sözleşmelerden Kaynaklanan Uyuşmazlıkların Çözümüne Etkisi**, Ankara: Adalet Yay, 2022, s. 27. Ayrıca yazar ablukaların, askeri desteğin yanı sıra günümüzde ticareti kesmek amacıyla uygulanabileceklerini ve buna binaen ekonomik zorlama niteliğini haiz olduklarının açıkça görülebildiğini belirtmektedir. Fakat öte yandan yazara göre, askeri kuvvet kullanımına çok yakın bir şekilde mahal vermesinden dolayı ablukaları yine de salt ekonomik zorlama olarak değerlendirmemek gerekmektedir.

²²⁷ Tarihte bilinen ilk barışçıl ablukanın 1827 yılında gerçekleşen ve Osmanlı-Mısır donanmasının imhası ile sonuçlanan Navarin Olayı olduğu doktrinde zikredilmektedir. Navarin Baskını olarak da adlandırılan bu olay, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden bağımsızlık mücadelesi verdiği yıllarda, İngiliz, Fransız ve Rus donanmalarının, Osmanlı ve Mısır birliklerinin lojistik ve ekonomik destek sağlamalarını engellemek ve böylece Yunanistan'ın bağımsızlık savaşını kazanmasına önayak olmak adına giriştikleri bir faaliyettir. Bu devletler ablukayı icra etmelerine rağmen hiçbir resmi manada Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmedikleri için bu abluka, öncekilerden farklı olarak ilk görünüşte "barışçıl" olmuştur. Fakat ablukanın sonunun da barışçıl bitmediği ifade edilmelidir. Zira abluka yapan devletler, Osmanlı tarafından kendi gemilerine ateş edildiğini ileri sürerek Osmanlı donanmasına en nihayetinde saldırmış ve Osmanlı-Mısır donanması ağır kayba uğramıştır. Lance E. Davis & Stanley L. Engerman, **Naval Blockades in Peace and War**, New York: Cambridge University Press, 2006, s. 389.

kapsamda, 20. yüzyıl içindeki tarihsel süreçte yaptırım ve tek taraflı ekonomik zorlama tedbirleri dahil tüm zorlayıcı ekonomik tedbirleri farklı kategoride toplamak mümkündür. Bu tasnife göre ilk gruptaki ekonomik tedbirler MC döneminde ve iki savaş arası dönemde bazı aktivist politikalar izleyen devletlere karşı yıldırma amaçlı kullanılmaktaydı.²²⁸ Savaş dönemleri dışında ekonomik zorlamaların uygulanmasına dair kapıyı ise silahlı saldırı fiillerini işleyen devletlere karşı kolektif ekonomik yaptırım uygulanmasını öngören MC sisteminin aralamış olduğu doktrinde ifade edilmektedir.²²⁹ İkinci gruptakiler, İkinci Dünya Savaşı sonrası erken dönemde dekolonizasyon sürecinde uygulanmış tedbirlerdir. Üçüncü sınıfta ise Soğuk Savaş sonrası dönemden yakın tarihlere kadar uygulanan ve yeni bir silah niteliğine bürünen ekonomik tedbirler sayılabilmektedir.²³⁰ Bu hususta bu çalışma kapsamında en çok önem arz eden ve odaklanılması gereken tedbirler, üçüncü sınıftaki ekonomik tedbirlerdir.

Devletlerin zorlayıcı ekonomik tedbirlere başvurma yönündeki eğilimi, I. Dünya Savaşı sürecinde bir başka boyuta evrilmiştir. Bu değişimin öncü devleti İngiltere olmuştur. Nitekim İngiltere’de Abluka Bakanlığı ihdas edilmiş ve aynı zamanda bir ticaret hukukçusu olan Robert Cecil’in bakan ilan edilmesi ile abluka ve buna bağlı ekonomik tedbirler ticaret odaklı yeni bir konsepti de beraberinde getirmiştir.²³¹ Bu noktada, tüm bu yeni konseptte dair 1915 tarihli Hasımlarla Ticaret Kanunu (*Trading with Enemy Act-TWEA*) ile hukuki bir çerçeve çizen İngiltere, aynı zamanda “kara liste sistemi” ile hedef odaklı ve maliyeti daha az olup daha etkili olan tedbirlere girişmeye başlamıştır. İngiltere kendi mevzuatı kapsamında, Almanya ile ticari ilişkiye giren üçüncü devletleri ve kişileri kara listeye almak suretiyle, ekonomik zorlama tedbirleri konusunda o güne kadar uygulananlardan çok daha farklı ve geniş etkisi olan bir yaklaşım sergilemiştir.²³² İngiltere, kara liste uygulaması ile, o güne kadar uygulanan ve savaş gemilerinin düşman devletin kıyıları önünde bekletilmesi suretiyle ticaretini

²²⁸ Şaban Çaytaş, “Tereyağından Silah Yapmak(?): Ekonomik Yaptırımların Savunma Harcamalarına Etkisi”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul, 2020, s. 34.

²²⁹ Kern Alexander, **Economic Sanctions: Law and Public Policy**, Eastbourne: Palgrave Macmillan Publishers, 2009, s. 9.

²³⁰ Çaytaş, **a.g.e.**, s. 34.

²³¹ Acar, **a.g.e.**, s. 13.

²³² Margaret P. Doxey, **Economic Sanctions And International Enforcement**, Second Edition, London: Macmillan Press, 1980, s. 12.

fiziken kesmekten ibaret olan klasik ablukalara göre çok daha uzaklara erişebilen bir sistem kurmuştur; bu uygulamaların aynı zamanda “ilk ülke-dışı ekonomik zorlamalar” olduğu da söylenebilmektedir.²³³

I. Dünya Savaşı’na girene kadar İngiltere’nin kara liste uygulamasına şiddetle karşı çıkan ABD ise savaşa girdikten sonra İngiltere ile birlikte bu uygulamalara katılmış, 1917 yılında İngiltere’deki Düşmanla Ticaret Kanunu’nun sistemine benzer şekilde iç hukuk düzenlemeleri kabul etmiştir.²³⁴ ABD ve İngiltere, kara listeye alma prosedürüne dayalı ekonomik kısıtlamalara II. Dünya Savaşı’nda daha da etkin bir biçimde devam etmişlerdir. Tüm bu ekonomik tedbirlerin ve uygulamaların, iki Dünya Savaşı’nda da Almanya’nın yenilmesinde önemli faktörlerden olduğu açıkça ifade edilmektedir.²³⁵

Ekonomik zorlamaların arkasındaki saiklerin de II. Dünya Savaşı’nı müteakiben bazı değişim ve dönüşümlere uğradığı söylenmektedir. II. Dünya Savaşı’na kadar olan süreçte genellikle askeri nedenlerle veya amaçlarla uygulanmakta olan bu tedbirlerin, sonraki süreçte çok çeşitli münferit ve kolektif amaçlar uğruna uygulamaya sokulduğu ifade edilmelidir.²³⁶ Tek taraflı ekonomik zorlamalar BM döneminde özellikle Soğuk Savaş’ın kutuplaşmış atmosferinde sıkça başvurulan bir dış politika aracı halini almıştır. 1973 OPEC boykotu veya SSCB’nin kendi kontrolünden çıkma eğiliminde olan Doğu Bloku ülkelerinin bazılarına karşı giriştiği eylemler bunların bazı örneklerini teşkil etmektedir.

²³³ Alexander, **a.g.e.**, s. 15.

²³⁴ **A.g.e.**, s. 16.

²³⁵ Doxey, **a.g.e.**, ss. 12-13. Fakat yine de bu dönemde uygulanan tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin bazı zorluklarla karşılaştığı söylenmektedir. Örneğin İngiltere merkezli olup pay sahipleri Almanlardan oluşan bir lastik şirketine dair bir uyuşmazlıkta, söz konusu şirketin 1917 Kanunu altında “düşman” olarak sınıflandırılıp sınıflandırılmayacağı sorunu tartışmalara yol açmış, en nihayetinde İngiliz Lordlar Kamarası şirket perdesini kaldırmak suretiyle ilgili şirketi Alman şirketi olarak tasniflemiştir. Jean-Marc Thouvenin, “History of implementation of sanctions”, **Economic Sanctions in International Law and Practice**, (Ed.) Masahiko Asada, New York: Routledge, 2020, ss. 84-85.

²³⁶ Lance Davis & Stanley Engerman, "History Lessons: Sanctions – Neither War nor Peace." **Journal of Economic Perspectives**, Vol. 17, N. 2, 2003, s. 190.

Tek taraflı ekonomik zorlamaların, amaçlanan sonuca ulaşılabilme açısından bakıldığında başarı yüzdelerinin oldukça düşük²³⁷ olmasına rağmen tarihsel süreç boyunca devletler tarafından tercih edilmesinin altında yatan bazı sebepler bulunduğu da belirtilmelidir. Devletleri tek taraflı ekonomik zorlamalara başvurmaya iten sebeplerden ilki ve en başat konuma sahip olanı, bu tedbirlerin silahlı veya askeri kuvvet kullanımına göre daha kolay ve uygulanabilir olmasıdır.²³⁸ Kaldı ki anarşik yapıda olan uluslararası toplumun realist aktörleri konumundaki devletlerin, birbirleriyle olan etkileşimlerinde en uygulanabilir yolları seçmesi doğaldır.²³⁹ Bu noktada, devletlerin uluslararası arenadaki tutumlarının da bu çıkarımı doğrular nitelikte olduğu ifade edilmelidir. Nitekim yakın tarihli bir örnek olarak Rusya'nın 2022 yılının Şubat ayından itibaren Ukrayna'nın Donbass bölgesi başta olmak üzere tüm topraklarına karşı başlattığı operasyon Rusya'ya yönelik tek taraflı ekonomik zorlamaları tekrar sahneye çıkarmıştır. Bu çerçevede, başta ABD, AB ve İngiltere olmak üzere çok sayıda devlet Rus uçaklarına -Rusya'nın Chicago Sözleşmesi ve diğer andlaşmalardaki pozisyonuna rağmen- hava sahasının tamamen kapatılmasından Rusya'nın döviz transfer sistemi SWIFT sisteminden çıkartılmasına kadar bir dizi tek taraflı ekonomik zorlama tedbiri almıştır.²⁴⁰ Fakat uluslararası kamuoyunda Rusya'yı durdurmaya yetmediği için eleştirilen bu tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin uygulanma sebebi ABD tarafından bir dünya savaşı ihtimalinden kaçınmak olarak açıklanmıştır.²⁴¹ Ayrıca devletlerin tek taraflı ekonomik zorlamaları tercih sebebi yapmalarındaki bir başka etken uluslararası düzlemde kolektif güvenliği sağlaması beklenen BMGK'nin, daimî üyelerin karşılıklı veto yetkilerine dayalı olarak fonksiyonunu yerine getiremez hale gelmiş olmasıdır. Gerçekten de BMGK bünyesinde beş daimî üyenin de olumlu oyu veya veto yetkisini kullanmaması üzerine uygulamaya sokulabilmiş yaptırımların bir elin parmağını geçmeyecek sayıda olduğu

²³⁷ Hufbauer ve diğer yazarların ortak çalışmasında, hedeflenen amacı gerçekleştirmesi açısından çeşitli derecelere ayrılmış bir skala üzerinde zorlayıcı ekonomik tedbirlerin etkinliği değerlendirilmiştir. Bu çalışma kapsamında incelenen 1914-2007 yılları arasındaki 204 adet zorlayıcı ekonomik tedbirin (ekonomik yaptırım ve tek taraflı ekonomik zorlamaların ikisini de içerecek şekilde) 174 tanesi başarısız bulunmuştur; böylece bu ekonomik tedbirlerin başarı oranı yazarlarca %34 olarak tespit edilmiştir. Gary Clyde Hufbauer & Jeffrey J. Schott & Kimberly Ann Elliott & Barbara Oegg, **Economic Sanctions Reconsidered**, Third Edition, Washington: United Book Press, 2007, ss. 158-159.

²³⁸ Golnoosh Hakimdavar, **A Strategic Understanding of UN Economic Sanctions**, New York: Routledge, 2014, s. 40.

²³⁹ Daniel W. Drezner, **Sanctions Paradox**, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, ss. 7-8.

²⁴⁰ BBC News, "What are the sanctions on Russia and are they hurting its economy?" 27 June 2022. <https://www.bbc.com/news/world-europe-60125659> (27.05.2022)

²⁴¹ TASS Russian News Agency, "Biden says alternative to sanctions against Russia would be Third World War", 26 February 2022. <https://tass.com/world/1412125> (27.05.2022)

bilinmektedir.²⁴² Bu durum ise devletlerin, bazı dış politika çıkarlarına veya uluslararası hukuka aykırı neticelere yönelik olarak BMGK çatısı dışında tek taraflı ekonomik tedbirlere başvurma eğilimine girmelerine yol açmaktadır.

Tek taraflı ekonomik zorlamalar ile ulaşılmak istenen amaçların geniş ve çeşitli bir kataloğa sahip olduğu bilinmektedir. Tarih boyunca ekonomik yaptırımların genel amacı, hedef devleti ekonomik manada zor duruma sokmak suretiyle hedef devlet ile ilişkili olan dış politika hedeflerine daha kolay yoldan ulaşmak olmuştur. Bu amaçlar özel manada hedef devletin tutumunu değiştirmesini sağlama, hedef devleti veya ilişkili üçüncü devletleri/e uyarma/mesaj verme ve/veya cezalandırma olabilir.²⁴³ Ayrıca uygulayıcı devletlerin, söz konusu çıkar bazlı amaçlarını bazı hukuki gerekçelere bağlamak suretiyle eylemlerini daha meşru bir görünüme büründürmeye çalıştıkları da bilinmektedir.²⁴⁴ Tüm bunlar ışığında, Hufbauer'in çalışmasında belirtilen devletlerin zorlayıcı ekonomik tedbirlere başvurmadaki beş etkeni dört başlık altında toplayan Acar, devletlerin bu tedbirlere başvurmadaki ana motivasyonları; (I) küçük politika değişikliklerine yol açmak, (II) hedef devlet nezdinde

²⁴² BMGK'nin daimî üyesi olan beş devletin veto haklarını siyasi saiklerle kullandıkları bilinmektedir. Fakat bazen çıkar örtüşmeleri ile BMGK'den kolektif güvenliğe ilişkin kararların da çıkarılabildiği görülmektedir. Bu kapsamda çalışmamızın konusuna binaen Irak'a uygulanan ekonomik yaptırım kararları örnek verilebilmektedir. Irak'ın 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmesini müteakiben başlayan Körfez Savaşı, BMGK'nin daimî üyelerinin Irak'a karşı birleşmesini tetiklemiştir. Buna göre 661 sayılı BMGK kararı ile başlayan bir dizi karar ile Irak'a çeşitli düzeylerde finansal ve ticari yaptırımlar uygulanmıştır.

²⁴³ Alexander, *a.g.e.*, s. 10.

²⁴⁴ Bu kapsamda ABD'nin Türkiye'ye 1974 yılında uygulamaya soktuğu ambargo örnek olarak gösterilmektedir. Haşhaşın işlenerek eroin gibi bazı uyuşturucu madde yapımında kullanılması ve başta ABD olmak üzere Batı ülkelerinde madde bağımlılığının büyük artış göstermesi, bu devletlerin afyon üretimi ve ticaretine küresel boyutta savaş açmalarına sebep olmuştur. Türkiye ise 1 Temmuz 1974 tarihindeki "1974 -1975 Döneminde Yedi İlde Haşhaş Ekimine İzin Verilmesi Hakkında Karar" ile Anadolu'da haşhaş ekimini serbest bırakmıştır. T.C. Resmî Gazete, Mükerrer Sayı, 1 Temmuz 1974, sayı:14932. Türkiye'nin bu kararı ABD'nin ciddi tepkilerine yol açmıştır ve ABD bu kararın geri alınması için diplomatik girişimlerde bulunmuştur. ABD'nin o döneme ait basın-yayın organlarında ve diplomatik belgelerinde Türkiye'ye bu karardan dolayı ambargo uygulanması gerektiği dile getirilmiştir. Fakat ABD yürütme organına göre o dönemde böylesi bir kararın alınması, halihazırda Türkiye'de artan ABD karşıtlığı ve Sovyet sempatisini artırabilirdi. Kongre'nin de bu yöndeki derin baskıları karşısında ABD yönetiminin alınacak bu ambargo kararını, dış politikadaki çıkarları ile dengeli bir şekilde alması gerekmektedir. İşte bu noktada, Türkiye'nin 20 Temmuz 1974 tarihinde düzenlediği Kıbrıs Barış Harekâtı, ABD için bu açıdan bir tür bahane teşkil etmiştir. Bu hususta, ABD menşei silahların Türk ordusu tarafından (tamamen ABD'nin yorumuna göre) uluslararası hukuka aykırı bir eylem olan harekatta kullanılıyor olması, ABD için uygulayacağı silah ambargosu açısından hukuki görünüme sahip meşruiyeti daha fazla olan bir sebep sunmuştur. Böylece ABD yürütme organı da Kongre'nin ambargo yapılması yönündeki baskılarını, dış politika çıkarları ile dengeleyerek ve Yunanistan'ı da yanına çekerek atlatmıştır. ABD'nin bu politik pozisyonu, dönemin Başbakanı Bülent Ecevit tarafından da açık kaynaklarda dile getirilmiştir. Bu konuda kapsamlı bilgi için bkz. Macide Başlamışlı, "ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi", *Asia Minor Studies*, C. IX, S. 1, 2021, ss. 695-712.

rejim değişikliğine sebep olmak, (III) askeri avantajlara ve kapasitelerde zarara yol açmak ve (IV) diğer büyük politika değişiklikleri olarak sınıflandırmaktadır.²⁴⁵

Tek taraflı ekonomik zorlamalar, ekonomik düzenin karmaşık yapısı ve günden güne küreselleşen dünyanın bir getirisi olarak birbirine gittikçe karşılıklı bağımlı olan ekonomik unsurların da etkisiyle çok çeşitli şekillerde tezahür edilebilmektedir. Buna bağlı olarak, günümüzün çok boyutlu ekonomik sistemleri nezdinde, somut olayların koşullarına göre tek taraflı ekonomik zorlamaların değerlendirilmesi ve bu açıdan sınırları belli bir sınıflandırmaya gidilmemesi kanaatimizce isabetli olacaktır. Öte yandan, doktrinde ekonomik yaptırımlar ve tek taraflı ekonomik zorlamalar dâhil tüm zorlayıcı ekonomik tedbirlerin tasnifine dair çeşitli yaklaşımların bulunduğu bilinmektedir. Bu noktada en sık başvurulanan sınıflandırma ticari ve finansal temelli olmak üzere iki gruptan söz eden sınıflandırmadır.²⁴⁶ Fakat doktrinde bunlara yatırım temelli ekonomik tedbirleri de ekleyen²⁴⁷ veya ihracat, ithalat ve finansal olmak üzere üç grupta inceleyen yaklaşımlar²⁴⁸ da mevcuttur. Uygulamada ise en çok ticari ve finansal ekonomik zorlama tedbirlerine rastlanmaktadır.²⁴⁹ Ticari zorlamalar olarak ihracat veya ithalat kısıtlamaları, gümrük tarifelerinde değişiklikler, ambargo ve boykotlar, taşıma yasakları ve sektörel bazdaki tedbirler bu tür zorlama tedbirlerinden sayılmaktadır.²⁵⁰ Öte yandan finansal ekonomik zorlama tedbirleri varlık dondurma, finansman sağlanmasına dönük engellemeler, transfer kısıtlamaları veya sigorta/reasürans yasakları şeklinde tezahür edebilir.²⁵¹ Bu tür eylemler hukuk alanından ziyade ekonomi disiplini içinde kalmakta ve çalışmamız tek taraflı ekonomik zorlamaları yalnızca kuş bakışı bir teorik hukuki incelemeye tabi tutmaktadır. Bu çerçevede, bu eylemlere somut olaylar özelinde gerek duyulduğu takdirde yüzeysel olarak değinilecektir.

²⁴⁵ Acar, **a.g.e.**, s. 53. Ayrıca yazar, hedef devletlerin deklare edilmeyen amaçlarını ve iç politikaya dönük amaçlarını da bu listeye haricen eklemektedir. Tüm bu amaçlar hakkında kısa bilgi için bkz. **a.g.e.**, ss. 53-55.

²⁴⁶ Hufbauer ve diğerleri, **a.g.e.**, ss. 44-45; Acar, **a.g.e.**, s. 58.

²⁴⁷ Kaya, **a.g.e.**, s. 47.

²⁴⁸ Robert Eyler, **Economic Sanctions: International Policy and Political Economy at Work**, New York: Palgrave Macmillan, 2007, s. 12.

²⁴⁹ Kaya, **a.g.e.**, s. 48.

²⁵⁰ Acar, **a.g.e.**, s. 159.

²⁵¹ **A.g.e.**, s. 221. Kanaatimizce finansal türdeki ekonomik zorlama tedbirlerine döviz veya kur/parite spekülasyonları şeklinde tezahür eden eylemleri de eklemek mümkündür.

2. Tek Taraflı Ekonomik Zorlamalara Karşı Uluslararası Başat Aktörlerin Genel Yaklaşımları

Uluslararası arenada doğal olarak bulunan çıkar ve güç çatışmasının, devletlerin tek taraflı ekonomik zorlamalara dair yaklaşımlarına da yansıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Devletlerin tek taraflı zorlamalar bakımından genel pozisyonlarına bakıldığında, gelişmiş ve gelişmekte olan devletlerin iki ayrı cepheyi oluşturduğu görülmektedir. Bu noktada, tek taraflı zorlamaların ekseriyetle hedefi konumunda kalan gelişmekte olan devletlerin, özellikle bazı uluslararası hukuk prensipleri ve BM Şartı 2(4)'ün (özellikle büyük yoğunlukta olan tek taraflı zorlamalar bakımından) geniş yorumu ışığında bu önlem ve eylemleri uluslararası hukuka aykırı olarak telakki ettikleri söylenmelidir.²⁵² Gelişmiş devletler ise BM Şartı 2(4)'ün dar yorumunu temel almakta ve tek taraflı zorlamaların hukuka aykırılığını çeşitli açılardan teyit eden BM Genel Kurul kararlarını ve diğer argümanların hukuken isabetsizliğini ileri sürmek suretiyle ekseriyetle gönderici-uygulayıcı devlet konumunda bulundukları tek taraflı ekonomik zorlamaları savunmaktadır.²⁵³

Tek taraflı ekonomik zorlamalar doğaları itibariyle uygulayıcı devletlere uluslararası hukukun öngördüğü yaptırım rejiminden sıyrılma yolu sağladığından çoğunlukla uygulayıcı devletlerin ulusal mevzuatlarına dayanmaktadır. Bu noktada açıkça ifade edilmelidir ki; tek taraflı ekonomik zorlamaların uygulanma kapasitesi ile ekonomik güç arasında doğru orantı bulunduğundan ekonomik gücü yüksek devletlerin genellikle bu tedbirlerin uygulayıcıları oldukları bilinmektedir. Bu hususta belirli devlet ve bölgesel örgütlerin genel uygulayıcılar konumunda olduğu ampirik veriler ışığında görülebilmektedir. 1990-2015 yılları arasındaki döneme bakıldığında, BM'nin 35 ve AB'nin 75 zorlama tedbirine karşılık ABD'nin 150 farklı tek taraflı zorlama tedbiri uyguladığı görülmektedir.²⁵⁴ Bu da göstermektedir ki; ABD, tek taraflı ekonomik zorlamalar konusunda lokomotif güç konumundadır. Dolayısıyla ABD ve

²⁵² Subedi, "The Status of Unilateral Sanctions", s. 33.

²⁵³ A.g.e.

²⁵⁴ Erica Moret, "Unilateral And Extraterritorial Sanctions in Crisis: Implications Of Their Rising Use and Misuse in Contemporary World Politics", **Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions**, (Ed.) Charlotte Beaucillon, Cheltenham: Elgar Publishing, 2021, s. 23.

AB'nin bu alandaki devlet uygulamalarının arka planına da değinmekte fayda bulunmaktadır. Ayrıca BMGK'nin daimi üyeleri olan ve ekonomileri her geçen gün büyüyen Rusya ve Çin'in tek taraflı ekonomik zorlamalara ilişkin yaklaşımı, uluslararası toplumdaki genel görünümün anlaşılması adına aydınlatıcı olacağından bu kapsamda irdelenecektir.

a. Amerika Birleşik Devletleri'nin Genel Yaklaşımı

ABD'nin tek taraflı ekonomik zorlamalara ilişkin yaklaşımının, uluslararası güçler dengesindeki hegemonik pozisyonuna göre değişim ve dönüşüm geçirdiği söylenebilmektedir. ABD, özellikle Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında ekonomik zorlamalardan çok Soğuk Savaş'ın diğer başat aktörü ile bazı bölgelerde dolaylı sıcak çatışmalara girmiş ve bu dönemde tek taraflı ekonomik zorlamalara ilerleyen yıllara göre daha az başvurmuştur. Buna daha yakından bakıldığında, ABD'nin 1948 yılında yakın müttefiki İsrail'in kuruluşundan bu yana süregelen yaklaşımının ikilem içinde olduğu ve zaman içinde tam tersi yönde değişim gösterdiği görülmektedir. Nitekim ABD 1948 yılında İsrail'in kuruluşunun ardından yeni kurulan bu devletle ilişkiye giren üçüncü devletleri kara listeye alarak bunları ekonomik zorlamalara tabi tutan bazı Arap devletlerinin birlik içindeki bu tutumuna ve ikincil tek taraflı ekonomik zorlamalarına kesin olarak karşı çıkmıştır. Ayrıca, 1973 OPEC (*Organization of Petroleum Exporting Countries/Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü*) Petrol Krizi²⁵⁵ ile Arap devletlerinin uyguladığı petrol ambargosuna da benzer gerekçelerle yoğun bir

²⁵⁵ 1960 yılında kurulan OPEC'in ana gayesi petrol endüstrisinde fiyatların belirlenmesi veya üretimin miktarı gibi temel meseleler üzerinde mutabakat sağlayarak petrol üreticisi devletlerin çıkarlarını korumaktır. 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarının etkisiyle, özellikle 1973 Yom Kippur Savaşı'ndan sonra, OPEC bünyesinden çıkan OAPEC (*Organization of Petroleum Exporting Arab Countries/Petrol İhraç Eden Arap Ülkeler Örgütü*) ülkeleri petrol fiyatlarının yükseltilmesi ile İsrail'in destekçisi olan ABD başta olmak üzere Batılı devletleri zora sokmak istemişlerdir. Başlarda ABD haricindeki diğer devletler nezdinde başarılı olan ve İsrail'in 1967 işgallerine karşı tutumlarının değişmesini sağlayan bu ekonomik tedbirler, bir süre sonra Batılı devletler için etkisizleşmeye başladı. Zira, Arap ülkeleri bu petrolden kazandıkları dolarları, en nihayetinde Batılı bankalara getiriyor veya yine Batılıların daha pahalıya verdikleri silahlar başta olmak üzere teknoloji ürünlerine yatırıyorlardı. Fakat bu kriz, Batılı devletler gibi yüksek sanayi ürünler üretemeyen ve aynı zamanda yoğun olarak petrole bağımlılığı olan orta ve küçük ölçekteki ülkeleri (örneğin Türkiye'yi) ekonomik ve siyasi anlamda çok fazla etkilemiştir. Armaoğlu, a.g.e., ss. 547-549.

biçimde karşı çıkmış; o dönemde doktrinde bu tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuka aykırılığını savunan bazı Amerikan yazarlar olmuştur.²⁵⁶

ABD'nin tek taraflı ekonomik zorlamalara ilişkin hâkim anlayışı, bunların hukuka uygun eylemler olduğu yönündedir. Nitekim bu anlayış ABD'nin uluslararası hukuka dair devlet uygulamalarını belirten resmi kayıtlarda (*Digest of United States Practice in International Law*) da görülebilmektedir.²⁵⁷ ABD'nin tek taraflı ekonomik zorlamalara dair bu yaklaşımının merkezinde devletlerin egemenliğine dayalı ekonomik hareket hürriyeti bulunmaktadır.²⁵⁸ Bir bakıma kapitalist ekonominin çıkış noktalarından kabul edilen Adam Smith'in “*bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*” (*laissez-faire, laissez-passer*) felsefesinde olduğu gibi aksine bir kısıtlama olmadığı sürece devletlerin de uluslararası düzlemde arzu ettikleri yönde davranmasına dayanan liberal bir anlayışın ABD tarafından tek taraflı ekonomik zorlamaların kullanımı hususunda da benimsendiği görülmektedir. İşte bunlardan yola çıkıldığında, ABD'nin genel olarak kendi tek taraflı ekonomik zorlamalarının uluslararası hukuka uygunluğunun tartışmaya açılmasına mesafeli durduğu da söylenebilmektedir.²⁵⁹ Zira yukarıda da bahsedildiği üzere ABD'nin anlayışında söz konusu ekonomik tedbirler, uluslararası hukukun konusunu oluşturmayacak şekilde devlet egemenliği sahasındaki eylemler olarak değerlendirilmelidir.

²⁵⁶ Bu yöndeki bazı çalışmalar için bkz. Richard B. Lillich, “Economic Coercion and the International Legal Order”, **International Affairs (Royal Institute of International Affairs)**, Vol. 51, N. 3, 1975, ss. 358-371; Jordan J. Paust & Albert P. Blaustein, “The Arab Oil Weapon--A Threat to International Peace”, **The American Journal of International Law**, Vol. 68, N. 3, 1974, ss. 410-439.

²⁵⁷ Tek taraflı ekonomik zorlamaların cezalandırmak için değil, karşı tarafın davranış ve tutumunu değiştirmek amacıyla yapıldığı zikredilmektedir. Bu noktada, ekonomik zorlamaların ABD dış politikası, güvenlik ve diğer hususlardaki ulusal ve uluslararası hedeflerini gerçekleştirmek adına meşru yollardan biri olduğu ve ABD'nin bu yaklaşımında da yalnız olmadığı açıkça belirtilmektedir. United States Department of State, **Digest of United States Practice in International Law – 2020**, Office of the Legal Adviser, s. 223. Ayrıca, ABD'nin tek taraflı ekonomik zorlamalarının genel manada hedef devletlerde insan haklarının ve özgürlüklerinin korunması veya demokratik sistemlerin geliştirilmesi adına yapıldığına dikkat çekilmiş, ABD'nin uyguladığı bu ekonomik zorlama tedbirlerinin BM Şartı ve uluslararası hukuk ile tamamen uyumlu olduğu ileri sürülmüştür. United States Department of State, **Digest of United States Practice in International Law – 2019**, Office of the Legal Adviser, s. 170. Bunların yanı sıra, ABD'nin uyguladığı bu ekonomik zorlama tedbirlerinin BM Şartı ve uluslararası hukuk ile uyumlu olduğu ve kuvvet kullanımına karşı etkili ve güçlü bir alternatif olduğu dile getirilmektedir. United States Department of State, **Digest of United States Practice in International Law – 2017**, Office of the Legal Adviser, s. 209; United States Department of State, **Digest of United States Practice in International Law – 2016**, Office of the Legal Adviser, s. 225.

²⁵⁸ United States Department of State, **Digest of United States Practice in International Law – 2018**, Office of the Legal Adviser, s. 507.

²⁵⁹ Mergen Doraev, “The “Memory Effect” of Economic Sanctions Against Russia: Opposing Approaches to the Legality of Unilateral Sanctions Clash Again”, **University of Pennsylvania Journal of International Law**, Vol. 37, N. 1, 2015, s. 388.

ABD'nin tek taraflı zorlamaları uygulamasındaki bir başka önemli itici etkenin politik ve ekonomik arenada olan üstün pozisyonu olduğu söylenebilir. ABD'nin tek taraflı ekonomik zorlamaları egemenliğine dair bir hak ve milli çıkarları korumak adına bir araç olarak görmesi de aslında temel olarak bu anlayışın bir tezahürüdür.²⁶⁰ Bu kerte, ABD'nin Soğuk Savaş boyunca uyguladığı tek taraflı ekonomik zorlamalarda ana motivasyonunun, iki kutuplu dünyadaki mücadelede dost ve karşı blok ülkelerini kendi çıkarları doğrultusunda etkilemek olduğu söylenmelidir. 1990'lardan sonra ise bu tek taraflı ekonomik zorlamadaki ana motivasyon dönüşüme uğramış; salt güç mücadelelerinin yerini evrensel düzeyde dile getirilen terörizmle mücadele veya insan hakları gibi bazı soyut nosyonlar almıştır.²⁶¹ Ayrıca 1990'lardan sonra ABD'nin tek taraflı ekonomik zorlamalarının, BM yaptırımlarında oluşan yeni yaklaşıma da uyarak, kapsamlı olmaktan çok hedef gözetken şekle büründüğü de ifade edilmelidir.²⁶² ABD'nin günümüzdeki tek taraflı ekonomik zorlamalarını hedefleri bakımından iki ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan ilki belirli bir devlet veya bölgeyi hedef alan tedbirler iken ikincisi belirli grupları, konuyu veya faaliyetleri hedef alan tedbirlerdir.²⁶³

ABD tek taraflı ekonomik zorlamalar alanında geniş bir mevzuata sahiptir.²⁶⁴ ABD'nin temel dış politika araçlarından birini teşkil eden tek taraflı ekonomik zorlama tedbirleri, temel manada Amerikan kanunlarına ve bu mevzuat dahilinde

²⁶⁰ Alexandra Hofer, "The Developed/Developing Divide on Unilateral Coercive Measures: Legitimate Enforcement or Illegitimate Intervention?", **Chinese Journal of International Law**, Vol. 16, N. 2., 2017, s. 199.

²⁶¹ Richard Nephew, "Implementation of Sanctions-United States", **Economic Sanctions in International Law and Practice**, Masahiko Asada (Ed.), New York: Routledge, 2020, ss. 96-97. ABD'nin çeşitli devletlere "insan hakları" veya "demokrasi" temelli tepki göstermesinin ardında İlahi Kader (*Manifest Destiny*) anlayışı olarak adlandırılan mistik bir anlayışın da bulunduğu ileri sürülmektedir. Bu anlayış temel olarak ABD'lilerin genel olarak ilahi olarak seçilmiş kişiler olduğu ve buna binaen dünyanın sorunlarını çözme konusunda özel olarak görevlendirilmiş bulunduklarına dair inanca dayanmaktadır. Dolayısıyla ABD'nin tüm bileşenleriyle dünya üzerindeki düzeni tesis etmesi, onlara bahşedilmiş bir görev olarak görülmektedir. Robert J. Miller, **Native America, Discovered and Conquered Thomas Jefferson, Lewis & Clark, and Manifest Destiny**, London: Praeger, 2006, ss. 119-120.

²⁶² Richard Gordon & Michael Smyth & Tom Cornell, **Sanctions Law**, Oxford: Hart Publishing, 2019, s. 108.

²⁶³ **A.g.e.**, s. 110.

²⁶⁴ Bu kapsamdaki ABD mevzuatına ilişkin bilgilendirici bir liste için bkz. Şimşek, **a.g.e.**, s. 2068, dipnot 78.

yetkilendirilen ve yürütme organını oluşturan Başkan'ın takdir yetkisine dayanmaktadır.

ABD devlet uygulamalarında, iç hukuk işlemine dayalı olarak görülen ilk tek taraflı ekonomik zorlamalar 1806 tarihli İthalattan Men Kanunu (*Non-Importation Acts*) ve 1807 tarihli Ambargo Kanunu (*Embargo Act*) temelinde, İngiliz ve Fransız gemilerinin ABD ticaret gemilerine yaptığı saldırı ve taciz olaylarına karşılık olarak devreye sokulmuş; özellikle İngiltere ile ticari faaliyetler bir bakıma askıya alınmıştır.²⁶⁵ Fakat ABD'nin tek taraflı ekonomik zorlamalara dair ana gövdeyi oluşturan uygulamaların ve mevzuatın 20. yüzyılda benimsendiğinin altı çizilmelidir.

Bu bakımdan ABD açısından tek taraflı ekonomik zorlama tedbirleri, özellikle II. Dünya Savaşı'nda karşı bloktaki Almanya veya Japonya gibi saldırgan politikalar izleyen devletlere karşı savaşın ilk yıllarında büyük önem arz etmiştir. Örneğin, 1940 yılında Nazi Almanyası'nın Norveç gibi işgal ettiği yerlerdeki maddi unsurları kullanmasını önlemek ve bunların kontrolünü sağlamak amacıyla ABD Hazine Bakanlığı'na bağlı bir birim olarak Yabancı Fonları Kontrol Ofisi (*Foreign Funds Control Office-FFC*) kurulmuş; Soğuk Savaş döneminde bu birim günümüzde faaliyet gösteren Yabancı Varlıkları Kontrol Ofisi'ne (*Office of Foreign Assets Control-OFAC*) dönüştürülmüştür.²⁶⁶

ABD'nin tek taraflı ekonomik zorlamalarına dair hukuki çerçeve incelendiğinde bazı kanunların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kanunlara kısaca değinilecek olursa; ilk olarak üzerinde durulabilecek hukuki metin, yukarıda da bahsi geçen 1917 tarihli Hasımlarla Ticaret Kanunu'dur. Bu Kanun'un asıl amacı savaş zamanında düşman devletin gelirlerini engellemektir. Savaş zamanındaki tek taraflı ekonomik zorlamalara ilişkin Başkan'a geniş yetkiler veren bu kanunun kapsamı 1929 Büyük Buhranı'ndan sonra barış zamanındaki "ulusal acil durumlara" (*national emergency*) da genişletilmiştir.²⁶⁷ II. Dünya Savaşı öncesinde Başkan'ın yetkilerinin daha da

²⁶⁵ Nephew, **a.g.e.**, s. 94.

²⁶⁶ **A.g.e.**, s. 96.

²⁶⁷ Alexander, **a.g.e.**, s. 93.

genişletildiği kanun savaş boyunca etkin olarak kullanılmış, 1976 tarihli Ulusal Acil Durum Kanunu (*National Emergency Act-NEA*) ile Başkan'ın bu kanun altında ekonomik zorlama alma yetkileri sınırlandırılmıştır.²⁶⁸

Bu kapsamda ikinci sırada değinilmesi gereken ve ABD'nin birçok tek taraflı ekonomik zorlama tedbirinde temel aldığı en önemli hukuki metin ise Uluslararası Acil Durum Ekonomik Güç Kanunu'dur. (*International Emergency Economic Powers Act-IEEPA*) ABD Başkanları tarafından TWEA'nın kötüye kullanıldığına dair izlenimlerin sonucunda NEA ile Başkan'ın geniş yetkilerinin kaldırılmış olması, yürütme organının savaş dönemleri dışında herhangi bir ekonomik zorlama tedbiri alamamasına yol açtığından, Kongre bu yönde bir mevzuatın gerekli olduğuna kanaat getirmiş ve bu kanaatin sonucunda IEEPA çıkarılmıştır.²⁶⁹ Bu kanun ile Başkana, NEA altında bulunan "ulusal acil durum" ilan etme yetkisine dayalı olarak, ekonomik zorlama tedbirleri alma yetkisi verilmiştir; fakat bu yetkinin kapsamı geçmişteki örneklerine nazaran daha dardır. Zira Başkan'ın söz konusu "ulusal acil durum" ilan etme yetkisi²⁷⁰ Kongre'nin kararı ile geçersiz kılınabilmektedir.²⁷¹

Burada değinilmesi gereken bir diğer hukuki metin ise yine bir Soğuk Savaş dönemi ürünü olan 1979 tarihli İhracatın İdaresi Kanunu'nu (*Export Administration Act-EAA*) yürürlükten kaldıran 2018 tarihli İhracatı Kontrol Reform Kanunudur. (*Export Control Reform Act of 2018-ECRA*). Bu kanun ile ABD'nin ihracat politikasının, ulusal çıkarlar ve dış politika hedefleriyle uyumlu olması adına bazı

²⁶⁸ Acar, **a.g.e.**, ss. 109-110; Zachary Goldman & Alina Lindblom, "The US position and practice with regards to unilateral and extraterritorial sanctions: reimagining the US sanctions regime in a world of advanced technology", **Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions**, (Ed.) Charlotte Beaucillon, Cheltenham: Elgar Publishing, 2021, s. 131.

²⁶⁹ Alexander, **a.g.e.**, s. 95.

²⁷⁰ Tarihsel süreç içinde IEEPA'nın, ABD Başkanlarının TWEA altındaki geniş yetkilerini törpüleyerek tek taraflı ekonomik zorlamalar için "ulusal acil durum" ilan etmeye dayalı bir sistem getirmesinden sonra Başkanların ulusal acil durum kararlarında dramatik bir artış olduğu görülmektedir. 1979 yılında İran ile yaşanan rehine krizi sebebiyle ilan edilen "ulusal acil durum" kararlarının çoğunlukla coğrafi açıdan belirli alanları kapsayan bir çerçevede alındığı da ifade edilebilmektedir. U.S. Congressional Research Service, "The International Emergency Economic Powers Act: Origins, Evolution, and Use", CRS Report-R45618, 14 July 2020, s. 17-19. <https://sgp.fas.org/crs/natsec/R45618.pdf> (20.05.2022)

²⁷¹ Alexander, **a.g.e.**, s. 95.

çerçeve hükümler eşliğinde, ihraç edilecek ürünlerin lisansa tabi tutulması gibi bazı yöntemlerle kontrollere tabi tutulması amaçlanmıştır.²⁷²

Tüm bunların dışında ABD mevzuatında çeşitli tematik kanunlar da bulunmaktadır. Örneğin, 2012 tarihli Sergei Magnitsky Hukukun Üstünlüğü ve Hesap Verilebilirlik Kanunu (*Sergei Magnitsky Rule of Law and Accountability Act*) ve 2016 tarihli Küresel Magnitsky Kanunu (*Global Magnitsky Act-GMA*) olarak kapsamı genişletilen kanunlar ile başta Rusya olmak üzere, dünya üzerinde insan hakları ihlallerine ve büyük yolsuzluklara yol açmış bireylere karşı hedef gözetken tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin alınması amaçlanmaktadır.²⁷³ 2017 tarihli Amerika'nın Yaptırımlar Yoluyla Hasımlarıyla Mücadele Kanunu (*Countering America's Adversaries Through Sanctions Act-CAATSA*) da dikkate değerdir. Bu kanunun temel amacı ABD'nin küresel boyutta rakip olarak gördüğü bazı devletler nezdinde alacağı ekonomik tedbirlerin çerçevesini çizmektir. Bu kanun ile İran, Rusya ve Kuzey Kore'ye karşı tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin ana unsurları düzenlenmektedir.²⁷⁴ Fakat, ABD'nin hasım olarak gördüğü ve tek taraflı ekonomik zorlama tedbirleri uyguladığı devletlerin CAATSA kapsamındaki üç devlet ile sınırlı kaldığı düşünülmemelidir. ABD, bu çalışma kapsamında kısaca bahsedilen hukuki metinler başta olmak üzere tüm ilgili iç mevzuatı uyarınca çeşitli konularda geniş ve dar kapsamlı birçok tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerini bazı ülkeler üzerinde uygulamaktadır.²⁷⁵

²⁷² U.S. Congressional Research Service, "The U.S. Export Control System and the Export Control Reform Act of 2018", CRS Report-R4681, 7 June 2021, ss. 18-19. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46814> (20.05.2022)

²⁷³ U.S. Congressional Research Service, "The Global Magnitsky Human Rights Accountability Act", CRS Reports-IF10576, 28 October 2020. <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF10576> (22.05.2022) Bu noktada Sergei Magnitsky Kanunu'nun çıkış noktası da ilginçtir. Rus bir vergi hukukçusu ve hesap uzmanı olan Sergei Magnitsky, Putin hükümetine ait bazı yolsuzluk dosyalarını ortaya çıkardıktan sonra Kasım 2008'de Rusya'da tutuklanmış, 2009 yılında hapishanede iken hayatını kaybetmiştir. Magnitsky'nin ölümü ile ilgili başta ABD tarafından işkence iddiaları ortaya atılmıştır. Bunu müteakiben, ABD tarafından 2012 tarihli bu kanunun ilk hali, Magnitsky'nin ölümünde ve Rusya'da insan haklarının zarar görmesinde etkili olan kişilere karşı tek taraflı ekonomik zorlama tedbirleri alınması hedefleri ile tasarlanmıştır.

²⁷⁴ Gordon ve diğerleri, **a.g.e.**, ss. 109-110.

²⁷⁵ ABD'nin tek taraflı ekonomik zorlamalara ilişkin genel düzenlemeler içeren mevzuatının yanı sıra bazı devletleri hedef alan spesifik bir mevzuatının bulunduğu da bahsedilmelidir. Bunlara örnek olarak İran/Libya Yaptırım Kanunu (*Iran/Libya Sanctions Act*), İran Tehdidini Önleme ve Suriye İnsan Hakları Yasası (*Iran Threat Reduction and Syria Human Rights Act*) veya Küba Özgürlük ve Demokrasi Dayanışma Yasası (*Cuban Liberty and Democratic Solidarity Act/Helms-Burton Act*) verilebilmektedir.

Tek taraflı ekonomik zorlama mekanizmalarının işleminde Kongre ve kendisine kanunlarla verilen geniş takdir yetkisini kullanma durumu olan Başkan'ın dışındaki en etkili kurum, aynı zamanda bu tedbirlerin ana uygulayıcı aktörü konumunda bulunan OFAC'tır. OFAC özellikle finansal ekonomik zorlama tedbirlerinin alınmasında önemli bir aktördür.²⁷⁶ OFAC'ın aktif olarak içinde bulunduğu ana süreçlerden en önemlisi Özel Belirlenmiş Kişiler (*Specially Designated Nationals-SDN*) listelerinin hazırlanması ve bunlarla ilgili tedbirlerin uygulanmasıdır. SDN listeleri ile ABD ulusal finansal sisteminin korunması amaçlanmaktadır.²⁷⁷ Bu listeler dünya üzerindeki tüm bankalar ve finans kuruluşlarının erişimine açık olduğundan bu kurum ve kuruluşlar, bu kişilerle ekonomik ilişkiden kaçınmaya doğrudan zorunlu tutulmasalar veya kesilen cezalar kendilerine karşı icraya sokulamayacak olsa dahi ABD'yi ekonomik olarak karşılarına almaktan çekindikleri için bu tür işlemlerden kaçınmaktadırlar.²⁷⁸ Öte yandan, ABD'nin tek taraflı ekonomik zorlamalara dair mevzuatı genel manada sadece ilgili iç hukuk belgelerindeki ekonomik nitelikli eylemlerden oluşmamaktadır. ABD mevzuatına bakıldığında ilgili kanunların çoğunun söz konusu ekonomik tedbirleri ihlal eden kişi, kurum veya kuruluşlar için hapis ve para cezaları başta olmak üzere çeşitli idari ve/veya cezai sonuçlar öngörmüş olduğunun altı çizilmelidir.

Günümüzde ABD birçok devlete, kişiye, kuruma, kuruluşa ve tüzel kişiliğe karşı tek taraflı ekonomik zorlama tedbiri uygulamaktadır. ABD'nin bu tedbirleri, başta Küba, Rusya, Venezuela, İran, Suriye ve Kuzey Kore olmak üzere dünya üzerindeki birçok ülkeyi kapsamaktadır.²⁷⁹ ABD'nin tüm bu ülkelere karşı girişmiş olduğu tedbirlerin nedenlerinin ise çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Örneğin, ABD'nin Venezuela'ya uyguladığı tek taraflı ekonomik zorlamaların arkasında uyuşturucu trafiği, terörle mücadele, insan hakları ihlalleri ve anti-demokratik hükümet

²⁷⁶ Acar, **a.g.e.**, s. 114.

²⁷⁷ Nephew, **a.g.e.**, s. 102.

²⁷⁸ **A.g.e.**

²⁷⁹ ABD'nin tüm zorlayıcı ekonomik tedbirlerinin güncel listesi ve kapsamı için bkz. OFAC, Sanctions Programs and Country Information. <https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/sanctions-programs-and-country-information> (22.05.2022); U.S. Department of State, Economic Sanctions Programs. <https://www.state.gov/economic-sanctions-programs/> (19.05.2022).

uygulamaları gibi farklı sebeplerin olduğu ileri sürülmüştür.²⁸⁰ ABD'nin uyguladığı tek taraflı ekonomik zorlamalara dair bu özel örneklerin bir kısmına bu çalışma kapsamında yeri geldikçe kısaca değinilecek ve bunların hukuki analizi yapılacaktır. Zira ABD hem stratejik hedefleri hem de hukuki amaçları için tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerini etkin bir biçimde kullanmaktadır.

b. Avrupa Birliği'nin Genel Yaklaşımı

Temelinde bir ekonomik birlik olarak ortaya çıkan Avrupa Birliği (AB), kuruluşundan sonraki süreç içinde uluslararası güç dengelerinin ve yeni oluşan hegemonik sistemin içindeki pozisyonunu sağlamlaştırmak adına bazı değişim ve dönüşümler geçirmiştir. Fakat AB'nin dış politika ve güvenlik alanında birliğin sağlanmasına dönük adımları geç atılmış adımlar olduğu gibi birlik adına bir ekonomik zorlama şemasının oluşması da ekonomik entegrasyon kadar kolay olmamıştır. Bu yönde ilk somut adımın 1981 tarihli Londra Raporu (*London Report*) olduğu bilinmektedir; zira bu hukuki belgede uluslararası krizlere karşı ortak bir duruş sergilemenin önemi vurgulanmıştır.²⁸¹ Ayrıca bu belge ile temel olarak silah ambargosu konusunda, ortaya çıkan uluslararası krizlere karşı ortak hareket etme vurgusu yapılmış; bu kapsamda Çin'e karşı 1989 Tiananmen Meydanı olayları nedeni ile silah ambargosu kararı alınmıştır.²⁸² Fakat burada alınmış zorlama kararlarının üye devletler açısından hukuki bağlayıcılığı yoktu; sadece üye devletler dış politikalarını bu kararlara riayet eder biçimde düzenlemeye davet ediliyordu. Zira Roma Andlaşması (*Treaty of Rome*) da Avrupa Tek Şartı (*Single European Act*) da ortak pazarı oluştururken ortak bir dış politika oluşturulmasını öngörmüyordu.²⁸³

AB'nin tek taraflı ekonomik zorlamalara dair yaklaşımında “kısıtlayıcı tedbir” (*restrictive measure*) ifadesi ön plana çıkmaktadır. AB hukuku bakımından kısıtlayıcı

²⁸⁰ U.S. Congressional Research Service, “Venezuela: Overview of U.S. Sanctions”, CRS Report-IF10715, 23 May 2022, ss. 1-3. <https://sgp.fas.org/crs/row/IF10715.pdf> (21.05.2022).

²⁸¹ European Economic Community, “Report on European Political Cooperation”, London, 13 October 1981. https://www.cvce.eu/content/publication/2002/1/18/869a63a6-4c28-4e42-8c41-efd2415cd7dc/publishable_en.pdf (22.05.2022).

²⁸² Francesco Giumelli, “Implementation of Sanctions-European Union”, **Economic Sanctions in International Law and Practice**, Masahiko Asada (Ed.), New York: Routledge, 2020, s. 117.

²⁸³ A.g.e.

tedbir, BMGK'nin yaptırım kararlarına binaen yapılan düzenlemeleri ve AB'nin tek taraflı uyguladığı ekonomik zorlama tedbirlerini kapsayacak şekilde üst başlık olarak ifade edilmektedir.²⁸⁴ Fakat kavramsal kargaşaya mahal vermemek adına biz yine “tek taraflı ekonomik zorlama” veya “tek taraflı zorlayıcı ekonomik tedbir” ifadelerini kullanmaya devam edeceğiz. Ayrıca belirtmelidir ki; AB'nin zorlayıcı ekonomik tedbirlerini, BM'nin yaptırım kararlarını uygulamaya sokan tedbirler, BM'nin yaptırımlarının yanında ek olarak alınan tedbirler ve tamamen BM'nin mekanizmalarının dışında kalan tek taraflı tedbirler olarak üç ayrı gruba ayırmak mümkündür.²⁸⁵ Bunlardan ilki dışındaki zorlayıcı ekonomik tedbirlerin, bu çalışma kapsamındaki tek taraflı ekonomik zorlamalar tanımına girdiği ve yine bu çalışmanın konusunu oluşturacağı açıktır.

AB nezdinde tek taraflı ekonomik zorlamaların kurumsal bir refleks olarak gelişmesi ile AB'nin dış politika perspektifini oluşturması arasında güçlü bir bağlantı olduğu ifade edilmelidir. Bu kerte de hem AB'nin bir kurum olarak hem de AB hukukunun farklı bir hukuk sistemi olarak uluslararası hukuk ile etkileşimi ve ilişkisinin, AB'nin üçüncü aktörlere karşı tutumundaki somut adımlarda belirleyici olması normal bir durumdur. Kaldı ki; AB sisteminin ve kurumsal yapısının uluslararası hukuk altındaki statüsü de zaman içinde değişik yaklaşımların ekseninde şekillenmiştir.²⁸⁶ 1993 tarihli Maastricht Andlaşması (*Avrupa Birliği Andlaşması*-

²⁸⁴ Charlotte Beaucillon, “The European Union’s position and practice with regard to unilateral and extraterritorial sanctions”, **Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions**, (Ed.) Charlotte Beaucillon, Cheltenham: Elgar Publishing, 2021, s. 110.

²⁸⁵ Paul James Cardwell & Erica Moret, “The EU, sanctions and regional leadership”, **European Security**, 2022, Doi: 10.1080/09662839.2022.2085997, s. 5.

²⁸⁶ AB hukuku sisteminin niteliği ve bir kurum olarak AB'nin uluslararası hukuk ile ilişkisi konusunda doktrinde ve yargısal kararlarda tam bir netlik olduğu söylenememektedir. Bu noktada dile getirilen yaygın yaklaşım, AB hukuk sisteminin tam manada uluslararası hukuk sistemi içinde değerlendirilemeyecek özellikleri haiz olduğu şeklindedir. Bu çıkarımın bir yansıması da AB'nin kurumsal olarak uluslararası hukuk nezdinde bir uluslararası örgüt olmadığı yönündedir. Bruno De Witte, “The European Union as an international legal experiment”, **The Worlds of European Constitutionalism**, (Ed.) Grainne de Burca & J.H.H Weller, New York: Cambridge University Press, 2012, s. 37. Kaldı ki; bu yöndeki çıkarımların izlerini yargısal kararlarda da bulmak mümkündür. Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) *Van Gend en Loos* davasında AB hukuk sistemini “yeni bir uluslararası hukuk düzeni” (“*a new legal order of international law*”) olarak tanımlamaktadır. European Court of Justice, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration*, Case 26-62, 5 February 1963, s. 12. Fakat bundan sadece bir yıl sonraki *Costa v Enel* davasında ABAD, AB hukukunu “diğer uluslararası andlaşmaların aksine yeni bir hukuk düzeni” olarak nitelemek suretiyle daha ayırıştırıcı bir ifade kullanmıştır. European Court of Justice, *Flaminio Costa v E.N.E.L*, Case 6-64, 15 July 1964, s. 593. En basit şekliyle ifade edilirse, AB'nin diğer uluslararası örgütlerin aksine üyelerinin iç hukuk sistemlerinde doğrudan sonuç doğurabilen kararlar alabilmesi dahi onu diğer uluslararası örgütlerden ayırmaktadır. Öte yandan, üye devletlerin iç

ABA/Treaty on European Union-TEU) ile Ortak Dışşleri ve Güvenlik Politikası'nın (Common Foreign and Security Policy-ODGP) AB'nin üç sütunu arasına girmesi ile AB'nin üçüncü devletlere karşı alacağı ortak tutumun somut adımları da atılmaya başlamıştır.²⁸⁷ Dolayısıyla, AB'nin üçüncü devletlere karşı bir dış politika vizyonu geliştirmesi ile esasen ve teknik olarak zorlayıcı ekonomik tedbirlerin AB sistemine girmiş olduğu söylenebilmektedir.²⁸⁸ Bunların sonucunda ise alınmış tek taraflı ekonomik zorlama tedbiri kararlarının yerine getirilmesinin, üye devletlerin AB'den bağımsız olan münhasır yetki alanlarında bir hukuki işlem yapmayı gerekli kıldığı hallerde, üye devletler bu iç hukuk işlemini yapmakla yükümlü olmaktadır. Nitekim ABA 24(3) ve 29 hükümlerinde de üye devletlerin bu kararların gereğine uyma borçları vurgulanmıştır.²⁸⁹

AB'nin üçüncü taraflara karşı uygulayacağı tek taraflı ekonomik zorlamaların ana çerçevesi ise bir başka kurucu andlaşma olan Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Andlaşma'nın (ABİHA/Treaty on the Functioning of the European Union-TFEU) 215. maddesinde çizilmiştir:

hukukları bakımından (özellikle anayasal hükümler) AB'yi uluslararası hukuk nezdindeki uluslararası örgütlerden farklı bir tanımlama ve anlamlandırma içine girmedikleri belirtilmelidir. Bir başka deyişle, her ne kadar devletler birçok açıdan diğer uluslararası örgüt üyeliklerine nazaran çok daha fazla bir şekilde AB'nin bağlayıcı unsurlarını kabul etmiş olsalar da AB'yi bir üst federal devlet veya uluslararası örgütlerden farklı bir üst makam olarak gören bir yaklaşım karşısında egemenliklerini tamamen bırakmış değillerdir. Witte, *a.g.e.*, ss. 41-42.

²⁸⁷ ODGP, AB'nin kuruluş felsefesinde bulunan bir hedef olmasına rağmen üye devletlerin egemenlikleri karşısında ekonomik entegrasyona göre hep zayıf durumda kalmıştır. ODGP'nin temel amacı, AB'nin dış gelişmeler karşısında birleşerek daha güçlü bir birlik oluşturmak suretiyle uluslararası güvenliğin daha dengeli bir yapıya kavuşmasıdır. Elizabeth Duquette, "The European Union's Common Foreign and Security Policy: Emerging from the U.S. Shadow, *University of California at Davis Journal of International Law and Policy*, Vol. 7, N. 2., 2001, s. 177. ABA 24. madde hükmüne göre ODGP, "dış politikaya dair tüm konuları ve AB'nin güvenliğine ilişkin tüm hususları" içermektedir.

²⁸⁸ Giumelli, *a.g.e.*, s. 117.

²⁸⁹ ABA 24(3) hükmü şu şekildedir:

"3. Üye devletler, Birliğin dış ve güvenlik politikasını, bağlılık ve dayanışma ruhuyla, aktif ve şartsız bir biçimde destekler ve Birliğin bu alandaki eylemine uygun hareket ederler. Üye devletler, siyasi dayanışmalarını güçlendirmek ve geliştirmek amacıyla birlikte çalışırlar.

Üye devletler, Birliğin çıkarlarına aykırı olan veya uluslararası ilişkilerde Birliğin birleşik bir güç olarak etkinliğini zedeleyebilecek her türlü eylemden kaçınırlar.

Konsey ve Yüksek Temsilci, bu ilkelere uyulmasını sağlarlar."

ABA 29. madde hükmü şu şekildedir:

"Konsey, coğrafi veya tematik nitelikteki belli bir mesele hakkında Birliğin tutumunu belirleyen kararlar kabul eder. Üye devletler, ulusal politikalarının Birliğin tutumlarına uygun olmasını sağlarlar."

“1. Konsey, Avrupa Birliği Antlaşması’nın V. Başlığının 2. Bölümü uyarınca alınan bir kararın, bir veya birden çok üçüncü ülke ile ekonomik ve mali ilişkilerin kısmen ya da tamamen kesilmesini veya azaltılmasını öngörmesi halinde, Birlik Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi ile Komisyon’un ortak önerisi üzerine, nitelikli çoğunlukla gerekli tedbirleri kabul eder. Konsey, alınan tedbirler hakkında Avrupa Parlamentosu’nu bilgilendirir.

2. Konsey, Avrupa Birliği Antlaşması’nın V. Başlığının 2. Bölümü uyarınca kabul edilen bir kararda öngörülmesi halinde, 1. paragrafta belirtilen usule uygun olarak, gerçek veya tüzel kişilere ve gruplara veya devlet dışı birimlere yönelik kısıtlayıcı tedbirler kabul edebilir.

3. Bu maddede belirtilen tasarruflar, hukuki güvenceler konusunda gerekli hükümleri içerir.”

Görüldüğü üzere, hükmün ilk fıkrasında devlet bazlı tedbirler; ikinci fıkrasında ise bireyler, tüzel kişiler veya diğer devlet-dışı unsurlar gibi aktörler hedeflenmiştir. Ayrıca açıkça görülmektedir ki, AB düzeyinde zorlayıcı ekonomik tedbirlerin alınmasında temel organ Konsey’dir. Konsey’in hazırladığı kılavuzlara ve ODGP Konsey Kararları gibi ikincil hukuki belgelere binaen üye devletlerin bu zorlayıcı ekonomik tedbirleri usulüne uygun bir şekilde yerine getirmesi gerekmektedir. Tüm bunların dışında, bu hükümde zikredilen çerçevenin haricinde, AB kurumsal yapısının içinde üye devletlerin de kurumsal kimliklerinin dışına çıkarak doğrudan tek taraflı ekonomik zorlama uygulamalarına olanak tanınmıştır. Gerçekten de ABİHA’nın 347. maddesine göre üye devletlerin bu tedbirleri uygulaması için sayılan sebepler olağanüstü nitelikte kabul edilebilecek türden sebeplerdir:

“Üye devletler, bir üye devletin, kamu düzenini bozan ciddi iç karışıklık durumunda, savaş durumunda veya savaş tehdidi oluşturan ciddi uluslararası gerginlik durumunda veya kendisi tarafından barışın ve uluslararası güvenliğin korunmasını teminen üstlenilen yükümlülüklerin yerine getirilmesi için almak zorunda kalabileceği tedbirlerin iç pazarın işleyişini etkilemesini önlemek amacıyla, gerekli ortak adımları atmak üzere birbirleriyle istişarede bulunurlar.”

Dolayısıyla bu olanağın sınırlandırılarak istisnai bırakıldığı ve tek taraflı ekonomik zorlamalar hususunda AB'nin birlik olarak hareket edilmesine özel bir itina gösterdiği kabul edilmektedir. Bu durum kanaatimizce AB'nin kurumsal ölçekte üçüncü devletlere karşı uygulamaya soktuğu zorlayıcı ekonomik tedbirlerin, BM nezdinde alınan yaptırım kararlarının aksine kolektif değil, tek taraflı tedbirler olduğu tezini güçlendirmektedir.

AB'nin tek taraflı ekonomik zorlamalar konusundaki temel yaklaşımı ise, bu tedbirlerin “hedef gözeten” şekilde olması yönündedir.²⁹⁰ Ayrıca, AB'nin tek taraflı ekonomik zorlamalarının değer temelli (*value-based*) olduğu söylenmektedir; zira AB hukuku sisteminde ODGP'nin ülküsünün AB'nin andlaşmalarda zikredilen kurucu değer ve ilkelerini²⁹¹ üçüncü devletler nezdinde de teşvik etmek olduğu ifade edilmelidir.²⁹² Nitekim AB'nin dış ilişkilerinde bazı temel değerleri de ön plana çıkaracağı ABA 3(5)²⁹³ hükmünde de açıkça belirtilmiştir.

²⁹⁰ Council of the European Union, “Basic Principles on the Use of Restrictive Measures (Sanctions)”, Item Note-10198/1/04 REV 1, 7 June 2004, s. 3. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10198-2004-REV-1/en/pdf> (22.05.2022)

²⁹¹ European Commission “Restrictive measures” (Spring 2008) (http://ec.europa.eu/cfsp/sanctions/docs/index_en.pdf, accessed 2 June 2016), 1: “Sanctions are an instrument of a diplomatic or economic nature which seek to bring about a change in activities or policies such as violations of international law or human rights, or policies that do not respect the rule of law or democratic principles”.

AB'nin kurucu değerleri ABA 2. madde hükmünde açıklanmıştır:

“Birlik, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dahil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hâkim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır.”

Ayrıca AB'nin söz konusu ilke ve değerlerinin muhafazası için de AB hukukunda bulunan koruyucu mekanizmaların ana çerçevesi ABA 7. madde hükmünde belirtilmiştir.

²⁹² Charlotte Beaucillon, “Restrictive Measures As Tools of EU Foreign and Security Policy: Promoting EU Values, from Antiterrorism to Country Sanctions”, **EU Law Enforcement The Evolution of Sanctioning Powers**, (Ed.) Stefano Montaldo & Francesco Costamagna & Alberto Miglio, New York: Routledge, 2021, ss. 195-196.

²⁹³ ABA 3(5) hükmü şu yöndedir:

“Birlik, dış dünya ile ilişkilerinde kendi değerlerini ve çıkarlarını savunur ve destekler ve vatandaşlarının korunmasına katkı sağlar. Barışa, güvenliğe, dünyanın sürdürülebilir kalkınmasına, halklar arasında dayanışma ve karşılıklı saygıya, serbest ve dürüst ticarete, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına ve çocuk hakları başta olmak üzere insan haklarının korunmasına ve Birleşmiş Milletler Şartı'nda yer alan ilkelere saygı gösterilmesi de dâhil uluslararası hukuka titizlikle uyulmasına ve uluslararası hukukun geliştirilmesine katkıda bulunur.”

Bu noktada, *ratione causae juris* bakımından AB'nin tek taraflı ekonomik zorlamaları uygulamasındaki ana motivasyonlar, önceki bir hukuka aykırı fiile karşılık vermek olabileceği gibi demokrasi ve insan haklarının muhafazası, uluslararası hukuk değerlerinin korunması gibi soyut ve değer temelli amaçlar da olabilmektedir. Bunların dışında AB'nin kendi yorumuna göre bu değerlerin korunması için hedef ülkelerde rejim değişikliğini hedeflediği tedbirler de bulunmaktadır. Dolayısıyla AB bu tedbirlerin belirli şartlar altında kullanılabileceğini, herhangi bir devleti izolasyon amacına hizmet etmemesi gerektiğini belirtmektedir.²⁹⁴ Ayrıca bu özelliği itibarıyla, AB'nin tek taraflı ekonomik zorlama politikası, merkezinde “ulusal çıkarlar” olan ABD'nin tek taraflı ekonomik zorlamalarından ayrılmaktadır.²⁹⁵ Bunlardan başka, *ratione persona* açısından da devletleri etkileyen ve bireyleri etkileyen olmak üzere ikili bir ayırım yapılabilmektedir. Burada AB'nin hedef gözetken şekilde tedbirler uygulama yönündeki iradesi ile devletleri etkileyen tek taraflı ekonomik zorlamalar arasındaki uyumsuzluk sorunu akla gelebilir. Fakat şurası açıkça ifade edilmelidir ki bu teorik ayırımın uygulamadaki yansıması yine söz konusu devletlerle sıkı ilişkide olan (çoğu zaman resmi görevlisi konumunda) bireyleri hedef alan tedbirlerin alınması şeklinde olmaktadır. Bir başka deyişle, devletleri etkileyen tek taraflı ekonomik zorlama tedbirleri bakımından, AB'nin yine o devlet nezdindeki bazı kişilere karşı tek taraflı ekonomik zorlama tedbirleri uyguladığı söylenmelidir.²⁹⁶ AB'nin hedef gözetken bu tek taraflı ekonomik zorlamaları ise *ratione materiae* açısından sektör bazlı ve bireysel bazlı tedbirler olarak ikiye ayrılabilir. Ayrıca AB'nin bu tedbirleri ihracat veya ithalat yasağı gibi başlıca ekonomik kısıtlamaları, finansal kısıtlamaları ve silah ambargolarını içermektedir. AB'nin tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin ihlali halinde uygulanacak ortak bir cezalandırma mevzuatı bulunmamaktadır. Bu açıdan sadece bazı üye ülkelerin kendi iç mevzuatları çerçevesinde birtakım mali veya cezai sonuçlar öngörülmüştür.²⁹⁷

²⁹⁴ Council of the European Union, “Sanctions Guidelines”, 5664/18, 4 May 2018, ss. 1-59. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-5664-2018-INIT/en/pdf> (22.05.2022).

²⁹⁵ Charlotte Beaucillon, “The European Union’s position and practice with regard to unilateral and extraterritorial sanctions”, s. 111.

²⁹⁶ A.g.e., s. 119.

²⁹⁷ Giumelli, a.g.e., s. 125.

Günümüzde AB birçok bölgede BM çatısı altında alınan yaptırım kararlarının haricinde tek taraflı ekonomik zorlama tedbirleri uygulamaktadır.²⁹⁸ Bu noktada en yakın örneklerden biri AB'nin Türkiye'ye karşı Doğu Akdeniz kaynaklı uygulamaya soktuğu tek taraflı ekonomik zorlama tedbirleridir. Buna göre, AB 2019 yılından itibaren GKRY ile dayanışma halinde olduğunu da belli etmek amacıyla ve Türkiye'nin hidrokarbon arama faaliyetlerinin hukuka aykırı olduğundan bahisle TPAO'nun bazı yetkililerinin mal varlıklarının dondurulması başta olmak üzere bazı tedbirler almıştır.²⁹⁹ Bu eksende düşünüldüğünde, ekonomik entegrasyonun yanında siyasi ve askeri entegrasyonu sağlamasının öneminin AB üyesi ülkelerin bizzat liderleri tarafından vurgulanmaktadır. Buna binaen ABD ekseninden çıkarak kendi başına bağımsız bir uluslararası aktör olmak isteyen AB'nin bu yöndeki tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerini ve buna bağlı olarak devlet uygulamasını daha da sıklaştırabileceği kanaatimizce muhtemeldir.

c. Rusya ve Çin'in Genel Yaklaşımları

Batı dünyasının özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası arenada güç merkezi konumunda belirmesi dünyayı tek kutuplu bir düzleme itmiş olsa da BMGK'nin diğer iki daimî üyesi olan Rusya ve Çin'in özellikle 2000'li yıllardan sonraki yükselişi karşısında tek kutuplu düzlem artık önemini kaybetmektedir. 2000'li yıllardan itibaren Rusya'da zaman zaman agresif politikalar izleyen Vladimir Putin yönetiminin iktidara gelmiş olması; Çin'in ise 2001 yılında DTÖ'ye üye olarak dünya ticaretine entegrasyon açısından büyük bir adım atması, bu iki devletin Batı dünyası karşısında dengeleyici güçler olarak ortaya çıkmalarını beraberinde getirmiştir.

²⁹⁸ Bu eksende AB'nin tüm zorlayıcı ekonomik tedbirlerinin listesi ve kapsamaları için bkz. <https://www.sanctionsmap.eu/#/main> (22.05.2022).

²⁹⁹ Bunu düzenleyen Konsey Tüzüğü için bkz. Council Regulation (EC) 1890/2019 of 11 November 2019 concerning restrictive measures in view of Turkey's unauthorised drilling activities in the Eastern Mediterranean [2019] OJ L291/3 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R1890&from=EN> (27.05.2022); Bunu düzenleyen Konsey kararı için bkz. Council Decision 2019/1894/CFSP of 11 November 2019 concerning restrictive measures in view of Turkey's unauthorised drilling activities in the Eastern Mediterranean [2019] OJ L291/47. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D1894&from=EN> (27.05.2022).

Çin ve Rusya'nın Soğuk Savaş döneminden beri ABD karşıtı cephede yer almasının da doğal bir sonucu olarak, tek taraflı ekonomik zorlamaları bir dış politika unsuru olarak kullanan ABD'ye karşı bu tedbirleri desteklemedikleri söylenebilir. Dolayısıyla tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuka aykırı olduklarına dair yaklaşım BMGK daimî üyelerinden Çin ve Rusya'nın da genel anlayışını teşkil etmektedir. Nitekim Çin temsilcisinin BMGK oturumundaki konuşmasında geçen ifadeler Çin'in bu tedbirlerin hukuka aykırı olduğuna dair *opinio juris*'e sahip olduğunu göstermektedir. Çin temsilcisi, tek taraflı zorlayıcı tedbirlerle devletlerin egemen eşitliği ve iç işlerine karışmama ilkesinin zedelendiğini ve BM Şartı'nda BMGK'ye verilmiş bulunan genel zorlayıcı yetkiler ile uluslararası hukukta sağlanmak istenen merkeziyetçi icra mekanizmasına aykırılık oluştuğunu dile getirmiştir.³⁰⁰ Benzer açıklamaları tek taraflı ekonomik zorlamaların devlet egemenliği başta olmak üzere uluslararası hukuk prensiplerine aykırı olacağına dikkat çeken Rus temsilcileri de dile getirmiştir.³⁰¹ Fakat son yıllarda küreselleşen ekonominin etkisiyle bu devletlerin de bu yönde bazı eylemler içine girdikleri görülebilmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde sırasıyla Rusya ve Çin'in değişen ve dönüşen yaklaşımlarına kısaca değinmekte fayda bulunmaktadır. Öte yandan, devletlerin bu hususta olan yaklaşımları sadece BM bünyesindeki girişimlerine dayanmamaktadır. Bunun en önemli örneklerinden biri, aynı zamanda BMGK'nin daimî üyesi konumunda bulunan Çin ve Rusya'nın Hindistan ile birlikte Nisan 2016'da yayımladıkları Ortak Deklarasyon'dur.³⁰² Bu Ortak Deklarasyon kapsamında tek taraflı zorlamaların devletlerin egemen eşitliği ve içişlerine karışmama ilkesine ve uluslararası arenada iş birliğine aykırı eylemler olduğu vurgulanmıştır. Rusya ve Çin'in benzer endişeleri içeren Haziran 2016 tarihli Ortak Deklarasyonu da bu hususta büyük anlam taşımaktadır.³⁰³ Bu deklarasyonda da tek taraflı zorlamaların, uygulayıcı devletlerin keyfi iradelerine dayanan doğası gereği bir tür çifte standart teşkil ettiğinin altı çizilmiştir.

³⁰⁰ United Nations Security Council, Sixty-nine year – Meeting 7323, S/PV.7323, 25 November 2014, ss. 14-15. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/PRO/N14/648/22/PDF/N1464822.pdf?OpenElement> (21.05.2022) [S/PV.7323]

³⁰¹ S/PV.7323, s. 19.

³⁰² Deklarasyon'un tam metni için bkz. https://mea.gov.in/bilateral-documents.htm?dtl/26628/Joint_Communicu_of_the_14th_Meeting_of_the_Foreign_Ministers_of_the_Russian_Federation_the_Republic_of_India_and_the_Peoples_Republic_of_China (26.05.2022)

³⁰³ Deklarasyon'un tam metni için bkz. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/2649_665393/201608/t20160801_679466.html (26.05.2022)

Rusya'nın tek taraflı ekonomik zorlamalara ilişkin genel yaklaşımının tarihsel süreç içerisinde inişli çıkışlı olduğunu söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır. ABD'nin Soğuk Savaş atmosferinde komünist bloktaki devletlere karşı uyguladığı baskı yöntemlerinden birisi de tek taraflı ekonomik zorlama tedbirleriydi. SSCB ise bunlara karşı doğal bir tepki olarak tek taraflı ekonomik zorlama uygulamalarına cephe almıştır.³⁰⁴ Bu durumun bir yansıması olarak SSCB uluslararası hukuktaki “kuvvet” ve “karışma” mefhumlarını geniş yorumlamıştır. SSCB ve diğer komünist blok üyesi devletler, “kuvvet” ve “karışma” kavramlarının ekonomik güç kullanımını da içerdiğini dile getirmiş ve savunmuştur.³⁰⁵ Ayrıca Rusya'nın resmi perspektifinde tek taraflı ekonomik zorlamaların uluslararası hukuka aykırı görülmesinin bir sebebi de Rusya'nın BMGK nezdinde oluşan bir ortak güvenlik portföyünü sağlamlaştırmanın gerekli olduğuna dair inancı olmuştur.³⁰⁶

Rusya'nın son yıllarda başvurmaya başladığı tek taraflı ekonomik zorlamaları temel olarak, kendisine karşı uygulanan ekonomik zorlama tedbirlerine karşı yapılanlar ve bazı politika hedeflerine yönelik olanlar diye ikiye ayırmak da kanaatimizce mümkündür. Burada en çok dikkati çeken grup, politika hedeflerine yönelik girişilen tek taraflı ekonomik zorlamalardır. Rusya'nın tek taraflı ekonomik zorlamalara karşı adeta savaş açan bu duruşunu devlet uygulamalarına büyük oranda aktarmış olduğu söylenebilmektedir. Fakat 2000'li yıllarda Putin yönetiminde Rusya'nın ekonomik açıdan güç olarak kullanabileceği enerji veya tarım ürünleri gibi alanlarda tek taraflı ekonomik zorlamalara başvurma eğiliminin olduğu görülebilmektedir.³⁰⁷ Bu açıdan düşünüldüğünde, özellikle Orta ve Batı Avrupa

³⁰⁴ Doraev, **a.g.e.**, s. 389.

³⁰⁵ **A.g.e.**, ss. 389-390.

³⁰⁶ Rusya devlet başkanı Vladimir Putin'in 7 Eylül 2000 tarihinde BMGK'de yaptığı konuşmasındaki ifadeleri, Rusya'nın bu görüşüne açık bir örnek teşkil etmektedir. Putin bu konuşmasındaki ifadelerinde uluslararası kriz anlarında kuvvet kullanımı da dahil olmak üzere gerekli tedbirlerin ancak BMGK tarafından alınmasının gerekliliğini vurgulamış; BMGK'nin doğal sorumluluğunun bu olduğuna işaret etmiştir. Official Internet Resources of the President of Russia – Kremlin, “Address to the United Nations Security Council”, New York, 7 September 2000. <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24227> (27.05.2022)

³⁰⁷ Maximilian Bremer, “Bear Market Coercion: Russian Use of Energy as a Coercive Tool in Central Asia and Eastern Europe”, Graduation Thesis, **School of Advanced Air and Space Studies Air University**, Alabama, June 2009, s. 71.

devletlerinin Rusya'nın enerji kaynaklarına olan bağımlılığı, enerji kartını Rusya için önemli bir ekonomik etki aracı yapmaktadır.

Rusya için enerjinin ekonomik zorlama aracı olmasında en büyük işlevlerden birisini devlete ait enerji şirketi Gazprom'un doğalgaz fiyatlarındaki belirlemeleri görmektedir. Bu eksende, Rusya'nın jeopolitik ve dış politika bağlamında oluşan kriz dönemlerinde veya çıkar çatışması hallerinde piyasa dengelerinin veya ticari kaygıların dışında kalan fiyat artışlarına gitmesi bu durumun görünür bir yansımasını teşkil etmektedir. Her ne kadar Rusya'nın bu fiyat değişimlerinde çeşitli ticari argümanları ileri sürdüğü görülse de bu fiyat artışlarının zamanlamaları, altta yatan saikleri için de genel bir fikir vermektedir. Zira Rus devlet enerji şirketleri, ticari kaygıları ön plana alan diğer dağıtım şirketlerine nazaran yüksek oranda borçlanmaya müsaade etmekte ve ani fiyat artışlarına gitmektedir. Oysaki doktrinde ifade edilene göre, olağan şartlarda bir enerji şirketinin uyuşmazlıklarını tahkim başta olmak üzere barışçıl yollarla çözmesi ve zamansız fiyat artışlarından kaçınması beklenen bir durumdur.³⁰⁸ Bu fiyat artışlarının önemli bir örneği, Gürcistan'daki Gül Devrimi sonrasındaki süreçte Rusya'nın tasvip etmediği Mikheil Saakashvili hükümetinin 2004 yılında yönetime gelmesi üzerine Gazprom'un aldığı tutum sonrasında yaşanmıştır. Gazprom bu dönemde Gürcistan'a sattığı doğalgaz fiyatını, dostane ilişkiler içinde olduğu Belarus veya Ermenistan gibi ülkelerin ve Avrupa ülkelerinin çok üzerinde bir değere getirmiş, doğalgazın birim fiyatı çok kısa bir süre içinde 5 katına çıkmıştır.³⁰⁹ Bu durum hâlihazırda ekonomik olarak zor durumda olan Gürcistan'ın ekonomisini daha da kötü bir duruma sürüklemiştir.³¹⁰

Rusya'nın tek taraflı ekonomik zorlamaları ile ilgili iki ayrı mevzuat ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki 2006 tarihli Özel Ekonomik Tedbirler Hakkındaki Federal Kanun'dur. (*Federal Law on Specific Economic Measures*) Bu Kanun kapsamında Rusya'nın ulusal güvenliğini korumak adına girişeceği ve "özel ekonomik tedbirler" (*special economic measure*) ibaresiyle bahsi geçen tüm ekonomik zorlamaların ana

³⁰⁸ Gabriel Collins, "Russia's Use of the "Energy Weapon" in Europe", **Baker Institute of Public Policy**, Issue Brief, 2017, ss. 3-4.

³⁰⁹ Randall E. Newnham, "Georgia on my mind? Russian sanctions and the end of the 'Rose Revolution'", **Journal of Eurasian Studies**, Vol. 6, N. 2, 2015, s. 164.

³¹⁰ **A.g.e.**

çerçevesi düzenlenmiştir.³¹¹ Burada Rusya'nın bu zorlayıcı ekonomik tedbirlere başvurma paradigması temel olarak ulusal güvenlik kurumuna dayanmaktadır. Rusya'nın bu ulusal çıkar ve güvenlik odaklı yaklaşımı Kanun'un 1(2) hükmünde de açıkça görülebilmektedir; zira hükümde, özel ekonomik tedbirlere ancak Rusya'nın ulusal çıkar ve güvenliğine ve Rus vatandaşlarına karşı tehlike teşkil eden uluslararası hukuka aykırı eylem veya hasmane davranışlara karşı başvurulacağı ifade edilmiştir.³¹² Dolayısıyla, Rus mevzuatında ABD'nin aksine insan hakları krizleri gibi küresel boyuttaki meseleler üzerine oluşan bir tek taraflı ekonomik zorlama rejimi bulunmamaktadır.

Rus mevzuatında bulunan ikinci önemli hukuki belgenin ise 2018 tarihli ABD ve Diğer Yabancı Devletlerin Hasmane Eylemlerine Karşılık Tedbirleri Kanunu (*Measures of Counter-Reaction to Hostile Activities of the US or other Foreign States*) olduğu bilinmektedir. Bu kanun ile Rusya'nın karşılaştığı zorlama tedbirlerine cevaben alacağı tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin çerçevesi belirlenmiş ve bu duruma binaen devlet başkanına yetki verilmiştir.³¹³

Çin, coğrafyasının ve siyasal birliğini geç tamamlamış olmanın da etkisiyle tarih boyunca devletler arası siyaset sahnesinde geri planda bulunmuştur. Fakat bu durum II. Dünya Savaşı sonrasında günümüze kadar Çin'in yükselen siyasi ve ekonomik etki alanı ile birlikte değişmiştir. Çin, Mao Zedong yönetimi altında ideolojik bir ekonomi siyaseti izlediğinden kapalı model ile gittikçe küçülmüş ve ekonomik gücünü oldukça kaybetmiştir. Fakat Mao yönetimi sonrasında Deng Xiaoping yönetiminde Çin'in günümüzdeki konumunun temelleri atılmış, bu durum da o yıllardan günümüze Çin'in ekonomik gücünün her geçen gün artmasını beraberinde getirmiştir.³¹⁴ Öte

³¹¹ Rus mevzuatında tek taraflı ekonomik zorlamalar ve yaptırımlar için çatı bir terim olarak “özel ekonomik tedbir” (*special economic measure*) ibaresi kullanılmaktadır. Kolaylık sağlaması açısından bu çalışma kapsamında bu tedbirler “tek taraflı ekonomik zorlama tedbirleri” olarak ifade edilecektir.

³¹² Federal Law Of The Russian Federation About Special Economic Measures And Enforcement Powers (as amended of the Federal Law of the Russian Federation of 01.05.2019 No. 83-FZ), No. 281-FZ, 30 December 2006. <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=14609> (22.05.2022).

³¹³ Ivan N. Timofeev, “Unilateral and extraterritorial sanctions policy: the Russian dimension”, **Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions**, (Ed.) Charlotte Beaucillon, Cheltenham: Elgar Publishing, 2021, s. 105.

³¹⁴ Ken Moak & Miles W. N. Lee, **China's Economic Rise and Its Global Impact**, New York: Palgrave Macmillan, 2015, s. 9.

yandan, Çin'in bu ekonomik yükselişi çevre ülkelerde ve ABD gibi küresel aktörlerde tedirginlik ve şüpheye yol açmış; Çin'in bu ekonomik büyümesinin askeri ve siyasi sahaya da yansıyor yayılmacı bir politikayı beraberinde getirebileceği endişeleri ortaya çıkmıştır.³¹⁵

Çin'in 1970'li yıllardan beri genel olarak tek taraflı ekonomik zorlamalara karşı olduğu bilinmektedir. Ayrıca Çin'in ABD'nin tek taraflı ekonomik zorlamalarına karşı başvurduğu yöntemlerden biri de bu tedbirlerin uluslararası hukuka ve tüm diğer uluslararası aktörlerin çıkarlarına aykırı olduğuna uluslararası toplumu ikna etme yöntemidir.³¹⁶ Bunun altında yatan nedenlerden biri Çin'in kendisini devletler arenasında konumlandığı pozisyonudur; zira Çin her ne kadar günümüzde dünyanın en büyük iki ekonomisinden biri olsa da kendisini bir süper güç olarak değil, gelişmekte olan devletler arasında saymaktadır. Her ne kadar “gelişmekte olan devlet” kavramı açıkça kullanılsa da Mao'nun ideolojik temelleri bakımından da Çin bir gelişmekte olan devlet olarak sınıflandırılmıştır.³¹⁷ Fakat Çin'in büyük ekonomik hacmi son yıllarda zaman zaman tek taraflı ekonomik zorlamalar konusunda uygulayıcı olmasını da beraberinde getirmektedir; ki bu durum da Çin'in tek taraflı ekonomik zorlamalar konusundaki yaklaşımında bir ikilem doğurabilmektedir.

Çin, iç hukuk sistemi bakımından Batılı ülkelere nazaran daha kapalı ve devlet merkezli bir yaklaşıma sahiptir. Buna rağmen, Çin'in tek taraflı ekonomik zorlamalarını da bazı özellikleri itibarıyla irdelemek mümkündür. Burada ilk olarak belirtilmesi gereken, Çin'in, ABD ve AB örneklerindeki aksine tek taraflı

³¹⁵ A.g.e., s. 183. Çin'in söz konusu endişelere cevabı ise Çinli siyaset bilimci ve devletin ilgili birimlerine de danışmanlık yapmış Zheng Bijan'ın 2002 tarihli Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) 16. Milli Kongresi'nde yaptığı konuşmada tanımladığı ve vurguladığı “Barışçıl Yükseliş Doktrini” ile olmuştur. Bu doktrin dâhilinde Bijan, Çin'in ekonomik güç olarak yükselişinin II. Dünya Savaşı dönemindeki Almanya ve Japonya'nın davranışlarından, silahlanma yarışına girerek dünyayı kutuplaştıran SSCB ve ABD'nin siyasi hegemonyasından farklı bir sonucu beraberinde getireceğini savunmuştur. Buna göre Çin, ekonomik iş birliğini küresel düzeyde artırarak ve karşılıklı fayda ekseninde dünya devletleri ile ilişkiye girerek barışçıl yükselişini sürdürecektir. Bu konuşma metninin İngilizce tercümesi için bkz. The Brookings Institution, **China's Peaceful Rise: Speeches Of Zheng Bijan 1997–2005**, Washington: Brookings Institution Press, 2005, ss. 74-81.

³¹⁶ Congyan Cai, “China's position and practice concerning unilateral sanctions”, **Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions**, (Ed.) Charlotte Beaucillon, Cheltenham: Elgar Publishing, 2021, s. 85.

³¹⁷ Congyan Cai, **The Rise of China and International Law**, New York: Oxford University Press, 2019, s. 53.

ekonomik zorlamaları belirli ve kapsamlı bir iç hukuki mevzuata bağlamamış olduğudur. Çin'in tek taraflı ekonomik zorlamaları gayri resmi işlemler aracılığıyla yaptığı söylenmektedir. Aslında bu durum Çin'in, tek taraflı ekonomik zorlama uyguladığına dair iddiaları toptan reddedebilmesine imkân sağlamaktadır.³¹⁸ Bu açıdan doktrinde Çin'in tek taraflı ekonomik zorlamalarını açıktan ve ilanen uygulamaması ABD'de olduğunun aksine bir iç mevzuatın mevcut olmamasına bağlanmaktadır.³¹⁹ Öte yandan, son yıllarda Çin'in bu yönde de çeşitli düzenlemeler yapmaya başladığı görülmektedir. Örneğin Çin Ticaret Bakanlığı'nın 2019'da açıkladığı bir dizi düzenlemeden oluşan Güvensiz Varlıklar Listesi (*Unreliable Entities List-UEL*) bu açıdan incelemeye değerdir. Bu kapsamda OFAC'ın SDN listelerini andıracak biçimde tasarlanan UEL, Çin'e karşı alınan ekonomik tedbirlere katılan veya Çin ulusal güvenliğine aykırı faaliyetler içinde olduğuna kanaat getirilen yabancı varlıkları içerecektir.³²⁰ Bu programın Çin'in uygulamaya soktuğu ilk tek taraflı ekonomik zorlama mekanizması olduğu ifade edilmektedir.³²¹ ABD'nin Trump döneminde Huawei'ye karşı uyguladığı tek taraflı ekonomik tedbirlere cevap olması amacıyla yürürlüğe sokulan UEL düzenlemesi, ABD'nin bu yöndeki düzenlemelerine göre amaç ve terimlendirme bakımından sınırları daha belirgin bir çerçeveye sahiptir.³²² Ayrıca bu düzenlemeler, Dış Ticaret Kanunu (*Foreign Trade Law-FTL*), Tekel Karşısı Kanunu (*Anti-Monopoly Law-AML*) ve Ulusal Güvenlik Kanunu (*National Security Law- NSL*) gibi mevzuata da dayanmaktadır.³²³

Çin'in son yıllarda başvurmaya başladığı tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin ABD'ye göre farklı bir çizgide olduğu görülmektedir. Bu hususta

³¹⁸ Peter Harrell & Elizabeth Rosenberg & Edoardo Saravalle, "China's Use Of Coercive Economic Measures", **Center For A New American Security**, June 2018, s. 19.

³¹⁹ Cai, "China's position and practice concerning unilateral sanctions", s. 88.

³²⁰ Çin Ticaret Bakanlığı sözcüsü Gao Feng, UEL'nin hazırlanma gerekçesini dünya ekonomisinin karmaşılaşması ile artan korumacı ve tek taraflı ekonomik politikalar sonucunda Çin menşeli kurum ve şirketlere karşı özel amaçlarla ayrımcı bir yaklaşımda bulunulması olarak özetlemiştir. Bu hususiyette, Feng'in çıkarımına göre Çin'in ulusal güvenliğinin korunmalıdır ve UEL bu amaca hizmet etmektedir. 2020 yılında Ticaret Bakanlığı tarafından açıklanan UEL Düzenlemesinin İngilizce tercümesi için bkz. Çin Halk Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı, "MOFCOM Order No. 4 of 2020 on Provisions on the Unreliable Entity List", 19 September 2020. <http://english.mofcom.gov.cn/article/policyrelease/questions/202009/20200903002580.shtml> (22.05.2022).

³²¹ Cai, "China's position and practice concerning unilateral sanctions", s. 77.

³²² Qingxiu Bu, "China's blocking mechanism: the unreliable entity list", **Journal of International Trade Law and Policy**, Vol. 19, N. 3, 2020, s. 161.

³²³ A.g.e., s. 164.

Reilly'nin gözlemleri dikkat çekicidir. Reilly, Çin'in tek taraflı ekonomik zorlamalarının ABD'nin tedbirlerinden farklı olarak daha çok tehdit amaçlı ve kısa ömürlü olduğunu belirtmektedir.³²⁴ Ayrıca yazar, Çin'in nadiren tek taraflı ekonomik zorlamaları açıktan ve ilan ederek uyguladığını ve devletlerden çok belirli şirketleri hedef aldığını gözlemlerine eklemektedir.³²⁵

Çin'in tek taraflı ekonomik zorlamalara başvurma sebeplerini ABD'nin veya AB'nin uygulamalarının aksine belirli bir kategorik temele dayandırmak daha güçtür.³²⁶ Zira Çin'in tek taraflı ekonomik zorlamalara başvurusundaki sebepler ABD ve AB'ye göre daha dar kapsamlıdır. Çin'in kendisine karşı uygulanan tedbirlere karşılık olarak UEL düzenlemesi kapsamındakilere benzer şekilde bazı tedbirler almaktadır. Fakat Çin'in ayrıca bazı uluslararası anlaşmazlıklar veya siyasi sistemine ve ulusal çıkarları bakımından çekirdek alanda olarak kabul ettiği konularda olan tehditler için de tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerine başvurduğu ifade edilebilmektedir.³²⁷ Bunlara ulusal güvenliği içerisinde gördüğü Tayvan'ın statüsü, Tibet veya Uygur Özerk bölgelerinin ayrılma sorunları veya insan hakları konusu başta olmak üzere Çin yönetimine karşı yöneltilen karşı tutum durumları örnek olarak gösterilebilmektedir.³²⁸ Bir başka deyişle, söylenebilir ki Çin, ABD örneğindeki aksine insan hakları ve benzeri küresel boyuttaki konularda tek taraflı ekonomik zorlamalar uygulamamaktadır.³²⁹ Ayrıca, Çin'in tek taraflı ekonomik zorlamalarını genellikle ekonomik ve siyasi etki gücü bakımından büyük devletler yerine küçük devletlere karşı uyguladığı görülmektedir.³³⁰ Bu devletlerin genellikle demokratik yönetim bakımından zayıf devletler olduğu bilinmektedir.

³²⁴ James Reilly, "China's Unilateral Sanctions", *The Washington Quarterly*, Vol. 35, N. 4, 2012, s. 123.

³²⁵ *A.g.e.*, s. 124.

³²⁶ *A.g.e.*

³²⁷ Harrell ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 12.

³²⁸ Çin'in insan hakları konusundaki düşük performansı, özellikle Batılı devletlerin ana eleştirilerinin gövdesini teşkil etmektedir. Çin ise tüm bu eleştirel söylem ve yaklaşımlara karşı sert bir duruş sergilemektedir. Bunun en tipik örneklerinden birini Çin ile Norveç arasındaki "Nobel Krizi" teşkil etmektedir. 2010 yılında Norveç'teki Nobel komitesi Nobel Barış Ödülü için Çinli insan hakları aktivisti ve muhalif olup o süreçte Çin'de cezaevinde bulunan Liu Xiaobo'yu layık görmüştür. Çin ise bu karara önce itiraz etmiş, kararı geri alıramayınca Norveç'ten somon ithalatının kısıtlanması başta olmak üzere bir dizi tek taraflı ekonomik tedbire başvurmuştur. Reilly, *a.g.e.*, ss. 127-128.

³²⁹ Harrell ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 13.

³³⁰ *A.g.e.* Bu noktada Çin'in Tibet sorunu ekseninde Moğolistan'a karşı tutumu net bir örnek teşkil edebilecektir. 1949 yılında Mao'nun keskin ideolojik temellere sahip yönetimi çerçevesinde Budizmin merkezi olan Tibet, 1950 yılında Çin tarafından ilhak edilmiş ve sonrasında özerk bir bölge olarak tayin

Çin'in tek taraflı ekonomik zorlama tedbirleri bakımından Batılı örneklerde olduğu gibi farklı yollara başvurabildiğini ifade etmek gerekmektedir. Bu eksende Çin'in ithalat ve ihracat kısıtlamaları, yatırım kısıtlamaları, Çinli turizminin ilgili ülkeye karşı kısıtlanması veya kitlesel boykotlar gibi yöntemleri özellikle kullandığı belirtilmektedir.³³¹

Öte yandan, Çin'in tek taraflı ekonomik zorlamalara başvurmasındaki tek motivasyonun ulusal güvenliğine karşı yöneltildiğine kanaat getirdiği eylemler olduğu söylenemez. Çin de bazı dış politika hedeflerine erişmek veya ulusal çıkarlarını gerçekleştirmek adına tek taraflı ekonomik zorlamalara başvurabilmektedir. Bunun en bilinen örneğini, uluslararası ilişkiler doktrininde “borç tuzağı diplomasisi” olarak da adlandırılan hedef devletleri borçlandırmaya yönelik strateji teşkil etmektedir.

2008 küresel ekonomik krizi sonrası ABD ve Batılı devletlerin gelişmekte olan ülkelere olan yatırımları azalmaya gitmişken Çin bu ülkeler için arayıp da bulamayacakları düzeyde bir kreditor olmuştur. Fakat Çin'in devletler düzeyinde yatırım yapmasının Batılı devletlerin yaptığına aksine koşullu olmadığı, insan hakları veya demokratik standartlar gibi unsurlara bağlanmadığı söylenebilmektedir.³³² Bu noktada açıkça ifade edilebilmektedir ki; Batı'ya olan güvensizlik ve Batı'nın sunduğu

edilmişti. Çin asimilasyon faaliyetleri karşısında bu entegrasyona karşı çıkan Tibet halkının bir kısmı, ruhani ve dini lider olan Dalai Lama etrafında birleşerek Çin devletine karşı durmuş, Çin devleti ise o yıllardan beri Dalai Lama'nın başını çektiği bu hareketi bölücü bir faaliyet olarak anlamlandırarak meseleyi ulusal güvenliği içinde görmüştür. Fulya Köksoy, “Çin Halk Cumhuriyeti Merkezli Tayvan, Tibet ve Doğu Türkistan Sorununun Amerika-Çin İlişkilerine Yansıması”, **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C. X, N. 2, 2019, s. 89. Buna binaen Çin'in Dalai Lama ile doğrudan veya dolaylı ilişki içine giren devletlere karşı dostane olmayan tutumunun olduğu söylenmelidir. Buradaki tipik örnek ise Dalai Lama'nın 2016 yılında Moğolistan'a ziyareti sonrasında Çin'in Moğolistan'a karşı bir dizi tek taraflı ekonomik tedbire başvuruyorken sonraki süreçte dönemin İngiltere Başbakanı David Cameron'un Dalai Lama ile görüşmesi karşısında İngiltere'ye karşı çok daha cılız tedbirler uygulamış olmasıdır.

³³¹ Harrell ve diğerleri, **a.g.e**, ss. 15-17. Burada ayrıca ifade edilmesi gereken husus, Çin açısından kitlesel boykotların mahiyetidir. Normal şartlarda devletlerden çok halkların ilgili mal ve hizmetlere karşı tüketici eylemleri şeklinde tezahür eden kitlesel boykotların, devletin halk üzerindeki güçlü ve hatta totaliterliğe varan kontrolüne binaen Çin özelinde ayrı bir anlam ifade ettiğini söylemek yanlış bir çıkarım olmayacaktır. Dolayısıyla yazarların da isabetle ifade ettiği gibi kanaatimizce de Çin özelinde kitlesel boykotların da bir devlet eylemi gibi düşünülmesi tartışma konusu edilebilecek bir durum olarak görülmelidir.

³³² Frank Mouritz, “China's Economic Coercion”, **China's Global Influence: Perspectives and Recommendations**, (Ed.) Scott D. McDonald & Michael C. Burgoyne, Asia-Pacific Center for Security Studies: Honolulu, 2019, s. 176.

borçlanma koşullarının varlığından ötürü, birçok az gelişmiş ve gelişmekte olan devlet açısından Çin'in borçlanma şartları daha cazip görülmektedir.³³³ Nitekim Çin, “Tek Çin Politikası”³³⁴ dışında hiçbir önkoşul ileri sürmemekle beraber bu yönde önkoşul ileri sürülmesini de uluslararası hukuktaki egemenlik ilkesine aykırı bulmaktadır.³³⁵ Her ne kadar bu durum söz konusu gelişmekte olan devletler tarafından bir kolaylık olarak algılanabilse de Çin'in yatırımlarını dahi krediler (*loan*) şeklinde yapması ve kredilerin ödenememesi durumunda yatırım yaptığı devlette farklı tazminat yollarına başvurabiliyor olması, aslında Çin'in yönteminin Batılı muadillerine göre daha ağır bir yükümü beraberinde getirebileceğini göstermektedir.³³⁶ Nitekim Çin'in tüm bu borçlandırma stratejisini, ekonomik araçlarla politik hegemonyasını güçlendirmek adına yaptığı başta ABD resmi kaynakları tarafından açıkça ileri sürülmektedir.³³⁷ Bu eksende düşünüldüğünde, borç tuzağı diplomasisi olarak adlandırılan bu yöntem temel olarak Çin devletinin kurumsallaşma noktasında problemler yaşayan, gelişmekte olan veya gelişmemiş bazı devletlere ekonomik güçlerinin üzerinde bir şekilde borç vermesine dayalı bir matematiğe sahiptir ve Çin'in bu yolla bu devletler üzerinde çeşitli yönlerden doğrudan veya dolaylı hâkimiyet kurmasını ifade etmektedir.³³⁸ Öte

³³³ Çağla Vural & Hasan Aydın, “Dolar Diplomasisi ve Borç Tuzağı Diplomasisi: ABD ve Çin Örneklerinin Karşılaştırılması”, **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, C. V, S. 3, 2019, s. 184.

³³⁴ Çin'in “Tek Çin Politikası” temel olarak Tayvan'ın uluslararası hukuk statüsüne dayalı bir kurum olarak literatürde bulunmaktadır. Aslına bakıldığında Tayvan adası 1895 yılından 1945 yılına kadar Japonya hâkimiyetinde kalmış; sonrasında Çin güçlerinin kontrolüne geçmiştir. Fakat Tayvan özelindeki tartışmalar çoğunlukla II. Dünya Savaşı sonrasındaki süreçte alevlenmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında Çin'deki iç savaşın galibi konumundaki komünist blok, Mao Zedong önderliğinde 1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuş, bu savaşın mağlubu olan milliyetçi blok ise Çan Kay Şek öncülüğünde Çin anakarasından Tayvan adasına (Formosa Adası diye de geçmektedir) yerleşmiştir. Çan Kay Şek burada Çin'i temsil ettiğini ileri sürdüğü bir sürgün hükümeti kurmuş ve uluslararası arenada iki ayrı Çin devletinin mevcudiyeti gibi bir problem doğmuştur. Her ne kadar uluslararası arenada Çin Halk Cumhuriyeti, Çin devleti olarak genel kabul görmüş olsa da Tayvan 1971 yılına kadar BM'de Çin temsilcisi olarak bulunmuş, 1971 yılında 2758 sayılı Genel Kurul kararı ile bu durum değişmiştir. İşte “Tek Çin Politikası” da bu hususta önem arz etmektedir; zira bu politikaya göre Çin Halk Cumhuriyeti, kendisinden başka Çin'i temsil eden devlet bulunmadığını ve Tayvan özelinde buradaki oluşum ile diplomatik ilişkiye girilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti, Tayvan'ı kendisine bağlı bir bölge olarak kabul etmekte olup aksine olan yaklaşımları ulusal güvenlik meselesi olarak değerlendirmektedir. Bu konuda kapsamlı ansiklopedik malumat için bkz. Björn Ahl, “Taiwan” in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, paras. 5-8.

³³⁵ Vural & Aydın, **a.g.e.**, s. 185.

³³⁶ Mouritz, **a.g.e.**, s. 176.

³³⁷ United States Department of State-Office of the Spokesperson, Secretary Antony J. Blinken Virtual Discussion with Alumni of the Young African Leaders Initiative (YALI), Press Release, 27 April 2021. <https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-virtual-discussion-with-alumni-of-the-young-african-leaders-initiative-yali/> (22.05.2022) ; Remarks by Vice President Pence on the Administration's Policy Toward China, Remarks, The Hudson Institute, 4 October 2018. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-vice-president-pence-administrations-policy-toward-china/> (22.05.2022)

³³⁸ Thomas Ameyaw-Brobby, “The Belt and Road Initiative: Debt Trap and its Implication on International Security”, **Asian Journal of Multidisciplinary Studies**, Vol. 1, N. 2, 2018, s. 75. aktaran

yandan, Çin devlet yetkilileri “borç tuzağı diplomasisi” kavramının ABD’nin ortaya attığı bir kavram olduğunu ve gerçekte böyle bir stratejinin veya tuzağın bulunmadığını belirtmektedir.³³⁹ Çin’in resmi açıklamalarında borç vermiş olduğu gelişmekte olan veya gelişmemiş devletlerin, bu krediler ile ülkelerindeki yaşam standartlarını ve ekonomik kapasitelerini artırdığı, özellikle diğer finansal yapılardan alacakları krediler için koşulan bazı şartların varlığından ötürü daha da cazip hale gelen Çin kredilerini tercih ettikleri vurgulanmaktadır. Ayrıca Çin’in bu açıklamalarına göre bu devletlerin hiçbirinin zorlama ile bu kredileri aldığı söylenememektedir; zira Çin’in tarih boyunca olduğu gibi emperyalist tarafta değil, emperyalizmin karşısında duran bir devlet olduğu belirtilmektedir.³⁴⁰

Çin’in 2013 yılında ana fikrini ortaya atmasını müteakiben hazırlıklarına başlanılan Bir Kuşak Bir Yol Girişimi (*KYG Projesi/Belt and Road Initiative-BRI*) günümüze gelindiğinde Çin’in borç verme stratejisi bağlamında tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan birçok devlet açısından büyük önem arz etmektedir.³⁴¹ Çin’in borç şeklinde yatırımlar yapma şeklindeki stratejisini en belirgin biçimde uyguladığı

Berkan Karamurtlu, “Kuşak Yol Projesi Bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti’nin Küresel Hegemonya Girişimi”, **Doğu Asya Araştırmaları Dergisi**, C. III, S. 6, s. 68.

³³⁹ Mo Jingxi, “China slams 'debt trap' allegations by the West”, China Daily, 7 July 2022. <https://global.chinadaily.com.cn/a/202207/15/WS62d0c04ea310fd2b29e6c7a3.html> (25.05.2022).

³⁴⁰ Bu yöndeki resmi açıklamanın İngilizce metni için bkz. Embassy of the People’s Republic of China in Grenada, “So-called "China's Debt Trap" is confusing right and wrong”, March 2019. https://www.mfa.gov.cn/ce/cegn/eng/gywm_1/dsjhjwz/t1642366.htm (26.05.2022)

³⁴¹ Bir Kuşak Bir Yol Girişimi (KYG Projesi), 2013 yılında Çin devlet başkanı Xi Jinping’in Kazakistan’ın başkenti Astana’da yapmış olduğu konuşmasında, Çin ile Batıyı ortak olarak bağlayacak ve tarihi İpek Yolu’ndan yükselecek yeni bir işbirliği koridorunu yüksek hedef olarak göstermiş ve projeyi ilk defa açıkça duyurmuştur. Bu açıdan Proje ile ilgili en sağlıklı çerçeve bilgi ise Çin’in yayınladığı “İpek Yolu Ekonomi Kuşağı ile 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolunun Ortaklaşa İnşa Edilmesini Teşvik Üzerine Vizyon ve Faaliyetler” isimli bildiriye mevcuttur. Bu bildiriye göre, Proje nezdinde Çin söz konusu koridor ile devletler arasında karşılıklı fayda ve barış içinde yaşama ilkeleri kapsamında ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel işbirliği ve bağlar kurmayı, tüm devletlerin sürdürülebilir kalkınmasını sağlamayı hedeflemektedir. Çin, Proje’nin BM Şartı ve uluslararası hukuk ile tamamen uyumlu olduğunu, ortak işbirliği ve kapsayıcı niteliği haiz olup geniş pazar faaliyetlerine son derece önem verdiğini ileri sürmektedir. Proje, kara ve deniz olmak üzere iki sacayağına sahiptir. Ayrıca Çin Proje’nin ilgili devletlerin altyapı ve endüstriyel olanaklarının gelişmesinde önemli rol oynayacağını da altını çizmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti makamlarının KYG Projesi için yayınladıkları bildiri metninin Türkçe çevirisi için bkz. Çin Halk Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosluğu, “İpek Yolu Ekonomi Kuşağı ile 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolunun Ortaklaşa İnşa Edilmesini Teşvik Üzerine Vizyon ve Faaliyetler”, Nisan 2015. <https://www.mfa.gov.cn/ce/cgtur/tur/xwdt/t1258666.htm> (27.05.2022) Ayrıca Çin’in bu Proje kapsamında işbirliği ve dayanışma yapacağı ülkelerle bir memorandum imzaladığı da bilinmektedir. Fakat bu memorandumun içeriği ve hangi ülkelerin buna imza koydukları Çin tarafından hiçbir zaman kamuya açıklanmamıştır. Bu noktada somut bir veri olarak 2019 yılı itibarıyla yüz otuz altı devletin bu memoranduma imza koyduğu ileri sürülmektedir. Weidong Liu & Yajing Zhang & Wei Xiong, “Financing the Belt and Road Initiative”, **Eurasian Geography and Economics**, Vol. 61, N. 2, s. 138.

devletlerin genel olarak KYG Projesi üzerindeki devletler olması göz ardı edilemeyecek bir durumdur. Altmış sekiz ayrı devletin sınırlarından geçecek olan KYG Projesi'nde yüksek oranda devlet kredileri kullanılmakta ve borçlanan tarafın çoğunlukla devletler olduğu görülmektedir.³⁴² Bu durum projenin ekonomik boyutunu da uluslararası hukukun inceleme alanına sokmaktadır. Öte yandan proje kapsamında devletlerin doğrudan Çin devleti tarafından borçlandırılması, bu finansmanın söz konusu küçük devletler tarafından geri ödenemediği durumlarda Çin'in bu devletlerin egemenliğini ihlal etmeye varan tahsilat süreçlerine girmesi sonucunu doğurmaktadır; nitekim bu noktada sadece Çin devlet bankası Eximbank tarafından verilen ülke garantili ve tavizli tipteki krediler büyük rol oynamaktadır.³⁴³ Çin hem kendi hedefi olan KYG Projesi güzergâhındaki altyapı ve üstyapıyı geliştirerek projeye katkı sunmakta hem de bu faaliyetler neticesinde kendisine borçlanan bu devletler özelinde bir güç eksenini kurmaktadır.³⁴⁴ Kaldı ki; Çin bu iki başlıklı politikası kapsamında, kendisi ve KYG Projesi açısından kilit jeopolitik öneme sahip bazı limanların işletmesini devralabilmektedir.³⁴⁵

³⁴² Nilgün Eliküçük Yıldırım, "Kuşak ve Yol Girişiminin Finansmanı: Çin'in Borç Tuzağı mı?", **Alternatif Politika**, C. XII, S. 3, 2020, ss. 632-633.

³⁴³ **A.g.e.**, s. 633.

³⁴⁴ Vural & Aydın, **a.g.e.**, s. 184.

³⁴⁵ Bunun en tipik örneğini aynı zamanda "borç tuzağı diplomasisi" mefhumu açısından adeta bir kürsü örneği addedilen Sri Lanka'nın KYG kapsamında Çin'e karşı yüklendiği borçlar teşkil etmektedir. Sri Lanka hem KYG Projesi bakımından hem de stratejik bakımdan jeopolitik önemi haizdir. Bir ada ülkesi olarak deniz yollarının geçişinde ve Asya'nın Ortadoğu ve Avrupa'ya deniz bağlantısının sağlanmasında büyük rol oynaması, Sri Lanka'nın limanlarını da ön plana çıkarmaktadır. Bu çerçevede, ülkenin ekonomik hacmi düşünüldüğünde liman inşası projesinin ekonomik fizibilitesinin düşük olduğu da ayrıca belirtilmiştir. Shantanu Roy-Chaudhury, "China, the Belt and Road Initiative, and the Hambantota Port Project", **St Antony's International Review**, Vol. 15, N. 1. 2019, s. 159. Fakat buna rağmen Sri Lanka yönetimi, KYG Projesi'nde de aktif ülkelerden olmak adına 2010 yılında Hambantota Limanı'nın inşasına başlamıştır. Liman inşası projesi için Çin'den kendi ekonomik hacmine oranla çok yüksek miktarda borç alan Sri Lanka yönetimi, 2017 yılında borçlarının bazı taksitlerini ödemeyince limanı ve etrafındaki bir kısım bölgeyi doksan dokuz yıllığına 1,2 milyar dolar karşılığında Çin devlet şirketi Chinese Merchant Group'a (CMG) kiralamak zorunda kalmıştır. Çin'in bu liman karşılığında borcu silecek olmasına dair net bir veri olmaması, hatta bu kiralama ücretinin Çin'e olan borcun silinmesinde değil de Sri Lanka'nın döviz rezervlerinin artırılmasında kullanıldığına dair iddiaların varlığı yine bu olaya gölge düşüren bir başka olgudur. Lammuanisiam Gangte, "The Debt-Trap Diplomacy Revisited: A Case Study on Sri Lanka's Hambantota Port", **Artha-Journal of Social Sciences**, Vol. 19, N. 2, 2020, ss. 62-63. Liman inşası projesine ekonomik olarak fizibilite düşük olmasına rağmen başlanmış olması, projeye başlanmasına Çin'in KYG temelli telkinlerinin varlığına dair iddialar, Çin'in bu telkinlere dayalı olarak şeffaf olmayan koşullarla borç verdiğine dair şüpheler ve Çin'in tüm bu işlemleri baştan itibaren stratejik önemi yüksek olan limanı fiilen kontrol etmek adına yaptığına dair çıkarımlar Hambantota örneğinin "borç tuzağı diplomasisi" içinde değerlendirilmesini beraberinde getirmektedir. Eliküçük, **a.g.e.**, ss. 635-636.

Çin'in devletleri borçlandırmasına yönelik olduğu ileri sürülen bu politikası ile ilgili dile getirilen husus, bu borçlanma ilişkisini düzenleyen ikili hukuki metinlerin bazı genel özelliklerine ilişkindir. Bu açıdan Çin'in devlet borçlanmalarına olan yaklaşımının değerlendirilmesinde AidData ve diğer bazı kuruluşların ortak girişimi ile Çin'in borçlanma sözleşmelerine yönelik hazırlanan rapor, doktrindeki en yol gösterici materyallerden birini teşkil etmektedir.³⁴⁶ Kanaatimizce rapordaki iki hususun üzerinde durulması gerekmektedir. Rapora göre, Çin'in yaptığı devlet borçlanmasına dair hukuki metinlerin genel olarak gizlilik maddeleri içerdiği ve borç veren devlet konumundaki Çin'in lehine olan bazı mekanizmalar ihtiva ettiği ifade edilmektedir.³⁴⁷ Bu tartışma bağlamında ilk olarak, gizlilik maddelerinin kapsamının büyük önem arz ettiği belirtilmelidir. Her ne kadar devlet borçlanmalarına dair sözleşmelerde gizlilik maddelerinin varlığına dair belirleyici bir hukuki çerçeve bulunmasa da bu durumun kural olarak Paris Kulübü³⁴⁸ ilkelerine aykırılık teşkil edebileceği belirtilmektedir. Fakat raporda da altı çizildiği üzere, Çin'in taraf olduğu bu sözleşmelerdeki gizlilik hükümlerinin çerçevesi borcun varlığını dahi kapsayacak şekilde çok geniş tutulmaktadır.³⁴⁹

Bir diğer dikkat çeken husus ise, raporun Çin'in devlet borçlanmasına dair sözleşmelerinde Paris Kulübü başta olmak üzere diğer borç yapılandırması açısından aracı olabilecek mekanizmaları dışladığı ve bunun doğal bir sonucu olarak Paris Kulübü'nün altı temel ilkesinden sayılan "karşılaştırılabilir muamele ilkesine"³⁵⁰ (*the*

³⁴⁶ Anna Gelpern & Sebastian Horn & Scott Morris & Brad Parks & Christoph Trebesch, "How China Lends: A Rare Look into 100 Debt Contracts with Foreign Governments", AidData & Peterson Institute for International Economics & Kiel Institute for the World Economy & Center for Global Development, 2021, ss. 1-85. [AidData ve diğerleri]

³⁴⁷ A.g.e, s. 22.

³⁴⁸ Paris Kulübü 1956 yılında oluşturulan ve devletlerin birbirlerine olan kamu borçlarının yapılandırılması adına faaliyet gösteren bir uluslararası kuruluştur. Bazı devletler Paris Kulübü'ne daimî üye iken diğer bazı devletler borç yapılandırma süreci kapsamında Paris Kulübü ile kendi rızaları ile muhatap olmaktadır. Her ne kadar bazı daimî üyeleri ve belirli bir seviyeye kadar organizasyonu bulunsu da Paris Kulübü bir uluslararası örgüt sayılmamaktadır. Dolayısıyla Paris Kulübü için "uluslararası hukukun bağlayıcı olmayan" (yumuşak hukuk) alanına ait bir müessese demek pek de yanlış olmayacaktır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mauro Megliani, "Paris Club" in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, ss. 1-9.

³⁴⁹ AidData ve diğerleri, a.g.e, s. 22.

³⁵⁰ Karşılaştırılabilirlik ilkesi, Paris Kulübü'nün borç yapılandırması ve uluslararası borç ilişkileri açısından olmazsa olmaz gördüğü altı ilkesinden biridir. Bu ilkeye göre, borç alan bir devletin Paris Kulübü üyesi ile arasında olan borç ilişkisinden borçlu devlet aleyhine daha kötü şartlar içeren bir sözleşme ile Paris Kulübü üyesi olmayan bir devlet ile borç ilişkisine girmemesi gerekmektedir. Paris Kulübü Resmi İnternet Sitesi, <https://clubdeparis.org/en/communications/page/the-six-principles> (26.05.2022).

principle of comparability of treatment) uymayan bir borçlandırma ilişkisi tesis ettiğine dair çıkarımdır.³⁵¹ Gerçekten de karşılaştırılabilir muamele ilkesine izin vermeyen hükümlere Çin dışındaki devletler arası borçlanma akitlerinde rastlanmamasına rağmen Çin'in borç veren devlet olarak taraf olduğu ikili sözleşmelerin çoğunluğunda bu yönde hükümler bulunmaktadır.³⁵²

Bunlardan başka, Çin'in tarafı olduğu borçlanma sözleşmelerinde çok sık oranda görülen bir diğer unsur ise borç veren devlet olan tarafın, borçlu devlet nezdinde olan hukuki veya siyasi politika değişiklikleri halinde sözleşmeden çıkma ve borcun hemen ifasını isteme yetkisini veren hükümlerdir.³⁵³ Bu yöndeki hükümlerin kanaatimizce borç alan devletlerin aleyhine bir tablo oluşturmaya açık olduğu söylenmelidir.

Öte yandan, Çin'in söz konusu raporun çıkarımlarına resmi düzeyde karşılık verdiği de belirtilmelidir. Buna göre Çin, rapordaki metodolojik yaklaşıma dair eleştirilerinin dışında ayrıca yaptığı borç sözleşmelerinin niteliğine dair ifade edilen çıkarımlara da karşı çıkmaktadır. Bu noktada ilk olarak, Çin yapmış olduğu söz konusu sözleşmelerde gizliliğe dair hükümler bulunmasını uluslararası hukukun hiçbir hükmüne aykırı görmediğini ve bu hükümleri sözleşmelerinde kullanmamasına dair herhangi bir uluslararası yükümlülük altında bulunmadığını ileri sürmektedir. Ayrıca Çin, yapmış olduğu sözleşmelerde Paris Kulübü gibi mekanizmalara veya bu mekanizmaların kabul etmiş olduğu ilkelere başvurulmasını yasaklayan hükümlerin varlığını kendisi ve Paris Kulübü üyesi olmayan diğer devletler açısından tüm bu unsurların ve ilkelerin uluslararası hukuk nezdinde bağlayıcı olmadığı, kendisinin gelişmekte olan devletler için Batı'nın borçlanma şartlarından daha iyi bir tablo ile onlara olanaklar sunduğu şeklinde iddialar ileri sürerek savunmuştur.³⁵⁴

³⁵¹ AidData ve diğerleri, *a.g.e.*, ss. 33-34.

³⁵² *A.g.e.*, s. 35.

³⁵³ *A.g.e.*, ss. 41-42.

³⁵⁴ Bu yönde kapsamlı bilgi için bkz. Embassy of the People's Republic of China in Union of the Comoros, "How China lends: truth and reality", July 2019. <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cekm/fra/zxdt/t1896648.htm> (26.05.2022).

B. Tek Taraflı Ekonomik Zorlamaların Meşruiyetini Aramak

Uluslararası hukuk, ana öznesi olan devletlerin rızalarına dayanarak ortaya çıkmış ve zaman içinde teknik bir hukuk alanı olarak gelişimini sürdürmüştür. Fakat uluslararası hukukun bugün de en temel sorunlarından birisi, kurallarının icrai niteliğinin zayıf kalmasıdır. Bu durum ise devletlerin çeşitli güç unsurlarını, uluslararası hukukun çizdiği sınırların dışında ikincil ve işlevsel bir icra mekanizması gibi kullanmalarını beraberinde getirmiştir. Öte yandan, bir nev’i “ihkak-ı hak” görünümü oluşturan bu düzen, her zaman olumlu sonuçlar vermemektedir. Zira tüm bu ikincil yollarla devletlerin uluslararası hukukun varlığıyla törpülenmeye ve ortadan kaldırılmaya çalışılan uluslararası ortamın anarşik yapısını güçlendirme tehlikesini barındırdığı açıkça görülmektedir. İşte tam bu noktada devletlerin bu eylemlerinin mümkün olduğunca belirsizlikten kurtulması ve normatif hukuki konumunun tayin edilmesi gerekmektedir. Bu yönde söz konusu çalışmanın da ana konusunu teşkil eden tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuki meşruiyetlerine dair genel bir değerlendirme yapılması kanaatimizce faydalı olacaktır. Zira BM Şartı kapsamında tek taraflı ekonomik zorlamaları açıkça yasaklayan bir ibare olmadığı gibi bu tedbirlere açıkça izin veren bir ifade de bulunmamaktadır; bu durum da tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuki niteliğinin irdelenmesini gerekli kılmaktadır. Fakat şu da açıkça belirtilmelidir ki tanımsal boyutundan hukuki statüsüne kadar tamamen belirsizlikler arz eden bu tedbirlerin hukuki meşruiyeti hususunda doğrudan kategorik bir tayinde bulunmak zordur. Dolayısıyla bu değerlendirmelerin hem her somut olaydaki durum gözetilerek hem de uluslararası hukukun uygulama bulabilecek ilgili kuralları hesaba katılarak yapılması elzemdir.

Tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuki statüsüne dair doktrindeki yaklaşımlarda ekonomik zorlamaların hukuki meşruiyetine yönelik net bir duruşun olmadığı belirtilmelidir. Zira doktrindeki yaklaşımların da genellikle tek taraflı ekonomik zorlamaların bazı uluslararası hukuk kuralları ışığında yorumlanmasını öngördüğü ifade edilmelidir. Bu noktada, Bowett’e göre tek taraflı ekonomik zorlamalar üç durumda hukuka aykırı olur: (I) herhangi bir andlaşma yükümlülüğünün ihlali halinde, (II) uluslararası hukukun genel ilkelerinin ihlali halinde veya (III) içişlerine karışma yasağı ilkesinin ihlali halinde. Fakat bu durumlardan birinin

oluşabilmesi için ayrıca ilgili eylemin zorlayıcı niteliği haiz olması ve Dostça İlişkiler Bildirisi'ndeki ibareye atfen “*hedef devletin egemen haklarını kendisine bağımlı şekilde kullanmasına ve ondan diğer herhangi bir menfaat sağlamayı temin etmek amacıyla onu zorlayacak*” özellikte bulunması gerekir.³⁵⁵

Öte yandan doktrinde tek taraflı ekonomik zorlamalara karşı daha kategorik yaklaşımların da olduğu ifade edilmelidir. Bu noktada doktrindeki bazı yaklaşımlara göre, tek taraflı ekonomik tedbirlerden sadece karşı-önlem suretinde olan tedbirler hukuken meşru görülmektedir; başka surette olan ve karşı-önlem şartlarını taşımayan tek taraflı tedbirler doğrudan hukuka aykırı olacaktır.³⁵⁶ Fakat hedef devletin politikasını değiştirmeyi amaçlayan tek taraflı ekonomik tedbirlerin karşı-önlem olamayacağı kolayca anlaşılabilmektedir; bu durumda da tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin varlığından bahsedilecektir.³⁵⁷ Dolayısıyla, uluslararası hukuk bakımından meşru bir gerekçe olmadığı sürece bir devletin diğerine karşı tek taraflı ekonomik zorlama uygulamasına dair bir hakkının varlığından, en azından *de lege ferenda* olarak bahsedilemez.³⁵⁸ Ayrıca Ruys'a göre ise zorlayıcı ekonomik tedbirlerin hukuka uygun olması için dört ana gruptan bahsedilmektedir. Buna göre bir zorlayıcı ekonomik tedbir; karşı-önlem, BMGK yaptırımı, bir bölgesel örgütün kendi içinde kendi üyelerine karşı uyguladığı tedbir veya DTÖ rejimi gibi münhasır ve devletin

³⁵⁵ Derek W. Bowett, “Economic Coercion and Reprisals By States”, **Virginia Journal of International Law**, Vol. XIII, N. 1, 1972, ss. 2-3. Devletlerin birbirlerine binaen içinde bulundukları ekonomik önlem ve eylemlerin, bir diğer devletin bazı çıkarlarına aykırı düşmesi, uluslararası ekonominin karşılaştırmalı avantaja dayanan doğası karşısında aslında beklenmesi gereken bir sonuçtur. Bu kertede, Bowett'in yaklaşımına göre devletlerin aldıkları ekonomik zorlama önlemlerinin hukuka aykırı niteliğinin değerlendirilmesinde, bu eylemlerin diğer bazı devletler üzerindeki etkilerinden ziyade söz konusu hedef devletler nezdinde hedeflenen amaçları esas alınmalıdır. Bu çıkarıma göre ise de bir tek taraflı ekonomik zorlama eyleminin hukuka aykırı niteliği haiz olmasında ön şart meşru amaçlara dayanmayan bir çerçevede gerçekleştirilmiş olmasıdır. **A.g.e.**, s. 5. Kanaatimizce bu denli tek yönlü ve terazinin bir kefesine ağırlık veren bir yaklaşım yerine somut olayın unsurlarının uygun bir çerçevede değerlendirildiği ve söz konusu ekonomik zorlama önleminin amacı ile hedef devlet üzerinde oluşturduğu zarar veya etkinin dengeli bir şekilde ele alındığı bir yaklaşımla ilgili ekonomik zorlama önleminin hukuka aykırı niteliğinin tespiti daha isabetli ve netice odaklı bir yöntem olacaktır. Nitekim Subedi'ye göre de tek taraflı ekonomik zorlamayı uygulayan devletlerin bu eylemleriyle ilgili motivasyonlarının tespiti, iç hukuk sistemlerindeki ceza davalarında suçlunun manevi unsurunu tespit etmeye benzeyen zor bir muhakemeyi beraberinde getireceğinden ispatı da zor bir durum oluşturacaktır. Subedi, “The Status of Unilateral Sanctions”, s. 28.

³⁵⁶ Matheww Happold, “Introduction”, **Economic Sanctions and International Law**, (Ed.) Paul Eden and Matthew Happold, Oxford: Hart Publishing, 2016, s. 2; Nigel D. White, “Shades of Grey: Autonomous Sanctions in the International Legal Order”, **Unilateral Sanctions in International Law**, (Ed.) Surya P. Subedi, Oxford: Hart Publishing, 2021, s. 80.

³⁵⁷ Şimşek, **a.g.e.**, s. 2062.

³⁵⁸ Szasz, **a.g.e.**, s. 458.

önceki rızasına dayalı bir rejim çerçevesinde alınan tedbirlerden olduğu zaman hukuka aykırı olmayacaktır.³⁵⁹

Tüm bunların dışında, tek taraflı ekonomik zorlamalar nezdinde uluslararası hukukta doğrudan bir kuralın bulunmaması, doktrinde bu tedbirlerin hukuken yasaklanmadığına dair kategorik yaklaşımları da beraberinde getirmektedir. Örneğin Bogdanova'ya göre uluslararası hukukta tek taraflı ekonomik zorlamalara karşı genel bir yasağın olduğu söylenememektedir.³⁶⁰ Hagemeyer ise hedef devletlerin bu tedbirlere karşı tepkilerine odaklanmış, tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerine maruz kalan hedef devletlerin siyasi tarih boyunca genellikle söz konusu uygulayıcı devletlerin bu tedbirleri uygulamasına dair hakkını sorgulamadığından veya tartışmaya açmadığından bahisle bu ekonomik tedbirlerin kural olarak hukuka aykırı olmadıklarını belirtmiştir.³⁶¹ Ronzitti'ye göre ise BMGK'nin bir daimî üyesinin vetosu nedeniyle alınmayan yaptırım kararları yerine devletlerin ilgili hukuka aykırılığa cevaben tek taraflı zorlama tedbirlerin uygulanması hukuken kabul edilebilir niteliktedir.³⁶²

Tüm bunlar ışığında, tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuka uygun olup olmadıklarına dair doktrinde kesin bir duruşun olmadığı görülmektedir. Buna binaen, kanaatimizce bu tedbirlerin hukuki meşruiyeti uluslararası hukukun ilgili kuralları

³⁵⁹ Ruys, **a.g.e.**, s. 32.

³⁶⁰ Bogdanova, **a.g.e.**, s. 71.

³⁶¹ Hagemeyer, **a.g.e.**, s. 332. Nitekim yazar Türkiye veya Venezuela örneklerine bu noktada işaret etmektedir. Bu çerçevede yazara göre bu devletlerin üst düzey yetkilileri veya temsilcileri söz konusu ekonomik tedbirlere karşı durmak veya dayanmak gerektiğini vurgulayan açıklamalarıyla bu tedbirlerin dostane olmayan fakat meşru (en azından hukuka aykırı olmayan) tedbirler olduğunu örtülü olarak kabul etmektedir.

Tüm bunların yanında, yazara göre ise devletlerin ekonomik zorlayıcı tedbirleri uygulamalarının hukuka aykırılığına dair teamül hukuku kuralı gelişmemiştir; aksine bunların kural olarak izin verilen kurumlar olduğuna dair bir anlayışın yerleştiği söylenebilmektedir. Ayrıca yazar bu noktada bu ekonomik tedbirlerin meşruiyetine ilişkin olarak 1990'larda devlet egemenliği okulu (*state sovereignty school*), tarafsızlığa dayalı okul (*neutrality school*) ve yasaklayıcı okul (*prohibitionist school*) olmak üzere üç temel düşünce okulunun varlığına işaret etmektedir. Buna göre bunlardan ilki bu ekonomik tedbirlere isminden anlaşılabileceği üzere devlet egemenliğine dayalı olarak cevaz vermekteyken; üçüncü yaklaşım ise bu ekonomik zorlama tedbirlerini kural olarak hukuka aykırı olarak değerlendirmektedir. İkinci yaklaşımda ise ilk yaklaşımdakine benzer şekilde bu ekonomik tedbirlere cevaz verilmekteyse de üçüncü devletleri etkileyen ekonomik tedbirlerin hukuka aykırı olduğu belirtilerek sınırlı bir onay getirilmektedir. **A.g.e.**, ss. 330-331.

³⁶² Natalino Ronzitti, "Sanctions as Instruments of Coercive Diplomacy: An International Law Perspective", **Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law**, (Ed.) Natalino Ronzitti, Leiden: BRILL, 2016, s. 20.

ışığında her somut olayın da özellikleri gözetilerek tahlil edilmelidir. Devletlerin ise tek taraflı zorlamaları genellikle devlet egemenliği ile meşrulaştırılmaya çalışıldıkları bilinmektedir. Fakat devlet egemenliği tek başına sınırsız bir mefhum olmadığı için devletlerin tek taraflı zorlama yapmalarına dair mutlak bir özgürlüğünden bahsedilememektedir. Bu eksende, söz konusu kısım altında öncelikle tek taraflı ekonomik zorlamaların devletlerin egemen eşitliği ilkesi nezdindeki konumu irdelenecek; sonrasında ise bu tedbirlerin meşruiyetlerine ilişkin öne çıkan bazı genel kurul kararları kapsamında teamül hukukundaki görünüm ortaya konulacaktır.

1. Devletlerin Egemen Eşitliği İlkesi ve Tek Taraflı Ekonomik Zorlamaların Meşruiyeti

Uluslararası hukukun devletlerin rızasına dayanan yapısı, devlet egemenliğinin bu kapsamda merkezde olmasını beraberinde getirmektedir. Devlet egemenliğinin uluslararası sistemdeki en somut tezahürü ise devletlerin egemen eşitliği şeklinde olmuştur. Dolayısıyla devletlerin egemenliği ile devletlerin egemen eşitliği ilkesini birbirinden ayırmak pek mümkün değildir; bu iki kurum birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu nedenle, öncelikle devletlerin egemen eşitliği ilkesi içinde eriyen devlet egemenliği kavramından bahsedilmesi kanaatimizce daha yerinde olacaktır.

Devlet egemenliği mefhumunun, bu çalışmanın ilk kısmında tanımsal çerçevesi üzerinde durulan “güç” kavramı ile yakın ilişkisinin bulunduğu bilinmektedir. Zira egemenlik mefhumunun kendisinin, tarihsel ve fikrîsel manada ilişkili olduğu devlet kurumundan da önceye uzandığı bilinmektedir.³⁶³ Egemenlik kavramının doğuşuna kısaca bakıldığında, Orta Çağ’da özellikle Machiavelli’nin egemenlik anlayışında, büyük monarşilerle yönetilen Avrupa devletlerinin bu kompozisyonuna uygun olarak devletin başı olarak görülen kişiye indirgenen ve onda müşahhaslaşan bir yapıda tahayyül edildiği görülebilmektedir.³⁶⁴ Orta Çağ’da gücü elinde bulunduran dini

³⁶³ Guglielmo Verdirame, “Sovereignty”, **Concepts for International Law: Contributions to Disciplinary Thought**, (Ed.) Jean d’Aspremont & Sahib Singh, Cheltenham: Elgar Publishing, 2019, s. 827.

³⁶⁴ Mehmet Emin Büyük, “Machiavelli’den Grotius’e Egemenlik Kuramının ve Modern Devletler Hukukunun Gelişimi”, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, C. LXXX, S. 1, 2022, ss. 311-312.

otoritelerin zaman içinde sırasıyla, merkezi yönetimi güçlü devletlerle bu güçlerini paylaşımları ve sonrasında tamamen gücü bu devletlere bırakmaları ile devlet egemenliği kavramı, somut bir karşılığa ve sürekliliğe kavuşmuştur. Modern anlamda egemenliğin tanımsal çerçevesinin oluşumu ise temelde 16. yüzyıl düşünürü Jean Bodin'e dayandırılmaktadır. Bodin'in yaklaşımı Orta Çağ'daki egemenlik yaklaşımından farklılaşan yönleri sahiptir; zira Bodin egemenlik mefhumunu, onun kullanıcısı konumundaki yöneticilerden ayırtmış ve devlet aygıtı ile özdeşleşmiştir.³⁶⁵ Bu kapsamda Bodin, egemenlik mefhumunu devletin ana omurgasını oluşturan bir fonksiyon olarak değerlendirmiş ve bu anlayış eksenindeki egemenliğin, doğal hukuk kuralları dışında hiçbir üst otorite veya kuralla sınırlanamayacağını kabul etmiştir.³⁶⁶

Egemenlik kavramına dair bu teorik arka planda tanımsal çerçevenin bulunması da ayrıca zorluklara sebep olmaktadır; zira bu yönde teorik planda soyut olarak ifade edilen serbestinin ölçüsünün nasıl olacağı tartışmalıdır. Kaldı ki bu çalışmanın ilk bölümünde de üstünde durulduğu üzere, uluslararası sistemin doğası güçler dengesi ve ulusal çıkarlar mücadelesine dayalı olduğundan devletlerin egemenliklerini de bu ilişkinin bir yansıması olarak telakki ettikleri ve bu yönde davrandıkları görülmektedir. Bir başka deyişle egemenlik mefhumu, devletler açısından uluslararası çıkar mücadelesindeki en değerli silah konumunu almıştır. Bu durum bizi devletlerin “egemenler” olarak hiçbir denetime tabi olmaması gibi bir çıkarıma götürebiliyor olsa da uygulamadaki görünüm bunun tam tersi yönde gelişmiş ve gelişmek zorunda kalmıştır.³⁶⁷ Uluslararası hukukun esaslı ilkelerinden birini teşkil eden³⁶⁸ ve *jus cogens*³⁶⁹ niteliği haiz olduğu ifade edilen devlet egemenliğinin uluslararası hukukun

³⁶⁵ A.g.e, s. 316.

³⁶⁶ Uygun, a.g.e, s. 192.

³⁶⁷ Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 2.Kitap**, 11. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2017. ss. 18-19.

³⁶⁸ Divan tarafından bu husus *Nikaragua* kararında uluslararası hukukun özünün devlet egemenliği kavramına dayandığı şeklinde ifade edilmektedir. *Nikaragua Davası*, para 263. Ayrıca Divan, *Silahların Tehdit ve Kullanımının Hukuka Uygunluğuna Dair Danışma Görüşü*'nde (*Legality Of The Threat Or Use Of Nuclear Weapons*) de uluslararası hukukun temelini devlet egemenliği ve devletlerin rızalarına dayandığını belirtmektedir. *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, 1. C.J. Reports 1996, p. 226, para 21.

³⁶⁹ Samantha Besson, “Sovereignty” in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. 9., 2012, para 89.

çıkış noktasında kilit taşı konumunda bulunduğu ifade edilmelidir.³⁷⁰ Bu bağlamda devlet egemenliği kavramı, kısa ve öz olarak “*devletin, hukuksal açıdan başka bir dış ya da üstün iktidara bağlı olmadan ve yalnızca uluslararası hukuk kuralları ya da kendi kabul ettiği bağlantılarıyla sınırlanan, serbestçe karar verme yetkisi*”³⁷¹ olarak tanımlanabilecektir.

Devlet egemenliğinin, devletlerin tutum ve davranışları nezdinde çizdiği serbesti tek taraflı ekonomik zorlamalar için de büyük önem arz etmektedir. Zira yukarıda da değinildiği üzere, tek taraflı ekonomik zorlamaları dış politika aracı işleviyle aktif olarak kullanan devletler bu eylemlerini genellikle Lotus prensibi ışığında devlet egemenliği temeline dayandırmaktadır. Tek taraflı ekonomik zorlamalar ile hedef devletin de egemenlik unsurlarının zedelenmesinin söz konusu olabileceği göz ardı edilmemesi gereken bir noktadır.³⁷² Bu noktada, devletlerin egemenliklerinin birbirleri

³⁷⁰ Egemenliğin devletler açısından içkin bir sınırsızlığı ifade ettiğini öngören bir yaklaşımın, uluslararası hukuk kurumunu devlet egemenliği ile terazinin ayrı kefelerinde yorumlaması muhtemeldir. Nitekim, Pazarıcı’nın altını çizdiği üzere devlet egemenliği ile uluslararası hukuk kurumu arasındaki ilişkide iki ana görüş vardır. Bunlardan ilkinde göre devletlerin egemenliği baştan itibaren tam olup devletlerin kendi isteklerine binaen uluslararası hukuk kuralları ile bağlanmaları ve bir nev’i kendilerini sınırlamaları (*auto-limitation*) söz konusudur. Öte yandan doktrindeki baskın görüş ise egemenlik mefhumunu tam bir sınırsızlık olarak görmeyip uluslararası hukuk kuralları ile bağlı olma durumu nezdinde bir engel teşkil etmeyeceğini savunmaktadır. Pazarıcı, **2. Kitap**, s. 19.

Bu eksende diğer bir yaklaşım ise her iki mefhumun da işlevselliği üzerinden yorum yapmaktadır. Buna göre uluslararası hukukun bir anlam ifade edebilmesi için egemenliğe sahip devletlerin ortak rızası ile oluşmuş kurallar bütününe teşekkül etmesi gerekmektedir. Terazinin öteki kefesinde ise egemenliğin uluslararası düzlemde var olabilmesi için diğer egemenler ile birlikte ortak bir çerçeveye oturması gerekmektedir ki bu da egemenliğin varlığını uluslararası hukuk kuralları ile sınırlanmış olmasına bağlamaktadır. Besson, **a.g.e.**, para 31; Verdirame, **a.g.e.**, s. 832.

³⁷¹ Pazarıcı, **2. Kitap**, s. 20.

³⁷² Subedi, “The Status of Unilateral Sanctions”, s. 25; Abraham D. Sofaer & Thomas C. Heller, “Sovereignty: The Practitioners’ Perspective”, **Problematic Sovereignty Contested Rules and Political Possibilities**, (Ed.) S.D. Krasner, New York: Columbia University Press, 2001, s. 30. Bu kapsamda Adibi ve Habibi’nin çalışmasında belirtilen görüş de dikkat çekicidir. Yazarlara göre uluslararası düzlemde her ne kadar devletlerin ekonomi siyasetine dair egemen haklarının icrasında serbestilerinin bulunması asıl olan husus olsa da BM Şartı sistematğinde artık devletlerin ekonomik egemenliklerini diğer devletlerin egemenliklerine aykırı olacak şekilde kullanamayacakları kabul edilmektedir; zira böyle bir durum hakkın kötüye kullanılması teşkil edebilecektir. Devletlerin ekonomik güçlerini ve kapasitelerini diğer devletlerin egemen değerleri aleyhine kullanmamasına dair bu yükümlülükleri kısaca BM Şartı’nın negatif ekonomik yükümlülükleri olarak adlandırmak mümkündür. Akbar Adibi & Homayoun Habibi, “The Challenge Of The “economic Independence” and The “sovereignty Of States”: A review Of The Problem Of Legitimacy Of Economic Sanctions In The Reality Of The International Legal Order”, **Russian Law Journal**, Vol. V, N. 3, 2017, ss. 120-121. Burada uluslararası düzlemde devletlerin mutlak egemen olduğu söylenemeyecektir; zira her biri egemen olan devletler için egemenliklerinin sınırı, kendileri gibi egemen olan diğer devletlerin egemenliklerinin sınırlarına kadar sirayet etmektedir. Sofaer & Heller, **a.g.e.**, s. 30.

nezdindeki sınırlarını yansıtan başat unsurlardan biri de devlet egemenliğinin somut tezahürlerinden birini teşkil eden devletlerin egemen eşitliği ilkesidir.

Devletlerin egemen eşitliği ile devlet egemenliği arasında karşılıklı bir ilişki olduğunun altı çizilmelidir. Şöyle ki; egemen eşitliğin iki alt unsuru “egemenlik” ve “eşitlik” kavramlarıdır. Uluslararası hukukta egemen ve eşitlik kavramlarının organik bir bağ ile birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu kabul edilmektedir; zira eşitliğin egemenliğin doğal bir sonucu olduğu ifade edilmelidir. Kaldı ki; uluslararası hukukta egemenliğin üstün otorite olarak nitelenmesi, devletlerin eşitliğini beraberinde getirmektedir; zira her biri egemen olan devletlerin arasında egemenliğin tanımıyla uyumlu olan sonuç, bir hiyerarşi durumu değil, devletlerin egemen eşitliği durumudur.³⁷³ Dolayısıyla devletlerin egemen eşitliğinin, devlet egemenliğinin mantıksal bir uzantısını teşkil ettiği söylenebilmektedir.³⁷⁴

Devletlerin egemen eşitliği, devletlerin nüfus, coğrafya veya ekonomik kapasite gibi dış unsurlar bakımından değil, egemen birer özneler olarak uluslararası toplum nezdindeki eşitliğini ifade etmektedir.³⁷⁵ Bu ilke BM Şartı 2(1) hükmünde de vurgulandığı üzere BM ile oluşturulan tüm sistemin üzerine kurulduğu bir başat ilke

³⁷³ Hans Kelsen, “The Principle of Sovereign Equality of States as a Basis for International Organization”, *The Yale Law Journal*, Vol. 53, N. 2, 1944, s. 207; Pazarcı, **2. Kitap**, s. 22. Uluslararası sistemde “iç egemenlik” (*internal sovereignty*) ve dış egemenlik (*external sovereignty*) kavramları devlet egemenliğinin iki ayrı yüzünü oluşturmaktadır. Egemenliğin bazı alt çeşitlerine dair farklı bir sınıflandırma için bkz. Stephen D. Krasner, **Sovereignty: Organized Hypocrisy**, Princeton: Princeton University Press, 1999, ss. 3-5. Buna göre iç egemenlik devletlerin uluslararası düzlemin dışında kalan münhasır düzenleme alanına tekabül etmekteyken dış egemenlikleri devletlerin bu düzlemde eşit hak ve yükümlükler çerçevesinde değerlendirilmesini ifade etmektedir. Buna binaen iç egemenlik son merci konumunda olabiliyorken dış egemenlik ancak ve ancak diğer egemenler ile eşitlik halinde son merci olmayı ifade etmektedir; zira böylesi bir düzlemde devletlerin dış egemenlikleri ancak eşitlik halinde var olmalarına müsaade etmektedir. Besson, **a.g.e.**, para 70.

³⁷⁴ Alex Ansong, “The Concept of Sovereign Equality of States in International Law”, **GIMPA Law Review**, Vol. II, N. 1, 2016, s. 26.

³⁷⁵ Yasin Öztürk, “Uluslararası Hukukta Devletlerin Egemen Eşitliği Kavramının Jus Cogens Niteliği”, **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**, C. XLII, S. 1, 2017, s. 43; Shaw, **a.g.e.**, ss. 163-164; Pazarcı, **2. Kitap**, s. 22. Devletlerin egemen eşitliği ilkesi bağlamında hukuki eşitlik ile siyasi eşitlik arasındaki farkın aydınlatılması gerekmektedir; zira devletlerin bazı iç ve dış parametreler bakımından farklı konumda bulunmaları, devletlerin egemen eşitliğinin anlamsızlığı gibi bir çıkarımı da beraberinde getirme tehlikesini barındırmaktadır. İşte bu noktada devletlerin siyaseten farklı mertebelerde bulunması ile hukuki eşitliklerini ifade eden egemen eşitlik ilkesi ayrımı bu yönde bir çıkarımın önüne geçecektir. Devletlerin egemen eşitliği, siyaseten eşit olsun ya da olmasın tüm devletlerin uluslararası hukuk kuralları önünde eşit bulunması manasına gelmektedir.

Ayrıca hukuki eşitlik ile siyasi eşitlik arasındaki fark, USAD’ın *Arnavutluk’ta Azınlık Okulları Danışma Görüşü*’nde (*Advisory Opinion on Minority Schools in Albania*) da vurgulanmıştır. P.C.I.J, *Advisory Opinion on Minority Schools in Albania*, 6 April 1935, Serie A/B, No. 64, s. 19.

pozisyonundadır. Öte yandan, devletlerin egemen eşitliği ilkesinin, devlet egemenliği dışındaki ikinci alt bileşeni olan “devletlerin eşitliği” kavramının kapsamının da aydınlatılması önem arz etmektedir. Bu noktada, devletlerin uluslararası hukuk önünde eşit hak ve yükümlülükler sahip olma yönünden mi yoksa bu hak ve yükümlülükler sahip olma kapasitesi veya imkânı yönünden mi eşit sayıldığı tartışılmıştır. Burada devletlerin eşit hak ve yükümlülükler sahip olmaları da devletlerin yine bu yöndeki kapasitelerine bağlıdır; buna binaen doktrinde egemen eşitlik ilkesindeki eşitlik kavramının “eşit hak ve yükümlülükler sahip olma kapasitesi açısından eşitliği” şeklinde olduğu kabul edilmektedir.³⁷⁶ Bu çerçevede, devletlerin egemen eşitliğinin “uluslararası hukuk önünde eşitlik” ve “hak ve yükümlülükler sahip olma kapasitesi bakımından eşitlik” olmak üzere iki alt kaydı içerdiği söylenebilmektedir.³⁷⁷

Tek taraflı ekonomik zorlamalara serbesti tanıyan Lotus prensibi temelli yaklaşımda göz ardı edilen asıl husus, devletlerin egemen eşitliğine dayalı uluslararası arenada bu egemenliklerin de doğal sınırlarının var olduğudur. Bu noktada, kanaatimizce devletlerin egemen eşitliği ilkesinin tek taraflı ekonomik zorlamalar nezdindeki uygulaması, temel olarak bu ilkenin ilişkili ve alt unsuru olan içişlerine karışma yasağı esasında oluşacaktır. Kaldı ki; tek taraflı zorlamaların hukuka uygunluğuna dair tartışmanın genellikle Lotus prensibine dayalı geniş devlet egemenliği anlayışı ve içişlerine karışma yasağının uluslararası hukuktaki aktif konumu etrafında döndüğü belirtilmelidir.³⁷⁸ Buna binaen tek taraflı ekonomik zorlamaların devletlerin egemen eşitliği ilkesi nezdinde meşruiyetinin incelenmesi, kısaca bahsi geçen içişlerine karışma yasağı ışığında yapılacaktır.

Devletlerin egemen eşitliği, uluslararası sistemdeki eşit aktörler olarak devletleri birbirinin eylemleri nezdinde de koruma işlevine sahiptir. Bu işlevin bir tezahürü ise içişlerine karışma yasağı olmaktadır; zira içişlerine karışma yasağı, devletlerin egemen eşitliği ilkesinin bir uzantısını ve yansımasını teşkil etmektedir.³⁷⁹ Nitekim bu husus

³⁷⁶ Metin Çelik, **Devletlerin Egemen Eşitliği: Bir Uluslararası İlişkiler Miti**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2017, ss. 205-206.

³⁷⁷ **A.g.e.**, s. 228; Shaw, **a.g.e.**, s. 164; Ansong, **a.g.e.**, s. 26.

³⁷⁸ Hofer, **a.g.e.**, s. 180.

³⁷⁹ Keskin, **a.g.e.**, s. 102; Pazarcı, **2. Kitap**, s. 23; Hagemeyer, **a.g.e.**, s. 97; Öztürk, **a.g.e.**, s. 44.

Nikaragua kararında Divan tarafından da açıkça kabul edilmiştir.³⁸⁰ Ayrıca içişlerine karışma yasağı, devlet egemenliği ilkesinin somutlaşmasını sağlayan yegâne unsurlardan birini teşkil etmektedir; bu münasebetle içişlerine karışmama ilkesinin hukuki varlık sebebi (*raison d'être*) devlet egemenliğini korumaktır.³⁸¹ Gerçekten de anarşinin hâkim olduğu bir uluslararası sistemde egemen eşitlik ve buna bağlı olarak içişlerine karışma yasağı kurumları, devletler açısından bir koruyucu şemsiye vazifesi de görebilecektir. Bu eksende düşünüldüğünde, içişlerine karışma yasağının devletlerin egemenlikleri önündeki doğal sınırlardan birini temsil ettiği ifade edilmelidir.³⁸² Zira her devletin egemenliği bir diğer devletin egemenliğinin sınırlarını aşmayacak şekilde kullanılmalıdır; bu durum da devlet egemenliğinin her durumda içişlerine karışma yasağı ilkesi ile dengeleniyor olmasını gerektirmektedir.³⁸³

İçişlerine karışma yasağı BM Şartı'nın 2(7) hükmünde düzenleme altına alınmıştır:

“Birleşmiş Milletler örgütü ve üyeleri, 1. maddede belirtilen amaçlara ulaşmak üzere aşağıdaki ilkelere uygun biçimde hareket edeceklerdir:

7. İşbu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletlere herhangi bir devletin kendi iç yetki alanına giren konulara müdahale yetkisi vermediği gibi, üyeleri de bu türden konuları işbu Antlaşma uyarınca bir çözüme bağlamaya zorlayamaz; ancak, bu ilke VII. Bölümde öngürülmüş olan zorlayıcı önlemlerin uygulanmasını hiçbir biçimde engellemez.”

³⁸⁰ *Nikaragua Davası*, para 202.

³⁸¹ Philip Kunig, “Prohibition of Intervention” in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, para 9; Keskin, **a.g.e.**, s. 106. Bu noktada Schwarzenberger'e göre BM Şartı 2(1)'de kendisine yer bulan egemen eşitlik ile 2(7) hükmündeki içişlerine karışmama ilkesi arasındaki ilişki, teori ile pratik ilişkisi gibi yorumlanmalıdır; zira yazara göre BM Şartı 2(7)'deki içişlerine karışmama ilkesi devletlerin egemen eşitliğinin uygulamaya yansımaları teşkil etmektedir. Georg Schwarzenberger, **International Law: International law as Applied by International Courts and Tribunals**, Volume III: International Constitutional Law, London: Steven & Sons Limited, 1957, ss. 211-212. Aktaran Çelik, **a.g.e.**, s. 233.

³⁸² Besson, **a.g.e.**, para 126.

³⁸³ White & Abass, **a.g.e.**, s. 519.

Bu hükmün lafzından da görüleceği üzere, burada aslında kısıtlanan husus, BM'nin bir örgüt olarak üyelerin içişlerine karışma durumudur. Her ne kadar bu hükümde böyle bir yol izlenmiş olup doğrudan devletler arası içişlerine karışma yasağına atıf yapılmamış ise de 2(7) hükmünün Şart'ın 2(1) hükmünde bulunan devletlerin egemen eşitliği hükmü ile beraber okunması halinde devletler arası ilişkilerde de böyle bir yükümlüğün olduğuna rahatça ulaşmak mümkündür.³⁸⁴ Kaldı ki; Divan da *Nikaragua* kararında bu yasağın, teamül hukuku kuralı teşkil ettiğini açıkça zikretmiştir.³⁸⁵ Bu yasağın *jus cogens* niteliği ise doktrinde tartışmalıdır.³⁸⁶

İçişlerine karışma yasağı, temelinde aynı egemenlik kavramında olduğu gibi Vestfalyan düzenin bir mirası³⁸⁷ olarak uluslararası sisteme entegre olmuş ve zaman içinde gelişim göstermiştir.³⁸⁸ İçişlerine karışma yasağının kapsamı ise Divan'ın ve BM Genel Kurulu'nun kararları ile doldurulmaya çalışılmıştır. Bu noktada, bazı hukuki belgelerin ön plana çıktığı da ifade edilmelidir. Bu hukuki belgeler arasında 1965 tarihli ve 2131 sayılı (XX) Devletlerin İç İşlerine Karışmanın Yasaklanması ve Bağımsızlık ve Egemenliklerinin Korunması Bildirisi³⁸⁹ (1965 Bildirisi), Genel

³⁸⁴ Osoff, **a.g.e.**, s. 300. Nitekim BM Şartı'ndan önce de 1933 Montevideo Sözleşmesi'nin 8. maddesinde bu yasağa değinilmiştir. İlgili hüküm şu yöndedir:

“Hiçbir devlet, diğer bir devletin iç veya dış işlerine müdahale etme hakkına sahip değildir.”

³⁸⁵ *Nikaragua Davası*, para 212.

³⁸⁶ Birtakım yazarlar, içişlerine karışma yasağının *jus cogens* bir kural olduğunu savunmaktadır. Ravinda Pratap, “Sovereign Economic Freedom and Interests of Other States”, **India and International Law**, (Ed.) Bimal N. Palet, Koninklijke: Brill, 2005, s. 137; Kunig, **a.g.e.**, para 7. Jamnejad ve Wood'un makalesinde ise yazarlar bu yasağın teamül hukuku teşkil ettiğine şüphe olmasa da *jus cogens* bir kural olmadığı savunmaktadır. Maziar Jamnejad & Michael Wood, “The Principle of Non-intervention”, **Leiden Journal of International Law**, Vol. 22, N. 2, s. 358.

³⁸⁷ İçişlerine karışma yasağının Vestfalyan düzenin bir mirası olduğu bilinen bir husus ise de Vestfalya Andlaşması ile oluşan uluslararası düzenin kararlı bir içişlerine karışma yasağını uygulamada getirmiş olduğu söylenememektedir. Zira Vestfalyan düzen dini temelli içişlerine karışma durumlarını bertaraf etmiş olsa da politik temelli karışma durumlarını önleyememiştir ve böylece dini temelli karışmalar yerini politik temelli karışmalara bırakmıştır. Wilhelm G. Grewe, **The Epochs of International Law**, (Çev.) M. Byers, New York: De Gruyter, 2000, s. 332.

³⁸⁸ İçişlerine karışmama ilkesinin ilk çıkış noktası 1823 tarihli Monroe Doktrini olmuştur. Pazarıcı, **2. Kitap**, s. 23. Monroe Doktrini'nde dönemin ABD Başkanı James Monroe'nun, Avrupalı devletlerin hegemonik dış politika faaliyetlerine yönelik Batı Yarımküre'ye yapılacak herhangi bir müdahaleye karşı olduğunu beyan etmesi, içişlerine karışmama ilkesinin devlet uygulamasındaki en erken örneklerinden birisi olarak gösterilmektedir. Monroe Doktrini ile kendi yarımküresinde bölgesel istikrarın sağlanmasını hedefleyen ABD, sonrasında doktrin çerçevesinde belirttiği içişlerine karışmama ilkesine kendisi uymamış; Latin Amerika devletlerine müdahale etmeyi kendisine ayrı bir hak olarak görmüştür. Buna binaen ise Latin Amerika devletlerinde içişlerine karışmama ilkesinin geniş yorumuna dair bir eğilim oluştu. Fakat prensibin hukuki belgelere yansması ancak 20. yüzyıldaki Montevideo Sözleşmesi ile başlamıştır. Helal, **a.g.e.**, s. 51.

³⁸⁹ UN General Assembly, Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty, 21 December 1965, A/RES/2131(XX). <https://www.refworld.org/docid/3b00f05b22.html> (12.08.2022) Bu kararın ilk maddesinde içişlerine karışma eylemlerinin kapsamı oldukça geniş tutulmuştur:

Kurul'un 1981 tarihli ve 36/103 sayılı Devletlerin İçişlerine Karışmanın ve Müdahalenin Kabul Edilmezliği Bildirisi³⁹⁰ (1981 Bildirisi), 1974 tarihli ve 3281 sayılı Devletlerin Ekonomik Hak ve Yükümlülükleri Şartı³⁹¹ (1974 Şartı) ve 1970 tarihli Dostça İlişkiler Bildirisi sayılabilmektedir.³⁹²

İçişlerine karışma yasağının en kapsamlı ifadesi Divan'ın *Nikaragua* kararında ortaya konmuştur. Divan, kararında, bu yasağı ABD'nin *Nikaragua* aleyhine devlet-dışı unsurlara yaptığı destek ve ilgili uyuşmazlığın çözümü kapsamında irdeleyeceğini belirttiikten sonra yasağın içeriğine dair ifadelerde bulunmuştur:

“Bu bağlamda, Divan, genel olarak kabul edildiği şekilleri açısından, işbu ilkenin, her Devletin veya Devlet gruplarının diğer Devletlerin iç veya dış işlerine doğrudan ya da dolaylı müdahale etmesini yasakladığına işaret etmektedir. Yasaklanan müdahale, her bir Devlete Devletin egemenliği ilkesi gereğince özgür karar almasına izin verilen konulara uygun olmalıdır. Bu konulardan bir tanesi, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel sistemin tercihi ve dış politikanın oluşturulmasıdır.

“1. Hiçbir devletin, hangi nedenle olursa olsun, başka bir devletin iç ya da dış işlerine doğrudan ya da dolaylı olarak karışma hakkı yoktur. Bunun sonucu olarak, silahlı karışma ve diğer karışma biçimleri veya devletin kişiliğine veya siyasi, ekonomik ve kültürel unsurlarına karşı tehdit girişimleri kınanmaktadır” 1965 Bildirisi'nin çevirisi için bkz. Keskin, **a.g.e.**, ss. 222-224.

Fakat kabul edildiği dönemde daha çok Latin Amerika ve Sovyet Bloğu ülkeleri tarafından savunulan bu kararın, Genel Kurul'da özellikle uluslararası siyaset meselelerinin görüşüldüğü Birinci Komite'de yani devletlerin politikasına dair alt birimde görüşülerek bir metin haline getirilmiş olması, metnin hukuki arka planını zayıflatmaktadır. ABD söz konusu deklarasyona dair olumlu yönde oy kullanmasına rağmen buna dair çalışmalar sırasında ABD temsilcisi deklarasyonu hukuki bir metinden çok “siyasi bir temenni” olarak gördüklerini açıkça belirtmiştir. UN General Assembly, Summary record of the 1423rd meeting in 1st Committee, 20 December 1965, A/C.1/SR.1423, s. 436. <https://legal.un.org/avl/Documents/Scans/AC%201%20SR.1423.pdf> (12.08.2022)

³⁹⁰ UN General Assembly, Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States., 9 December 1981, A/RES/36/103. <https://www.refworld.org/docid/3b00f478f.html> (12.08.2022) Bu kararda içişlerine karışma yasağı daha ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu kapsamda, “hiçbir devletin veya devlet grubunun bir diğer devletin içişlerine veya dışişlerine herhangi bir surette ve herhangi bir nedene göre karışma hakkına sahip olmadığı” zikredilmiştir. Bu kararın Avustralya, Kanada, Fransa, Almanya, Hollanda, İngiltere ve ABD gibi devletler tarafından kabul edilmemiş olduğunun altı çizilmelidir.

³⁹¹ UN General Assembly, Charter of Economic Rights and Duties of States, 6 November 1974, A/RES/3281. <https://www.refworld.org/docid/3b00f19120.html> (12.08.2022) Bu kararın içerisinde devletlerin ekonomik yükümlülükleri arasında içişlerine karışma yasağı da açıkça zikredilmiştir. Kararın çevirisi için bkz. T.C Adalet Bakanlığı BM Enformasyon Merkezi (UNIC-Ankara), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020095554bm_34.pdf (13.08.2022)

³⁹² Bunların yanında 1975 tarihli Helsinki Nihai Senedi (Helsinki Final Act) VI. maddesinde, Afrika Birliği Örgütü Şartı (Charter of the Organization of African Union) III. maddesinde ve Amerikan Devletleri Örgütü Şartı'nda (Charter of the Organization of American States) 19. maddesinde de içişlerine karışmama ilkesine vurgu yapılmıştır.

Özgür kalması gereken adı geçen tercihler bakımından zorlama/baskı yöntemleri kullanıldığında, müdahale hukuka aykırı olacaktır.”³⁹³

Görüldüğü üzere, Divan bu hükmünde her ne kadar içişlerine karışma yasağının diğer hukuki metinlere göre en tatmin edici tanımını vermiş olsa da çizdiği tanımsal çerçeve hala soyut kalmıştır. Bu nedenle, doktrinde tartışma konusu olan “müdahale” (*intervention*) ve “karışma” (*interference*) ibarelerinin ayırımına da değinmek gerekmektedir. Genelde doktrin ve devlet uygulamaları nezdinde bu iki kavram arasında bir ayırma gidilmeden birbiri yerine kullanılıyor olsa da doktrinde bu iki ibarenin birbiri ile ilişkili olmalarına rağmen farklı çerçeveleri temsil ettiği de dile getirilmektedir. Örneğin, Raynova’ya göre “müdahale” kavramı, “karışma” kavramına göre daha yoğun şiddet içeren eylemleri ifade etmekte ve buna binaen “müdahale” kavramının “karışma” kavramına göre daha kapsamlı olduğu çıkarımına varmaktadır.³⁹⁴ Gerçekten de içişlerine karışmama ilkesinin getirdiği yasağın kapsamına ilişkin Batılı devletlerin tarihsel süreç içindeki genel görüşü, kavramın BM Şartı 2(4)’ün içeriğine paralel olarak yalnızca “kuvvet” ve “kuvvet kullanımı” içeren eylemleri kapsadığı yönünde iken bu eylemlerin genelde muhatabı olmuş küçük devletler içişlerine karışmama ilkesinin kapsamına her türlü siyasi ve ekonomik baskı yöntemlerini de dahil etme taraftarı olmuşlardır.³⁹⁵ Kanaatimizce böyle bir ayırma gerek bulunmamaktadır; zira Divan’ın *Nikaragua* kararındaki duruşundan görüleceği üzere, BM Şartı 2(4)’te ifade edilen “kuvvet” kavramından başkaca bir şeyi işaret eden bir “karışma” kavramının varlığı anlaşılmaktadır ve içişlerine karışma yasağı bu duruma binaen şekillenmiştir.³⁹⁶ Kaldı ki BM Şartı 2(7) ile ifade edilen karışma

³⁹³ *Nikaragua Davası*, para 205. Kararın ilgili kısmının çevirisi için bkz. Aksar, **Temel Metinler ve Davalarla Uluslararası Hukuk**, s. 480.

³⁹⁴ Denitsa Raynova, “Towards a Common Understanding of the Non-Intervention Principle”, Workshop Report, **European Leadership Network**, 2017, s. 2.

³⁹⁵ Helal, **a.g.e.**, ss. 56-57. Raynova da müdahale ile karışma kavramlarını ayırtıran görüşüne destek olarak Helsinki Nihai Senedi’nin içişlerine karışma yasağı ile ilgili kısmının Rusça ve Batılı dillerdeki çevirilerinden oluşan farka dikkat çekmektedir. Buna göre yazar, metnin aslında “*intervention*” ibaresi kullanılmaktayken Rusça metinde siyasi ve ekonomik eylemleri de içeren bir terim kullanıldığının altını çizmiştir. Raynova, **a.g.e.**, s. 2.

³⁹⁶ Dire Tladi, “The Duty Not to Intervene in Matters within Domestic Jurisdiction”, **The UN Friendly Relations Declaration at 50: An Assessment of the Fundamental Principles of International Law**, (Ed.) Jorge E. Viñuales, Cambridge: Cambridge University Press, 2020, s. 91; Helal, **a.g.e.**, ss. 59-60. Doktrinde *Nikaragua* kararında geçen “doğrudan ya da dolaylı müdahale” ibaresine atfen doğrudan yapılan eylemlerin “müdahale” olarak ifade edilebileceği ve dolaylı yapılan eylemlerin ise karışma olarak ifade edilebileceği de savunulmaktadır. Dolayısıyla bu görüşe göre böylesi bir kavramsal ayırma gerek bulunmamaktadır; zira içişlerine karışmama ilkesi her iki durumu da kapsamına almaktadır. Abu Saleh MD Mahmudul Hasan, “Uluslararası Hukukta Devletlerin İçişlerine Karışmama İlkesinin

durumlarının, BM Şartı 2(4) nezdindeki “kuvvet kullanımı” ve “kuvvet kullanma tehdidi” durumlarına göre daha geniş kapsamlı olduğu söylenmelidir; zira aksine bir kabul, BM Şartı’nın iki ayrı hükmünü de tamamen aynı noktaya çıkaracaktır.³⁹⁷ Tüm bunlardan ötürü bu çalışma kapsamında “içişlerine karışma yasağı” veya “içişlerine karışmama ilkesi” şeklinde ibareler tercih edilecek olup “müdahale” kavramı üzerinden bir ayrıma gidilmeyecektir.

İçişlerine karışmama ilkesinin ihlalinin ne surette oluşacağının irdelenmesi, tek taraflı ekonomik zorlamaların bu yasak nezdindeki pozisyonunun tayin edilmesini kolaylaştıracaktır. Divan, *Nikaragua* kararında ne derecede veya nasıl bir zorlamanın içişlerine karışmama ilkesinin ihlalini oluşturacağını cevapsız bırakmıştır. İçişlerine karışmama ilkesi kapsamında uluslararası hukuka aykırı bir durumdan bahsedebilmek için iki unsurun varlığı önemlidir. Bunlardan ilki hedef devletin egemenliğinden ileri gelen serbestçe karar verebileceği bir hususta “karışma”nın mevcut olması iken ikincisi bu “karışma”nın zorlama içerecek şekilde yapılmış olmasıdır.³⁹⁸ Bu noktada da ana iki unsur olan “karışma” ve “zorlama” mefhumlarının çerçevesinin çizilmesi gerekmektedir.

İçişlerine karışma yasağı bakımından ne tür eylemlerin bu ilkenin ihlali sonucunu doğuracağının belirlenmesi önem arz etmektedir. Zira her ne kadar içişlerine karışmama ilkesinin kendisinin teamül hukukunun bir parçası olduğu şüphesiz olsa da içeriğinin teamül hukukundaki konumu tartışmalıdır ve bunun en önemli sebebi, “karışma” kavramının kapsamındaki belirsizliklerdir.³⁹⁹ İçişlerine karışmama

İncelenmesi: Bangladeş Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2021, s. 57. Tüm bunlar ışığında yorum yapıldığında, uluslararası düzlemde iş birliği zeminlerinin artması ve globalleşmenin etkisiyle “karışma” kavramının askeri kuvvet kullanımlarının dışındaki eylemleri de kapsayan güncel ve geniş yorumu günümüzde artık kabul edildiğinin altı çizilmelidir. Kunig, **a.g.e.**, para 6.

³⁹⁷ Hagemeyer, **a.g.e.**, s. 99. Ronzitti’ye göre de BM Şartı’nın ihdasından sonra getirilen kuvvet kullanma yasağı ile kuvvet kullanımları veya kuvvet kullanım tehditleri yeterince kapsamlı bir şekilde hukukun dışına itilmiş olduğundan içişlerine karışmama ilkesinin bu hususta bir misyonu bulunmamaktadır. Bu çerçevede yazara göre içişlerine karışmama ilkesinin yasakladığı eylemler, BM Şartı 2(4) kapsamında “kuvvet” veya “kuvvet kullanım tehdidi” ile sınırlı tutulmamalıdır. Fakat yazar bu minvaldeki tüm eylemlerin de tespitinin zor olduğunun ayrıca altını çizmektedir. Ronzitti, **a.g.e.**, s. 4. Kanaatimizce de BM Şartı 2(4) anlamında kuvvet kullanımı veya kuvvet kullanım tehdidi içeren bir eylem, aynı zamanda Şart’ın 2(7) hükmünü de ihlal edecektir.

³⁹⁸ Jamnejad & Wood, **a.g.e.**, s. 347; Hagemeyer **a.g.e.**, s. 97.

³⁹⁹ Niki Aloupi, "The Right to Non-intervention and Non-interference." **Cambridge Journal of International and Comparative Law**, Vol. IV, N. 3, 2015, s.570; Helal, **a.g.e.**, s. 55.

ilkesinin nesnel boyutu olarak da nitelenebilecek olan “karışma” kavramı, *Nikaragua* kararında çizilen portreye göre “devletlerin egemenlikleri gereğince özgür karar almalarına izin verilen konulara” ilişkin eylemlerde bulunulmasını ifade etmektedir. Nitekim doktrinde de “karışma” hali, bir devlet tarafından diğerine karşı bazı politika değişikliklerini sağlamak amacıyla uygulamaya soktuğu zorlayıcı yöntemler olarak algılanmaktadır.⁴⁰⁰ Bu noktada, karışma eyleminin hedef devlet üzerinde etkisinin bulunduğu alan ise uluslararası hukuk doktrininde *domaine réservé* (mahfuz alan) olarak da ifade edilen devletlerin kendi münhasır egemenlik alanlarına tekabül etmektedir.⁴⁰¹

Domaine réservé mefhumunun içeriği doğası gereği uluslararası hukukun doğrudan kapsamına giremediğinden söz konusu kavramı tanımlarken negatif tanımlama yoluna başvurmak gerekmektedir; bu durum da kavramın tanımsal çerçevesinin sağlıklı bir biçimde çizilmesini zorlaştırmaktadır.⁴⁰² Bu kavramın, devlet egemenliğinin bir yansıması olduğu kabul edilmektedir.⁴⁰³ Kaldı ki Uluslararası Sürekli Adalet Divanı’nın (USAD) *Tunus ve Fas ile İlgili Uyraklık Kararnameleri* Danışma Görüşü’nde de *domaine réservé* ile ulusal yetki (*domestic jurisdiction*) kavramları birbirlerinin yerine geçecek şekilde kullanılmıştır.⁴⁰⁴ USAD’a göre bir hususun devletin münhasır yetki alanında olup olmadığı uluslararası hukukun zaman içindeki değişim ve dönüşümüne göre de yeniden şekillenebilmektedir.⁴⁰⁵ *Domaine réservé* kavramı, içişlerine karışma yasağı özelinde temel olarak *Nikaragua*

⁴⁰⁰ Jamnejad & Wood, **a.g.e.**, ss. 347-348.

⁴⁰¹ Hagemeyer, **a.g.e.**, s. 97. Bunun dışında doktrinde karışmanın geniş ve dar anlamından da bahsedilmektedir. Keskin’in tanımlamasına göre geniş anlamıyla karışma, “bir devletin ulusal yetkisine giren bir konunun tartışılmasını, görüşülmesini, incelenmesini, araştırılmasını ve bu konular üzerinde tavsiyelerde bulunulmasını” ifade etmektedir. Dar anlamıyla karışma ise bir devletin içişlerine veya dışişlerindeki faaliyetlerine zorlayıcı müdahaleler yoluyla tutum değişikliği başta olmak üzere ilgili devlet nezdinde değişikliklere sebep olmayı ifade etmektedir. Keskin **a.g.e.**, s. 103

⁴⁰² Ossoff, **a.g.e.**, s. 306.

⁴⁰³ Katja S Ziegler, “Domaine Réservé” in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, para 1.

⁴⁰⁴ P.C.I.J., *Advisory Opinion on Nationality Decrees Issued in Tunis and Morocco*, 7 February 1923, Serie B, No. 4, s. 23.

⁴⁰⁵ USAD’ın hükmünde Divan bunu şöyle ifade etmektedir: “Belirli bir konunun bir devletin münhasır alanına girip girmediğinin bilinmesi sorunu özü itibariyle izafi (relative) bir sorundur. Bu, uluslararası ilişkilerin gelişmesine bağlıdır” Çeviri için bkz. Pazarcı, **2. Kitap**, s. 80.

kararındaki ibareye atfen “bir devletin siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel sistemini serbestçe seçme ve dış politikasını şekillendirmesi” olarak anlaşılabilmektedir.⁴⁰⁶

İçişlerine karışma yasağının bir diğer sacayağı ise zorlama kavramıdır.⁴⁰⁷ İçişlerine karışmama ilkesinin yöntemi olarak da nitelenebilecek olan zorlama kavramının içeriği, bu çalışmanın ilk bölümünde de belirtildiği üzere belirsizdir. Bu hususta, içişlerine karışma yasağının ihlalini oluşturacak derecedeki zorlamanın nasıl olacağı da önem arz etmektedir. Hedef devlet nezdinde bir karışma durumunun varlığından söz edebilmek için uygulayıcı devlet tarafından belirli bir düzeye ulaşmış zorlamanın mevcudiyeti gereklidir; zira karışma kavramının özü, zorlama mefhumuna kendisidir. Ayrıca buna ek olarak bu zorlama hedef devlette bir politika değişikliğine yol açacak şekilde olmalıdır.⁴⁰⁸ Burada içişlerine karışma yasağını ihlal edecek boyuttaki zorlamanın ölçüsünün tayinine ilişkin olarak genel bazı kriterlerin belirlenmesi, her somut olayın özelliklerinin farklılık arz etmesinden ötürü kanaatimizce zor olacaktır.⁴⁰⁹ Bu yüzden doktrinde de ifade edildiği üzere Dostça

⁴⁰⁶ Tzanakopoulos, “The Right to Be Free from Economic Coercion”, s. 619. Abi Saab bunu kısaca devletin kendi kendini örgütleyebilme (self-organization) olarak adlandırmaktadır. Georges Abi-Saab, “Some Thoughts on the Principle of Non-intervention”, **International Law: Theory and Practice – Essays in Honour of Eric Suy**, (Ed.) Karel Wellens, Hague: Kluwer, 1998, s. 229.

⁴⁰⁷ Nikaragua kararında belirtilen çerçeveye göre içişlerine karışma yasağının ihlali açısından karışma ve zorlama olmak üzere iki katmanlı bir perspektif sunulmaktadır. Fakat doktrinde bu noktada tek katmanlı yaklaşımların da bulunduğu ifade edilmelidir. Bu yaklaşımlara göre devletlerin “serbestçe seçme alanlarına ilişkin her türlü girişim” içişlerine karışmama ilkesinin ihlalini teşkil edecektir. Örneğin, Tzanakopoulos’a göre “zorlama” kavramı, “karışma” kavramı ile eşdeğerdir; buna binaen hedef devletin egemenlik alanına ilişkin her türlü girişim, zorlama ve eş anlamlısı olarak karışma teşkil edecek ve içişlerine karışma yasağını ihlal eden hukuka aykırı bir durum oluşturacaktır. Antonios Tzanakopoulos, “The Right to Be Free from Economic Coercion”, **Cambridge Journal of International and Comparative Law**, Vol. 4, 2015, s. 623. Criddle’a göre ise hedef devletin egemen yetkinliklerini yabancı devletin yabancı kontrolüne tabi kılan herhangi bir girişim, içişlerine karışmama ilkesinin ihlalini teşkil edecektir. Evan J. Criddle, “Humanitarian Financial Intervention”, **EJIL**, Vol. 24, N. 2, 2013, s. 591.

⁴⁰⁸ Jamnejad & Wood, **a.g.e.**, s. 348; Kunig, **a.g.e.**, para 5. Ohlin’e göre ise ilgili eylemin, içişlerine karışmama ilkesini ihlal eder nitelikte olması için hedef devlet nezdinde bir davranış veya tutum değişikliğine yol açmış olması ve normal şartlarda o devletin yapmayacağı bir davranışa sevk edilmesine bağlıdır. Fakat yazar bu ulaştığı sonuca göre doğası gereği zorlayıcı olabilen misillemelerin de bu kapsama gireceğini belirterek bu çıkarımın uluslararası hukuk nezdinde pek kabul görmeyebileceğine de işaret etmektedir. J.David Ohlin, “Did Russian Cyber Interference in the 2016 Election Violate International Law?”, **Texas Law Review**, Vol. 95, 2017, s. 1592.

⁴⁰⁹ İçişlerine karışma yasağını ihlal edecek boyuttaki zorlamaların tayininde genel ve soyut kriterler belirlenmesi noktasında doktrinde üç ayrı yorumun olduğu belirtilmelidir. Bu üç ayrı yoruma bakıldığında, kendi içinde hedef devlet üzerinde kullanılan zorlama araçlarına ve bunların hedef devlette bıraktıkları etkiye eğilen nesnel (objektivist) yorum taraftarlarına karşın zorlama ile hedef devlet nezdinde uygulayıcı devletin amaç ve niyetlerine eğilen öznel (sübjektivist) yorumun bulunduğu görülmektedir. Üçüncü yorum ise bu ikisinin de ortak özelliklerini içeren karma yorum olmaktadır. İki yorumu da eksik bulan bu karma yoruma göre ise ilgili tedbirin yoğunluğu ve ilgili hedef devlet üzerindeki etkisi, ilgili tedbirin hedef devlet üzerindeki amacı ile ilgili tedbir arasındaki ilişki, ilgili

İlişkiler Bildirisi'nde belirtilen çerçeve nezdinde bu tayinin yapılması gerekmektedir.⁴¹⁰ Bildiride bu yönde geniş bir çerçeve ve düşük bir eşik öngörülmüştür:

“Hiçbir devlet, diğer bir devletin egemen haklarını kendisine bağımlı şekilde kullanmasına ve ondan diğer herhangi bir menfaat sağlamayı temin etmek amacıyla, onu zorlayacak ekonomik, siyasi veya diğer herhangi bir tipteki tedbirleri kullanamaz veya kullanılmasını teşvik edemez”

Kanaatimizce bu konuda Dostça İlişkiler Bildirisi'nde çizilen çerçeve aydınlatıcı olabilecektir. Buna binaen her devlette dahi farklılık arz edecek bu alana ilişkin tedbirlerin, içişlerine karışma yasağını ihlal eden bir tedbir olup olmadıklarının tayininin her somut olayın özelliklerine göre, belirli bazı kriterler eşliğinde karma bir yaklaşım ile ele alınması daha sağlıklı olacaktır. Dolayısıyla fikrimizce zorlamanın kapsamına ait değerlendirme yapılırken tespit edilebildiği ölçüde zorlama ile ulaşılmak istenen amaç, zorlama araçları, hedef devlet üzerindeki etkiler veya hedef devletin politika değişikliğine gidip gitmediği gibi unsurlar kümülatif olarak göz önüne alınmalıdır.

Tüm bunlar ışığında tek taraflı ekonomik zorlamaların içişlerine karışma yasağı kapsamındaki konumu da yukarıda açıklanan teorik planda olacaktır. Tek taraflı ekonomik zorlamaların ilgili hedef devlet nezdinde içişlerine karışmama ilkesini ihlal etmiş olması için hedef devletin *domaine réservé* alanında olan bir hususta zorlama etkisinde olması gerekmektedir.⁴¹¹ Zira tek taraflı ekonomik zorlamaların, içişlerine karışma yasağının iki sacayağı unsurundan birisi olan “zorlama” unsurunu teşkil

tedbirin hedef devlet nezdindeki başarı oranı, hedef devlet nezdindeki amacın normatif değeri ve alınan tedbirin ulusal veya uluslararası boyutu gibi bir dizi kriter gerektirdiği ifade edilmektedir. Hagemeyer, **a.g.e.**, ss. 102-103.

⁴¹⁰ Jamnejad & Wood, **a.g.e.**, s. 348; Osoff, **a.g.e.**, s. 309.

⁴¹¹ Hofer, “The Developed/Developing Divide”, s. 181; Tzanokopoulos, “The Right to Be Free from Economic Coercion”, s. 620. Fakat örneğin Divan'ın *Nikaragua* kararında belirttiği üzere bir devletin diğeri ile ticaretini kendi rızasıyla kesmesi veya yardımlarını iptal etmesi, bu açıdan içişlerine karışma teşkil etmemektedir. *Nikaragua Davası*, para 245.

edebileceği belirtilmektedir.⁴¹² Fakat bu açıdan yapılacak değerlendirmelerin kategorik olarak yapılması, her somut olayın özelliklerinde zorlayıcı derecenin ve hedef devlet üzerindeki etkilerin ölçeğinin farklı olmasından ötürü kanaatimizce zor görünmektedir.

Bu açıdan değinilebilecek bir örnek Venezuela örneğidir. ABD'nin Venezuela'ya yakın zamanda uygulamaya soktuğu tek taraflı zorlamaların ABD tarafından en ön planda sunulan sebebi⁴¹³, Venezuela'da 2018 seçimlerinde Başkan Nicolas Maduro'nun şaibeli bir seçimle tekrardan seçilmesini müteakiben gelişen olaylardır. Venezuela'da 2018 seçimleri öncesindeki süreçte ve sonrasında siyasi ve ekonomik kriz ortamından kaynaklanan protesto gösterilerinin, Maduro hükümeti tarafından sert bir şekilde bastırılması, ülkedeki siyasi belirsizlik ortamını alevlendirmiştir. Bunun akabinde Meclis Başkanı sıfatıyla Venezuela Anayasası'nın 233 ve 333. maddelerine dayanarak Juan Manuel Guaido kendisini devlet başkanı ilan etmiştir.⁴¹⁴ Guaido bu süreç içinde ABD başta olmak üzere birçok Batı devleti tarafından "meşru devlet başkanı" olarak tanınmıştır. Bu olayların hemen başlarında ise ABD, Venezuela'daki Maduro hükümetinin işlediği iddia edilen insan hakları ihlallerini gerekçe göstererek 13857 sayılı Başkanlık kararnamesi ile Guaido'yu meşru ilan ederken devamındaki süreçte Guaido'ya finansal destek sağlamaya başlamıştır.⁴¹⁵ Fakat ABD'nin tek taraflı ekonomik zorlamalarının tarihinin 2015'e kadar uzandığı ifade edilmelidir. Tüm bu tek taraflı ekonomik zorlamalar neticesinde ABD Venezuela'nın devlet petrol şirketi olan PDVSA (*Petroles de Venezuela, SA*) da dahil olmak üzere devlet kurum ve yetkililerinin finansal işlemlerini engellemiş ve varlıklarını dondurmıştır. Venezuela ekonomisinin büyük ölçüde petrole bağımlı olması, bu tedbirlerden olumsuz etkilenmesine yol açmıştır.⁴¹⁶ Kaldı ki; Venezuela'da

⁴¹² Bogdanova, **a.g.e.**, s. 76. Fakat yazar her zorlamanın içişlerine karışma yasağını ihlal etmeyeceğini vurgulayarak sadece domaine reserve alanına ilişkin tek taraflı ekonomik zorlamaların bu boyutta hukuka aykırı olacağını zikretmektedir.

⁴¹³ Bu yönde ABD'nin yaklaşımı için bkz. CRS Report- IF10715. <https://sgp.fas.org/crs/row/IF10715.pdf> (21.05.2022)

⁴¹⁴ Erdi Şafak, "Uluslararası Hukukun Temel Prensibi "İç İşlerine Karışmama İlkesi" Bağlamında Venezuela'da Yaşanan Gelişmeler", **Yakın Doğu Enstitüsü**, 1 Mart 2018. <https://yde.neu.edu.tr/uluslararasi-hukukun-temel-prensibi-ic-islerine-karismama-ilkesi-baglaminda-venezuelada-yasanan-gelistmeler/> (28.08.2022)

⁴¹⁵ Giuseppe Puma, "The principle of non-intervention in the face of the Venezuelan crisis", **Questions of International Law**, Vol. 79, 2021, s. 6.

⁴¹⁶ Furkan Yaşar, "Trump Yönetiminin Dış Politika Aracı Olarak Ekonomik Yaptırım Uygulamaları: İran ve Venezuela Örneği", **Alternatif Politika**, C. XIII, S. 2, ss. 548-549.

çıkan hiper enflasyon ortamının ana sebebinin, petrol gelirlerinin kaybindan ileri gelen döviz kaybı olduğu söylenebilmektedir.⁴¹⁷ Ayrıca Venezuela'nın devlet borcunu öderken yaptığı finansal işlemlerin de engellenmesi sağlanmıştır.⁴¹⁸ ABD resmi kaynaklarında tüm bu tek taraflı ekonomik zorlamaların amaçlarından birinin “Maduro hükümetine görevden el çektirmek” (*to pressure Maduro to leave power*) olduğu açıkça belirtilmektedir.⁴¹⁹ Dolayısıyla açıkça görülebilmektedir ki; Venezuela devletini ve organlarını hedef alan tek taraflı ekonomik zorlamalar uygulayan ABD'nin ana amacı Venezuela'da siyasi bir değişim sağlamaktır. Tüm bunlar ışığında ve işlerine karışma yasağı bakımından bir değerlendirme yapıldığında, ABD'nin söz konusu ilkeyi ihlal ettiği açıkça görülmektedir. Ana kaynağı petrol gelirleri olan bir ülkenin devlet petrol şirketine zorlama tedbirleri uygulamak veya devlet borçlarının ödenmesini engelleyecek tedbirler almak, işlerine karışma yasağı kapsamında bu tedbirler ile ulaşılmak istenen amaç ve tedbir araçları bakımından zorlama teşkil etmektedir. Gerçekten de bu tedbirler ile Venezuela üzerinde olumsuz etkiler oluşturulmak suretiyle ülkede ABD'nin istediği çizgide bir görünümün sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca ABD'nin “Maduro hükümetine görevden el çektirmek” olarak tarif ettiği amacının, Venezuela'nın *domaine réservé* alanına girdiği açıktır. Zira bir devletin hükümetinin belirlenmesinin, devletin kendi egemenlik sahasına ait bir yetki olduğu şüphesizdir.

2. Genel Kurul Kararları ve Tek Taraflı Ekonomik Zorlamaların Teamül Hukukundaki Meşruiyeti

Uluslararası hukuk, ulusal hukukun alışlagelmiş merkeziyetçi mekanizmalarının aksine eşitler arasındaki dengenin sağlanmasını öne plana alan yapısının bir neticesi olarak kuralların uygulayıcısının ve aynı zamanda kuralların oluşturucusunun da aynı aktörler olduğu bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, her ne kadar bu disiplin “ulusların arasındaki hukuk” (veya milletlerin

⁴¹⁷ Mark Weisbrot & Jeffrey Sachs, “Toplu ve Cezai Ekonomik Yaptırımlar: Venezuela Davası”, **Uluslararası Sistemde Venezuela**, (Ed.) Hatice Çelik & Merve Karacaer Ulusoy, Ankara: Nobel Yayınları, 2020, s. 66.

⁴¹⁸ **A.g.e.**, s.7.

⁴¹⁹ CRS Report- IF10715. <https://sgp.fas.org/crs/row/IF10715.pdf> (21.05.2022)

arasındaki hukuk) olarak adlandırılıyor olsa da esasen odak noktası, ulusların temsiline dayalı tüzel kişilikler konumundaki devletlerdir.

Uluslararası hukukun doğası açısından bu denli öneme sahip olan devletlerin herhangi bir küresel veya bölgesel olay ve duruma karşı aldıkları pozisyonların, içinde bulundukları tutum ve davranışların, uluslararası hukukun oluşumunda ve şekillenmesindeki etkisi inkâr edilemez boyuttadır. Merkezi bir otoritenin olmadığı, icra kabiliyetinin sınırlı kaldığı bir işleyişe sahip olan uluslararası hukuk sisteminde teamül kuralları işlevsel bir yapıya sahiptir.

Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Statüsü'nün⁴²⁰ 38. maddesinde teamül kuralları uluslararası hukukun birincil kaynakları arasında sayılmıştır:

1. Kendisine sunulan uyuşmazlıkları uluslararası hukuka uygun olarak çözmekle görevli olan Divan:

a. uyuşmazlık durumundaki devletlerce açık seçik kabul edilmiş kurallar koyan, gerek genel gerekse özel uluslararası antlaşmaları;

b. hukuk olarak kabul edilmiş genel bir uygulamanın kanıtı olarak uluslararası yapılagelmiş kurallarını;

c. uygar uluslarca kabul edilen genel hukuk ilkelerini;

d. 59. Madde hükmü saklı kalmak üzere, hukuk kurallarının belirlenmesinde yardımcı araç olarak adli kararları ve çeşitli ulusların en yetkin yazarlarının öğretilerini uygular.

2. Bu hüküm, tarafların görüş birliğine varmaları halinde, Divan'ın hakça ve eşitçe karar verme yetkisini zedelemes.

UAD Statüsü'nün 38. madde hükmünden de anlaşılacağı üzere, teamül kuralları “hukuk olarak kabul edilme” ve “genel bir uygulamanın kanıtı olma” kriterlerine dayalı olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede, teamül kurallarının doktrinde devlet

⁴²⁰ Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün Türkçe tercümesi için bkz. Kuran ve diğerleri, **a.g.e.**, ss.

uygulaması ve *opinio juris sive necessitatis* (kısaca *opinio juris*) olmak üzere maddi ve psikolojik nitelikteki iki ögeye bağlı tutulmuştur. Bir eylemin teamül kuralı oluşturması için ise bu iki unsurun kümülatif olarak birlikte bulunması gerekmektedir. Bu noktada doktrinde De Visscher'in teamül hukuku kurallarına dair betimlemesi dikkat çekicidir. Yazar, teamül kurallarını insanların kullanımları ile oluşan bir “patika yola” benzetmektedir; devletler diğer devletlerin de yaptığı bir eylemi çeşitli sebeplere dayalı olarak yapmaya devam ederler ve bu uygulamalar bir süre sonra bir patika yol oluşması misalinde olduğu gibi bir teamül hukuku kuralı oluşmasını beraberinde getirir.⁴²¹

Teamül kurallarının oluşumundaki maddi ögeyi teşkil eden devlet uygulamaları, en basit tabiriyle, devletlerin belirli yöndeki bir tutum veya eylemi tekrar eden bir şekilde gerçekleştirmesidir.⁴²² Devlet uygulamasının tespitinde ise yelpaze bir hayli geniştir. Buna göre, yürütme organı başta olmak üzere devlet organlarının eylemleri, işlemleri ve tutumları, mektuplar veya bildiriler gibi diplomatik tutum ve eylemleri ve uluslararası andlaşmalar devlet uygulaması teşkil edecektir.⁴²³ Ayrıca, aşağıda daha da ayrıntılı olarak değinileceği üzere, devletlerin uluslararası yargı kurumları veya uluslararası örgütler önündeki tutum ve beyanları da yine doktrinde devlet uygulaması olarak sayılabilmektedir.⁴²⁴ Tüm bunların yanında, devlet uygulamasının sadece olumlu edim olarak görülmesi eksik bir çıkarım olacaktır. Teamül kurallarının oluşumunda eylem içinde bulunmanın yanında pasif kalınmasına dayalı olarak eylemsizlik de etkili olabilmektedir.⁴²⁵

Teamül kurallarının doğasına ve özellikle de maddi ögesi olan devlet uygulamasına dair bazı genel nitelikler zikredilmektedir. Fakat bu genel niteliklerin de zaman içinde doktrinde ve yargı kararlarında aşındığı, öncekilere nazaran daha esnek

⁴²¹ Charles De Visscher, **Theory and Reality in Public International Law**, New Jersey: Princeton University Press, 1957, s.149.

⁴²² Hüseyin Pazarıcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 1.Kitap**, 15. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2021, s. 216; Melda Sur, **Uluslararası Hukukun Esasları**, 15. Baskı, İstanbul: Beta Yay, 2021, s. 83.

⁴²³ Pazarıcı, **a.g.e.**, ss. 223-224.

⁴²⁴ Shaw, **a.g.e.**, s. 58; Pazarıcı, **a.g.e.**, s. 223.

⁴²⁵ Bu noktada işaret edilmesi gereken, bu eylemsizliğin arkasındaki psikolojik ögenin belirlenmiş olmasıdır; zira bir yetersizliğe veya isteksizliğe bağlı olarak gelişen pasif kalma durumları, bu yönde bir teamül kuralı oluştuğuna delalet etmeyecektir. Bu çıkarım, aşağıda psikolojik ögenin tahlili ile daha da anlaşılabilir hale gelecektir. Shaw, **a.g.e.**, s. 57

bir şekilde göz önüne alındığını söylemek de yanlış olmayacaktır. Bunlardan ilki teamül kurallarının oluşumu bakımından süre unsurudur. Bu noktada, ilk olarak, UAD *Geçiş Hakkı* davasında geçiş hakkına dair teamül kuralının oluşması için 100 yılı aşkın süre aktif olan devlet uygulamasını yeterli görmüştür.⁴²⁶ Fakat *Kuzey Denizi Kıta Sahaneliği* davasında Divan, devlet uygulamasının başlangıcından itibaren kısa bir zaman geçmiş olmasının teamül kuralı oluşmasına engel teşkil etmeyeceğini bildirmiş; süre konusunda daha esnek bir tutum içine girmiştir.⁴²⁷ Kaldı ki doktrinde yeni teknolojik gelişmelerin etkisi veya uluslararası toplum açısından hızlı cevap gerektiren sorunların varlığı gibi sebeplere dayalı olarak ani teamül (*instant custom*) oluşumunun da olabileceğine değinilmektedir.⁴²⁸ Dolayısıyla teamül kurallarının oluşumunda süre unsuru açısından belirli ve katı bir şekilde uygulanan süre tazimi bulunmadığı ve olayın şartlarına veya kuralın konumuna göre farklı durumlar oluşabileceği ifade edilmelidir.⁴²⁹

Uluslararası teamül kurallarının oluşumundaki bir diğer önemli nitelik ise söz konusu kurala dair uygulamanın tek tip ve yeknesak olmasıdır. Fakat bu bakımdan aranan tutarlı yapı ve yeknesaklığın sadece görünüşte olması yeterlidir; zira çok büyük tutarsızlıklar bulunmadığı sürece devletlerin uygulamalarında bazı farkların bulunması ilgili hususta bir teamül kuralı bulunmasını engellemeyecektir. Nitekim teamül oluşturan kural ile devlet uygulaması arasında katı bir uyumun varlığının zorunlu olmadığı Divan tarafından da vurgulanmıştır.⁴³⁰ Ayrıca söz konusu devlet uygulamalarının istikrarlı ve devamlılık arz ederek belirli bir tekrar oluşturmaları da teamül oluşumu bakımından yeterli görülmüştür.⁴³¹

⁴²⁶ *Case concerning Right of Passage over Indian Territory (Merits)*, Judgment of 12 April 1960: I.C.J. Reports 1960, p. 6, s. 40. [*Geçiş Hakkı Davası*]

⁴²⁷ *North Sea Continental Shelf*, Judgment, I.C.J. Reports 1969, p. 3, para 74. [*Kuzey Denizi Kıta Sahaneliği Davası*]

⁴²⁸ Tullio Treves, “Customary International Law” in R. Wolfrum et al. (Ed.), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, para 24. Öte yandan Pazarıcı ani teamül oluşumunun doktrindeki genel kabul olmadığını belirtmektedir. Ayrıca uluslararası yargı kararlarında teamül oluşumunda istikrar aranmasını da ani teamül oluşumu fikrine muhalif bir çıktı olarak değerlendirmektedir. Pazarıcı, **1. Kitap**, ss. 217-218.

⁴²⁹ Shaw, **a.g.e.**, s. 54.

⁴³⁰ *Nikaragua Davası*, para 186.

⁴³¹ *Colombian-Peruvian Asylum Case*, Judgment of November 20th, 1950: I.C. J. Reports 1950, p. 266, ss. 276-277. *Sığınma Hakkı* davası kapsamında bundan bahsedilmiş olsa da burada aranan eşik aslında bölgesel bir teamül kuralının varlığı açısından değerlendirilmişti. Buna binaen genel teamül kurallarının oluşumu noktasında daha düşük bir eşik aranabileceğinin altı çizilmelidir. Shaw, **a.g.e.**, s. 54

Teamül hukuku kurallarının oluşumundaki ikinci sütunu oluşturan *opinio juris*, somut nitelikli maddi ögenin yanında soyut nitelikteki psikolojik ögeyi teşkil etmektedir.⁴³² Bu noktada, psikolojik unsur “*belli bir yönde hareket eden bir devletin o şekilde hareket etmesinin hukuki zorunluluk olduğuna dair inanç*”⁴³³ olarak ifade edilebilecektir. Nitekim bu tanım Divan tarafından da zikredilmektedir.⁴³⁴ Bu kerte, her ne kadar psikolojik ögenin teorik bakımdan çerçevesi çizilebiliyorsa da uluslararası hukukun realist, egemenlik odaklı ve devletlerin rızasına dayalı yapısı karşısında teamül hukukunun psikolojik ögesini teşkil eden *opinio juris*’in soyut doğasına binaen tanımsal çerçevesinin muğlak kaldığı ve hatta kalmaya devam edeceği söylenmektedir. Psikolojik ögenin sınırlarının muğlak olmasındaki temel nedenlerden birinin de UAD Statüsü’nün 38. maddesinde teamülün tanımında geçen “*hukuk olarak kabul edilme*” (*accepted as law*) ibaresinin olduğu ifade edilmelidir. Zira bu ibarenin varlığı teamülün oluşumdaki psikolojik unsurun gönüllü olup olmadığına dair bir belirsizlik oluşturmaktadır.⁴³⁵ Bu noktada doktrinde Dahlman’ın sınıflandırmasına göre, *opinio juris* kavramına dair inanç teorisi (*belief theory*) ve kabul teorisi (*acceptance theory*) olmak üzere iki temel yaklaşımdan söz etmek mümkündür. İnanç teorisine göre, *opinio juris* bir devletin ilgili uygulama veya kuralın, uluslararası hukukta bulunduğunu tanıdığı durum olmaktadır. Buna göre, devlet söz konusu uygulama veya kurala bağlı olarak zaten daha önceden var olan bir hukuki hakkı *opinio juris* ile tanımış olmaktadır.⁴³⁶ Kabul teorisine göre ise *opinio juris* sadece devletin rızasının bir yansıması şeklindedir. Buna göre devlet ilgili kuralın tüm devletler açısından uluslararası hukuktaki varlığını ve bağlayıcı olduğunu kabul etmektedir. Kaldı ki; bir durumun sadece farkında olmakla o durumu tamamen

⁴³² Doktrinde bu kapsamda zikredilen “psikolojik öge” tabirine karşı bazı eleştirilerin de olduğu belirtilmelidir. Örneğin Wolfke’ye göre teamül hukuku kuralı oluşumunda ifade edilen psikolojik öge ve ondan türeyen “hukuki kanaat” (*legal conviction*) kavramları, devleti insan ile özdeşleştiren (*anthropomorphism*) bir yaklaşımın eseri olup hukuki belirlilik ilkesi açısından ciddi sorunlar barındırmaktadır. Karol Wolfke, **Custom In Present International Law**, Travaux de la Societe Des Sciences et des Lettres de Wroclaw-Seria A. NR 101, Wroclaw, 1964, s. 54. Koskenniemi de “psikolojik unsur” ibaresini devletleri insanla özdeşleştiren yaklaşımın bir tezahürü olarak görüp eleştirmektedir. Martti Koskenniemi, **From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument**, New York: Cambridge University Press, 2006, s. 423.

⁴³³ Shaw, **a.g.e.**, s. 53.

⁴³⁴ *Kuzey Denizi Kıta Sahaneliği Davası*, para 77. Divan, *opinio juris* kavramının özünde yatan unsurun, devletlerin söz konusu tutumun hukuki yükümlülüklerden olduğuna dair genel inanca sahip olması olarak değerlendirmiştir.

⁴³⁵ Treves, **a.g.e.**, para 16.

⁴³⁶ Christian Dahlman, “The Function of *Opinio Juris* in Customary International Law” **Nordic Journal of International Law**, Vol. 81, N. 3, 2012, s. 330.

kabullenmek arasında fark bulunmaktadır.⁴³⁷ Kabul teorisinin ise doktrinde baskın görüş olduğu ifade edilmektedir.⁴³⁸ Öte yandan, başka adlandırmalar altında benzer yaklaşımlar ortaya konduğu da söylenmelidir. Örneğin, Koskenniemi açıklayıcı teori (*declaratory theory*) ve kurucu teori (*constitutive theory*) olarak iki yaklaşımdan söz etmektedir. Açıklayıcı teoriye göre *opinio juris*'in tek işlevi hâlihazırda var olan hukuk kuralına dair bir onay sağlamaktır. Öte yandan, kurucu teoriye göre, isminden de anlaşılabilirliği üzere *opinio juris* ilgili kuralın bir teamül hukuku kuralına dönüşmesinde kurucu unsur olarak işlev görmektedir. Kurucu teori açısından önem arz eden unsur, devletin rızasıdır.⁴³⁹ Bu noktada kanaatimizce kurucu teori ile Dahlman'ın belirttiği kabul teorisi arasında örtüşme olduğu açıkça görülebilmektedir⁴⁴⁰ ve yine ikili bir sistemin benimsenmiş olduğu dile getirilmelidir.⁴⁴¹ Buna bağlı olarak da devletlerin, oluşmakta olan herhangi bir teamül

⁴³⁷ A.g.e., s. 331.

⁴³⁸ A.g.e. İnanç teorisine yöneltilen en büyük eleştiri, zaten var olduğu kabul edilen bir hukuk kuralının devletler nezdinde inanç şeklinde tezahür eden *opinio juris* aracılığıyla yeniden var olmasının, mantıksal olarak geçersiz bir döngüye sebep olmasıdır.

⁴³⁹ Koskenniemi, *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument.*, ss. 417-418.

⁴⁴⁰ Doktrinde teamülün genel olarak bağlayıcılığına dair ifade edilen ve kökenleri Roma Hukukuna, Grotius'a ve de Lotus prensibi ışığında gelişen dışlayıcı egemenlik anlayışına dayanan iradeci teori de burada aktarılan kurucu ve kabul teorilerine benzer çıkarımlara dayanmaktadır. Nitekim iradeci teori kapsamında *opinio juris*'ten ziyade doğrudan teamül hukuku kurallarının bağlayıcı doğasına dair değerlendirmeler bulunsu da Sovyet doktrini tarafından da savunulan bu teori, devletlerin iradesini ön plana almasıyla yukarıda bahsi geçen kurucu ve kabul teorilerine benzemektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse bu yaklaşıma göre, teamül kuralları bir zımni andlaşma (*tacit convention*) olarak düşünülmelidir; zira teamül hukuku kurallarının oluşumunda aksine açıkça itirazda bulunmayan devletlerin buna dair zımni rızalarının veya kabullerinin olduğu belirtilmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda UAD Statüsü'nün 38. maddesinde geçen "hukuk olarak kabul edilen" ibaresini bu yönde yorumlamaktadır. Öktem, a.g.e., ss. 23-24. Öte yandan, doktrinde Kunz'a göre 38. maddede belirtilen "genel uygulama" olup tüm devletlerin onayı değildir; bu yüzden de iradeci teorinin bu hükme dair yorumu isabetsiz görünmektedir. Fakat Kunz da hafif bir çoğunluğun değil, yüksek bir çoğunluğun teamül hukuku kuralı oluşturabileceğini ifade etmektedir. Josef L. Kunz, "The Nature of Customary International Law", *The American Journal of International Law*, Vol. 47, No. 4, 1953, s. 666. Bu kertede, iradeci teorinin tam karşısında bulunan ve Pazarıcı'nın da ifadesiyle toplumsal/mantıksal gereklilik teorisi (objektivist teori) olarak adlandırılan yaklaşım, temel manada teamül kurallarının bağlayıcılığını devletlerin açık veya zımni iradelerine değil; bu kuralların uluslararası toplumun ihtiyaçlarına cevap vermesine ve buna bağlı olarak mantıksal geçerliliğine dayandırmaktadır. Pazarıcı, 1. Kitap, s. 220. Bu yaklaşımın özünde ise hukukun akıl ilkelerinin bir sonucu olarak gören doğal hukuk doktrinin olduğu ifade edilmelidir. Fakat buna dair farklı arka metinlerin de doktrinde benimsendiği ifade edilmelidir. Buna yönelik kapsamlı bir analiz için bkz. Öktem, a.g.e., ss. 36-44. Kanaatimizce bu iki yaklaşımdan herhangi birini tamamen kabul etmek yerine iki yaklaşımın da gerekli özelliklerinin somut olaylar özelinde değerlendirilmesi hukuken ve mantıken isabetli olacaktır.

⁴⁴¹ Doktrinde bu konuda ikili sistemin dışına çıkarak üçüncü bir görüşü ortaya atan D'Amato'ya göre bir teamül kuralının bir devlet açısından bağlayıcı olması, devletin o konudaki inancı veya tahayyülüne değil; tamamen somut olan resmi beyanına bağlıdır. Bu açıdan düşünüldüğünde D'Amato'nun bu yaklaşımı, "inanç" ögesinin olmadığı bir inanç teorisi gibi görünmektedir. Fakat bu teorinin taraftar bulmadığı da belirtilmelidir; zira devletlerin tahayyül ettikleri sonuçları değil de yanlış yorumlanmaya gayet müsait olan resmi beyanlarını esas alan bir yaklaşım, doktrinde fonksiyonel olarak işlevsiz görülmektedir. Dahlman, a.g.e., ss. 332-333.

kuralına dair açık itirazları⁴⁴² olmadığı sürece bu kuralların bir uluslararası hukuk boyutu olduğunu kabul ettikleri sonucu çıkarılmaktadır.⁴⁴³ Tüm bunların ışığında, *opinio juris*'in “inanç” ibaresiyle ifade edilmesinin, söz konusu mefhumun teknik hukuki bir anlama sahip olduğu gerçeğini perdelememesi gerektiği açıkça görülmektedir. Gerçekten *opinio juris* kapsamındaki inancın soyut bir inançtan ziyade uluslararası hukuk nezdinde bir hak doğduğuna ve bu hakka saygı duyulmasının gerektiğine dair hukuki değeri olan bir inanç olduğu belirtilmelidir.⁴⁴⁴

Öte yandan, teamülün oluşumunda ve belirlenmesinde psikolojik ögenin işlevsel boyutu inkâr edilemez derecededir. Nitekim devletlerin “hukuk kuralı olduğu bilinci” ile içinde bulundukları tutum ve davranışları, iyi niyet, nezaket veya çıkar temelli olarak içinde bulundukları tutum ve davranışlardan farklılık arz etmektedir.⁴⁴⁵ Ayrıca, bir devletin bir eylemi veya tutumu uluslararası hukuk serbesti tanıdığı için bir tercih olarak benimsemiş olması ile bir hukuk kuralı oluşturduğu yaklaşımıyla bağlayıcı kabul etmek suretiyle benimsemesi arasındaki temel farkı da teamül hukukunun psikolojik ögesi olan *opinio juris* oluşturmaktadır.⁴⁴⁶ Bundan dolayıdır ki devletlerin tutum ve davranışlarının, teamül kuralı niteliğinin ve buna bağlı olarak da bağlayıcılığının değerlendirilmesinde psikolojik ögenin belirlenmiş olması gerekmektedir.⁴⁴⁷ Kaldı ki *opinio juris*'in gerekliliği, Divan tarafından da açıkça zikredilmektedir.⁴⁴⁸ Bunların yanında, uluslararası teamül hukuku bağlamında değerlendirilen bir kuralın ihlal edilmesi halinde bu kuralın normatif değerinin durumuna dair değerlendirmede de psikolojik ögenin önemi büyüktür.⁴⁴⁹ Doktrinde Öktem bu noktada kuvvet kullanma yasağı veya temel insan haklarının korunması gibi

⁴⁴² Teamül hukukunda kuralın oluşumuna dair itiraz mekanizmasının yegâne kurumu, ısrarlı itirazcı devlet doktrindir. Buna göre bir teamül kuralının oluşumundan itibaren itirazda bulunmuş ve bu itirazı kabul görmemiş olan devletlere, söz konusu teamül kuralının uygulanmamasına dayalı bir mekanizma mümkündür. Bu mefhumun kendisinin de bir teamül kuralı olduğu ifade edilebilmektedir. Öktem, **a.g.e.**, s. 30.

⁴⁴³ Michael Byers, **Custom, Power and the Power of Rules**, Melbourne: Cambridge University Press, 1999, ss. 142-143.

⁴⁴⁴ Pazarıcı, **1. Kitap**, s. 218.

⁴⁴⁵ Akif Emre Öktem, **Uluslararası Teamül Hukuku**, İstanbul: Beta Yay, 2013, ss. 111-112. Yazar bu noktada örnek olarak devlet başkanı veya başbakanlar gibi üst düzey devlet liderlerinin ölümünde cenaze törenine katılım gösterilmesinin sıkça karşılaşılan bir uygulama ve nezaket kuralı olduğunu fakat hukuki bir bağlayıcılık içermediğinden bunun teamül kuralından ayrıştığını belirtmektedir.

⁴⁴⁶ Michael Akehurst, “Custom as a Source of International Law”, **British Yearbook of International Law**, Vol. 47, N. 1, 1975, s. 33.

⁴⁴⁷ Shaw, **a.g.e.**, s. 53.

⁴⁴⁸ *Nikaragua Davası* para 207; *Kuzey Denizi Kıta Sahaneliği Davası*, para 77.

⁴⁴⁹ Öktem, **a.g.e.**, s. 159.

arkasında güçlü bir hukuki irade olan bazı kurallara işaret ederek söz konusu kuralların devletler tarafından ihlal edilseler dahi teamül hukuku kuralı niteliğini haiz olmaya devam edeceklerini ve bu eksiği kapatan asli unsurun psikolojik öge olduğunu belirtmektedir.⁴⁵⁰

Teamül hukukunda devlet uygulamalarının ve *opinio juris*'in hangisinin ön planda olacağına dair doktrinde baskın bir görüş olmadığı söylenmelidir.⁴⁵¹ Fakat her halükârda, uluslararası teamül hukuku kurallarının oluşumu bakımından devlet uygulamaları ve *opinio juris*, bir yapbozun iki parçası misali birbirini tamamlayan iki unsur olarak düşünülebilmektedir.⁴⁵² Kaldı ki Divan da *Nikaragua* davasında bu iki unsurun teamül kuralı oluşumundaki bağıntılı önemini vurgulamıştır.⁴⁵³ Bunun yanında, devlet uygulamalarının keskin ve kendi içinde tutarlı olduğu durumlarda, açık bir itiraz olmadığı müddetçe psikolojik ögenin doğrudan aranmasına gerek bulunmadığı ifade edilmektedir.⁴⁵⁴ Aynı şekilde devlet uygulamalarının da belirgin olmadığı noktalarda psikolojik ögenin açıkça aranmasının gerekliliği belirtilmelidir.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ A.g.e, s. 160.

⁴⁵¹ Uluslararası hukuk doktrininde teamülün iki başat unsuru olan devlet uygulaması ve *opinio juris* mefhumlarını birbirinin önüne koyan bazı yaklaşımlar mevcuttur. Bu kapsamda, Cheng'in çıkarımına göre *opinio juris* teamül hukuk kurallarının ana unsurunu oluşturmaktadır; devlet uygulaması ise ancak teamül kuralının veya *opinio juris*'in varlığının değerlendirilmesinde ispat aracı vazifesi görecektir kadar etkiye sahiptir. Bin Cheng, "United Nations Resolutions on Outer Space: "Instant" Customary international law?", *Indian Journal of International Law*, Vol. 5, 1965, s. 36. Öte yandan, devlet uygulamasını teamül hukuku kuralı oluşumunda asli unsur olarak zikreden Haggenmacher'e göre ise *opinio juris* bu noktada sadece devlet uygulamasının yorumlanmasında önem arz edebilecektir; zira ona göre devlet uygulamaları kendi başlarına teamül hukuku kuralı oluşumu için gereken psikolojik ögeyi de içermektedir. Peter Haggenmacher, "La doctrine des deux éléments du droit coutumier dans la pratique de la cour internationale", *Revue générale de droit international public*, Vol. 90, 1986, s. 114 aktaran Birgit Schlütter, *Developments in Customary International Law*, Leiden: Martinus Nijhoff, 2010, ss. 29-30. Özetle genel olarak söylenebilir ki pozitivist eğilimde olan yazarlar, devlet egemenliği ve rızasını ön plana aldıklarından dolayı psikolojik ögeyi ön planda tutarken; karşıt görüşte bulunan yazarlar *opinio juris*'in ispat güçlüğüne öne sürerek devlet uygulamalarına göre teamül kurallarını tahsis etmektedir. Shaw a.g.e, s. 53. Ayrıca bu kapsamda burada kısmen değinilen görüşler ve diğer bazı görüşler hakkında ayrıntılı bir analiz için bkz. Schlütter, a.g.e., ss. 15-70.

⁴⁵² Rein Müllerson, *Ordering Anarchy: International Law in International Society*, Leiden: Martinus Nijhoff, 2000, s. 345 aktaran Schlütter, a.g.e., s. 30.

⁴⁵³ *Nikaragua Davası*, para. 184.

⁴⁵⁴ Öktem, a.g.e., s. 158. Bu noktada devletlerin belirli bir teamül kuralının oluşumuna dair yaklaşım ve uygulamalarını çeşitli şekillerde açığa vurabildikleri söylenmelidir. Nitekim *Gulf of Maine* davasında da Divan'a göre devletlerin *opinio juris* unsuru açısından mevcut pozisyonları, yine devlet uygulamalarının tümevarıma dayalı bir analizi ile çıkarılabilmektedir. *Delimitation of the Maritime Boundary in the Gulf of Maine Area*, Judgment, 1. C.J. Reports 1984, p. 246, para 111. [*Gulf of Maine Davası*] Öte yandan, Divan *Geçiş Hakkı* davasında da sürekli ve istikrarlı devlet uygulamasının *opinio juris* teşkil edebileceğini ifade etmiştir. *Geçiş Hakkı Davası*, s. 40.

⁴⁵⁵ Öktem, a.g.e., 158.

Bu hususta son olarak değinilebilecek nokta ise, teamül kurallarının oluşumunda bazı devletlerin, diğerlerine göre nisbi öneminin daha fazla olmasıdır.⁴⁵⁶ Nitekim Divan'ın *Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı* davasında belirttiği üzere, ilgili teamül kuralının oluşumu sürecinden çıkarları özellikle etkilenen devletler dışındaki diğer devletlerin herhangi bir devlet pratiği geliştirmedikleri durumlarda da ilgili teamül kuralı oluşacaktır.⁴⁵⁷ Fakat doktrinde bu durumun çıkarları özellikle etkilenen devletler dışındaki diğer devletlerin, yeni kurala dair tamamen karşı itirazının olduğu haller için geçerli olamayacağını belirtilmektedir.⁴⁵⁸ Dolayısıyla kanaatimizce Divan'ın söz konusu ifadelerinden, sadece “büyük devletlerin” uygulamalarının hedeflendiği sonucu çıkarılmamalıdır.

a. Genel Kurul Kararlarının Teamül Hukuku Niteliği

Birleşmiş Milletler II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinin bir bütün olarak uluslararası toplumda açmış olduğu derin yaralara binaen oluşturulmuş bir küresel çatı örgüt olarak tasarlanmıştır. BM Şartı'nın Giriş kısmında “*bir insan yaşamı içinde iki kez insanlığa tarif olunmaz acılar getiren savaş felaketinden gelecek kuşakları korumaya (...) karar verdik*” şeklinde açıkça ifade edildiği üzere, iki dünya savaşının oluşturduğu olumsuz sonuçların, BM Şartı'nın *ratio legis*'ini oluşturduğu bilinmektedir. Bu anlayışın gelişmesinde şüphesiz MC deneyiminin son derece işlevsiz kalması da etkili olmuştur. Üye sayısı ve niteliği bakımından MC'nin küreselleşememiş olması, bu noktadaki başarısızlığın ana sebebini teşkil etmektedir.⁴⁵⁹ Gerçekten de iki dünya savaşı arası tarihsel süreç içinde, MC'nin güç dengeleri bakımından geri planda kalan devletler arasındaki uyuşmazlıklar nezdinde etkili olduğu görülürken büyük devletlerin içerisinde olduğu meselelerde tamamen etkisiz kaldığı görülmektedir.⁴⁶⁰ Tüm bu sebeplerden ötürü, BM örgütü tasarlanırken tüm

⁴⁵⁶ Acer & Kaya, **a.g.e.**, s. 52; Pazarcı, **1. Kitap**, s. 217.

⁴⁵⁷ *Kuzey Denizi Kıta Sahanlığı Davası*, para. 74.

⁴⁵⁸ Akehurst, **a.g.e.**, s. 22.

⁴⁵⁹ Melda Sur, “Birleşmiş Milletler Örgütünün Gelişimi ve Geleceği”, **Yaşar Üniversitesi E-Dergisi**, C. VIII, Özel Sayı, 2013, ss. 2536-2537. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179492> (25.07.2022)

⁴⁶⁰ **A.g.e.**, s. 2537. Gerçekten de MC'nin Finlandiya ile Sovyet Rusya arasındaki Aaland Adaları krizinde veya Türkiye'nin de taraf olduğu Hatay ve Musul sorunlarının çözümünde aktif bir şekilde uyuşmazlığın çözümünde rol oynadığı görülürken İtalya'nın Habeşistan'ı tüm uluslararası toplumun

uluslararası toplumun kapsayıcı bir şekilde bir çatı altına alınması hedeflenmiştir. BM'nin günümüzde tanınan 193 devletin üyesi olduğu bir kuruluş haline gelmiş olması bu durumun en net yansımasını teşkil etmektedir. BM'nin bu evrensel yapısı bakımından en ön planda olan organın ise Genel Kurul olduğu belirtilmelidir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, tüm üye devletlerin temsil edildiği yegâne platform olarak tasarlanmış olup bir “dünya hükümeti” olarak görülmesi mümkün değildir; zira Genel Kurul devletlerin farklı görüş ve tutumlarının ortaya konulabileceği bir kurul olarak tasarlanmıştır.⁴⁶¹ Bunun yanında, Genel Kurul'daki oylama usulünde BM Şartı'nın 18. maddesi⁴⁶² hükmü uyarınca her devletin eşit şekilde bir oy hakkına sahip olduğu bir sistem benimsenmiştir. Devletlerin egemen eşitliği prensibi ışığında düzenlenmiş⁴⁶³ olan eşit oy yöntemi özelinde zaman zaman eleştirel yaklaşımların olduğu ve eşit oy yöntemi yerine ağırlıklı oy (*weighted vote*) yönteminin daha demokratik ve adil bir çerçeveyi oluşturabileceğine dair doktrinde bazı görüşlerin varlığının altı çizilmelidir.⁴⁶⁴ Genel Kurul'un oylama sistemi üzerine yapılan eleştirilerin bir kaynağını da ABD teşkil etmektedir. Bu itirazlardan birini ise ABD'nin bütçeye yaptığı ciddi katkıya rağmen bütçeye yapılacak katkılara ilişkin paylaşımına ilişkin Genel Kurul'daki oylamada dahi bir oya sahip olması eleştirilen hususlardandır.⁴⁶⁵ Bu durumun özünde ise ABD ve kendisine yakın devletlerin

gözleri önünde işgali veya Japonya'nın Mançurya'yı işgali konularında MC tamamen pasif kalmış; bu çözülemeyen sorunlar da adım adım II. Dünya Savaşı'na yol açmıştır.

⁴⁶¹ Augusto Lopez-Claros & Arthur Lyon Dahl & Maja Groff, **Global Governance and the Emergence of Global Institutions for the 21st Century**, Padstow: Cambridge University Press, 2020, s. 107; Shaw, **a.g.e.**, s. 890.

⁴⁶² BM Şartı'nın 18. maddesi şu şekildedir:

“1. Genel Kurul'un her üyesinin bir oyu vardır.

2. Genel Kurul'un önemli sorunlar konusundaki kararları, hazır bulunan ve oy veren üyelerin üçte iki çoğunluğu ile alınır. Önemli sayılan sorunlar şunlardır: uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin tavsiyeler. Güvenlik Konseyi'nin sürekli olmayan üyelerinin seçilmesi, Ekonomik ve Sosyal Konsey üyelerinin seçilmesi, Vesayet Meclisi üyelerinin 86. maddenin 1(c) fıkrası uyarınca seçilmesi, Birleşmiş Milletlere yeni üyelerin kabulü, üyelik hak ve ayrıcalıklarının askıya alınması, üyelikten çıkarma, vesayet rejiminin işleyişine ilişkin sorunlar ve bütçe.

3. Üçte iki çoğunlukla çözülecek yeni sorun türlerinin belirlenmesi de içinde olmak üzere, başka sorunlar konusundaki kararlar, hazır bulunan ve oy veren üyelerin oy çoğunluğu ile alınır.”

⁴⁶³ Berdal Aral, “Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Eşitsizlik”, **Seta Analiz**, S. 72, Eylül 2013, s. 9.

⁴⁶⁴ Lopez-Claros ve diğerleri, **a.g.e.**, s. 90. Bu yöndeki bazı çalışmalar için bkz. Catherine Senf Manno, “Selective Weighted Voting in the UN General Assembly: Rationale and Methods”, **International Organization**, Vol. 20, N. 1, 1966, ss. 37- 62; William J. Dixon, “The Evaluation of Weighted Voting Schemes for the United Nations General Assembly”, **International Studies Quarterly**, Vol. 27, N. 3, 1983, ss. 295- 314.

⁴⁶⁵ Kirsten Nakjavani Bookmiller, **The United Nations**, New York: Chelsea House Publishers, 2008, s. 50. Nitekim 45. ABD Başkanı Trump da BM bütçesi için ABD'nin ödediği miktarın fazla olduğuna dikkat çeken ve bu durumu açıkça eleştiren beyanlarda bulunmuştu. Ryan Struyk, “Trump says the US

oluşturduğu blok üyesi devletlerin BM'nin ilk yıllarında Genel Kurul'daki çoğunluğu oluşturuyorken sonrasında gerçekleşen bağımsızlık hareketleri ile bu çoğunluğun büyük devletlerden gelişmemiş veya gelişmekte olan küçük devletler grubuna geçmiş olmasının da yattığı söylenmektedir.⁴⁶⁶ Tüm bunlara rağmen Genel Kurul'un tüm üyeleri kapsayıcı özelliği kanaatimizce uluslararası hukukun gelişimi açısından değerlidir.

Genel Kurul'un görev ve yetkileri BM Şartı'nın 10 ila 17. maddeleri arasında düzenlenmiş olup buna ilişkin genel çerçeve ise BM Şartı'nın 10. maddesinde zikredilmiştir:

“Genel Kurul, işbu Antlaşma kapsamına giren ya da işbu Antlaşma'da öngörülmüş organlardan herhangi birinin yetki ve görevlerine ilişkin bütün sorunları ya da işleri görüşebilir ve 12. madde hükümleri saklı kalmak koşuluyla, bu tür sorun ya da işler konusunda Birleşmiş Milletler üyelerine veya Güvenlik Konseyi'ne veya hem örgüt üyelerine hem de Güvenlik Konseyi'ne tavsiyelerde bulunabilir.”

Öte yandan, Genel Kurul'un bu yetki alanı 12. madde kapsamında BMGK'nin yetki alanı ile Genel Kurul'un yetki alanı arasında bir ilişki kurulmuş olduğunun altı çizilmelidir:

“1. Güvenlik Konseyi herhangi bir uyuşmazlık ya da duruma ilişkin olarak işbu Antlaşma'nın kendisine yüklediği görevleri yerine getirdiği sürece, Genel Kurul, Güvenlik Konseyi bunu kendisinden istemedikçe, bu uyuşmazlık ya da durum konusunda herhangi bir tavsiyede bulunamaz.

2. Genel Sekreter, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin olup Güvenlik Konseyi'nce ele alınmış bulunan işleri, Güvenlik Konseyi'nin onayı ile her

pays too much to the UN. Well, it's complicated”, CNN, 22 September 2017. <https://edition.cnn.com/2017/09/19/politics/trump-us-un-spending-complicated/index.html> (27.05.2022)

⁴⁶⁶ A.g.e, ss. 50-51.

toplantıda Genel Kurul'un bilgisine sunar; Güvenlik Konseyi sözü geçen işleri elden bıraktığı anda da Genel Sekreter yine aynı şekilde Genel Kurul'a, ya da Genel Kurul toplantı halinde değilse Birleşmiş Milletler üyelerine durumu bildirir.”

Söz konusu iki hüküm paralelinde düşünüldüğünde, Genel Kurul'un uluslararası arenadaki her türlü soruna ilişkin tavsiye ve görüş bildirebildiği fakat bu yetki alanının BMGK'nin münhasır alanına giremeyeceği görülmektedir. Dolayısıyla, BMGK'nin üstünde olduğu bir konu hakkında BMGK tarafından yetkilendirilmedikçe Genel Kurul tavsiyede dahi bulunamamaktadır. Bir başka deyişle, Genel Kurul BMGK'nin incelemesi altında bulunmayan her konu bakımından yetkili olarak görülebilecektir.⁴⁶⁷ Genel Kurul bu yetki alanındaki faaliyetlerini ise temel olarak alt komiteler aracılığıyla yürütmektedir.⁴⁶⁸

Genel Kurul'un BM Şartı'nın 10 ila 17. maddeleri arasındaki veya diğer muhtelif madde hükümlerinde zikredilmiş olan görev ve yetkilerinin, BM üyeliğine kabul⁴⁶⁹ veya bütçe⁴⁷⁰ gibi örgütün işleyişini ilgilendiren bazı istisnai konular dışarıda bırakılırsa, çoğunlukla tavsiye niteliğinde olduğu ve doğrudan bağlayıcı olmadığı belirtilmelidir. Bu noktada özellikle uluslararası barış ve güvenliğin tesis edilmesinde ana organ olarak Güvenlik Konseyi'nin görülüyor olması, Genel Kurul'un BM'nin

⁴⁶⁷ Pazarıcı, 2. Kitap, s. 129.

⁴⁶⁸ Genel Kurul bünyesinde altı adet ana komite bulunmaktadır. Bu komiteler sırasıyla Silahsızlanma ve Uluslararası Güvenlik Komitesi (Birinci Komite), Ekonomik ve Mali Komite (İkinci Komite), Sosyal, İnsani ve Kültürel Komite (Üçüncü Komite), Özel Politika ve Sömürgeciliğin Bitirilmesi Komitesi (Dördüncü Komite), Yönetim ve Bütçe Komitesi (Beşinci Komite) ve Hukuki Konulara Dair Komite (Altıncı Komite) olarak sayılabilir. Genel Kurul nezdinde görüşülen konular sayıca çok fazla olabildiğinden böyle bir bölünme ile iş bölümü yapılmaktadır. United Nations, “Functions and powers of the General Assembly”. <https://www.un.org/en/ga/about/background.shtml#:~:text=The%20six%20Main%20Committees%20are,Committee%3B%20the%20Administrative%20and> (27.05.2022)

⁴⁶⁹ BM Şartı'na üyeliği düzenleyen 4. madde hükmü şu şekildedir:

“1. İşbu Antlaşmanın getirdiği yükümlülükleri kabul eden ve bunları yerine getirme konusunda yetenekli ve istekli olduklarına örgütçe hükmedilen tüm diğer barışsever devletler Birleşmiş Milletlere üye olabilirler.

2. Bu koşullara uyan her devletin Birleşmiş Milletler üyeliğine kabulü, Güvenlik Konseyi'nin tavsiyesi üzerine Genel Kurul kararı ile olur.”

⁴⁷⁰ BM Şartı'nda örgütün bütçesine dair 17. madde hükmü şu şekildedir:

“1. Genel Kurul, örgütün bütçesini inceler ve kabul eder.

2. Üyeler, Genel Kurul'un yapacağı paylaştırmaya uygun olarak örgütün harcamalarını üstlenirler.

3. Genel Kurul, 57. maddede sözü edilen ihtisas kuruluşları ile yapılan mali ve bütçeye ilişkin düzenlemelerin tümünü inceleyerek kabul eder ve anılan kuruluşların idari bütçelerini, kendilerine tavsiyelerde bulunmak üzere, inceler.”

uluslararası düzlemdeki genel rolü bakımından geri planda kalmasını da beraberinde getirmektedir. Fakat buna rağmen UAD'nin Genel Kurul'un *Devletlerin BM'ye Üyeliği Hususundaki Yetkisi* danışma görüşünde belirttiği üzere BMGK ve Genel Kurul BM örgütünün iki ana organı konumunda olup iki organ arasında bir hiyerarşi ilişkisi yoktur.⁴⁷¹ Bunun yanında BMGK'nin uluslararası barış konusundaki yetki alanına dair de Genel Kurul özelinde somut adımlar atılmış olduğu görülmektedir. Bunun en açık örneğini ise 1950 yılında alınmış olan Barış İçin Birlik Kararı⁴⁷² oluşturmaktadır. 3 Kasım 1950 tarihinde alınan Barış İçin Birlik Kararı'nın özü Kore Savaşı sırasında Sovyetlerin BMGK'de alınabilecek tüm kararları veto ederek buradan karar çıkmasını engellemesine dayanmaktadır. Kore Savaşı'nın başlarında Sovyetler'in Çin'in BM'deki üyeliği adına Tayvan'ın tanınıyor olmasını boykot etmek adına BMGK toplantılarına bir süre iştirak etmemesi üzerine ABD öncülüğünde BMGK'den bazı kararlar çıkartılabiliştir; zira Sovyetler kendisinin yokluğunda BMGK'den karar alınamayacağını tahayyül etmekteydi.⁴⁷³ Fakat sonradan Sovyetler'in BMGK toplantılarına dönmesiyle bazı kararları mütemadiyen veto etmesi, ABD öncülüğündeki koalisyonu Genel Kurul'a yöneltmiştir. O dönemde Genel Kurul'da sayıca üstünlüğü bulunan bu koalisyon, dönemin ABD Dışişleri Bakanı'nın aktif çabasına atfen Acheson Planı olarak da adlandırılan Barış İçin Birlik Kararı'nı Genel Kurul'dan olağanüstü toplantı usulüne dayalı olarak çıkarmıştır. Bu karar ile Güvenlik Konseyi'nin veto yetkisi sebebiyle işlemez duruma geldiği hallerde Genel Kurul'a askeri tedbirler de dâhil olmak üzere her türlü tedbiri üye devletlere tavsiye edebilme salahiyeti vermektedir.⁴⁷⁴ Bu durum da kanaatimizce göstermektedir ki; her ne kadar BMGK baskın karakterde olup BM'nin asıl kuruluş amacı noktasında ana yetkili organ olsa da Genel Kurul da BM'nin örgüt yapısı ve tüm uluslararası toplum için büyük önem arz etmektedir.

⁴⁷¹ *Competence of Assembly regarding admission to the United Nations*, Advisory Opinion :ICJ Reports 1950, p. 4, ss. 8-9.

⁴⁷² UN General Assembly, *Uniting for peace*, 3 November 1950, A/RES/377. <https://www.refworld.org/docid/3b00f08d78.html> (27.07.2022)

⁴⁷³ Muhammed Enes Bayrak, **Barış İçin Birlik Kararı: Uluslararası Barış ve Güvenliğin Sürdürülmesinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Sorumluluğu**, İstanbul: On iki Levha Yayıncılık, 2022, s. 60.

⁴⁷⁴ **A.g.e.**, ss. 59-62. Bu karardaki prosedüre, sonuncusu 2022 Ukrayna'nın Rus güçleri tarafından işgali sebebiyle Rusya aleyhine olmak üzere tarihsel süreç içerisinde on üç kez başvurulmuş olsa da uygulamada en başarılı sonucun Kore Savaşı zamanında alındığı da bilinmektedir.

Her şeyden önce belirtilmelidir ki her üyeye bir oy hakkı verilmesi ve BMGK’de olduğu gibi bazı üyeler nezdinde ayrıcalıklı bir pozisyonun bulunmamasına rağmen Genel Kurul’un bir uluslararası yasama organı gibi düşünülmesi mümkün değildir. Zira Genel Kurul’un ortaya koymuş olduğu hukuki metinlerin çoğunun (BM Şartı’nda bağlayıcı olduğu açıkça belirtilenler hariç) bağlayıcı nitelik kazandığını söyleyebilmek için somut olayın koşullarında bağlayıcı olan bir uluslararası hukuk normu çerçevesine sokulabilmesi ile mümkün olacaktır.⁴⁷⁵ İşte bu noktada bu hukuki belgelerin nasıl bir normatif değere sahip olacağı belirsizdir. Bu belirsizlikte Genel Kurul kararlarının kural olarak tavsiye niteliğinde olması da etkili olmuştur. Fakat Genel Kurul kararlarının tavsiye niteliğini haiz olmaları, söz konusu kararların tamamen göz ardı edilebilecek hukuki metinler olduğu şeklinde bir çıkarımı beraberinde getirmemelidir.

Genel Kurul kararlarının normatif hukuki değerine binaen doktrinde farklı yaklaşımların olduğu ifade edilmelidir. Bu noktada, Lepard Genel Kurul kararlarının tavsiye niteliğinde olmalarına rağmen devletler tarafından hukuken hiç göz önüne alınmayacak metinler olmadığına dair çıkarımını BM Şartı 2(2) hükmünde “*BM Şartı’na uygun olarak üstlendikleri yükümlülükleri iyi niyetle yerine getirme*” yükümlülüğü olarak bulunan iyi niyet ilkesine dayandırmaktadır.⁴⁷⁶ Bu çerçevede düşünüldüğünde, Lepard’a göre Genel Kurul’un kararlarının içerikleri de devletler adına BM Şartı’na uygun olarak üstlendikleri yükümlülüklerin kapsamına girmektedir. Buna binaen, devletler bu kararlarla doğrudan hukuken bağlı olmasalar da bu kararlarda zikredilen yükümlülüklerle iyi niyetle yaklaşmak, tamamen göz ardı etmemek ve kendi aldıkları kararlarında bir dereceye kadar bu hukuki belgeleri göz önünde bulundurmakla yükümlüdürler. Bu kertede Lepard Genel Kurul kararlarının belli derecede hukuken ikna edici gücünün (*legal persuasive authority*) olduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁷ Bunun yanında Falk’e göre ise Asya ve Afrika devletlerinin uluslararası siyaset sahnesinde yer almasının da bir sonucu olarak uluslararası hukukun çerçevelediği yükümlülükler alanının farklı değerlendirilmesi bir gereklilik halini almıştır. Yazar bu farklı yorumlamanın ise Genel Kurul kararlarının normatif

⁴⁷⁵ Aksar, **Teori ve Uygulamada Uluslararası Hukuk-I. Kitap**, 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2019, s. 92.

⁴⁷⁶ Brian D. Lepard, **Customary International Law: A New Theory With Practical Applications**, Cambridge: New York, 2010, s. 209.

⁴⁷⁷ **A.g.e.**

hukuki değerine dair yeni yaklaşımları beraberinde getirebileceğine işaret etmiştir.⁴⁷⁸ Bu çerçevede yazara göre Genel Kurul kararlarına “*yarı-teşrii*”⁴⁷⁹ veya “*yasa koyucu benzeri*” (*quasi-legislative*) bir karakter atfedilmesi suretiyle, tam hukuki bağlayıcılık verilmesine ve hiç hukuki bağlayıcılık verilmeden göz ardı edilmelerine dayalı iki uç perspektiften de kaçınılabileceğini savunmuştur.⁴⁸⁰

Öte yandan, bu hukuki metinlere normatif hukuki değer atfedilemeyeceği de doktrinde ifade edilmektedir. Bu noktada, Scharf’a göre Genel Kurul kararlarının normatif hukuki değerine dair bir diğer itiraz ise bu kararların olan hukuktan (*lex lata*) ziyade olması gereken (*lex feranda*) hukuku ele aldıkları, aksi yönde bir durum gelişmiş olsa dahi bu durumun tespitinin zor olduğu yönündedir.⁴⁸¹ Baker’a göre ise Genel Kurul kararlarının teamül hukuku kurallarının ortaya çıkması adına bir başlangıç noktası olabilseler de kendilerinin bir teamül hukuku kuralı teşkil etmesi mümkün değildir.⁴⁸² Kaldı ki UAD de *Güney Batı Afrika* davasında Genel Kurul kararlarının belirli bir etki alanına sahip olsalar dahi bunun hukuki bir etkiden çok siyasi olduğunun altını çizmiştir.⁴⁸³

Genel Kurul kararlarının normatif hukuki değere sahip olduğu kabul edildiğinde ön plana çıkan kurum ise teamül hukukudur. Öncelikle, devletlerin Genel Kurul kararlarının doğrudan teamül hukuku oluşturduğu fikrini reddettikleri görülmektedir.⁴⁸⁴ Fakat öte yandan, Divan *Nükleer Silahlar* danışma görüşünde Genel Kurul kararlarının teamül hukuku kuralı niteliğinin değerlendirilmesi için içeriklerine ve kabul edilme bağlamına bakılması gerektiğini ifade ederek bu yöndeki bir çıkarıma

⁴⁷⁸ Richard A. Falk, “On the Quasi-Legislative Competence of the General Assembly”, **The American Journal of International Law**, Vol. 60, N. 4., 1966, s. 782.

⁴⁷⁹ Öktem, **a.g.e.**, s. 168.

⁴⁸⁰ **A.g.e.** Ayrica Falk, uluslararası düzlemin kendine has “düzensiz bir düzen” ikliminde, uluslararası dengenin sağlıklı bir şekilde tesisinin sağlanması adına politik ve sosyal gelişmelere göre hızlı aksiyon alınabilmesinin önemini vurgulayarak bu durumun Genel Kurul kararlarına sınırlı bir normatif hukuki değer verilmesinin gerekliliğini belirtmiştir. **A.g.e.**, s. 785.

⁴⁸¹ Michael P. Scharf, “Accelerated Formation Of Customary International Law”, **ILSA Journal of International & Comparative Law**, Vol. 20, N. 2, s. 325.

⁴⁸² Roozbeh (Rudy) B. Baker, “Customary International Law in the 21st Century: Old Challenges and New Debates”, **EJIL**, Vol. 21, N. 1, 2010, ss. 183-184’ten aktaran Öktem, **a.g.e.**, s. 172.

⁴⁸³ *South West Africa*, Second Phase, Judgment, I.C.J. Reports 1966, p. 6, para 98. [*Güney Batı Afrika Davası*]

⁴⁸⁴ Öktem, **a.g.e.**, s. 167.

kapıları kapatmamıştır.⁴⁸⁵ Tüm bunlar ekseninde düşünüldüğünde, bir Genel Kurul kararının teamül kuralı teşkil etmesi ve bu yolla bağlayıcı olması ihtimal dâhilindedir. Fakat bu, tüm Genel Kurul kararlarının bağlayıcı niteliği haiz olabileceği anlamına gelmeyecektir.⁴⁸⁶ Ayrıca burada Genel Kurul kararlarının kendi içinde olan sınıflandırması da önem arz edebilecektir.⁴⁸⁷

Genel Kurul kararlarının teamül hukuku niteliğinin incelenmesinde bu kararların alınma aşamalarında devletlerin oy verme işleminin niteliğinin irdelenmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle, bu kararlar nezdinde devletlerin verdikleri oyların teamülün maddi ögesini teşkil eden devlet uygulaması ve psikolojik ögesini teşkil eden *opinio juris* nezdindeki pozisyonlarına dair gözlemler gerekmektedir.

Genel Kurul kararlarında oy kullanan devletlerin bu yöndeki eylemlerinin teamül hukuku bakımından devlet uygulaması teşkil edip etmeyeceğine dair tartışmalar doktrinde genellikle devlet uygulaması kavramının teorik arka planına atfen yapılmıştır. Burada D’Amato’ya göre devlet uygulamasından bahsedebilmek için somut ve fiziksel bir eylemin varlığı gerekmektedir; devletlerin herhangi bir konudaki iddiaları her ne kadar hukuki pozisyona dair bir intiba oluşturmak noktasında yeterli olsa da teamülün maddi ögesini yerin getirmeye yeterli olmayacaktır.⁴⁸⁸ Fakat bu yaklaşımın azınlık görüş olduğu ifade edilmelidir.⁴⁸⁹ Öte yandan karşıt görüşteki Asamoah’a göre ise Genel Kurul kararlarında devletlerin oy verme işlemi resmi bir

⁴⁸⁵ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, 1. C.J. Reports 1996, p. 226, paras. 254-255. [*Nükleer Silahlara Dair Danışma Görüşü*]

⁴⁸⁶ Shaw, *a.g.e.*, s. 890.

⁴⁸⁷ Uluslararası Hukuk Enstitüsü’nün (*International Law Association / UHE*) 1987 tarihli Kahire Bildirisi’nde BM Genel Kurulu kararları, “hukuk oluşturan” (*law-declaring*) ve “hukuku geliştiren” (*law-developing*) olmak üzere iki şekilde sınıflandırılmıştır. Institut De Droit International, “The Elaboration of General Multilateral Conventions And of Non-contractual Instruments Having a Normative Function or Objective”, Thirteenth Commission, Session of Cairo, 1987, ss. 2-3. Herhangi bir Genel Kurul kararının bu kategorilerde değerlendirilmesinde ise kararın metninin içeriği, yazım dili, oluşumundaki şekli aşamalar ve bu aşamalara ne ölçüde devletlerce riayet edildiği, devletlerin kararın oluşum sürecindeki niyetlerine dair çıktılar ve destekleyen devletlerin nicel/nitel mahiyeti gibi bir dizi faktörün etkili olduğunun da ayrıca altı çizilmelidir. Treves, *a.g.e.*, para 46. Fakat açıkça ifade edilmelidir ki bazı Genel Kurul kararlarının “Şart”, “Bildiri” veya “Deklarasyon” gibi kapsayıcı adlarla anılmaları söz konusu kararların hukuki bağlayıcılıkları üzerinde doğrudan bir etkiye sahip değildir. Kaldı ki bildirilerin bazıları hâlihazırda var olan uluslararası hukuk ilkelerini teyit edebiliyorken bazıları da devletlerce ulaşılması gereken standartlara işaret edebilmektedir.⁴⁸⁷ Aksar, *I. Kitap*, s. 94.

⁴⁸⁸ Anthony A. D’Amato, *Concept of Custom in International Law*, London: Cornell University Press, 1971, s. 88. Aktaran Akehurst, *a.g.e.*, s. 1.

⁴⁸⁹ Akehurst, *a.g.e.*, s. 2.

devlet işlemi teşkil ettiğinden devlet uygulaması olarak sayılmalıdır.⁴⁹⁰ Ayrıca Paust da her ne kadar Genel Kurul dışındaki devlet tutum ve davranışlarının önem arz ettiğine değinse de oy verme işleminin devlet uygulaması teşkil edeceğinde tereddüt bulunmadığını ifade etmektedir.⁴⁹¹

Bunların yanında oy verme işleminin devlet uygulaması niteliğine dönük tartışmalar bazı hukuki raporlarda da yer almıştır. UHE'nin 2000 tarihli çalışma raporunda vurgulandığı üzere BM Genel Kurulu'nda oy kullanmak gibi doğrudan fiziksel olmayan eylemler, ilgili devlet adına devlet uygulaması olarak kabul edilebilmektedir.⁴⁹² Uluslararası Hukuk Komisyonu'nun 2018 tarihli "Uluslararası Teamül Hukukunun Tanımlanması" temasındaki taslak raporunda ise söz konusu uluslararası örgüt kararları tek başlarına teamül hukuku kuralı teşkil etmeseler de uyumlu devlet uygulaması ile desteklendikleri takdirde teamül hukuku kuralı olmalarının mümkün olduğu belirtilmiştir.⁴⁹³ Ayrıca bu konuda *Barcelona Traction* davasında Hakim Ammoun'un ayırık görüşünde devletlerin uluslararası konferans ve örgütler nezdinde, özellikle de BM nezdinde aldıkları pozisyonların teamül kuralının oluşumunda önemli yer teşkil eden devlet uygulaması oluşturması gerektiğinin ifade edilmesi önem arz eden bir veridir.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ Obed Y. Asamoah, **The Legal Significance of the Declarations of the General Assembly of the United Nations**, The Hague: Martinus Nijhoff, 1966, s. 54.

⁴⁹¹ Jordan J. Paust, "Customary International Law: Its Nature, Sources and Status as Law of the United States", **Michigan Journal of International Law**, Vol. 12, N. 1, 1990, s. 74.

⁴⁹² International Law Association, "Statement of Principles Applicable to the Formation of General Customary International Law", Committee On Formation Of Customary (General) International Law – Final Report, 2000, s. 14. [UHE 2000 Raporu] Raporda verilen örneklerle binaen, deniz alanları veya kitle imha silahları gibi muhtelif spesifik konular hakkında teamül hukuku kuralı oluşumu noktasında denize erişimi olmayan veya söz konusu kitle imha silahlarına sahip ol(a)mayan devletler açısından gündeme gelebilecek tek devlet uygulaması örneği ancak ve ancak Genel Kurul oylamaları minvalindeki sözlü eylemlerdir. **A.g.e.**, ss. 60-61.

⁴⁹³ International Law Commission, "Draft conclusions on identification of customary international law, with commentaries", Seventieth session, 2018, A/73/10, s. 149. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_13_2018.pdf (14.08.2022)

⁴⁹⁴ *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited*, Seperate Opinion of the Judge Ammoun, I.C.J. Reports 1970, p. 286, ss. 302-303. [*Barcelona Traction Davası*] *Güney Batı Afrika* davasında da hâkim Tanaka'nın ayırık görüşünde benzer bir yorum yapılmıştır. Tanaka'ya göre uluslararası örgütler, devletlerin bir uluslararası mesele hakkındaki görüşlerini anında tüm diğer devletlere duyurabilmelerine imkân veren ortamları teşkil etmektedir. Dolayısıyla günümüzde teamül hukuku kurallarının oluşumu için eskiden olduğu gibi uzun bir yapılageliş sürecine ihtiyaç bulunmamaktadır. Her ne kadar Genel Kurul kararları gibi uluslararası örgüt kurallarının doğrudan bağlayıcı olduğu ileri sürülemeyecek olsa da aynı devlet uygulamasının tekrarını teşkil etmesi açısından teamül hukukunun oluşumunda etkilidir. *South West Africa*, Second Phase, Dissenting Opinion of the Judge Tanaka, I.C.J. Reports 1966, p. 250, ss. 291-292.

Genel Kurul kararlarında devletlerin oy verme işleminin *opinio juris* niteliği devlet uygulaması niteliğine göre daha sağlam temellere oturmaktadır. Devletlerin bir kurala dair *opinio jurise* sahip olup olmadıklarının tespiti, doğası gereği zor bir iştir.⁴⁹⁵ Bu noktada, uluslararası örgütlerin kararlarının ve uluslararası örgütlerde devletlerin aldıkları pozisyonların tahlili, psikolojik ögenin tayininde büyük rol oynayabilmektedir. UAD'nin yaklaşımı, *opinio juris*'in tespitinde BM Genel Kurul kararlarından çeşitli ölçülerde yararlanmaya dönüktür. Örneğin, Divan *Nikaragua* kararında BM Genel Kurulu'nun kararlarının devletlerin ilgili konuda teamül kuralı oluşması noktasındaki *opinio juris*'in belirlenmesinde kilit rolde olduğuna işaret etmiştir.⁴⁹⁶ *Nükleer Silahlara Dair* danışma görüşünde ise Divan, Genel Kurul kararlarının bir dereceye kadar normatif karaktere sahip olduğunu, içeriği ve kabul edilme sürecine bağlı olarak *opinio juris* teşkil edebileceğini ve seri halinde alınan aynı yöndeki kararların da *opinio juris* oluşumunun aşamalarını gösterebileceğini zikretmiştir.⁴⁹⁷

Doktrinde, Genel Kurul kararlarının (ve oy verme işleminin) *opinio juris* niteliğine dair genel bir kabul bulunmasına rağmen farklı görüşlerin ileri sürüldüğü ifade edilmelidir. Bu hususta, Genel Kurul kararlarına olumlu yönde verilmiş oyların da kendi içinde bazı sınıflandırmalara tabi tutulması gündeme gelmektedir. Nitekim BM Genel Kurul kararlarının hukuki bağlayıcılığının olmadığı kabul edildiğinden bazı devletler söz konusu karara herhangi bir hukuki veya siyasi bağlılık hissetmeden, sadece belirli blokta yer alan devletlerle olan diplomatik iş birliği veya zaten bağlayıcı olmayacağına dair bir saik ile olumlu oy verebilmektedir. İşte bu noktada söz konusu olumlu oy ile devletin o husustaki gerçek pozisyonunu yansıtır yansıtmadığının tespiti, o devletin *opinio juris*'ini belirtip belirtmediğinin tahlili elzem olmaktadır.⁴⁹⁸

⁴⁹⁵ Bu açıdan düşünüldüğünde, Wolfke'ye göre teamül hukuku kuralı oluşumunda ifade edilen psikolojik öge ve ondan türeyen "hukuki kanaat" (*legal conviction*) kavramları, devleti insan ile özdeşleştiren (*anthropomorphism*) bir yaklaşımın eseri olup hukuki belirlilik ilkesi açısından ciddi sorunlar barındırmaktadır. Karol Wolfke, **Custom In Present International Law**, Travaux de la Societe Des Sciences et des Lettres de Wroclaw-Seria A. NR 101, Wroclaw, 1964, s. 54.

⁴⁹⁶ *Nikaragua Davası*, para 188. Fakat aynı kısımda Divan, devletlerin bu kararlara politik mülahazalarla yaklaştığını ve buna binaen bu kararların hukuki değerlerinin tespitinin büyük titizlikle yapılması gerektiğini de zikretmiştir.

⁴⁹⁷ *Nükleer Silahlara Dair Danışma Görüşü*, para 70.

⁴⁹⁸ Lepard, **a.g.e.**, s. 211; Koskeniemi, **From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument**, s. 434; UHE 2000 Raporu, s. 62.

Fakat öte yandan, bu ayrımın uygulamada yapılmasının zor olduğu ve önem arz edemeyeceği de dile getirilmelidir; zira yetkili mercilerce yapılmış olan eylem veya söylemin uluslararası sorumluluk hukuku bakımından devletin sorumluluğuna yol açabilme potansiyeline dahi sahip olmasına rağmen söz konusu unsurun teamül hukuku kuralı oluşumu bakımından etkisiz görülmesi çelişkili bir çıkarımdır.⁴⁹⁹ Ayrıca kanaatimizce de aksine somut göstergeler olmadıkça, bir devletin bir husustaki eylem veya söyleminin hukuki bağlayıcılık taşımadığına ve sadece politik saik taşıdığına dair mevcut inancı diğer devletler açısından anlaşılabilir ve bağlayıcı olamayacaktır. Kaldı ki böylesine bir özgürlük alanının devletlere verilmiş olması halinde uluslararası hukukun bir hukuk disiplini sıfatıyla belirliliği sorgulanabilir hale gelecektir; bu durumun da uluslararası hukukun külliye varlığının sorgulanmasını beraberinde getireceği açıktır. Dolayısıyla bir devletin bir Genel Kurul kararına karşı olan içkin ve gerçek tutumu, aksine veriler olmadığı sürece, ancak söz konusu karara ilişkin somut veriler ile saptanabilecektir. Bu kerte kanaatimizce tüketici bir sayıda olmadan belirtilmek üzere; söz konusu karara olumlu oy verildiği süreç içindeki devlet uygulamaları, kararın alınış süreçlerindeki bazı somut veriler (oy sayıları veya ilgili devletlerin söylemleri vb.), olumlu oy verilen karar sayısının nitel (içerik veya kullanılan dil vb. unsurlar) ve nicel (tekrar sayısı) özellikleri gibi bazı parametreler bu değerlendirmenin sağlıklı olarak yapılmasında yol gösterici olabilecektir.⁵⁰⁰ Bu kapsamda, devletlerin olumlu oy verdikleri Genel Kurul kararları nezdinde bir *opinio juris* ve bunun sonucu olarak da bir teamülün oluşup oluşmadığına dair doktrinde öne çıkarılan bazı belirleyici emareler bulunmaktadır.

Buna göre, kararlara olumlu oy veren devletler adına psikolojik ögenin bulunup bulunmadığına dair bahsedilebilecek ilk belirleyici unsur, söz konusu kararlara olan

⁴⁹⁹ Öktem, **a.g.e**, s. 177.

⁵⁰⁰ Lepard bu noktada demokratik devletlerin çoğunlukla reddettiği kararlara daha az önem verilebileceğini de belirtmektedir. Lepard, **a.g.e**, s. 212. Kanaatimizce söz konusu çıkarıma katılmak mümkün değildir. Zira demokratik devletlerin genellikle uluslararası düzlemde de diğer devletlere göre en baskın devletler olarak teşekkül ettiği hesaba katıldığında, bu tarz bir yaklaşım Genel Kurul kararlarının uluslararası hukuktaki pozisyonunu tamamen bir güç ilişkisine indirgemiş olacaktır ki söz konusu anlayış uluslararası ilişkiler doktrininde taraftar bulan ve uluslararası hukukun varlığını sorgulayan anlayışın paralel bir tezahürüdür. Nitekim tek taraflı ekonomik zorlamalar ele alındığında da bu sonuç apaçık ortaya çıkmaktadır; zira bu teke taraflı ekonomik zorlamaları uygulayan devletler ekseriyetle demokratik görünümdeki devletlerdir. Eğer bu minvaldeki bir çıkarım ile tahlil yapılırsa söz konusu tek taraflı ekonomik zorlamalara karşı olan ve genellikle de bu zorlama tedbirlerinin mağduru olmuş hedef devletlerin olumlu oylarıyla çıkarılmış tüm Genel Kurul kararlarının hukuken önemsiz kabul edilmesi gerekecektir.

desteğin kapsamıdır. Bu açıdan düşünüldüğünde ilk olarak, oy birliğiyle alınmış kararların normatif hukuki değerinin yüksek olduğu söylenebilmektedir.⁵⁰¹ Öte yandan, yüksek oranda oy çokluğuyla kabul edilen kararların da ilk gruptaki kararlar kadar olmasa da ciddi bir hukuki değeri haiz olduğu belirtilmektedir; bu atfedilecek değer ise kararın somut durumdaki konumu ve niteliklerine göre değişecektir.⁵⁰² Son kertede ise yüksek oranda oy çokluğuyla kabul edilmemekle beraber azımsanmayacak derecede olumsuz oy alan kararların normatif hukuki değerlerinin düşük olacağının altı çizilmektedir.⁵⁰³ Nitekim *Nükleer Silahlar* danışma görüşünde de nükleer silahları yasaklayan kararlar nezdinde bu sonuncu grupta yer alan kararlar minvalindeki hukuki belgelerin normatif hukuk değerlerinin düşük olduğu Divan tarafından da zikredilmiştir.⁵⁰⁴ Fakat çoğunluk ile de alınıyor olsa aynı gruptaki devletlerin tekdüze ve otomatik bir şekilde olumlu ve olumsuz yönde oyladıkları kararların hukuki değerlerinin de az olacağı doktrinde zikredilmektedir.⁵⁰⁵

Genel Kurul kararlarının *opinio juris* adına güçlü bir destek noktası olmasında ölçüt olarak hesaba katılabilecek bir diğer unsur ise aynı yöndeki kararların sayıca

⁵⁰¹ Blaine Sloan, “General Assembly Resolutions Revisited (Forty Years Later)”, **British Yearbook of International Law**, Vol. 58, N. 1, 1987, s. 130; Lepard, **a.g.e.**, s. 214; Paust, **a.g.e.**, s. 75;

⁵⁰² Lepard, **a.g.e.**, s. 214;

⁵⁰³ **A.g.e.** Burada üzerinde durulması gereken hususlardan birisi de çekimser oyların niteliğidir. Herhangi Genel Kurul kararına dair oylamada çekimser kalan devletlerin her ne kadar olumlu oy veren devletlere nazaran söz konusu kararı açıkça destekledikleri söylenemez olsa da doktrindeki genel eğilim, aksine bir durum olmadıkça bu oyların da genel bir kural mahiyetiyle zımni kabul olarak değerlendirilmesine ilişkindir. Akehurst, **a.g.e.**, s. 7. Kaldı ki Wolfke’ye göre de herhangi bir devlet uygulamasına karşı sessiz kalan diğer devletlerin söz konusu uygulamayı zımnen onayladıkları ve hatta bu yolla yeni bir kuralın oluşmasına katkı sağladıkları da söylenebilmektedir. Wolfke, **a.g.e.**, s. 54. Kanaatimizce de bu çekimser devletlerin olumsuz oy verdiklerine dair bir çıkarım yapmak isabetli olmayacaktır. Kaldı ki Kore Savaşı’nda 82 sayılı BMGK kararının alınması sırasında Sovyetler Birliği, Tayvan’ın Batılı devletler tarafından BMGK’de Çin’in yerine kabul edilmesini protesto ettiğinden Konsey’den delegelerini çekmiş olduğu için söz konusu kararı veto edememiştir. Bu süreç dahilinde Sovyetler’in çekimser kalması, adeta zımni kabul gibi işlev görmüş ve BMGK kararı kabul edilmiştir. Bu açıdan düşünüldüğünde, kanaatimizce, BM’nin temel mekanizmasının merkezinde konumlanan ve doğrudan bağlayıcı kararlar alabilme yetkisini elinde bulunduran organ olan Güvenlik Konseyi’nin dahi aldığı kararlar nezdinde çekimser olan oyların zımni kabul sayıldığı bir düzlemde Genel Kurul kararları için de böyle bir çıkarımın evleviyetle yapılabilmesi hukuken isabetli bir değerlendirme olacaktır.

⁵⁰⁴ *Nükleer Silahlara Dair Danışma Görüşü*, para 71.

⁵⁰⁵ Sloan, **a.g.e.**, s. 131. Öte yandan, Schwebel’e göre ise Genel Kurul kararlarının hukuki değerden yoksun olmaları sadece doğrudan bağlayıcı kabul edilmemelerinden dolayı değildir. Yazara göre buna ek olarak, devletlerin bu kararlar nezdindeki pozisyonlarının da hukuki altyapısı bulunmamaktadır. Zira devletler bu kararlara verdikleri oylarda hukuki bir eylem veya tutum ile değil de salt politik mülahazalarla hareket etmekte olduğundan devletlerin söz konusu kararları oylarken hukuki bir kurum oluşturma gibi bir yönelimleri bulunmamaktadır. Bundan mütevellit bu kararlar nezdinde devletler arasında oluşan konsensüs ortamını Schwebel “sahte konsensüs” olarak tanımlamaktadır. Stephen M. Schwebel, “The Effect of Resolutions of the U.N. General Assembly on Customary International Law” **Proceedings of the Annual Meeting of American Society of International Law**, 1979, s. 302.

çokluğudur. Nitekim her ne kadar bir uygulamanın tekrarı tek başına teamül hukuku kuralı oluşması açısından yeterli ve gerekli şart konumunda değilse de bu durum teamül hukuku kuralı oluştuğuna dair güçlü kanıtların oluşmasını sağlamaktadır.⁵⁰⁶ Ayrıca aynı yönde kararların tekrarı, devletlerin ilgili hususta geçici bir yöneliminden ziyade devam eden bir pozisyonunun olduğunu da göstermesi açısından önem arz etmektedir.⁵⁰⁷

Genel Kurul kararlarının bu yöndeki normatif değerini işaret eden bir başka unsur ise söz konusu kararların içerik bakımından evrensel ve temel etik normlarla olan uyumudur.⁵⁰⁸ Lepard bu noktada “deklarasyon” olarak adlandırılan ve genellikle uzun görüşme süreçlerinden geçerek temel normlara işaret eden türdeki kararların bu yönde değerlendirilebileceğini belirtmiş; bu noktada ise örnek olarak Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi’ni vermiştir.⁵⁰⁹ Akehurst ise BM Genel Kurul kararlarının teamül hukuku kuralı teşkil etmesi için olması gereken niteliklerden biri olarak hâlihazırda bulunan hukuku ilan eden bir yapıda, üslupta ve yaklaşımda olmasını göstermektedir.⁵¹⁰ Öte yandan “deklarasyon” gibi kapsayıcı bir ön ad taşımamasına rağmen bazı Genel Kurul kararlarının teamül hukuku kuralı teşkil edebileceği de belirtilmektedir.⁵¹¹

b. Genel Kurul Uygulamasında Tek Taraflı Ekonomik Zorlamalar

Tarihsel süreç içerisinde uluslararası toplumun değişen ve dönüşen yapısı ve ihtiyaçları bağlamında, tüm devletlerin temsil edildiği yegâne platform konumundaki Genel Kurul’dan sadır olan bazı hukuki metinlerin normatif değerinin uluslararası hukukun kaynakları özelinde irdelenmesi elzemdir. Kaldı ki konu bakımından yetki açısından düşünüldüğünde, BMGK’ye göre çok daha geniş bir alanı haiz olan Genel Kurul’un görüştüğü çoğu meselenin bağlayıcılıktan uzak olmasından bahisle sadece

⁵⁰⁶ Lepard, **a.g.e.**, s. 215.

⁵⁰⁷ Sloan, **a.g.e.**, s. 132.

⁵⁰⁸ Lepard, **a.g.e.**, s. 216; Sloan, **a.g.e.**, ss. 127-128; Asamoah ise bu noktada kararların içeriğinin ütöpic olmamasını ve realist olmasını da bu değerlendirmede bir parametre olarak almaktadır. Asamoah, **a.g.e.**, s. 74.

⁵⁰⁹ Lepard, **a.g.e.**, s. 216.

⁵¹⁰ Akehurst, **a.g.e.**, s. 6.

⁵¹¹ UHE 2000 Raporu, ss. 62-63.

temenni veya siyasi tartışma şeklinde kalması, uluslararası hukukun gelişimi açısından olumsuz bir tabloya sebep olabilmektedir. Bu eksende değerlendirme yapıldığında, tek taraflı zorlamaların da Genel Kurul'un görüştüğü ve bu minvalde boşlukta kalmaya müsait konulardan birini teşkil ettiği ifade edilmelidir.

Tek taraflı ekonomik zorlamaların Genel Kurul nezdinde önemli bir yer tutmasındaki en büyük etken, bu tedbirlere ekseriyetle az gelişmiş ya da gelişmekte olan devletlerin muhatap olması ve maruz kalmasıdır. Buna binaen, her devletin eşit temsiline dayanan Genel Kurul'da bu küçük devletlerin tüm uluslararası topluma seslerini duyurabileceği kanısı yerleşmiş; Genel Kurul'dan tek taraflı ekonomik zorlamaları konu alan bazı hukuki metinlerin çıkmasında bu kanı büyük rol oynamıştır.

Genel Kurul nezdinde devletlerin tek taraflı ekonomik zorlamalar özelindeki duruşları, bazı hukuki belgelerle de somutlaşmıştır. Bu noktada, ilk olarak ele alınması gereken hukuki belge ise şüphesiz 1970 tarihli Dostça İlişkiler Bildirisi'dir. Bu Bildiri'deki ilgili kısmı önemine binaen bir kez daha tekrar etmekte fayda görmekteyiz:

“Hiçbir devlet, diğer bir devletin egemen haklarını kendisine bağımlı şekilde kullanmasına ve ondan diğer herhangi bir menfaat (avantaj) sağlamayı temin etmek amacıyla, onu zorlayacak ekonomik, siyasi veya diğer herhangi bir tipteki tedbirleri kullanamaz veya kullanılmasını teşvik edemez”

Buradan da açıkça görülebildiği üzere, devletler birbirlerinden “herhangi bir menfaat (avantaj)” elde etmek veya “egemenlik haklarını kendisine bağımlı şekilde kullanmasını sağlamak” amacıyla tek taraflı ekonomik zorlamalara başvurmaktan men edilmektedir. Bu eksende düşünüldüğünde, devletlerin tek taraflı ekonomik zorlamalar ile elde etmeye çalıştıkları amaçlar geniş bir yelpazede tanımlanarak etkin bir kaçınma mekanizmasının kurulması hedeflenmiştir.

Bunlardan başka, tek taraflı ekonomik zorlamaların meşruiyetini sorgulayan tek Genel Kurul kararı Dostça İlişkiler Bildirisi değildir. Bu kapsamda, BM Genel Kurulu'nda G77 grubu⁵¹² ve Çin tarafından çıkarılan “Gelişmekte Olan Devletlere Karşı Ekonomik ve Politik Zorlama Aracı Olarak Tek Taraflı Ekonomik Tedbirler”⁵¹³ ismindeki Genel Kurul kararları da ayrıca önem arz etmektedir. Her birinde benzer ifadelerin kullanıldığı bu kararlarda öncelikle Dostça ilişkiler Bildirisi'nde tek taraflı zorlamalara ilişkin sunulan çerçeve tekrarlanmış ve genel olarak uluslararası toplum bu tedbirleri “kınama ve reddetmeye” çağırılmıştır.⁵¹⁴ Bu kararların genellikle yüksek oy yüzdeleri ile kabul edilmiş olduğunun altı çizilmelidir.⁵¹⁵ Fakat olumlu oy veren devletlerin de genellikle gelişmekte olan veya az gelişmiş devlet olduğu da görülebilmektedir. Öte yandan, Rusya ve Çin'in genellikle bu kararların tam destekçisi olduğu görülmektedirken ABD'nin olumsuz oy verdiği görülmektedir.⁵¹⁶ Bu kararlar kapsamında AB'nin genel yaklaşımı ise tek taraflı zorlamaların bazı hallerde uygulanabileceğine dairdir.⁵¹⁷ Dolayısıyla hem AB'nin hem de ABD'nin bu

⁵¹² G77 grubu, 1964 yılında adından anlaşılabileceği üzere 77 gelişmekte olan devlet tarafından kurulmuş olan hükümetler arası (*inter-governmental*) örgüttür. Örgütün temel amacı, Soğuk Savaş şartlarından beri bu gelişmekte olan devletlerin arasında siyasi ve ekonomik ilişkiler olmak üzere iş birliğini sağlamak olup gelişmekte olan devletlere ait olan en geniş uluslararası örgüttür. The Group of 77 at the United Nations, About the G77, <https://www.g77.org/doc/> (13.08.2022)

⁵¹³ Bu kararlar 1983 ila 1987 yılları arasında yılda bir olmak üzere çıkmaktayken 1987 sonrasında iki yılda bir çıkarılmaktadır. Ayrıca bu kararların ilk çıktığı zamanda isimleri “Gelişmekte Olan Devletlere Karşı Ekonomik ve Politik Zorlama Aracı Olarak Ekonomik Tedbirler” (*Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries*) olup “tek taraflı” tabiri 1997 yılından sonra eklenmiştir.

⁵¹⁴ Bu konuda bazı örnekler için bkz. UN General Assembly, Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries, 17 December 2021, A/RES/76/191. <https://digitallibrary.un.org/record/3951510?ln=en> (12.08.2022); UN General Assembly, Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries, 19 December 2019, A/RES/74/200. <https://digitallibrary.un.org/record/3840217?ln=en> (12.08.2022); UN General Assembly, Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries, 18 December 1997, A/RES/52/181. <https://digitallibrary.un.org/record/284954?ln=en> (12.08.2022); UN General Assembly, Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries, 21 December 1993, A/RES/48/168. <https://digitallibrary.un.org/record/283331?ln=en> (12.08.2022); UN General Assembly, Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries, 11 December 1987, A/RES/42/173. <https://digitallibrary.un.org/record/281121?ln=en> (12.08.2022).

⁵¹⁵ Bu kararların tarihsel süreç içerisindeki oy oranlarına bakıldığında, ortalama olarak 100 ila 135 arasında değişen sayıda olumlu oy ile alınmış oldukları görülmektedir. Buna karşın genellikle gelişmiş devletlerin 50 civarında çekimser oyunun olduğu da belirtilmelidir.

⁵¹⁶ ABD bu kararlarda verdiği olumsuz oylara dair gerekçelerini de uluslararası topluma açıklamaktadır. Buna göre ABD'nin genel görüşü; tek taraflı zorlama tedbirlerinin uluslararası hukuk nezdinde meşru ve barışçıl yöntemler olduğu ve dış politika, ulusal güvenlik ve sair ulusal veya uluslararası hedeflere ulaşılmasında etkin bir araç teşkil ettiği yönündedir. United States Mission to the United Nations, “Explanation of Vote for the Adoption of the Unilateral Economic Measures as a Means of Political and Economic Coercion against Developing Countries”, 23 November 2021. <https://usun.usmission.gov/explanation-of-vote-for-the-adoption-of-the-unilateral-economic-measures-as-a-means-of-political-and-economic-coercion-against-developing-countries/> (13.08.2022)

⁵¹⁷ Hofer, *a.g.e.*, s. 188.

tedbirlerin zorlayıcı niteliğini reddetmeleri söz konusu değildir; bu aktörler genel manada bu tedbirlerin zorlayıcı niteliğini kabul etmelerine karşın bazı durumlar halinde bunların uygulanabileceğini ileri sürmek suretiyle bu tedbirleri devletlerin ekonomik egemenliklerine dayandırmaktadır.⁵¹⁸

Tüm bunlar ışığında, tek taraflı ekonomik zorlamaların teamül hukuku nezdindeki konumuna dair yorumların merkezinde, bu minvalde çıkmış olan Genel Kurul kararlarının bulunduğu ifade edilmelidir. Bu bağlamda, Subedi'ye göre tek taraflı ekonomik zorlamaların uluslararası teamül hukukundaki yerine bakıldığında, BM Genel Kurulu'nun bu yöndeki kararlarının yüksek çoğunluklarla kabul edildiği hesaba katılırsa devletlerin genel yaklaşımının bu ekonomik tedbirlerin hukuka aykırılığı yönünde olduğu görülebilmektedir.⁵¹⁹, BM nezdinde veya diğer uluslararası arena platformlarında tek taraflı ekonomik zorlamalara karşı devletler tarafından sunulan itirazların yoğunluğu, ilgili Genel Kurul kararlarının içerikleri, yapılış süreçlerinde devletlerin argümanları ve söylemleri gibi tüketici sayıda olmayan bazı faktörler göz önüne alındığında, devletlerin bu hususta *opinio juris*'e sahip olduğu görülebilmektedir.⁵²⁰ Örneğin, BM nezdinde ABD'nin Küba'ya yıllardır sürdürdüğü tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuka aykırı niteliği ile ilgili olan 2018 tarihli Genel Kurul kararı⁵²¹ 191 olumlu oy (ve ABD ve İsrail'e ait iki çekimser oy) ile kabul edilmiştir. Tüm bunların yanında, 2022 tarihli BM Genel Sekreterlik raporunda 150'nin üzerinde devlet Küba'ya uygulanan tecrit atmosferini tasvip etmediklerini çeşitli derecelerde itirazlar ile sunmuşlardır.⁵²² İşte tüm bunlar birlikte okunduğunda,

⁵¹⁸ A.g.e, s. 191.

⁵¹⁹ Subedi, "The Status of Unilateral Sanctions", s. 37.

⁵²⁰ A.g.e.

⁵²¹ ABD'nin Küba'ya 1960 yılından beri devam eden tek taraflı ekonomik zorlama tedbirleri, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde birçok devletten olumsuz tepkiler almış; bu olumsuz tepkiler ise zaman zaman BM nezdinde de tezahür etmiştir. Buna binaen Küba'ya ABD tarafından uygulanan tek taraflı ekonomik zorlama tedbirlerinin hukuka aykırılığını ve kaldırılması gerekliliğini vurgulayan ("*Necessity of ending the economic, commercial and financial embargo imposed by the United States of America against Cuba*" ismi ile çıkan) 1990'lardan beri otuzu aşkın sayıda BM Genel Kurul kararı bulunmaktadır. Ayrıca, yine aynı süreç içinde bu hususta aynı isimle kırk beşi aşkın sayıda, devletlerin yüksek çoğunluğunun, BM alt kuruluşlarının ve AB gibi bazı bölgesel örgütlerin konu hakkındaki tutumunu resmi açıdan ifade eden BM Genel Sekreterlik raporları da bulunmaktadır. Bu kararlarda, söz konusu tek taraflı ekonomik zorlamaların Küba başta olmak üzere devletlerin egemenliklerini, içişlerine karışmama ilkesini ve uluslararası ticaret serbestisine dayalı sistemi zedelediğine açıkça değinilmektedir.

⁵²² Türkiye de Küba'ya uygulanan tek taraflı ekonomik zorlamalara itiraz beyan eden devletler arasında yer almıştır. Fakat burada altı çizilmelidir ki Türk Dışişleri'nin bu meyandaki yazılı bildirimleri, Küba özelinde olmaktan ziyade bu ekonomik tedbirlerin genel durumlarına dair olmuştur. Türkiye bu bildirimlerde sınır-aşan yetki kullanımını içeren kanunların hukuka aykırı olduğunu, tüm bu ekonomik

devletlerin Küba özelindeki yaklaşımları neticesinde bu minvaldeki tek taraflı ekonomik zorlamalara karşı teamül hukukunun oluşumundaki psikolojik ögenin varlığının mevcut olduğu savunulabilecektir.

Tek taraflı ekonomik zorlamalara başvurma yasağı konusunda doktrindeki baskın görüş, bu konuda bir teamül hukuku kuralı bulunmadığı yönündedir.⁵²³ Kanaatimizce günümüzün küreselleşen ekonomik sistemi ve karşılıklı bağımlılık ortamında bu tedbirlerin meşruiyetlerine dair herhangi bir teamül hukuku kuralı oluşmadığını söylemek isabetsiz bir yaklaşımdır. Bu çerçevede, tek taraflı ekonomik zorlamalara ilişkin çıkarılmış Genel Kurul kararlarının normatif hukuki değerine ilişkin yapılacak bir değerlendirme ile bu konuda bir teamül hukuku kuralının mevcudiyeti üzerine yorum yapılabilecektir. Hofer, tek taraflı ekonomik zorlamalara ilişkin olan ve yukarıda bahsi geçen Genel Kurul kararlarının tek taraflı zorlamaları kategorik olarak yasaklayan bir uluslararası hukuk kuralının oluşumuna delil teşkil etmediği görüşündedir.⁵²⁴ Yazar bu görüşüne destek olarak öncelikle bu kararların genel prensipler ve iç işlerine karışma yasağı gibi muğlak temellere dayandırılmış olmasını ve oylanma aşamasında olumlu oy kullananların temsiliyet açısından yalnızca bir gruba ait olmalarını (G77 grubu ve Çin gibi çok sayıda gelişmekte olan devletin olumlu oyuna karşın ABD olumsuz oy kullanmıştır) ileri sürmüştür.⁵²⁵ Ayrıca Hofer, bazı devletlerin mütemadiyen bu kararlara karşı çıkmasını veya çekimser kalmış olmasını (AB üyesi devletler bazen olumsuz oy bazen de çekimser oy kullanmıştır) delil olarak göstermektedir; zira yazara göre çekimser oyların olumlu oy olarak görülmesi mümkün değildir. Öte yandan, Joyner ise içişlerine karışma yasağına aykırı olarak değerlendirdiği tek taraflı ekonomik zorlamalara ilişkin olarak ilgili BM kararlarında tek taraflı ekonomik zorlamalara karşı ifadelerin fazla olması ve bu kararların oy oranlarındaki çoğunluğa bakıldığında, uluslararası hukukta tek taraflı

zorlama tedbirlerinin insan hakları ve uluslararası ticaret serbestisinde olumsuz sonuçlara neden olduğunu ve uyumsuzlukların bu minvaldeki yöntemler yerine barışçıl yollarla çözülmesini uluslararası hukukun bir gereği gördüğünü belirtmiştir. Tüm bu devletlerin ve kuruluşların görüşlerini içeren 2022 tarihli rapor için bkz. UN Secretary General, “Necessity of ending the economic, commercial and financial embargo imposed by the United States of America against Cuba : report of the Secretary-General”, A/76/405, 20 January 2022.

⁵²³ Barry E Carter, “Economic Sanctions” in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, paras 29-30; Hofer, “Unilateral sanctions as a challenge to the law of state responsibility”, s. 187.

⁵²⁴ Hofer, “The Developed/Developing Divide on Unilateral Coercive Measures: Legitimate Enforcement or Illegitimate Intervention?”, s. 195.

⁵²⁵ **A.g.e.**, s. 196.

ekonomik zorlamaların gayrimeşru niteliğine dair teamül hukuku oluştuğunu ifade etmektedir.⁵²⁶ Barber ise BM Genel Kurul kararları ışığında tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuka aykırı kabul edilmesine dair teamül kuralı olduğuna işaret eden tartışmalar özelinde iki temel noktayı ön plana çıkarmaktadır. Yazarın ilk argümanı, BM Genel Kurulu'nda yüksek oy çoğunluklarıyla ve tutarlı sayılabilecek bir dille kaleme alınarak kabul edilen bu kararlarına rağmen bu yönde devletlerin aksi yönde devlet uygulamalarının var olmasına binaen bu kararların teamül hukuku teşkil etmediği yönündedir.⁵²⁷ Yazarın ikinci argümanı ise BM Genel Kurulu'nun bizzat kendisinin önceki kendi uygulamalarında bu tedbirlere yer vermiş olmasıdır.⁵²⁸ Kanaatimizce bu iki noktaya da katılmak mümkün değildir. Zira ilk unsur açısından düşünüldüğünde, BM Genel Kurulu kararlarının içeriğinde beliren iradenin aksine devlet uygulaması geliştirip tek taraflı ekonomik zorlamalara sıkça başvuran devlet sayısı, bu kararlardaki oy çoğunluklarına kıyasen çok az kalmaktadır. Kaldı ki bu devletlerin de genelde bu kararlara dair olumsuz oy kullanan veya çekimser kalan devletler olduğu görülebilmektedir. Dolayısıyla söz konusu çıkarım, son tahlilde yine Genel Kurul kararlarının oylamasındaki kompozisyonla aynı yola çıkmaktadır.

Barber'ın ileri sürdüğü ikincil nokta açısından düşünüldüğünde, BM Genel Kurulu'nun geçmişte ekonomik yaptırımlar ve zorlamalar açısından oluşturduğu genel uygulamaların, yakın tarihlerden beri tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuka aykırılığı için çıkarılan kararların kapsamındaki tedbirler ile aynı düzlemdeki eylemler olmadığı görülebilmektedir. Zira Genel Kurul'un 1945 sonrası dönemde aldığı göze en çok çarpan ekonomik tedbir eylemleri, Güney Afrika'daki *apartheid* rejimine karşı alınmış olan kararlarıdır.⁵²⁹ Fakat buradan da açıkça anlaşılabileceği üzere, söz konusu

⁵²⁶ Daniel H. Joyner, "International Legal Limits on the Ability of States to Lawfully Impose International Economic/Financial Sanctions", **Economic Sanctions under International Law Unilateralism, Multilateralism, Legitimacy, and Consequences**, (Ed.) Ali Z. Marossi & Marisa R. Bassett, The Hague: Springer, 2015, s. 89.

⁵²⁷ Rebecca Barber, "An Exploration of The General Assembly's Troubled Relationship with Unilateral Sanctions", **International and Comparative Law Quarterly**, Vol. 70, 2021, s. 360.

⁵²⁸ A.g.e.

⁵²⁹ 1960'lı yıllardan sonra Güney Afrika'nın (o zamanki adıyla Güney Afrika Birliği) MC döneminden kalma manda rejimi altında tuttuğu Etiyopya ve Namibya'da sistematik ırkçılığa dayalı *apartheid* rejimini uygulaması üzerine uluslararası toplumda büyük tepkiler oluşmuştur. Bu infialin üzerine gelişen süreçte BM Genel Kurulu nezdinde alınan tavsiye niteliğindeki kararlarla diğer tüm devletlere Güney Afrika'ya ekonomik zorlama tedbirleri uygulamaya davet etmiştir. UN General Assembly, Question of South West Africa., 12 June 1968, A/RES/2372 (XXII) <https://digitallibrary.un.org/record/203084> (12.08.2022)

olayın özünde doğrudan uluslararası hukukun emredici normlarına temas ediyor olması, ilgili kararların konusunu oluşturan ekonomik tedbirleri, yakın tarihte bazı devletlerce uygulanan ve çoğunlukla da dış politika çıkarlarına dayalı tek taraflı ekonomik zorlamalardan kanaatimizce farklı kılmaktadır.

Uluslararası hukukta negatif manadaki veya yasak şeklinde tezahür eden yükümlülüklerle yönelik teamül kuralı bulunduğunu söyleyebilmek pozitif manada olan yükümlülüklerle göre daha zordur. Zira belirli bir yönde davranmamaya dair bir teamül kuralı oluştuğunu ispat edebilmek için yükümlülüğün negatif özelliğinden ötürü devlet uygulamasından çok teamülün psikolojik ögesine ve bu yöndeki devlet söylemlerine odaklanmak gerekmektedir.⁵³⁰ Bu eksen de düşünülüğünde, tek taraflı ekonomik zorlamaların uluslararası hukukta kabul görmediğine dair negatif bir edim gerektiren teamül kuralının oluştuğundan bahsedebilmek için öncelikle devletlerin söz konusu negatif edim hakkındaki söylemlerine başvurulmalıdır. Ayrıca kanaatimizce tek taraflı ekonomik zorlamaların kabul edilmediğine dair bir teamül kuralının oluşumunda doğası gereği fiziksel manada bir devlet uygulamasının olması mümkün değildir; zira devletler tek taraflı ekonomik zorlamaları uygulayarak ona karşı çıkamazlar. Dolayısıyla kanaatimizce söz konusu Genel Kurul kararlarının tek taraflı ekonomik zorlamalar nezdinde bir teamül hukuku kuralı oluşturup oluşturmadığına dair tahlilde bu kararlardaki oy verme işlemlerinin devlet uygulaması olarak sayılması gündeme gelmelidir. Bu noktada, verilen oyların aynı zamanda *opinio juris* teşkil etmesi kanaatimizce mümkündür; zira bu oyların içeriği, devletlerin belirli bir konudaki görüşlerinin dışavurumunu yansıtan somut verilerden biri olarak görülebilmektedir. Dolayısıyla oy verme işleminin teamül hukukunun her iki unsurunu da teşkil edebileceği ifade edilmelidir. Nitekim bu hususun varlığı doktrinde de kabul edilmektedir.⁵³¹

Tüm bunlar ekseninde, ilk olarak, tek taraflı ekonomik zorlamalara ilişkin olarak BM Genel Kurulu'nda G77 grubu ve Çin tarafından çıkarılan “Gelişmekte Olan

⁵³⁰ Jamnejad & Wood, **a.g.e.**, ss. 351-352; Sir Ian Sinclair, “The significance of the Friendly Relations Declaration”, **The United Nations and the Principles of International Law Essays in memory of Michael Akehurst**, (Ed.) Vaughan Lowe & Colin Warbrick, London: Routledge, 2002, ss. 22-23.

⁵³¹ Sloan, **a.g.e.**, s. 150.

Devletlere Karşı Ekonomik ve Politik Zorlama Aracı Olarak Tek Taraflı Ekonomik Tedbirler” başlıklı Genel Kurul kararlarının tek taraflı ekonomik zorlamaların meşru olmadığına dair teamül hukuku kuralı oluşturup oluşturmadığı irdelenmelidir. Söz konusu kararlarda tek taraflı ekonomik zorlamalara karşı net bir duruş sergilenmekte ve bu zorlamaların gayri meşru oldukları vurgulanmaktadır.

Yukarıda da değinildiği üzere, Genel Kurul kararlarında verilen oyların devlet uygulaması teşkil etmesi mümkündür. Bunun dışında doktrinde bu kararlara yönelik oyların, genellikle politik mülahazalarla verildiği ve hukuki bir arka plana dayanmadan, devletlerin bağlı olma iradesi ile verilmediklerine dair bir yaklaşım mevcuttur. Buna binaen belirli devletlerin blok halinde hep aynı yönde oy kullandığı Genel Kurul kararlarının teamül hukuku değeri bakımından zayıflığı dile getirilmektedir. Burada kanaatimizce ileri sürülebilecek iki argüman bulunmaktadır. Birincisi, uluslararası sistemde egemen eşit aktörler olan devletlerin herhangi bir konudaki davranışlarının arkasındaki niyete ulaşmak, somut veriler olmadığı müddetçe, zordur. Dolayısıyla, kanaatimizce devletlerin bu kararları bağlayıcı olmayacağına inanarak oyladıkları, ayakları yere basan bir çıkarım teşkil etmemektedir. Bunun dışında ikinci olarak ifade edilmesi gereken nokta, teamül hukuku kurallarının oluşumunda bazı devletlerin ağırlıklı rolüdür. Doktrinde, teamül hukuku kurallarının Avrupai yaklaşımın ve değerlerin ürünü olarak ortaya çıkarıldığı ifade edilmektedir. Fakat günümüzün globalleşen ve çok merkezli dünyasında artık böyle tek yönlü bir yaklaşımın işlevselliği bulunmadığından Üçüncü Dünya devletlerinin de yaklaşımları diğer Batılı devletler ile eşit seviyede muamele görmelidir.⁵³² Buna binaen genellikle Üçüncü dünya devletlerinin yüksek çoğunluktaki olumlu oylarına dayalı olarak BM Genel Kurulu’ndan çıkmış kararların uluslararası teamül hukuku kuralı oluşumu açısından kilit rolde olduğu ifade edilmelidir.⁵³³

⁵³² B. S. Chimni, “Customary International Law: A Third World Perspective”, **The American Journal Of International Law**, Vol. 112, N. 1, 2018, s. 12. Nitekim UHK’nin 2011 tarihli raporunda da bu hususa dikkat çekilmektedir. Buna göre raporda teamül hukuku kurallarının oluşumunda 200’e yakın devletin dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. United Nations General Assembly, Report of the International Law Commission-Annex A, Sixty-third session, 2011, A/66/10, para 2.

⁵³³ Subedi, “The Status of Unilateral Sanctions”, s. 40

Tek taraflı ekonomik zorlamaların gayri meşru olduğuna dair ikinci değerlendirme Dostça İlişkiler Bildirisi'ne dairdir. Bu bildiri metninde BM Şartı'nda zikredilen ve uluslararası hukukun çekirdek ilkeleri olarak da zikredilebilecek hususlar ayrıntılı bir şekilde düzenlenmektedir. Oylama yapılmadan konsensüs ile kabul edilmiş olan bu bildiri metninde belirtilen yükümlülüklerin BM üyesi olsun veya olmasın tüm devletlere hitap ettiği belirtilmelidir.⁵³⁴ Bunun yanında doktrinde bu bildirinin “hukuk oluşturan” (*law-declaring*) türden bir bildiri olduğu da belirtilmektedir.⁵³⁵ Bildirinin içeriği itibarıyla BM Şartı'nın nitelikli bir yorumunu teşkil ettiğinin de altı çizilmelidir.⁵³⁶ Ayrıca Skubiszewski'ye göre ise bildirinin şekli olarak tavsiye niteliğinde olması, içeriğinin de tavsiye niteliğinde olduğu anlamına gelmemektedir; zira bildiri metni uluslararası hukukun yerleşik ilkelerini barındırmaktadır.⁵³⁷ Ayrıca Divan da *Nikaragua* kararında Dostça İlişkiler Bildirisi'nin teamül hukukuna ışık tutabileceğini vurgulamıştır.⁵³⁸ Tüm bunlar ışığında düşünüldüğünde, içişlerine karışma yasağının altında belirtilen tek taraflı ekonomik zorlamalara ilişkin hükmün, kanaatimizce teamül hukuku kuralı teşkil ettiği ifade edilmelidir. Dolayısıyla her devletin diğeri aleyhine “*herhangi bir menfaati elde etmek amacıyla*” tek taraflı ekonomik zorlama uygulaması, teamül hukukuna aykırılık oluşturmaktadır.

⁵³⁴ Helen Keller, “Friendly Relations Declaration” in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, para 13.

⁵³⁵ Sir Ian Sinclair, **a.g.e.**, s. 16.

⁵³⁶ **A.g.e.**, s. 25.

⁵³⁷ *Annuaire de l'Institut de Droit International*, Vol.61-I, 1985. Aktaran Sinclair, **a.g.e.**, s. 17.

⁵³⁸ *Nikaragua Davası*, para 188. Sinclair Divan'ın Dostça İlişkiler Bildirisi'ne kuvvet kullanma yasağı ve içişlerine karışma yasağı kapsamında *opinio juris* varlığını ispatlamak adına başvurmasını, negatif bir edimin ispatının ancak böyle yapılabileceği çıkarımına bağlamaktadır.

IV. SONUÇ

Devletlerin ana aktörleri konumunda olduğu uluslararası sistemin doğasının anarşiye dayanması, güç kavramı etrafında şekillenen devletler arası ilişkilerin daha da karmaşıklaşmasını beraberinde getirmiştir. Her ne kadar güçler dengesinin savaşları önleme konusundaki pozitif etkisi yadsınamaz bir gerçek ise de devletlerin çıkarlara dayalı politikalarının varlığı savaşların tamamen önlenmesini engellemiştir. Uluslararası düzlemde BM Şartı 2(4) hükmü ile “savaş” kavramının değil de doğrudan “kuvvet” kullanımının yasaklanmış olması hiç şüphesiz ki çok büyük bir adımdır. Fakat halihazırda icra kabiliyetine bağlı yoksunlukları olan uluslararası hukukun, mümkün olduğunca belirli bir çerçevede düzenlenen sınırlayıcı hükümlere ve kurallara ihtiyacının olduğu açıktır.

Devletlerin birbirlerini kendi çıkarları doğrultusunda etkilemek adına savaşa varmayan çeşitli yollara başvurdıkları ortadadır. Bunların egemen eşit aktörlerin olduğu bir sistemden tamamen bertaraf edilmesi ne mümkün ne de faydalıdır. Zira savaşa varmayan zorlama yollarının, savaşları önlemede de ciddi bir işlevselliğe sahip olduğu itiraf edilmelidir. Fakat bu tedbirlere ilişkin tamamen bir belirsizliğin olması, uluslararası hukukun varlığı ile kaçınılmaya çalışılan vahşi anarşi ortamına dönme tehlikesini beraberinde getirmektedir.

Tek taraflı ekonomik zorlamalar, savaşa varmayan zorlama yolları özelinde belirli bir konuma koyulamadığından bu tedbirler hakkında uluslararası hukukun boşlukta kalan kısmında bulundukları şeklinde bir algı oluşturmaktadır. Fakat bu tedbirlerin herhangi bir sınıflandırma altına alınamaması, hukuka uygunluk veya aykırılıklarının da boşlukta kalacağını veya tayin edilemeyeceği şeklinde anlaşılmamalıdır.

Tek taraflı ekonomik zorlamaların ABD ve AB başta olmak üzere uluslararası başat aktörlerin uygulamalarında kendisine yer bulduğu görülmektedir. Buna binaen, bu aktörlerin kendi çıkarlarının gereklerini, hedef devletlere kabul ettirmeyi amaçladıkları aşikâr bir husustur. Bu aktörlerin tüm bu tedbirleri kendi

egemenliklerinin bir tezahürü olarak görmeleri ise bu tedbirlerin hukuka uygunluğunun irdelenmesi adına ayrıca bir sebep oluşturmaktadır. Zira uluslararası hukukun düzenleme alanı ile devletlerin münhasır egemenliklerine dair sınırların iyice belirlenmiş olması elzemdir.

Tek taraflı ekonomik zorlamaların, devletlerin egemen eşit olduğu bir sistemde irdelenmesi için devletlerin egemenliklerinin sınırlarının iyi tayin edilmesi gerekmektedir. Devletlerin egemen eşit aktör kimliğiyle uluslararası toplumun bir üyesi olarak birlikte var olabilmeleri, temel manada egemenliklerinin birbirleri aleyhine bir araç olarak kullanılmaması ile mümkündür. Her ne kadar sınırları ve uygulaması muğlak olsa da uluslararası hukukun içişlerine karışma yasağı ile öngörmüş olduğu çerçeve, bu açıdan devletlerin egemenlikleri adına doğal bir sınır teşkil etmektedir.

Bunların yanında, tek taraflı ekonomik zorlamalara hedef devlet olarak muhatap olmuş küçük devletlerin, bu tedbirlere ilişkin itirazlarının incelenmesi ve teamül hukuku değerinin kabul edilmesi ayrıca önemlidir. Zira teamül hukuku kurallarının oluşumunda devletlerin ağırlıklarının farklı olması, belirli istisnai durumlar haricinde devletlerin egemen eşit oldukları gerçeğine aykırılık teşkil etmektedir. Ayrıca şu da açıkça belirtilmelidir ki üçüncü dünya ülkeleri başta olmak üzere büyük devletler dışındaki devletlerin de diğer büyük devletler kadar hakkının olduğu ve bu haklara eşit ölçüde riayet edildiği bir uluslararası sistemin ancak barış ve huzuru tesisi edebileceği açıkça belirtilmelidir.

Tek taraflı ekonomik zorlamaların hukuka uygun veya aykırı olduklarına dair analizde öncelikle bu kavramların uluslararası hukukun merkezi yapısını teşkil eden BMGK dışında alınmış olduğu vurgulanmalıdır. Yukarıda da değinildiği üzere, bu tedbirlerin savaşları önleme yönünden faydalarının olduğu ortadadır. Fakat bu tedbirlerin savaşları önüyor olması, uluslararası arenada barış, huzur ve güvenliğin tam anlamıyla tesisi edildiğini değil, bu yöndeki sorunların adeta ötelendiğini göstermektedir. Buna binaen bu minvaldeki tedbirlerin kullanımının da aynı kuvvet kullanımında olduğu gibi belirli istisnalar dışında uluslararası hukukun merkezi uhdesi

altına alınmasında fayda bulunmaktadır. Fakat pek tabii ki bunun yapılabilmesi için öncelikle uluslararası hukukun merkezileşmesinde oluşan sorunlarında ortadan kaldırılması önem arz etmektedir. Bu sorunların en önemlisi ise BMGK'nin daimî üyelere veto hakkı tanıyan sıkışmış yapısıdır. Zira devletlerin tek taraflı ekonomik zorlamalara başvurmasındaki temel sebeplerden birisi, bu tedbirleri BMGK çatısı altında alamamasıdır. İşte bu noktada, BMGK'nin bu sıkışmış yapısı daha etkin ve adaleti gözeten bir yapıya bürünürse hem bu tek taraflı ekonomik zorlamaların uluslararası sistemdeki göreceli varlığı ortadan kalkmış olacak hem de zorlayıcı ekonomik tedbirlerin tamamı adına belirli bir çerçeve çizilmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

Aaron X. Fellmeth & Maurice Horwitz, **Guide to Latin in International Law**, Oxford University Press: New York, 2009.

Abraham D. Sofaer & Thomas C. Heller, “Sovereignty: The Practitioners’ Perspective”, **Problematic Sovereignty Contested Rules and Political Possibilities**, (Ed.) S.D. Krasner, New York: Columbia University Press, 2001, ss. 24-52.

Abu Saleh MD Mahmudul Hasan, “Uluslararası Hukukta Devletlerin İçişlerine Karışmama İlkesinin İncelenmesi: Bangladeş Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2021.

Air Service Agreement of 27 March 1946 between the United States of America and France (1978) XVIII RIAA 417. [*Air Service Agreement Davası*]

Akbar Adibi & Homayoun Habibi, “The Challenge Of The “economic Independence” and The “sovereignty Of States”: A review Of The Problem Of Legitimacy Of Economic Sanctions In The Reality Of The International Legal Order”, **Russian Law Journal**, Vol. V, N. 3, 2017, ss. 113-139.

Akif Emre Öktem, **Uluslararası Teamül Hukuku**, Beta Yay: İstanbul, 2013.

Akif Emre Öktem & Bleda Rıza Kurtarcan, “Uluslararası Hukuk Varmış, Ona Geçen Gün Yolda Rastladım”, **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. VI, S. 1, ss. 51-68.

Aksar, **Teori ve Uygulamada Uluslararası Hukuk-I. Kitap**, 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2019.

Alex Ansong, “The Concept of Sovereign Equality of States in International Law”, **GIMPA Law Review**, Vol. II, N. 1, 2016, ss. 13-32.

Ali L. Karaosmanoğlu, “Yirmibirinci Yüzyılda Savaşı Tartışmak: Clausewitz Yeniden”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Bahar 2011, C. VIII, S. 29, ss. 5-25, s. 8.

Alison M.S. Watson, **An Introduction to International Political Economy**, London: Continuum, 2004.

Andreas F. Lowenfeld, **International Economic Law**, Second Edition, New York: Oxford University Press, 2008.

Anna Gelpern & Sebastian Horn & Scott Morris & Brad Parks & Christoph Trebesch, “How China Lends: A Rare Look into 100 Debt Contracts with Foreign Governments”, AidData & Peterson Institute for International Economics & Kiel Institute for the World Economy & Center for Global Development, 2021, ss. 1-85. [AidData ve diğerleri]

Anna Segall, "Economic sanctions: legal and policy constraints", **International Review of the Red Cross**, Vol. 81, N. 836, 1999, ss. 763-784.

Annuaire de l'Institut de Droit International, Vol.61-I, 1985.

Anthony A. D'Amato, **Concept of Custom In International Law**, London: Cornell University Press, 1971.

Antonios Tzanakopoulos, "The Right to Be Free from Economic Coercion", **Cambridge Journal of International and Comparative Law**, Vol. 4, 2015, ss. 616-633.

Antonios Tzanakopoulos, "State Reactions to Illegal Sanctions", **Economic Sanctions and International Law**, (Ed.) Paul Eden and Matthew Haggold, Oxford: Hart Publishing, 2016, ss. 67-86.

Armed Activities on the Territory of the Congo (*Democratic Republic of the Congo v. Uganda*), Judgment, I.C.J. Reports 2005, p. 168.

Augusto Lopez-Claros & Arthur Lyon Dahl & Maja Groff, **Global Governance and the Emergence of Global Institutions for the 21st Century**, Padstow: Cambridge University Press, 2020.

B. S. Chimni, "Customary International Law: A Third World Perspective", **The American Journal Of International Law**, Vol. 112, N. 1, 2018, ss. 1-46.

Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, Separate Opinion of the Judge Ammoun, I.C.J. Reports 1970, p. 286.

Barry E Carter, "Economic Sanctions" in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, ss. 1-9.

BBC News, "What are the sanctions on Russia and are they hurting its economy?" 27 June 2022. <https://www.bbc.com/news/world-europe-60125659> (27.05.2022)

Berat Lale Akkutay, "Birleşmiş Milletler Andlaşması Çerçevesinde Ekonomik Yaptırımların Hukuki Niteliği ve Yargısal Denetim", **TBB Dergisi**, C. XXVI, S. 111, 2014, ss. 411-446.

Berdal Aral, "Birleşmiş Milletler ve Uluslararası Eşitsizlik", **Seta Analiz**, S. 72, Eylül 2013, ss. 7-26.

Berkan Karamurtlu, "Kuşak Yol Projesi Bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Küresel Hegemonya Girişimi", **Doğu Asya Araştırmaları Dergisi**, C. III, S. 6, ss. 54-81.

Bernard P. Kiernan, "War and Zero-Sum Games", **The Virginia Quarterly Review**, Vol. 53, No. 1, pp. 17-31.

Bin Cheng, “United Nations Resolutions on Outer Space: “Instant” Customary international law?”, **Indian Journal of International Law**, Vol. 5, 1965, ss. 23-48.

Birgit Schlütter, **Developments in Customary International Law**, Martinus Nijhoff: Leiden, 2010.

Birleşmiş Milletler Şartı Türkçe Çeviri metni.
https://turkey.un.org/sites/default/files/2020-02/UN-charter-turkish_0.pdf
(06.09.2022)

Björn Ahl, “Taiwan” in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, ss. 1-18.

Blaine Sloan, “General Assembly Resolutions Revisited (Forty Years Later)”, **British Yearbook of International Law**, Vol. 58, N. 1, 1987, ss. 39–150.

Brian D. Lepard, **Customary International Law: A New Theory With Practical Applications**, Cambridge: New York, 2010.

Bruno De Witte, “The European Union as an international legal experiment”, **The Worlds of European Constitutionalism**, (Ed.) Grainne de Burca & J.H.H Weller, Cambridge University Press: New York, 2012, ss. 19-56.

Çağla Vural & Hasan Aydın, “Dolar Diplomasisi ve Borç Tuzağı Diplomasisi: ABD ve Çin Örneklerinin Karşılaştırılması”, **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, C. V, S. 3, 2019, ss. 174-194.

Case concerning Right of Passage over Indian Territory (Merits), Judgment of 12 April 1960: I.C.J. Reports 1960, p. 6. [*Geçiş Hakkı Davası*]

Catherine Senf Manno, “Selective Weighted Voting in the UN General Assembly: Rationale and Methods”, **International Organization**, Vol. 20, N. 1, 1966, ss. 37-62.

Ceren Zeynep Pirim, “Uluslararası Sorumluluk Hukukunda Devletlerin Ağırlandırılmış Sorumluluğu: Kuramsal Bir Değerlendirme”, **Public and Private International Law Bulletin**, C. XXXII, S. 2, 2012, ss. 147-182.

Ceren Zeynep Pirim, “Andlaşmalar Hukuku ve Uluslararası Sorumluluk Hukukunun Kesişim Noktasında Exceptio Inadimplenti Non Est Adimplendum”, **Public and Private International Law Bulletin**, C. XLI, S. 2, 2021, ss. 979-999.

Charles De Visscher, **Theory and Reality in Public International Law**, New Jersey: Princeton University Press, 1957.

Charlotte Beaucillon, “Restrictive Measures As Tools of EU Foreign and Security Policy: Promoting EU Values, from Antiterrorism to Country Sanctions”, **EU Law Enforcement The Evolution of Sanctioning Powers**, (Ed.) Stefano Montaldo & Francesco Costamagna & Alberto Miglio, New York: Routledge, 2021, ss. 187-214.

Charlotte Beaucillon, “The European Union’s position and practice with regard to unilateral and extraterritorial sanctions”, **Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions**, (Ed.) Charlotte Beaucillon, Cheltenham: Elgar Publishing, 2021, ss. 110-129.

Christian Dahlman, “The Function of Opinio Juris in Customary International Law” **Nordic Journal of International Law**, Vol. 81, N. 3, 2012, ss. 327-339.

Christine Gray, “The Use of Force and The International Legal Order”, **International Law**, Ed. Malcolm D. Evans, New York: Oxford University Press, 2003, pp. 589-620.

Christine Gray, **International Law and the Use of Force**, Third Edition, New York: Oxford University Press, 2008.

Christopher Joyner, “Boycott” in R. Wolfrum et al. (Ed.), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, ss. 1-9.

Çin Halk Cumhuriyeti İstanbul Başkonsolosluğu, “İpek Yolu Ekonomi Kuşağı ile 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolunun Ortaklaşa İnşa Edilmesini Teşvik Üzerine Vizyon ve Faaliyetler”, Nisan 2015.
<https://www.mfa.gov.cn/ce/cgtur/tur/xwdt/t1258666.htm> (27.05.2022)

Colombian-Peruvian Asylum Case, Judgment of November 20th, 1950: I.C. J. Reports 1950, p. 266.

Congyan Cai, “China’s position and practice concerning unilateral sanctions”, **Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions**, (Ed.) Charlotte Beaucillon, Elgar Publishing: Cheltenham, 2021, ss. 70-89.

Congyan Cai, **The Rise of China and International Law**, Oxford University Press: New York, 2019.

Convention on Rights and Duties of States adopted by the Seventh International Conference of American States, League of Nations Treaty Series, Vol. CLXV, Nos. 3801-3824, 26 December 1933.
<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf> (05.09.2022)

Council Decision 2019/1894/CFSP of 11 November 2019 concerning restrictive measures in view of Turkey's unauthorised drilling activities in the Eastern Mediterranean [2019] OJ L291/47. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019D1894&from=EN> (27.05.2022)

Council of the European Union, “Basic Principles on the Use of Restrictive Measures (Sanctions)”, Item Note-10198/1/04 REV 1, 7 June 2004, ss. 1-3.
<https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-10198-2004-REV-1/en/pdf> (22.05.2022)

Council of the European Union, “Sanctions Guidelines”, 5664/18, 4 May 2018, ss. 1-59. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-5664-2018-INIT/en/pdf> (22.05.2022)

Council Regulation (EC) 1890/2019 of 11 November 2019 concerning restrictive measures in view of Turkey’s unauthorised drilling activities in the Eastern Mediterranean [2019] OJ L291/3 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R1890&from=EN> (27.05.2022)

Daniel Bodansky, “Non Liqueur” in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, ss. 1-6.

Daniel H. Joyner, “International Legal Limits on the Ability of States to Lawfully Impose International Economic/Financial Sanctions”, **Economic Sanctions under International Law Unilateralism, Multilateralism, Legitimacy, and Consequences**, (Ed.) Ali Z. Marossi & Marisa R. Bassett, The Hague: Springer, 2015, ss. 83-93.

Daniel W. Drezner, **Sanctions Paradox**, Cambridge University Press: Cambridge, 1999.

David Kinsella & Bruce Russett & Harvey Starr, **World Politics: The Menu For Choice**, Cengage: Boston, 2013.

Delimitation of the Maritime Boundary in the Gulf of Maine Area, Judgment, 1. C.J. Reports 1984, p. 246. [Gulf of Maine Davası]

Denitsa Raynova, “Towards a Common Understanding of the Non-Intervention Principle”, Workshop Report, **European Leadership Network**, 2017.

Devletlerin Hakları ve Görevlerine İlişkin Montevideo Sözleşmesi, (Çev.) Deniz Baran & Saadet Yurdürün, FSM Üniversitesi UHAM, 26 Aralık 1933. <https://uham.fsm.edu.tr/haber/Devletlerin-Haklari-ve-Gorevlerine-Iliskin-Montevideo-Sozlesmesi> 2018-05-21-08-47-11am (20.02.2021)

Dire Tladi, “The Duty Not to Intervene in Matters within Domestic Jurisdiction”, **The UN Friendly Relations Declaration at 50: An Assessment of the Fundamental Principles of International Law**, (Ed.) Jorge E. Viñuales, Cambridge: Cambridge University Press, 2020, ss. 87-104.

Dursun Peksen & A. Cooper Drury, “Coercive or Corrosive: The Negative Impact of Economic Sanctions on Democracy”, **International Interactions**, Vol. 36, N. 3, 2010, ss. 240-264.

Ezeli Azarkan, “Devletlerin Tanınması ve 1933 Montevideo Sözleşmesi”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XV, S. 4, ss. 1055-1068.

Dursun Peksen, “Better or Worse? The Effect of Economic Sanctions on Human Right”, **Journal of Peace Research**, Vol. 46, No. 1, 2009, ss. 59-77

Elizabeth Duquette, “The European Union's Common Foreign and Security Policy: Emerging from the U.S. Shadow, **University of California at Davis Journal of International Law and Policy**, Vol. 7, N. 2., 2001, ss. 169-196.

Emanuel Ingold, “The Impact of Economic Sanctions on Respect for Human Rights after the End of the Cold War”, **American Political Science Association 2013 Annual Meeting - Annual Meeting Paper**, 2013.

Embassy of the People’s Republic of China in Grenada, “So-called "China's Debt Trap" is confusing right and wrong”, March 2019. https://www.mfa.gov.cn/ce/cegn/eng/gywm_1/dsjhjwz/t1642366.htm (26.05.2022)

Embassy of the People’s Republic of China in Union of the Comoros, “How China lends: truth and reality”, July 2019. <https://www.fmprc.gov.cn/ce/cekm/fra/zxdt/t1896648.htm> (26.05.2022)

Erdem Denk, Kişisel Websitesi. <http://www.erdemdenk.com> > mcmisaki (07.01.2022)

Erdi Şafak, “Uluslararası Hukukun Temel Prensibi “İç İşlerine Karışmama İlkesi” Bağlamında Venezuela’da Yaşanan Gelişmeler”, **Yakın Doğu Enstitüsü**, 1 Mart 2018. <https://yde.neu.edu.tr/uluslararasi-hukukun-temel-prensibi-ic-islerine-karismama-ilkesi-baglaminda-venezuelada-yasanan-gelismeler/> (28.08.2022)

Erica Moret, “Unilateral And Extraterritorial Sanctions in Crisis: Implications Of Their Rising Use and Misuse in Contemporary World Politics”, **Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions**, (Ed.) Charlotte Beaucillon, Elgar Publishing: Cheltenham, 2021, ss. 19-36.

Erika de Wet, “Invoking obligations erga omnes in the twenty-first century: Progressive developments since Barcelona Traction” **South African Yearbook of International Law**, 2013, Vol. 38, N. 1, ss. 1-19.

Ersin Bayra, “Güvenlik Devleti: Leviathan’dan Hukuk Devletine, Hukuk Devletinden Leviathan’a”, **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. VI, N. 1, 2019, ss. 93-129.

European Court of Justice, *Flaminio Costa v E.N.E.L*, Case 6-64, 15 July 1964.

European Court of Justice, *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v Netherlands Inland Revenue Administration*, Case 26-62, 5 February 1963.

European Union Sanctions Map. <https://www.sanctionsmap.eu/#/main> (22.05.2022)

Evan J. Criddle, “Humanitarian Financial Intervention”, **EJIL**, Vol. 24, N. 2, 2013, ss. 583-615.

Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 26. Baskı, İstanbul: Kronik Yay., 2019.

Faruk Sönmezoğlu & Hakan Güneş & Erhan Keleşoğlu, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, 8.Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2021.

Federal Law Of The Russian Federation About Special Economic Measures And Enforcement Powers (as amended of the Federal Law of the Russian Federation of 01.05.2019 No. 83-FZ), No. 281-FZ, 30 December 2006. <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=14609> (22.05.2022)

Federica Paddeu, **Justification and Excuse in International Law**, New York: Cambridge University Press, 2018.

Federico Wynter, “US Sanctions in Venezuela: Economic Crimes Against Humanity?”, **Opinio Juris**, 23 May 2020. <http://opiniojuris.org/2020/05/23/us-sanctions-in-venezuela-economic-crimes-against-humanity/> (18.05.2022)

Feryal Kalkavan Taslaman, “Geçmişten Günümüze “Haklı Savaş” Kavramının Yorumu”, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Fiona Mckinnon, “Reprisals as a Method of Enforcing International Law”, **Leiden Journal of International Law**, Vol. 4. N. 2, 1991, ss. 221 – 248

Francesco Giumelli, “Implementation of Sanctions-European Union”, **Economic Sanctions in International Law and Practice**, Masahiko Asada (Ed.), Routledge: New York, 2020, ss. 116-135.

Frank Mouritz, “China’s Economic Coercion”, **China’s Global Influence: Perspectives and Recommendations**, (Ed.) Scott D. McDonald & Michael C. Burgoyne, Asia-Pacific Center for Security Studies: Honolulu, 2019, ss. 174-189.

Fulya A. Ereker, “İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C. I, S. 3, ss. 1-36.

Fulya Köksoy, “Çin Halk Cumhuriyeti Merkezli Tayvan, Tibet ve Doğu Türkistan Sorununun Amerika-Çin İlişkilerine Yansıması”, **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, C. X, N. 2, 2019, ss. 83-103.

Funda Keskin, **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler**, Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 1998.

Furkan Yaşar, “Trump Yönetiminin Dış Politika Aracı Olarak Ekonomik Yaptırım Uygulamaları: İran Ve Venezuela Örneği”, **Alternatif Politika**, C. XIII, S. 2, ss. 533-555.

G. Engin Şimşek, “Uluslararası Hukuk Açısından Ekonomik Yaptırımlar ve ABD’nin Tek Taraflı Yaptırımlarının Kısa Bir Değerlendirilmesi”, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, C. LXXVIII, S. 4, 2021, ss. 2049-2078.

Gabcikovo-Nagymaros Project (Hungary/Slovakia), Judgment, I. C. J. Reports 1997, p. 7. [*Gabcikovo-Nagymaros Davası*]

Gabriel Collins, “Russia’s Use of the “Energy Weapon” in Europe”, **Baker Institute of Public Policy**, Issue Brief, 2017, ss. 1-8.

Gary Clyde Hufbauer & Jeffrey J. Schott & Kimberly Ann Elliott & Barbara Oegg, **Economic Sanctions Reconsidered**, Third Edition, United Book Press: Washington, 2007.

Geoff Simons, **Imposing Economic Sanctions: Legal Remedy or Genocidal Tool?**, Pluto Press: Padstow, 1999.

Georg Schwarzenberger, **International Law: International law as Applied by International Courts and Tribunals**, Volume III: International Constitutional Law, London: Steven&Sons Limited, 1957.

Georges Abi-Saab, “Some Thoughts on the Principle of Non-intervention”, **International Law: Theory and Practice – Essays in Honour of Eric Suy**, (Ed.) Karel Wellens, Hague: Kluwer, 1998, ss. 225-235.

Georges Abi-Saab, “The Concept of Sanction in International Law”, **United Nations Sanctions and International Law**, (Ed.) Vera Gowlland-Debbas & Mariano Garcia Rubio & Hassiba Hadj-Sahraoui, Boston: BRILL, 2002.

Gerald Irving Anthony Dare Draper, **Reflections on Law and Armed Conflicts: The Selected Works on the Laws of War by the Late Professor Colonel G. I. A. D. Draper OBE**, Ed. Michael A. Meyer & Hilaire McCoubey, The Hague: Kluwer Law International., 1998

Gerry Simpson, “Law and force in the twenty-first century”, **Routledge Handbook of International Law**, Ed. David Armstrong, New York: Routledge, 2009, pp. 197-209.

Giorgio Gaja, “Obligations and Rights Erga Omnes in International Law”, **Institut de Droit International**, Krakow Session, 2005.

Giuseppe Puma, “The principle of non-intervention in the face of the Venezuelan crisis”, **Questions of International Law**, Vol. 79, 2021, ss. 5-26.

Golnoosh Hakimdavar, **A Strategic Understanding of UN Economic Sanctions**, Routledge: New York, 2014.

Golnoosh Hakimdavar, **A Strategic Understanding of UN Economic Sanctions**, New York: Routledge, 2014.

Guglielmo Verdirame, “Sovereignty”, **Concepts for International Law: Contributions to Disciplinary Thought**, (Ed.) Jean d’Aspremont & Sahib Singh, Cheltenham: Elgar Publishing, 2019, ss. 827-837.

H. Edwabd Nettles, “The Drago Doctrine in International Law and Politics”, **Hispanic American Historical Review**, Vol. VIII, No. 2, pp. 204-223.

Hakkı Hakan Erkiner, **Devletin Haksız Fiilden Kaynaklanan Uluslararası Sorumluluğu**, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2010.

Hans J. Morgenthau, "'Great Debate': The National Interest of the United States", **The American Political Science Review**, Vol. 46, No. 4, pp. 961-988.

Hans J. Morgenthau, **"Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace"**, Sixth Edition, Lahore: Vanguard, 1991.

Hans J. Morgenthau, "The Primacy of the National Interest", **The American Scholar**, Vol. 18, No. 2, pp. 207-212.

Hans Kelsen, "The Principle of Sovereign Equality of States as a Basis for International Organization", **The Yale Law Journal**, Vol. 53, N. 2, 1944, ss. 207-220.

Hans Kelsen, **The Law of the United Nations: A Critical Analysis of Its Fundamental Problems**, Second Edition, London: Steven & Sons Limited, 1951.

Hans Koechler, "Sanctions and International Law", **International Organisations Research Journal**, Vol. 14, N. 3, ss. 27-47.

Hasan Serdar Hoş, **Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk**, 2. Baskı, İstanbul: On iki Levha Yayıncılık, 2020.

Helen Keller, "Friendly Relations Declaration" in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, ss. 1-15.

Hersch Lauterpacht, "Some Observations on the Prohibition of 'Non Lique' and the Completeness of the Law", **Symbolae Verzijl**, 1958, ss. 196-221.

Human rights and unilateral coercive measures: resolution, 6 October 2020, A/HRC/RES/45/5. <https://digitallibrary.un.org/record/3888389?ln=en> (16.05.2022)

Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 1.Kitap**, 15. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2021.

Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 2.Kitap**, 11. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2017.

Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 3.Kitap**, 6. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2019.

Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk Dersleri 4.Kitap**, 4. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 2020.

İbrahim Emiroğlu, **Klasik Mantiğa Giriş**, Ankara: Elis Yayınları, 2016.

İbrahim Kaya, **Uluslararası Hukukta Temel Belgeler**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2020.

ICC, Documents of Referral of Venezuela, 12 February 2020. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/200212-venezuela-referral.pdf> (18.05.2022)

Idriss Jazairy, “Unilateral Economic Sanctions, International Law, and Human Rights”, **Ethics & International Affairs**, Vol. 33, Issue 3, 2019, ss. 291-302.

İmran Demir, “Çatışma ve Çatışmaya Yaklaşım Yöntemlerinin Teorik Çerçevesi”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, C. V, S. 1, ss. 1-53.

Institut De Droit International, “The Elaboration of General Multilateral Conventions And of Non-contractual Instruments Having a Normative Function or Objective”, Thirteenth Commission, Session of Cairo, 1987.

International Law Association, “Statement of Principles Applicable to the Formation of General Customary International Law”, Committee On Formation Of Customary (General) International Law – Final Report, 2000.

International Law Commission, “Draft conclusions on identification of customary international law, with commentaries”, Seventieth session, 2018, A/73/10. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/1_13_2018.pdf (14.08.2022)

Ioannis Prezas, “From targeted states to affected populations: exploring accountability for the negative impact of comprehensive unilateral sanctions on human rights”, **Research Handbook On Unilateral And Extraterritorial Sanctions**, (Ed.) Charlotte Beaucillon, Cheltenham: Elgar Publishing, 2021, ss. 385-404.

Iryna Bogdanova, **Unilateral Sanctions in International Law and the Enforcement of Human Rights**, Leiden: Brill Nijhoff, 2022.

Ivan N. Timofeev, “Unilateral and extraterritorial sanctions policy: the Russian dimension”, **Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions**, (Ed.) Charlotte Beaucillon, Cheltenham: Elgar Publishing, 2021, ss. 90-109.

James Crawford, “The Relationship between Sanctions and Countermeasures”, **United Nations Sanctions and International Law**, (Ed.) Vera Gowlland-Debbas & Mariano Garcia Rubio & Hassiba Hadj-Sahraoui, Boston: BRILL, 2002.

James Crawford, **State Responsibility: General Part**, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

James Reilly, “China's Unilateral Sanctions”, **The Washington Quarterly**, Vol. 35, N. 4, 2012, ss. 121-133.

Jean-Marc Thouvenin, “History of implementation of sanctions”, **Economic Sanctions in International Law and Practice**, Masahiko Asada (Ed.), New York: Routledge, 2020, ss. 83-92.

Jens David Ohlin, "Did Russian Cyber Interference in the 2016 Election Violate International Law?", **Texas Law Review**, Vol. 95, 2017, ss. 1579-1598.

Jens David Ohlin, "Nash Equilibrium and International Law" **The European Journal of International Law**, Vol. 23, No. 4., pp. 915-940.

Jordan J. Paust & Albert P. Blaustein, "The Arab Oil Weapon--A Threat to International Peace", **The American Journal of International Law**, Vol. 68, No. 3, 1974, ss. 410-439.

Jordan J. Paust, "Customary International Law: Its Nature, Sources and Status as Law of the United States", **Michigan Journal of International Law**, Vol. 12, N. 1, 1990, ss. 59-91.

Josef L. Kunz, "The Nature of Customary International Law", **The American Journal of International Law**, Vol. 47, No. 4, 1953, ss. 662-669.

Joseph S. Nye & David A. Welch, **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak**, Çev. Renan Akman, 6. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Kültür Yay., 2021.

Karol Wolfke, **Custom In Present International Law**, Travaux de la Societe Des Sciences et des Lettres de Wroclaw-Seria A. NR 101, Wroclaw, 1964.

Katja S Ziegler, "Domaine Réservé" in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, ss. 1-16.

Kemal Başlar, "Uluslararası Hukukta "Erga Omnes" Kavramı", **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, C. II, S. 2., 2002, ss. 75-107.

Ken Moak & Miles W. N. Lee, **China's Economic Rise and Its Global Impact**, Palgrave Macmillan: New York, 2015.

Kern Alexander, **Economic Sanctions: Law and Public Policy**, Eastbourne: Palgrave Macmillan Publishers, 2009.

Kirsten Nakjavani Bookmiller, **The United Nations**, New York: Chelsea House Publishers, 2008.

Lammuanisiam Gangte, "The Debt-Trap Diplomacy Revisited: A Case Study on Sri Lanka's Hambantota Port", **Artha-Journal of Social Sciences**, Vol. 19, N. 2, 2020, ss. 53-66.

Lance Davis & Stanley Engerman, "History Lessons: Sanctions – Neither War nor Peace." **Journal of Economic Perspectives**, Vol. 17, No. 2, 2003, ss. 187-197.

Lance E. Davis & Stanley L. Engerman, **Naval Blockades in Peace and War**, Cambridge University Press: New York, 2006.

Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 1. C.J. Reports 1996, p. 226. [Nükleer Silahlara Dair Danışma Görüşü]

Lori Fisler Damrosch, “The Legitimacy of Economic Sanctions as Countermeasures for Wrongful Acts”, **Berkeley Journal of International Law**, Vol. 37, N. 2, 2019, ss. 249-264.

Macide Başlamışlı, “ABD’nin Türkiye’ye Yönelik Ambargo Kararına İlişkin Haşhaş Sorunu Yerine 1974 Kıbrıs Krizini Ön Plana Çıkarma Girişimi”, **Asia Minor Studies**, C. IX, S. 1, 2021, ss. 695-712.

Magne Frostad, “Naval Blockade”, **Arctic Review on Law and Politics**, Vol. 9, 2018, ss. 195-225

Margaret P. Doxey, **Economic Sanctions And International Enforcement**, Second Edition, London: Macmillan Press, 1980.

Mark Weisbrot & Jeffrey Sachs, “Toplu ve Cezai Ekonomik Yaptırımlar: Venezuela Davası”, **Uluslararası Sistemde Venezuela**, (Ed.) Hatice Çelik & Merve Karacaer Ulusoy, Ankara: Nobel Yayınları, 2020, ss. 55-90.

Martti Koskeniemi, “What Is International Law For?”, **International Law**, (Ed.) Malcolm D. Evans, Fourth Edition, New York: Oxford University Press, 2014, ss. 29-52.

Martti Koskeniemi, **From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument**, Cambridge University Press: New York, 2006.

Matheww Happold, “Introduction”, **Economic Sanctions and International Law**, (Ed.) Paul Eden and Matthew Happold, Oxford: Hart Publishing, 2016, ss. 1-13.

Mauro Megliani, “Paris Club” in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, ss. 1-9.

Maximilian Bremer, “Bear Market Coercion: Russian Use of Energy As A Coercive Tool In Central Asia And Eastern Europe”, Graduation Thesis, **School Of Advanced Air And Space Studies Air University**, Alabama, June 2009.

Maziar Jamnejad & Michael Wood, “The Principle of Non-intervention”, **Leiden Journal of International Law**, Vol. 22, N. 2, ss. 345-381.

Mehmet Emin Büyük, “Machiavelli’den Grotius’e Egemenlik Kuramının ve Modern Devletler Hukukunun Gelişimi”, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, C. 80, S. 1, 2022, ss. 299-356.

Mehmet Önder, “Consequences of economic sanctions on minority groups in the sanctioned states”, **Digest of Middle East Studies**, 2022, ss. 1-27.

Mehmet Sait Dilek, “Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C. X, S. 37, ss. 145-169.

Melda Sur, “Birleşmiş Milletler Örgütünün Gelişimi ve Geleceği”, **Yaşar Üniversitesi E-Dergisi**, C. VIII, Özel Sayı, 2013, ss. 2535-2550. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/179492> (25.07.2022)

Melda Sur, **Uluslararası Hukukun Esasları**, 15. Baskı, Beta Yay: İstanbul, 2021.

Mergen Doraev, “The "Memory Effect" of Economic Sanctions Against Russia: Opposing Approaches to the Legality of Unilateral Sanctions Clash Again”, **University of Pennsylvania Journal of International Law**, Vol. 37, No. 1, 2015, ss. 355-419.

Metin Çelik, **Devletlerin Egemen Eşitliği: Bir Uluslararası İlişkiler Miti**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2017.

Michael Byers, **Custom, Power and the Power of Rules**, Cambridge University Press: Melbourne, 1999.

Michael P. Scharf, “Accelerated Formation Of Customary International Law”, **ILSA Journal of International & Comparative Law**, Vol. 20, N. 2, ss. 305-342.

Michael Reisman, “Coercion and Self-Determination: Construing Charter Article 2(4)”, **The American Journal of International Law**, Vol. 78, N. 3, 1984, ss. 642-645.

Michael W Reisman ve Douglas L Stevick, “The Applicability of International Law Standards to United Nations Economic Sanctions Programs”, **European Journal of International Law**, Vol. 9., No. 1, 1998, ss. 86-141

Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America). Merits, Judgment. I.C.J. Reports 1986, p. 14. [Nikaragua Davası]

Ministry of Commerce - People's Republic Of China, “MOFCOM Order No. 4 of 2020 on Provisions on the Unreliable Entity List”, 19 September 2020. <http://english.mofcom.gov.cn/article/policyrelease/questions/202009/20200903002580.shtml> (22.05.2022)

Ministry of Commerce - People's Republic Of China, “MOFCOM Spokesman Meets the Press on China’s Introduction of "Unreliable Entities List" regime”, 1 June 2019. <http://english.mofcom.gov.cn/article/newsrelease/press/201906/20190602873151.shtml> (25.05.2022)

Mitat Çelikpala, Geçmişten Günümüze Vazgeçilemeyen Kavram: Ulusal Çıkar”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. XXIII, S. 1, ss. 439-461.

Mo Jingxi, “China slams 'debt trap' allegations by the West”, China Daily, 7 July 2022.

<https://global.chinadaily.com.cn/a/202207/15/WS62d0c04ea310fd2b29e6c7a3.html> (25.05.2022)

Mohamed S. Helal, “On Coercion in International Law”, **NYU Journal of International Law and Politics**, Vol. 52, N. 1, 2019, ss. 1-122.

Muhammet Celal Kul, **Uluslararası Ceza Mahkemesi ve Uluslararası Tecavüz (Saldırı) Suçu**, İstanbul: On iki Levha Yayınları, 2016.

Natalino Ronzitti, “Sanctions as Instruments of Coercive Diplomacy: An International Law Perspective”, **Coercive Diplomacy, Sanctions and International Law**, (Ed.) Natalino Ronzitti, Leiden: BRILL, 2016, ss. 1-32.

Niccolo Machiavelli, **The Prince**, (Çev.) James B. Atkinson, Cambridge: Hackett Publishing, 2008.

Nigel D. White, “Shades of Grey: Autonomous Sanctions in the International Legal Order”, **Unilateral Sanctions in International Law**, (Ed.) Surya P. Subedi, Oxford: Hart Publishing, 2021, ss. 61-86.

Niki Aloupi, "The Right to Non-intervention and Non-interference." **Cambridge Journal of International and Comparative Law**, Vol. IV, N. 3, 2015, ss. 566-587.

Nilgün Eliküçük Yıldırım, “Kuşak ve Yol Girişiminin Finansmanı: Çin’in Borç Tuzağı mı?”, **Alternatif Politika**, C. XII, S. 3, 2020, ss. 621-643.

North Sea Continental Shelf, Judgment, I.C.J. Reports 1969, p. 3. [*Kuzey Denizi Kıta Sahaneliği Davası*]

Obed Y. Asamoah, **The Legal Significance of the Declarations of the General Assembly of the United Nations**, The Hague: Martinus Nijhoff, 1966.

OFAC, Sanctions Programs and Country Information. <https://home.treasury.gov/policy-issues/financial-sanctions/sanctions-programs-and-country-information> (22.05.2022)

Official Internet Resources of the President of Russia – Kremlin, “Address to the United Nations Security Council”, New York, 7 September 2000. <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/24227> (27.05.2022)

Oktay Uygun, **Devlet Teorisi**, 6. Baskı, On iki Levha Yayıncılık: İstanbul, 2019.

Oliver Dörr & Kirsten Schmalenbach (Ed.), **Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary**, Springer: Berlin, 2012.

Ömer Özkaya, “Devlet Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Yıl:8, S. 16, ss. 317-352.

Omri Sender, “Coercion” in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, ss. 1-8.

P.C.I.J, *Advisory Opinion on Minority Schools in Albania*, 6 April 1935, Serie A/B, No. 64,

P.C.I.J, *Advisory Opinion on Nationality Decrees Issued in Tunis and Morocco*, 7 February 1923, Serie B, No. 4.

Paris Kulübü Resmi İnternet Sitesi,
<https://clubdeparis.org/en/communications/page/the-six-principles> (26.05.2022)

Paul James Cardwell & Erica Moret, “The EU, sanctions and regional leadership”, **European Security**, 2022, doi: 10.1080/09662839.2022.2085997, ss. 1-21.

Paul Szasz, “The Law of Economic Sanctions”, **The Law of Armed Conflict: Into the Next Millenium**, (Ed.) Michael N. Schmitt & Leslie C. Green, Naval War College: Newport, 1998, ss. 455-481.

Pellet & A. Miron, “Sanctions”, in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, ss. 1-15.

Peter Haggenmacher, “La doctrine des deux éléments du droit coutumier dans la pratique de la cour internationale”, **Revue générale de droit international public**, Vol. 90, 1986, ss. 5-125

Peter Harrell & Elizabeth Rosenberg & Edoardo Saravalle, “China’s Use Of Coercive Economic Measures”, **Center For A New American Security**, June 2018, ss. 1-58.

Philip Kunig, “Prohibition of Intervention” in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, ss. 1-16.

Prateek Dasgupta, “The Earliest Known Sanctions in Human History”, <https://medium.com/teatime-history/the-earliest-known-sanctions-in-human-history-4ca5fa6a0903> (19.05.2022)

Prosecutor v Dusko Tadic a.k.a. “Dule”, **International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia**, IT-94-1-T, 7 May 1997.

Qingxiu Bu, “China’s blocking mechanism: the unreliable entity list”, **Journal of International Trade Law and Policy**, Vol. 19, N. 3, 2020, ss. 159-180

Rainbow Warrior Affair Arbitral Award, 9 July 1986, UN Reports of International Arbitral Awards, Vol. XX., ss. 215-284.

Randall E. Newnham, “Georgia on my mind? Russian sanctions and the end of the ‘Rose Revolution’”, **Journal of Eurasian Studies**, Vol. 6, N. 2, 2015, ss. 161-170.

Ravinda Pratap, “Sovereign Economic Freedom and Interests of Other States”, **India and International Law**, (Ed.) Bimal N. Palet, Koninklijke: Brill, 2005, ss. 117-139.

Rebecca Barber, “An Exploration of The General Assembly’s Troubled Relationship with Unilateral Sanctions”, **International and Comparative Law Quarterly**, Vol. 70, 2021, ss. 343-378.

Rein Müllerson, **Ordering Anarchy: International Law in International Society**, Martinus Nijhoff: Leiden, 2000.

Remarks by Vice President Pence on the Administration’s Policy Toward China, Remarks, The Hudson Institute, 4 October 2018. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/briefings-statements/remarks-vice-president-pence-administrations-policy-toward-china/> (22.05.2022)

Report of the International Law Commission on the Work of its Fifty-third Session, Commentary to the Articles on the Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, ILC Yearbook 2001/II (2) (ARSIWA Commentary)

Reuters, “Venezuela asks ICC prosecutor to investigate U.S. officials”, 13 Şubat 2020. <https://www.reuters.com/article/us-icct-venezuela-usa-idUSKBN2072I6> (18.05.2022)

Richard A. Falk, “On the Quasi-Legislative Competence of the General Assembly”, **The American Journal of International Law**, Vol. 60, N. 4., 1966, ss. 782-791.

Richard B. Lillich, “Economic Coercion and the International Legal Order”, **International Affairs (Royal Institute of International Affairs)**, Vol. 51, No. 3, 1975, ss. 358-371.

Richard Gordon & Michael Smyth & Tom Cornell, **Sanctions Law**, Hart Publishing: Oxford, 2019.

Richard Nephew, “Implementation of Sanctions-United States”, **Economic Sanctions in International Law and Practice**, Masahiko Asada (Ed.), Routledge: New York, 2020, ss. 93-115.

Robert A. Dahl, “The Concept of Power”, **Journal of the Society for General System Research**, Vol. II, No. 3., pp. 201-215.

Robert Eyler, **Economic Sanctions: International Policy and Political Economy at Work**, Palgrave Macmillan: New York, 2007.

Robert J. Miller, **Native America, Discovered and Conquered Thomas Jefferson, Lewis & Clark, and Manifest Destiny**, London: Praeger, 2006.

Roozbeh (Rudy) B. Baker, “Customary International Law in the 21st Century: Old Challenges and New Debates”, **EJIL**, Vol. 21, N. 1, 2010, ss. 173–204.

Ryan Struyk, “Trump says the US pays too much to the UN. Well, it's complicated”, CNN, 22 September 2017. <https://edition.cnn.com/2017/09/19/politics/trump-us-un-spending-complicated/index.html> (27.05.2022)

Samantha Besson, "Sovereignty" in R. Wolfrum et al. (eds), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, ss. 1-33.

Segâh Tekin & Melike Tuğba Dolu, "Güney-Güney İşbirliğinin İdeolojik Temelleri: Bağlantısızlar Hareketi ve Küresel Güney", **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl. 12, S. 24, 2020, ss. 65-81.

Selami Kuran & Aydın Okur & Meltem Sarıbeyoğlu & R. Volkan Günel, **Uluslararası Hukuk Temel Metinler**, 3. Baskı, İstanbul: Beta Yay., 2014.

Serdar Acar, "On Soruda Ekonomik Yaptırımlar", Bilgilendirme Bülteni, Aralık 2017. <http://serdaracar.av.tr/yayinlar/171221.pdf> (15.08.2022)

Serdar Acar, **Ekonomik Yaptırımlar**, İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015.

Shantanu Roy-Chaudhury, "China, the Belt and Road Initiative, and the Hambantota Port Project", **St Antony's International Review**, Vol. 15, N. 1. 2019, ss. 153-164.

Sir Ian Sinclair, "The significance of the Friendly Relations Declaration", **The United Nations and the Principles of International Law Essays in memory of Michael Akehurst**, (Ed.) Vaughan Lowe & Colin Warbrick, London: Routledge, 2002, ss. 1-32.

Situation in the Bolivarian Republic of Venezuela I, **Referral of the situation in Venezuela under Article 14 of the Rome Statute**, ICC, 27 September 2018. <https://www.icc-cpi.int/venezuela> (18.05.2022)

Situation in the Bolivarian Republic of Venezuela II, Referral pursuant to Article 14 of the Rome Statute to the Prosecutor of the International Criminal Court by the Bolivarian Republic of Venezuela with respect to Unilateral Coercive Measures, ICC, 4 March 2020. https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RelatedRecords/CR2020_00802.PDF (18.05.2022)

South West Africa, Second Phase, Dissenting Opinion of the Judge Tanaka, I.C.J. Reports 1966, p. 250.

South West Africa, Second Phase, Judgment, I.C.J. Reports 1966, p. 6. [*Güney Batı Afrika Davası*]

Stephen C. Neff, "In Search of Clarity: Non Liqueur and International Law", **International Law and Power: Perspectives on Legal Order and Justice: Essays in Honour of Colin Warbrick**, (Ed.) Kaiyan Homi Kaikobad & Michael Bohlander, Brill: Leiden, 2009, ss. 63-84.

Stephen D. Krasner, **Sovereignty: Organized Hypocrisy**, Princeton: Princeton University Press, 1999.

Surya P. Subedi, "Introduction", **Unilateral Sanctions in International Law**, (Ed.) Surya P. Subedi, Oxford: Hart Publishing, 2021, ss. 1-17.

Şaban Çaytaş, “Tereyağından Silah Yapmak(?): Ekonomik Yaptırımların Savunma Harcamalarına Etkisi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul, 2020.

T.C Adalet Bakanlığı BM Enformasyon Merkezi (UNIC-Ankara), https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2312020095554bm_34.pdf (13.08.2022)

T.C. Resmî Gazete, 5 Şubat 1929, sayı:1111.

T.C. Resmî Gazete, Mükerrer Sayı, 1 Temmuz 1974, sayı:14932.

Talat Kaya, Ekonomik **Yaptırımların Uluslararası Ticari Sözleşmelerden Kaynaklanan Uyuşmazlıkların Çözümüne Etkisi**, Adalet Yay: Ankara, 2022.

TASS Russian News Agency, “Biden says alternative to sanctions against Russia would be Third World War”, 26 February 2022. <https://tass.com/world/1412125> (27.05.2022)

Teoman M. Hagemeyer-Witzleb, **The International Law of Economic Warfare**, EYIEL Series Volume 16, Cham: Springer, 2021.

The Group of 77 at the United Nations, About the G77, <https://www.g77.org/doc/> (13.08.2022)

Thomas Ameyaw-Brobbe, “The Belt and Road Initiative: Debt Trap and its Implication on International Security”, **Asian Journal of Multidisciplinary Studies**, Vol. 1, N. 2, 2018, ss. 73-81.

Thomas Aquinas, **Summa Theologica**, (Çev.) Fathers of the English Dominican Province, London: William Benton Publishing, 1952.

Thomas Franck, “Who Killed Article 2(4)? Or: Changing Norms Governing the Use of Force by States”, **The American Journal of International Law**, Vol. 64, No. 5, pp. 809-837.

Thomas Aquinas, **Summa Theologica**, (Çev.) Fathers of the English Dominican Province, London: William Benton Publishing, 1952.

Thomas Hobbes, **Leviathan**, (Çev.) Semih Lim, 6. Baskı, İstanbul: YKY Yayınları, 2007.

Timothy L. Gall (Ed.), **United Nations**, Farmington Hills: Gale, Worldmark Encyclopedia of The Nations – Volume 1, 2004.

Tom J. Farer, “Political and Economic Coercion in Contemporary International Law”, **The American Journal of International Law**, Vol. 79, No. 2, 1985, ss. 405-413.

Tom Ruys, “Sanctions, retortions and countermeasures: concepts and international legal framework, **Research Handbook on UN Sanctions and International Law**, (Ed.) Larissa van den Herik, Cheltenham: Elgar Publishing, 2021, ss. 19-50.

Tullio Treves, “Customary International Law” in R. Wolfrum et al. (Ed.), **The Max Planck Encyclopaedia of Public International Law**, Oxford University Press, Vol. IX., 2012, ss. 1-26.

Twitter, Jorge Arreaza, 11 Augustos 2021.
<https://twitter.com/jaarreaza/status/1425496153605410820> (18.05.2022)

U.S. Congressional Research Service, “The Global Magnitsky Human Rights Accountability Act”, CRS Reports-IF10576, 28 October 2020.
<https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF10576> (22.05.2022)

U.S. Congressional Research Service, “The International Emergency Economic Powers Act: Origins, Evolution, and Use”, CRS Report-R45618, 14 July 2020, ss. 1-71. <https://sgp.fas.org/crs/natsec/R45618.pdf> (20.05.2022)

U.S. Congressional Research Service, “The U.S. Export Control System and the Export Control Reform Act of 2018”, CRS Report-R4681, 7 June 2021, ss. 1-44.
<https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R46814> (20.05.2022)

U.S. Congressional Research Service, “Venezuela: Overview of U.S. Sanctions”, CRS Report- IF10715, 23 May 2022, ss. 1-3.
<https://sgp.fas.org/crs/row/IF10715.pdf> (21.05.2022)

U.S. Department of State, Economic Sanctions Programs.
<https://www.state.gov/economic-sanctions-programs/> (22.05.2022)

UN General Assembly, Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States., 9 December 1981, A/RES/36/103.
<https://www.refworld.org/docid/3b00f478f.html> (12.08.2022)

UN General Assembly, Question of South West Africa., 12 June 1968, A/RES/2372 (XXII) <https://digitallibrary.un.org/record/203084> (12.08.2022)

UN General Assembly, Summary record of the 1423rd meeting in 1st Committee, 20 December 1965, A/C.1/SR.1423.
<https://legal.un.org/avl/Documents/Scans/AC%201%20SR.1423.pdf> (12.08.2022)

UN General Assembly, Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries, 17 December 2021, A/RES/76/191. <https://digitallibrary.un.org/record/3951510?ln=en> (12.08.2022)

UN General Assembly, Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries, 19 December 2019, A/RES/74/200. <https://digitallibrary.un.org/record/3840217?ln=en> (12.08.2022)

UN General Assembly, Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries, 18 December 1997, A/RES/52/181. <https://digitallibrary.un.org/record/284954?ln=en> (12.08.2022)

UN General Assembly, Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries, 21 December 1993, A/RES/48/168. <https://digitallibrary.un.org/record/283331?ln=en> (12.08.2022)

UN General Assembly, Unilateral economic measures as a means of political and economic coercion against developing countries, 11 December 1987, A/RES/42/173. <https://digitallibrary.un.org/record/281121?ln=en> (12.08.2022)

UN General Assembly, Charter of Economic Rights and Duties of States, 6 November 1974, A/RES/3281. <https://www.refworld.org/docid/3b00f19120.html> (12.08.2022)

UN General Assembly, Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations, 24 October 1970, A/RES/2625(XXV), available at: <https://www.refworld.org/docid/3dda1f104.html> (20.02.2022)

UN General Assembly, Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty, 21 December 1965, A/RES/2131(XX). <https://www.refworld.org/docid/3b00f05b22.html> (12.08.2022)

UN General Assembly, Responsibility of States for internationally wrongful acts: Resolution adopted by the General Assembly, 28 January 2002, A/RES/56/83. <https://www.refworld.org/docid/3da44ad10.html> (15.02.2022)

UN Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights, 10 August 2015, A/HRC/30/45. <https://www.refworld.org/docid/565ff2df4.html> (20.02.2022)

UN Secretary General, “Necessity of ending the economic, commercial and financial embargo imposed by the United States of America against Cuba : report of the Secretary-General”, A/76/405, 20 January 2022.

United Nations General Assembly, Report of the International Law Commission-Annex A, Sixty-third session, 2011, A/66/10.

United Nations Security Council, Sixty-nine year – Meeting 7323, S/PV.7323, 25 November 2014. <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/PRO/N14/648/22/PDF/N1464822.pdf?OpenElement> (21.05.2022)

United Nations, “Functions and powers of the General Assembly”. [https://www.un.org/en/ga/about/background.shtml#:~:text=The%20six%20Main%20Committees%20are,Committee\)%3B%20the%20Administrative%20and](https://www.un.org/en/ga/about/background.shtml#:~:text=The%20six%20Main%20Committees%20are,Committee)%3B%20the%20Administrative%20and) (27.05.2022)

United States Department of State, **Digest of United States Practice in International Law – 2020**, Office of the Legal Adviser.

United States Department of State, **Digest of United States Practice in International Law – 2019**, Office of the Legal Adviser.

United States Department of State, **Digest of United States Practice in International Law – 2018**, Office of the Legal Adviser.

United States Department of State, **Digest of United States Practice in International Law – 2017**, Office of the Legal Adviser.

United States Department of State, **Digest of United States Practice in International Law – 2016**, Office of the Legal Adviser.

United States Department of State-Office of the Spokesperson, Secretary Antony J. Blinken Virtual Discussion with Alumni of the Young African Leaders Initiative (YALI), Press Release, 27 April 2021. <https://www.state.gov/secretary-antony-j-blinken-virtual-discussion-with-alumni-of-the-young-african-leaders-initiative-yali/> (22.05.2022)

United States Mission to the United Nations, “Explanation of Vote for the Adoption of the Unilateral Economic Measures as a Means of Political and Economic Coercion against Developing Countries”, 23 November 2021. <https://usun.usmission.gov/explanation-of-vote-for-the-adoption-of-the-unilateral-economic-measures-as-a-means-of-political-and-economic-coercion-against-developing-countries/> (13.08.2022)

Vera Gowlland-Debbas, “Security Council Change: The Pressure of Emerging International Public Policy”, **International Journal**, Vol. 65, N. 1, 2009-2010, ss. 119-139.

Vera Gowlland-Debbas, “UN Sanctions and International Law: An Overview”, **United Nations Sanctions and International Law**, (Ed.) Vera Gowlland-Debbas & Mariano Garcia Rubio & Hassiba Hadj-Sahraoui, Boston: BRILL, 2002.

Vincent Ferraro, “Appeal to the League of Nations, Haile Selassie, June 1936” Mount Holyoke College. <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/selassie.htm> (07.01.2022)

Weidong Liu & Yajing Zhang & Wei Xiong, “Financing the Belt and Road Initiative”, **Eurasian Geography and Economics**, Vol. 61, N. 2, ss. 137–145.

Wilhelm G. Grewe, **The Epochs of International Law**, (Çev.) M. Byers, New York: De Gruyter, 2000.

William J. Dixon, “The Evaluation of Weighted Voting Schemes for the United Nations General Assembly”, **International Studies Quarterly**, Vol. 27, N. 3, 1983, ss. 295- 314.

William Ossoff, “Hacking the Domaine Reserve: The Rule of Non-Intervention and Political Interference in Cyberspace”, **Harvard International Law Journal**, Vol. 62, N. 1, 2021, ss. 295-323.

Yasin Öztürk, “Uluslararası Hukukta Devletlerin Egemen Eşitliği Kavramının Jus Cogens Niteliği”, **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**, C. XLII, S. 1, 2017, ss. 37-53.

Yaşar Onay, **Batı’ya Direnen Devlet: Rusya**, İstanbul: Yeni Yüzyıl Yayınları, 2008

Yoram Dinstein, **War, Aggression and Self-Defence**, Fifth Edition, New York: Cambridge University Press, 2011.

Yücel Acer & İbrahim Kaya, **Uluslararası Hukuk: Temel Ders Kitabı**, 8.Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2017.

Zachary Goldman & Alina Lindblom, “The US position and practice with regards to unilateral and extraterritorial sanctions: reimagining the US sanctions regime in a world of advanced technology”, **Research Handbook on Unilateral and Extraterritorial Sanctions**, (Ed.) Charlotte Beaucillon, Elgar Publishing: Cheltenham, 2021, ss. 130-147.

ÖZGEÇMİŞ

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : T.C. GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Hazırlayanın Adı Soyadı : MUHAMMED BARDAKCI
Tez Başlığı : ULUSLARARASI HUKUKTA TEK TARAFLI
EKONOMİK ZORLAMALAR
Savunma Tarihi : 26 / 09 / 2022
Danışmanı : DOÇ. DR. CEREN ZEYNEP PİRİM KIZILCA

JÜRİ ÜYELERİ**Unvanı, Adı Soyadı****İmza**

Doç. Dr. Ceren Zeynep PİRİM KIZILCA

Prof. Dr. Akif Emre ÖKTEM

Dr. Öğr. Üyesi Deniz Tekin APAYDIN

Prof. Dr. Ulun AKTURAN

Enstitü Müdürü